

СЎЗ САНЪАТИ ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ

2 МАХСУС СОН

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА
СПЕЦИАЛЬНЫЙ НОМЕР 2

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART
SPECIAL ISSUE 2

СЎЗ САНЪАТИ ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА | INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

№SI-2 (2024) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9297-2024-SI-2>

Бош муҳаррир:

Тўхтасинов Илҳом

п.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Бош муҳаррир ўринбосари:

Главный редактор:

Тўхтасинов Илҳом

д.п.н., профессор (Ўзбекистон)

Заместитель главного редактора:

Editor in Chief:

Tuhtasinov Ilhom

DSc. Professor (Uzbekistan)

Deputy Chief Editor

ТАҲРИРИЙ МАСЛАҲАТ КЕНГАШИ

Назаров Бахтиёр

академик. (Ўзбекистон)

Якуб Умарўгли

ф.ф.д., профессор (Туркия)

Алмаз Улви Биннатова

ф.ф.д., профессор (Озарбайжон)

Бокиева Гуландом

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Миннуллин Ким

ф.ф.д., профессор (Татаристон)

Махмудов Низомиддин

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Керимов Исмаил

ф.ф.д., профессор (Россия)

Жўраев Маматкул

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Куренов Рахиммамад

к.ф.н. (Туркменистон)

Кристофер Жеймс Форт

Мичиган университети (АҚШ)

Умархўжаев Мухтор

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Мирзаев Ибодулло

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Болтабоев Ҳамидулла

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Лиходзиевский А.С.

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Сиддиқова Ирода

ф.ф.д., профессор (Ўзбекистон)

Шиукашвили Тамар

ф.ф.д. (Грузия)

Джамалова Дилдора

доцент, пед.ф.н., Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими

Туробов Бекпулат

масъул котиб, PhD, доцент

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

Назаров Бахтиёр

академик. (Ўзбекистон)

Якуб Умар оглы

д.ф.н., профессор (Туркия)

Алмаз Улви Биннатова

д.ф.н., профессор (Азербайджан)

Бакиева Гуландом

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Миннуллин Ким

д.ф.н., профессор (Татарстан)

Махмудов Низомиддин

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Керимов Исмаил

д.ф.н., профессор (Россия)

Джўраев Маматкул

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Куренов Рахыммамад

к.ф.н. (Туркменистон)

Кристофер Джеймс Форт

Университет Мичигана (США)

Умархаджаев Мухтар

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Мирзаев Ибодулло

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Балтабаев Ҳамидулла

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Лиходзиевский А.С.

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Сиддиқова Ирода

д.ф.н., профессор (Ўзбекистон)

Шиукашвили Тамар

д.ф.н. (Грузия)

Джамалова Дилдора

доцент, к.пед.н, заслуженный работник культуры Узбекистана

Туробов Бекпулат

отв. секретарь, PhD, доцент

EDITORIAL BOARD

Bakhtiyor Nazarov

academician. (Uzbekistan)

Yakub Umarogli

Doc. of philol. scien., prof. (Turkey)

Almaz Ulvi Binnatova

Doc. of philol. scien., prof. (Azerbaijan)

Bakieva Gulandom

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Minnulin Kim

Doc. of philol. scien., prof. (Tatarstan)

Mahmudov Nizomiddin

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Kerimov Ismail

Doc. of philol. scien., prof. (Russia)

Juraev Mamatkul

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Kurenov Rakhimmamed

Ph.D. Ass. Prof. (Turkmenistan)

Christopher James Fort

University of Michigan (USA)

Umarkhodjaev Mukhtar

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Mirzaev Ibodulla

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Boltaboev Hamidulla

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Lixodzievsky A.S.

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Siddiqova Iroda

Doc. of philol. scien., prof. (Uzbekistan)

Shiukashvili Tamar

Doc. of philol. scien. (Georgia)

Djamalova Dildora

Ass.Prof., Cand.Ped.Sc, Honored Cultural Worker of Uzbekistan

Turobov Bekpulat

PhD Ass. prof. Senior Secretary

PageMaker | Верстка | Саҳифаловчи: Хўршид Мирзахмедов

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz

ООО Tadqiqot город Ташкент,

улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,

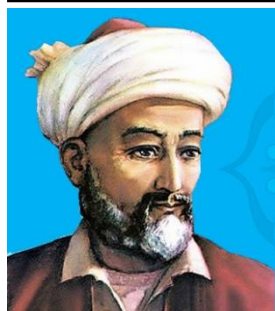
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

1. Axmedov Sharifjon Mamirdjanovich MUSIQANING IFODA VOSITALARI ASOSIDA MUSIQIY QOBILIYATNI RIVOJLANTIRISHNING SHART – SHAROITLARI.....	5
2. Исмоил Хусайнов, Эркин Хайдаров ЎЗБЕК БОЛАЛАР ФОЛЬКЛОР РАҚС САНЪАТИНИНГ ИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИК ВА БАДИИЙ - ЭСТЕТИК ХУСУСИЯТЛАРИ (Самарқанд вилояти болалар фольклор рақс санъати мисолида).....	9
3. Sattarova Aziza Anvarovna, To'rayev Ilhom Rahim o'g'li TARIXIY JANRDA RANGLARNING O'RNI VA AHAMIYATI.....	18
4. Асрор Аллаяров ҚАШҚАДАРЁ -СУРХОНДАРЁ БОЛАЛАР ФОЛЬКЛОР РАҚС САНЪАТИНИНГ МАДАНИЙ- МАЪРИФИЙ ЖИХАТЛАРИ.....	24
5. Saidova Rayhon Bekmurodovna ANTIK DAVR SHE'RIYATI BORASIDA MULOHAZALAR.....	32
6. Bahora G'ofurova ILK O'ZBEK KOMEDIYALARINING MAVZULARI VA BADIYATI.....	37
7. Ravshan Zununov 1917-1926 YILLARDA O'ZBEK KOMEDIYANAVISLIGI TARAQQIYOTI.....	41
8. Ahmadjon Yuldashev MUSIQIY QADRIYATLAR TARAQQIYOT YO'LI.....	45
9. Inatullayev Baxromjon Boqijonovich MADANIYAT MARKAZLARIDA OLIB BORILADIGAN IJTIMOY-MADANIY FAOLIYATNING MAZMUNI.....	50
10. Inatullayev Baxromjon Boqijonovich MA'NAVIY TARBIYA TIZIMI ILMIY TADQIQOT OBYEKTI SIFATIDA.....	56
11. Rushana Sultonova “TANOVAR” RAQSINING GENEZISI, ESTETIK – ETNOGRAFIK, FALSAFIY – MA'RIFIY JIHATLARI.....	61
12. Surayyo Ismatova, Ra'no Karamova O'ZBEK BOLALAR FOLKLOR RAQS SAN'ATINING ZAMONAVIY MEDIA MAKONDA YORITILISHIGA DOIR (Qozog'iston o'zbek bolalar folklor raqslari misolida).....	68
13. Исмоил Хусайнов ЎЗБЕК БОЛАЛАР ФОЛЬКЛОР РАҚСЛАРИНИНГ ГЕНЕЗИСИ ВА ТАСНИФИ.....	76
14. Арипов Хуршид Қобилович, Моминов Комил Толкунович, Закиров Нодир Бахтиярович ЧОЛГУ ИЖРОЧИЛИГИ САНЪАТИ ҲАҚИДА ИЛМИЙ НАЗАРИЙ ҚАРАШЛАР.....	84
15. Raximova Charos Xamidulla qizi O'ZBEKONA YUMORNING ZAMONAVIY TALQINI.....	89
16. Азиз Ражабий ЮНУС РАЖАБИЙ ФЕНОМЕНИ ВА XX АСР ЎЗБЕК МУСИҚАШУНОСЛИГИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ....	95
17. Озодахон Мусаева БАДИИЙ НУТҚДА ТУРГУН БИРИКМАЛАРНИНГ ИФОДАЛАНИШИ.....	103
18. Комила Мамадиёрова ПОЭТОНИМЛАРНИНГ ШЕЪРИЙ НУТҚҚА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ.....	110
19. Гавхар Матёқубова ХОРАЗМ “ЛАЗГИ” ТУРКУМИНИНГ ШАКЛЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ.....	115

20. Шоирахон Умарова БАДИЙ ДИСКУРСНИНГ ПСИХОЛИНГВИСТИК ТАДҚИҚИ.....	124
21. Хулкар Ҳамроева ЎЗБЕК МИЛЛИЙ РАҚС САНЪАТИНИНГ ШАКЛЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ.....	130
22. Исмоил Хусайнов БОЛАЛАР ФОЛЬКЛОР РАҚС САНЪАТИНИНГ МАДАНИЙ –МАЪРИФИЙ ТАҲЛИЛИ.....	139
23. Гавҳар Матёкубова “ЛАЗГИ” ТУРКУМИНИНГ ФАЛСАФИЙ – ЭСТЕТИК ТАМОЙИЛЛАРИ.....	149
24. Исмоил Хусайнов САМАРҚАНД БОЛАЛАР ФОЛЬКЛОР РАҚСЛАРИНИНГ ЭТНОГРАФИК – ЭСТЕТИК ХУСУСИЯТЛАРИ ВА РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ.....	157
25. Шоирахон Умарова ПСИХОЛОГИК ЖАРАЁНЛАРНИНГ БАДИЙ МАТНДАГИ ГЕНДЕР ЎЗИГА ХОСЛИКЛАРИ (Ш.Исахонова тарихий романлари мисолида).....	167

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Axmedov Sharifjon Mamirdjanovich,
Andijon Davlat Universiteti
Pedagogika va San'atshunoslik fakulteti,
musiqiy ta'lim kafedrasasi dotsenti.
pochta: sharif.muzic73@mail.ru

MUSIQANING IFODA VOSITALARI ASOSIDA MUSIQIY QOBILIYATNI RIVOJLANTIRISHNING SHART – SHAROITLARI

 <https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqola musiqiy qobiliyatni rivojlantirishning shart – sharoitlari qator xususiyatlari haqida. Bolalarning musiqa ijrochiligi malakalarini rivojlantirishdagi eng muhim shartlardan biri – ularning musiqiy qobiliyatlarini shakllantirishdir. Chunki, musiqiy qobiliyatlar – musiqani ritmik his qilish, ladni his qilish, musiqiy eshitish, musiqiy xotira, musiqaga emoqional ta'sirchanlik bolalarda ijrochilik malakalarini rivojlantirish omili hisoblanadi.

Kalit so'zlar: qobiliyat, layoqat, sensor, musiqiy sensor asosiy musiqiy qobiliyat, musiqaga emosional javob, musiqiy eshitish, balandlik, tembr, dinamika, davomiylik.

АННОТАЦИЯ

В данной статье речь идет о характеристике условий развития музыкальных способностей. Одним из важнейших условий развития музыкально-исполнительских способностей детей является формирование их музыкальных способностей. Ведь музыкальные способности - ритмическое восприятие музыки, чувство тона, музыкальный слух, музыкальная память, эмоциональная чувствительность к музыке являются факторами развития исполнительских способностей у детей.

Ключевые слова: способность, сенсор, музыкальный сенсор, базовая музыкальная способность, эмоциональная реакция на музыку, музыкальный слух, высота звука, тембр, динамика, преемственность.

ANNOTATION

This article is about the characteristics of the conditions for the development of musical ability. One of the most important conditions for the development of children's musical performance skills is the formation of their musical abilities. Because musical abilities - rhythmic perception of music, sense of tone, musical hearing, musical memory, emotional sensitivity to music are the factors of development of performance skills in children.

Key words: ability, ability, sensor, musical sensor, basic musical ability, emotional response to music, musical hearing, pitch, timbre, dynamics, duration.

Qobiliyat – ma'lum bir turdagi faoliyatni muvaffaqiyatli amalga oshirishning subyektiv sharti bo'lib hisoblanuvchi shaxsning individual xususiyatidir. Qobiliyat – faoliyat jarayonida namoyon bo'ladi. Psixologiyaning ko'rsatishicha, inson bolasi tayyor qobiliyat bilan emas, balki biron – bir qobiliyatning ro'yobga chiqish va rivojlanish manbayi layoqat bilan tug'iladi. Layoqat o'z holicha rivojlana olmaydi, uning rivojlanishi uchun qulay muhit kerak. Bola musiqaga layoqat bilan tug'ilishi mumkin, lekin uning musiqiy xususiyatlari shakllanishi uchun qulay muhit yaratilmasa, musiqaga bo'lgan layoqati rivojlanmay qoladi. Insonning shaxs sifatida shakllanishida yetakchi omillardan biri muhitdir. Muhit deganda, kishiga ta'sir etadigan tashqi voqyealar yig'indisi tushuniladi. Muhit o'z navbatida – tabiiy muhit, ijtimoiy muhit, oila muhiti va boshqalarga bo'linadi.

Insondagi musiqiy qobiliyatning rivojlanishi va shakllanishi uchun ijtimoiy va oila muhiti muhimdir. Inson bolasi, agar insoniy muhitga tushmay, hayvonlar muhitiga tushib qolsa, unda irsiy belgilarning ayrim biologik ko'rinishlari saqlanadi, lekin insoniy fikr, faoliyat, xatti – harakat shakllanmaydi. Odob, axloq, fe'l – atvor – shaxsning barcha ruhiy sifatleri faqat muhit va tarbiyaning o'zaro ta'siri asosida vujudga keladi.

Bolalarning musiqa ijrochiligi malakalarini rivojlantirishdagi eng muhim shartlardan biri – ularning musiqiy qobiliyatlarini shakllantirishdir. Chunki, musiqiy qobiliyatlar – musiqani ritmik his qilish, ladni his qilish, musiqiy eshitish, musiqiy xotira, musiqaga emoqional ta'sirchanlik bolalarda ijrochilik malakalarini rivojlantirish omili hisoblanadi.

Pedagog N.V.Vetlugina «... musiqiy kechinmalar aslini olganda, doimo sensor qobiliyatga asoslanadi, chunki musiqa eng oddiy ohanglar, murakkab obrazlar va eng avvalo hissiyotlar orqali idrok etiladi va musiqiy qobiliyat rivojlanadi» – deb ta'kidlagan. Qobiliyatning eng yuqori darajasi – talantdir. Talant – insonga qaysidir murakkab faoliyatni muvaffaqiyatli, mustaqil va o'ziga xos ravishda amalga oshirish imkoni qobiliyatidir. Shu o'rinda bir narsani aytish kerak, musiqiy qobiliyati bo'lgan barcha insonlarning avlodlari ham musiqiy qobiliyatga ega bo'ladi, degan fikrga qo'shilmaymiz. Ularning bolalarida musiqaga layoqat bo'lishi mumkin, lekin shu layoqat rivojlantirilmasa, layoqat qobiliyatga aylanmay, ya'ni shakllanmay qoladi. Zero, musiqa yosh avlodning ma'naviy, badiiy – axloqiy madaniyatini shakllantirishga, milliy g'ururi va vatanparvarlik tarbiyasini amalga oshirishga, fikr doirasini kengaytirishga, ijodiy mahorati va badiiy didi o'sishiga, mustaqilligi va tashabbuskorligini tarbiyalashga xizmat qiladi.

Respublikamizdagi har bir maktabgacha tarbiya muassasalarida va bolalar musiqa va san'at maktablarida hozirgi kunda musiqiy estetik tarbiyaga pedagogikaning shaxsni shakllantiruvchi eng muhim omili sifatida qaralmoqda. Qobiliyat – ko'nikma, malaka va bilim emas, balki ularni o'zlashtirish dinamikasidir. Qobiliyatlar – faoliyat davomida namoyon bo'ladigan imkoniyatdir. Musiqiy qobiliyat faqat musiqa amaliyoti, musiqa san'atiga xos bo'lgan musiqiy material, maxsus usullar orqaligina rivojlantirilishi mumkin. Faqat musiqagina insonning musiqiy hislarini uyg'otadi.

Musiqiy ta'lim olmagan kishilarda, musiqiy qobiliyat bo'lmaydi. Chunki ular musiqiy bilimlarni o'zlashtirmaganlar. Nazariya va amaliyotga asoslangan holda shuni aytish joizki, musiqiy qobiliyatlar va ularni rivojlantirish muammosi pedagogika va psixologiyaning dolzarb muammolaridan biridir. Bu qobiliyatlarni rivojlantirish ijtimoiy muhit, tabiatdan berilgan iste'dod, iqtidor, shaxsning iroda kuchi, faolligi, jismoniy va aqliy jarayonlarga ham bog'liqdir. Demak, bolalarda musiqiy qobiliyatlar erta namoyon bo'lishi, shuningdek ularning qobiliyatlari ta'lim – tarbiya va atrof – muhit ta'siri ostida shakllanishini hisobga olgan holda biz quyidagi xulosaga keldik. Uzluksiz ta'lim tizimidagi musiqa mashg'ulotlarida ijrochilik malakalarini rivojlantirishda musiqiy qobiliyatlar muhim omil bo'lib xizmat qilgan ekan. Har bir musiqa rahbari xar bir musiqa mashg'ulotini qiziqarli va bolalar xotirasida uzoq saqlanishi uchun ko'rgazmalardan unumli Musiqaning yetakchi komponentlari:

- Musiqiy sensor qobiliyatlar
- Asosiy musiqiy qobiliyatlar
- Musiqaga emosional javob
- Musiqiy eshitish
- Balandlik
- Tembr

Dinamika

Davomiylik

Mashg'ulotni tashkillashda musiqa rahbari quyidagilarni yoddan chiqarmasligi kerak:

mashg'ulot bayoni, yangi qo'shiq, raqs xarakatlari, foydalaniladigan cholg'u asboblari uchun tayyorlangan ko'rgazmalar;

qismlarni bir-biriga uzviy bog'lay olish;

bolalarni qiziqitirish uchun ularning yosh xususiyatlarini e'tiborga olgan xolda sodda va past ohangda muloqatda bo'lish;

texnika vositalaridan foydalana olish;

topishmoqlar va boshqotirmalar yordamida bolalar bilim va ko'nikmalarini mustahkamlab borish;

ovoz sozlash mashqlarida musiqali zinacha ko'rgazmali qurollardan, tarqatma rasmlardan foydalanish.

Musiqali xarakatli va obrazli o'yinlarni o'rgatilganda shu o'yinga mos atributlarni tayyorlab fikrlashga o'rgatish, sahnalashtirilgan jarayonda bolalarni mustaqil xarakat qilishlariga imkon yaratadi va katta o'rin egallaydi. Yuqorida ko'rsatilgan tavsiyalar mashg'ulot jarayonida o'z samarasini beradi. Bolalarning musiqa tafakkurini rivojlantiradi. Idroki va hissiyotini tarbiyalaydi.

Musiqa mashg'ulotlarida bolaning – sensor qobiliyatlar tovushning balandligi, tembri, kuchi – hissi, musiqaviy eshitish; ritm tushunchasi; mahsuldor faoliyatning qobiliyati; ijodiy ijro mahorati rivojlanadi. Ularni to'laroq ko'rib chiqamiz:

1. Musiqaviylik musiqaviy faoliyatni muvaffaqiyatli bajarish uchun kerak bo'ladigan sifat komplekslaridan tashkil topadi, uning barcha elementlari ularning struktura munosabatlarida ko'rinadi.

2. Barcha qobiliyatlar emoqional va eshitish komponentlarining sintezligi bilan xarakterlanadi. Musiqaviy faoliyat barcha turlari emoqional rang – baranglik bilan xarakterlanadi.

3. Emosional eshitish komponentlari bazasida birgalikda ikkita asosiy musiqaviy qobiliyat yotadi: qayg'urish qobiliyati, fikrlash, tasavvur qilish va baland munosabatlarni eslash, qayg'urish qobiliyati farqni ajratish, musiqaviy ritmni tasavvur qilish va eslash. Bu ikki asosiy musiqaviy qobiliyat istalgan musiqaviy faoliyatni bajarish paytida doimo kerak bo'ladigan narsadir.

4. Musiqaviylik qobiliyatlar kompleksi kabi turli musiqaviy faoliyat jarayonida ko'rinadi. Masalan: musiqaviy idrok qilish sostaviga asosiy musiqaviy qobiliyat va boshqalar: ijro etish uchun vosita – instrument bilan, ovoz bilan – musiqa mazmuni kayfiyatini ifodalashga yordam berish, hayajonli jarayonlar, tashabbuskorlik, ijodiy fikrlash, texnik qobiliyatlar – qo'shiqchi intonaqiyasining tozaligi, motor apparatning pastligi – kiradi. Ijodiy qobiliyatlar sostaviga ijro etuvchilikni xarakterlovchi komponentlar: ifodalilik, to'g'rilik, samimiylik komponentlari va unumli ijodning farqlanishi komponentlari kiradi.

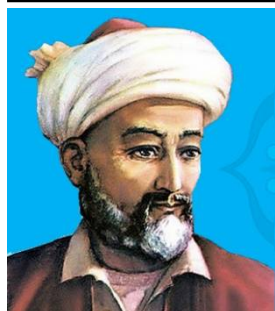
Musiqaviylik musiqaviy qobiliyat kabi bolada boshdan juda primitiv (qo'pol) boshlanadi va turli musiqaviy faoliyat jarayonida rivojlanadi. Bola rivojlanishning birinchi bosqichlarida unda barcha asosiy musiqaviy qobiliyatlar ko'rina boshlaydi va birining ikkinchisidan ustunligi faqat keyinroq ma'lum bo'ladi. Musiqaviy qobiliyatlarning ayrim bolalarda erta paydo bo'lishi ularni zehninga bog'liq deb ataladi. Lekin boshqalarda kechroq boshlanishi ularning orqada qolib ketishlaridan dalolat bermaydi.

Musiqa savodi faoliyatida musiqiy tafakkur, tasavvur va musiqiy dunyoqarash shakllanadi. Bu faoliyat turida bolalar musiqaning yaratilish tarixi, musiqaning ifoda vositalari – ritm, metr, registr, o'lchov, lad, temp, nota yo'li va yozuvi, tovushlar uzunligi va balandligi, musiqa ijodkorlari, ijrochilari haqida bilimga ega bo'lish bilan birga, ularning musiqiy tafakkurlari shakllana boradi. Bu o'z navbatida bolalarni musiqa olamiga olib kiradi va musiqiy dunyoqarashlarini shakllantiradi.

Musiqa tinglash faoliyatida musiqiy idrok, musiqiy dunyoqarash shakllanadi. Bu faoliyatda bolalar musiqa tinglab, uni bevosita idrok eta boshlaydilar. Bu esa ularning musiqiy tafakkurlarini shakllantiradi, shuningdek, ularda musiqiy dunyoqarash ham shakllanib boradi. Tinglangan musiqiy asar haqida mulohaza yurita boshlaydilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Sh.Janaydarov. «Cholg`u ijrochiligi». -T., TDPU nashriyoti. 2003 yil.
2. G.M.Sharipova. «Musiq va uni o`qitish metodikasi». -T., RTM. 2000 yil.
3. Musurmonova. O. Ma`naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi.- Toshkent: O`qituvchi, 1996
4. Qirg`izov I. “Yoshlarni musiqaga muxabbat ruxida tarbiyalash”. Toshkent. O`zbekiston nashriyoti. 1989 y
5. To`lenov J., G`ofurov Z. Falsafa Toshkent “O`qituvchi” 1991 y 350-bet.
6. Botir Muxammad Yoqubov. Soz bilan suxbatni yolg`on demanglar. O`zbekiston adabiyoti va san`ati 1993 y
7. Norxo`jaev N. “O`zbekiston Vatanim manim” T. 1997 y
8. Omonullaeva D., X.Nurmatov, M.Mamirov. Umumiy o`rta ta`lim DTS va o`quv dasturi. –T. 199 y.

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Исмоил Хусайнов,
Самарқанд шаҳар 3-сон болалар
музыка ва санъат мактаби директори
Эркин Хайдаров,
Самарқанд давлат чет тиллар
институтини ўқитувчиси

ЎЗБЕК БОЛАЛАР ФОЛЬКЛОР РАҚС САНЪАТИНИНГ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИК ВА БАДИЙ - ЭСТЕТИК ХУСУСИЯТЛАРИ (Самарқанд вилояти болалар фольклор рақс санъати мисолида)

 <https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

АННОТАЦИЯ

“Самарқанд нон”, “Боғишамол олмаси”, “Регистон шабадаси”, “Обираҳмат мавжлари”, “Урчуқ йиғириш”, “Гилям тўқиш”, “Афросиёб гуллари”, “Саваҷўп”, “Куви”, “Қамчи”, “Бешик”, “Дўмбира”, “Ёрғичоқ”, “Рўмолча” каби Самарқанд болалар фольклор рақслари нафақат мамлакатимизда, балки Марказий Осиёда ҳам шухрат қозongan. Бу рақслар ўзининг жозибadorлиги, мифологик лавҳалар, тарихий воқеликларга бойлиги, ифода услубининг серқирралиги, либосларининг шоҳона ва ёрқинлиги билан ажралиб туради. Биз янги Ўзбекистонда маънавий - руҳий покланиш, миллий уйғониш, миллий ўзлик туйғуларини янада теранроқ англаймиз. Оламшумул ислохотлар амалга оширилаётган, буюк маданий мерос ва қадриятлар қайта тикланиб, ўз мавқеини эгаллаётган тарихий воқеаларга гувоҳ бўлиб турибмиз. Болаларнинг ўзларидек беғубор рақсларида она юртга садоқат, юксак ватанпарварлик, улуғ аجدодлардан мерос табаррук тупроқни, оила кўрғони ва миллий қадриятларни кўз қорачиғидай асраб - авайлаш, ота маконнинг муқаддаслиги, элу - юртнинг ҳамжиҳатлигини улуғлаш каби эзгу ғоялар ифодаланади. Болалар фольклор рақс санъатини мукаммал ўрганиш ва тарғиб қилиш орқали миллий ҳамда умуминсоний қадриятлар мужассам маънавий етукликка интилиш ёш авлодни миллий ўзлик руҳида тарбиялайди ҳамда яхшилик ва эзгуликка даъват қилади. Мазкур мақолада Самарқанд болалар фольклор рақс санъатининг тарихи, шаклланиш жараёнлари, ифода услублари, бадий – эстетик ҳамда лингвокультурологик тамойиллари тадқиқ қилинади.

Калит сўзлар: ўйин, болалар, бадий тафаккур, фольклор, маданий мерос, Самарқанд, маросим, рақс, миллий рух, баркамол авлод.

Исмаил Хусайнов,
директор школы музыки и искусства №3
г. Самарканда
Эркин Хайдаров,
преподаватель
Самаркандского государственного

ЛИНГВОКУЛЬТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННО-ЭСТЕТИЧЕСКАЯ ОСОБЕННОСТЬ УЗБЕКСКОГО ДЕТСКОГО ФОЛЬКЛОРНОГО ТАНЦА (на примере Самаркандской области)

АННОТАЦИЯ

Детские фольклорные танцы Самарканда, как «Самаркандский хлеб», «Яблоко Богишамол», «Регистанский бриз», «Волны Абирахмата», «Прядение Урчука», «Ковроткачество», «Цветы Афросиаба», «Савачоп», «Куви», «Камчи», «Бешик», «Домбира», «Йоргичак», «Ромолча», получили известность не только в нашей стране, но и в Средней Азии. Эти танцы отличаются привлекательностью, богатством мифологических сцен, исторических фактов, яркостью стиля выражения, царственными и яркими костюмами. В новом Узбекистане мы глубже осознаем чувства духовного очищения, национального пробуждения и национальной идентичности. Мы являемся свидетелями исторических событий, в ходе которых реализуются комплексные реформы, великое культурное наследие и ценности восстанавливаются и занимают свое место. В детских танцах, какими бы безупречными они ни были, выражаются такие благородные идеи, как верность Родине, высокий патриотизм, защита благодатной земли, доставшейся в наследство от великих предков, защита семейной крепости и национальных ценностей, святость отечества, прославление единства страны. Через совершенствование изучения и пропаганды детского фольклорного танцевального искусства, стремящегося к духовной зрелости, воплощающего национальные и общечеловеческие ценности, воспитывает молодое поколение в духе национального самосознания и призывает к добру и добру. В данной статье исследуются история, процессы формирования, стили выражения, художественно-эстетические и лингвокультурные принципы детского народного танцевального искусства Самарканда.

Ключевые слова: игра, дети, художественное мышление, фольклор, культурное наследие, Самарканд, обряд, танец, национальный дух, зрелое поколение.

Ismail Husainov,

Children of the city of Samarkand No. 3
director of the school of music and art

Erkin Khaidarov,

Samarkand state foreign languages
teacher of the institute

LINGUOCULTURAL AND ARTISTIC - AESTHETIC CHARACTERISTICS OF UZBEK CHILDREN'S FOLKLORE DANCE (Children's folklore of Samarkand region)

ANNOTATION

"Samarkand Bread", "Bugishamol Apple", "Registan Breeze", "Abirahmat Waves", "Urchuq Spinning", "Carpet Weaving", "Afrosiab Flowers", "Savachop", "Kuvi", "Kamchi", " Children's folklore dances of Samarkand, such as "Beshik", "Dombira", "Yorghichak", "Ro'molcha" have gained fame not only in our country, but also in Central Asia. These dances are distinguished by their attractiveness, rich in mythological scenes, historical facts, vividness of expression style, regal and bright costumes. In the new Uzbekistan, we are realizing more deeply the feelings of spiritual purification, national awakening, and national identity. We are witnessing historical events in which comprehensive reforms are being implemented, great cultural heritage and values are being restored and taking their place. The children's dances, as flawless as they are, express such noble ideas as loyalty to the motherland, high patriotism, protecting the blessed soil inherited from the great ancestors, protecting the family fortress and national values, the sanctity of the fatherland, glorifying the unity of the country. Through perfect learning and promotion of children's folklore dance art, striving for spiritual maturity embodying national and universal values, educates the young generation

in the spirit of national identity and calls for goodness and goodness. This article explores the history, formation processes, expression styles, artistic-aesthetic and linguistic-cultural principles of Samarkand children's folk dance art.

Key words: game, children, artistic thinking, folklore, cultural heritage, Samarkand, ceremony, dance, national spirit, mature generation.

Дунё тамаддунининг тамал тошини қўйган буюк аجدодларимиз азалдан юксак салоҳият, маънавий-маърифий ҳислат, ҳикмат соҳиблари сифатида ном қозонганлар. Қадимги тепаликлар ва қалъалардан қазилмалар чоғида топилаётган архитектура ёдгорликлари, саройлар, қасрлар қолдиқлари, деворларга чизилган суратлар, терракотлар, моҳир ҳайкалтарошларнинг ёрқин истеъдодлари намоён бўлган асарлар, Самарқанд кўҳна заминнинг минг йиллик афсонавий тарихи, ўша замон халқлари ҳаёти, санъати ва маданияти буюк эканлигини тасдиқлайди. Жаҳонни ҳайратга солаётган мазкур миллий-маънавий бойликларни ўрганиш, уларни илмий жиҳатдан тадқиқ қилишнинг ўзига хос мураккаб томонлари бор.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев Республика Маънавият ва маърифат кенгашининг кенгайтирилган мажлисидаги нутқида: “Халқаро майдонда ўзбек маданий дипломатиясини ривожлантириш, бой маданий меросимизни халқимизга ва хорижий сайёҳларга кенг таништириш ишларини янги босқичга кўтарамиз” дея алоҳида таъкидлади.

Ўзбек халқининг асрий анъаналарга эга маданий меросига, миллий- маърифий тараққиётига назар ташласак, энг аввало унинг тафаккур бойлиги жуда мустаҳкам илдизга, ўзининг эзгу қадриятларига эга эканлигини кўришимиз мумкин. Ҳозирги даврда дунё янгилашмоқда. Миллий тараққиётнинг янги замон, янги фикр ва янги ҳаёт дунёқараш даврида истиқлол нафақат халқимиз ҳаётида, балки тафаккурида ҳам жуда катта ўзгаришлар ясади. Тарихдан тўғри хулоса чиқариш, ўтмишни мукамал ўрганиш учун маънавий – маърифий ишларнинг миллий қадриятларга асосланган замонавий концепциясини яратиш давр талабига айланди. Унинг зарур шарти эса тафаккур эркинлигидир. Энг муҳими, Янги Ўзбекистонда тафаккур эркинлиги илм – фан, маданият ва санъат, адабиёт ривожланишида устувор аҳамият касб этмоқда. Ёшларни турли жўшқин ҳаракатларга бирлаштирадиган, ватанпарварликка, фидойиликка чорлайдиган, миллий ўзлик ва миллий ғурур туйғуларини шакллантирадиган маънавий – маърифий воситаларга, маданий меросга эътибор кучайди. Атоқли тарихшунос олим, профессор А.Маврулов тўғри таъкидлаганидек, “Ҳақиқатан ҳам, мамлакатимизда маънавий барқарорликни таъминлашнинг асосий мезонларидан бири – ўзбек миллий – маданий меросини тиклаш, ўрганишдир. Бу борада мустақиллик йилларида мисли кўрилмаган катта ишлар амалга оширилди. Аввало, маънавият, маърифат, давлат сиёсатининг устувор йўналиши сифатида эълон қилинди”. Тарихдан маълумки, маданий меросда ҳар бир миллатнинг ўзига хослиги, тарихи, қадимий маросимлари, миллий ўзлиги, расм – русумлари, урф – одатлари, қадриятлари, анъаналари тўлиқ акс этади.

Жамиятда одамлар ўртасида ўзаро ҳурмат, меҳр – оқибат ва ҳамжиҳатлик муҳитини шакллантиришда, миллий ва умуминсоний қадриятларни асраб – авайлаш ҳамда такомиллаштиришда маданий мероснинг ўрни ва нуфузи бекиёс. Таниқли тилшунос олим, профессор Ш.Сафаров тўғри таъкидлаганидек, “Инсон фаолияти маълум миллий маданият, ижтимоий муҳит доирасида кечади. Шу сабабли ҳар қандай турдаги билим жараёнига оид структуралар, тузилмаларда миллий колорит бўлиши табиийдир”.

Истиқлол йилларида тарихга, маънавий мерос ва маданий анъаналарга, халқ ижодиётига эътиборнинг кучайиши ялпи тикланиш, умуммиллий маънавий ислохотларни бошлаш имкониятини берди. Профессор А.Бердимуродов “Ватан ҳаққига муножот” китобида Самарқанд мадрасалари ҳақида тўхталиб, шундай маълумотни келтиради: “Эрамизнинг 970 йили Самарқандга келган Абулқосим ибн Хавқалнинг: “Самарқанд Мовароуннахрнинг олимлари, фозил кишилари ва ёзувчиларию адиблари йиғилган шаҳар бўлиб, уларнинг энг машҳурлари Самарқандда таълим ва тарбия олиб камолотга эришганлар”,

- деган сўзлари диққатга сазовордир”. Яъни, биринчи Ренессанс давридаёқ Самарқандда илм – фан, санъат ва адабиёт ниҳоятда тараққий этган эди.

Санъатнинг барча турлари қаторида болалар фольклор рақсларининг йўқолиб бораётган намуналарини тиклаш, бойитиш долзарб масалага айланди. Санъатнинг барча турлари қаторида болалар фольклор рақсларининг йўқолиб бораётган намуналарини тиклаш, бойитиш долзарб масалага айланди. Халқнинг шарафли ўтмишини, ўзлиги, руҳияти ва орзу-умидлари, ички кечинмаларини ўзида акс эттирган ноёб санъат намуналаридан бири болалар фольклор рақсларидир. Унинг шаклланиш жараёнларини тизимли ўрганиш миллатнинг асрлар синовига бардош бериб, минг йиллардан бери яшаб келаётган урф - одатларини ва бетакрор анъаналарини, бугуни ва келажагини тадқиқ қилиш демакдир. Туманлар кесимида рақснинг маданий-маърифий, ижтимоий ҳаётимиздаги ўрнини белгилашда йўқолиб бораётган рақсларни тиклаш, уларни бадиий – эстетик,

этнографик тамойиллар асосида таҳлил қилиш муҳим аҳамият касб этади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йилнинг 4 февралда қабул қилинган “Рақс санъати соҳасида юқори малакали кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарорида тўғри таъкидланганидек, “Халқимизнинг маънавий савияси ва эстетик тарбиясини юксалтиришда муҳим аҳамиятга эга бўлган рақс санъатини ҳар томонлама ривожлантириш, ёш авлодни миллий ва жаҳон рақс санъатининг намуналаридан кенг баҳраманд этишни замоннинг ўзи талаб этмоқда”.

Ёш авлод дунёқарашини камол топтириш ва руҳий оламини бойитишга хизмат қиладиган бадиий қадриятлар силсиласида Самарқанд болалар фольклор рақслари муҳим аҳамият касб этади. Уларда юксак ватанпарварлик, оила қўрғони ва она юртни кўз қорачиғидай асраб - авайлаш, ота маконнинг муқаддаслиги, элу - юртнинг ҳамжиҳатлигини улуғлаш каби эзгу ғоялар тараннум этилади. Шунинг баробарида, халқимизнинг энг гўзал ва олижаноб қадриятларини бутун дунёга танитишда ҳам уларнинг ўрни ва аҳамияти бекиёс. Зеро, болаларнинг “ахлоқий жиҳатдан камол топишида, ўзаро дўстона ва биродарлик муносабатларини мустаҳкамлашда, ота – она ва катталарга ҳурмат ва меҳр - муҳаббат туйғуларини уйғотишда, кичкина болаларни катта болаларга қараб тарбиялашда ва бошқа одоб – икром масалаларида ҳозиргача маҳалла ёки қишлоқ жамоачилиги томонидан назоратда бўлиш ўзбек халқининг энг ажойиб анъаналаридан”. Айниқса, маросим қўшиқ – рақсларининг, уларнинг муҳим йўналиши бўлмиш предметли рақсларнинг сюжетлари ўзига хос эпик талқинлари билан эътиборни тортади. Уларнинг жанрий мансубияти, вариантлари, сюжет тизимидаги ғоялар таркиби ва образлар силсиласи алоҳида тадқиқот манбаи бўлади. Миллий қадриятларга, ворислик анъаналарига садоқатли авлодни тарбиялашда халқ ижодиёти бекиёс қудратга эгадир.

Қадимий ва ҳамиша навқирон Самарқандда “Зарафшон зарринлари”, “Обираҳмат мавжлари”, “Қамчи”, “Самарқанд нон”, “Боғишамол олмаси”, “Урчуқ йигириш”, “Гидам тўкиш”, “Афросиёб гуллари”, “Савачўп”, “Куви”, “Бешик”, “Дўмбира”, “Ёрғичоқ”, “Рўмолча” каби болалар фольклор рақслари ниҳоятда машҳур. Ҳаммани бирдек ҳайратга соладиган бу рангин асарлар Самарқанд шаҳридаги 3 – сон болалар мусиқа ва санъат мактаби рақс гуруҳининг репертуаридан ҳам ўрин олган. Уларни рақс синфи ўқитувчиси Нигина Дусмуродова сахналаштирган. Албатта, бу рақс - композицияларини яратишда болаларнинг ёш хусусиятларини, руҳий ҳолати ва қизиқишларини ҳисобга олган. Аجدодларимиздан мерос бўлиб келаётган урф-одатларимизнинг йўқолиб кетмаслиги учун жон куйдираётган,

миллий қадриятлар билан уйғунлашган қадимий рақсларнинг сақланиб қолиши учун уларни рақс ҳолатлари, чизмалари орқали келажак авлодларга етказиб беришни ўз зиммасига олган хореографларимиз бир - биридан қолишмайдиган рақслар саҳналаштириб келишаётгани таҳсинга сазовордир. Уларда самарқандликларнинг маънавий қадриятлари, кичкинтойларнинг ички олами, қизиқишлари, орзу – истаклари ўзининг бадий етук ва тўлақонли ифодасини топган. Хусусан, рақс ҳаракатларини ифодалашда турли вазият ёки мавсум билан чегараланган ҳамда эркин мавзули қўшиқ – айтимларга ҳам кенг ўрин берилган. Рақсли қўшиқларда асосий мақсад болаларда маънавий ва ахлоқий баркамолликка интилишни ҳаётий зарурат даражасига чиқаришдан иборатдир.

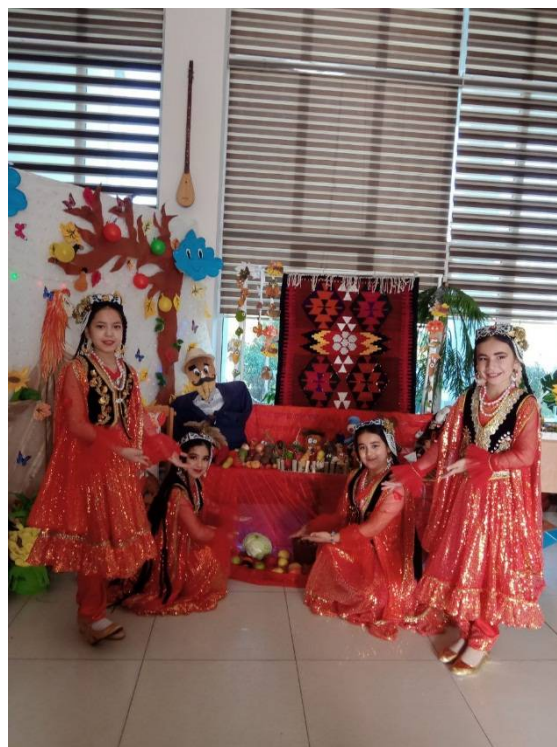

болалар фольклор рақсларининг тараққиётига ҳам тurtки берди. Самарқанд вилоятига хос зардўзи, ялтироқ каштали миллий рақс либослари, безаклари ва тақинчоқларида Зарафшон воҳаси табиатининг гўзаллиги, қадимий нақшлари жилваланади. Хусусан, болалар фольклор рақсларининг асосий элементи бўлган ёрқин рангларда кичкинтойлар руҳиятини тинчлантирувчи, кайфиятини кўтарувчи завқ мужассам. Рақсли қўшиқлар бола қалбида зоҳир бўлган кувонч, шодлик ва орзуларнинг, меҳмондўстлик, ота – онага, оилага, ватанга муҳаббатнинг турли ҳаракатлар, имо – ишоралар ва мусиқа уйғунлигидаги жозибали ифодасидир.

Қадим тарихга элтувчи оҳангдор рақслар моҳияти ва бадий- эстетик жиҳатдан ранг – баранг. Либослар, безаклар ва тақинчоқлар Самарқанд болалар фольклор рақсларининг таркибий қисмидир. Мутахассисларнинг фикрича, “Анъанавий ўзбек кийим – кечаги асосан устки кўйлак, иштон ва чопондан, бошга дўппи, оёққа калиш – маҳси ва этикдан иборат. Эркак – аёл ва катта – кичиклар кийимлари бичимининг деярли бир хиллиги уларнинг қадимийлигидан дарак беради”. Оилага хос анъаналар, қадриятлар ва урф-одатлар боланинг дидини, дунёқарашини шакллантиради. Энг муҳими, фарзандлар оилавий ҳаёт мактаби орқали жамият талабларини англайди, бетақрор қадриятларни эъзозлашни ўрганади.

Қадим Шарқда азалдан ёшга монанд таъсир кўрсатиш йўли ва воситалари яратилган. Айниқса, юртнинг табиати, гўзаллиги, миллий урф-одатлар ёрқин акс эттирилган “Кўза”, “Боғишамол олмаси”, “Рўмолча”, “Гилам тўқиш” каби предметли рақсларда каштали кийимларга ва уларнинг рангларига алоҳида эътибор берилиши уларнинг

Асрлар давомида халқимизнинг маънавий ҳамроҳи бўлиб келаётган фольклор санъати - инсониятнинг олис ўтмиши давомида тўпланган ноёб қадриятлардир. Болалиқдан фольклор санъатининг, қўшиқ ва рақсларнинг моҳиятини англашга интилган ёш авлод онгу шуурида ижодкорлик қобилияти, ватанпарварлик, инсонпарварлик, олижаноблик, яратувчиликка даъват, илҳомбахш руҳ туйғулари шаклланиб бораверади. Кейинги йилларда тарихга, маънавий меросга, халқ ижодиётига эътиборнинг кучайиши ўз навбатида

янада жозибали ва таъсирчан бўлишини таъминлаган. Рақс либосларида ҳам қадимий бичимлардан, турли рангдаги ва услубдаги кашталардан кенг фойдаланиш Самарқанд болалар фольклор рақсларининг ўзига хос энг муҳим хусусиятларидан биридир. Кашталар ранги ва шаклига қараб маълум ҳудуднинг табиатини, яшаш шароитини, урф – одатлари ва этнографик хусусиятларини ифодалаган. Туман, шаҳар ва қишлоқларнинг кашталари бир – бирини такрорламайди.

Глобаллашув жараёнида ҳар бир халқ умумбашарий оламга ўзининг тарихий – маърифий қиёфаси, миллий қадриятлари, маданий анъаналари билан кириб келади. Ўзбек болалар фольклор рақс санъати тараққиёти ижодий ривожланиш билан бир қаторда илмий изланишлар кўламининг кенгайиб бориши билан белгиланади. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Миллий рақс санъатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарорида “ушбу санъатни бугунги кунда жамиятимиз ҳаётининг барча соҳаларида рўй бераётган туб ўзгаришларга мос ҳолда ривожлантириш, миллий рақснинг турли йўналиш ва намуналарини, мамлакатимизнинг турли минтақаларида шаклланган мумтоз рақс мактабларини қайта тиклаш ва келажак авлодларга безавол етказиш ҳамда бу борадаги таълим-тарбия, тарғибот ишларини кучайтиришни тақозо этмоқда” дейилган.

Ўзбек болалар фольклор рақс санъати миллат билан бирга туғилиб, қайнаб, яшнаб келаётган маънавий эзгулик! Рақс таълими – алоҳида ҳаракатлар ва ритмлар мажмуасидангина иборат эмас, балки қалб гўзаллиги, эзгулик ва яхшиликлар, эстетик тарбия уйғунлигида умумлаштирилган яхлит тизимдир. Таълим жараёнида болаларда ўзига хос дунёқараш, ватанпарварлик, миллий қадриятларга муҳаббат туйғулари шаклланади. Ўсиб келаётган ёш авлод камолотида у туғилган юрт, улуғ аجدодлардан мерос табаррук тупроқ, муҳит билан бир қаторда унинг ота – она ва устозлари таъсирида шаклланган қизиқишлари, дунёқараш муҳим аҳамиятга эга. Бу борада китоб муталаасининг, рақс ва мусиқа санъатининг тарбиявий таъсири бекиёсдир. Маданий мерос, тарихий хотира ва миллий маънавият уйғунлиги истиқболни белгилаб берувчи, халқни яхшиликка даъват этувчи, ёшларни эзгу мақсад остида бирлаштирувчи кучдир.

Болалар фольклор рақслари воситасида маънавий бирлик, анъанавий ҳамкорлик, маслакдошлик, бир – бирига дахлдорлик ҳудудини кенгайтириш, уни миллий қадриятлар, тарихий тажрибалар, улуғ аجدодларнинг ўғитлари билан бойитиб бориш муҳим аҳамият касб этади. Рақс санъатига меҳр ва ҳавас қўйган ёшларимизнинг истеъдод ва салоҳиятларини юзага чиқариш учун турли кўрик - танловлар, фестиваллар ўтказиш урф бўлмоқда. Кейинги йилларда барча соҳалар қатори, маданият тизимида, хусусан, миллий рақс санъати соҳасида туб ўзгаришларнинг амалга оширилаётганлигини, бу янгиланишлар дунё ҳамжамияти томонидан эътироф этилаётганлигини алоҳида эътироф этиш керак. Истиқлол йилларида тарихий ҳақиқатни тиклаш, миллий қадриятларимизни, бебаҳо маданий меросимизни ўрганиш борасида улкан маънавий – маърифий ислохотлар амалга оширилди. Собиқ шўро замонида қатағон этилган юзлаб алломаларимизнинг, олиму шоирларимизнинг табаррук номлари оқланиб, асарлари чоп этилди. Энг муҳими, миллат тарихининг жонли тухфалари бўлган нодир санъат асарларини ўрганиш, ўсиб келаётган ёш авлодга ўргатиш ва илмий тадқиқотлар олиб боришга кенг йўл очиб берилди. Тарих қаърида қанчадан-қанча қадимий шаҳарлар, саройлар, театр бинолари, томоша майдонлари, мусиқа асбоблари, актёр ниқоблари, деворларга чизилган суратлар, мусаввир ва хайкалтарошларнинг ноёб истеъдодлари билан яратилган, бир вақтлар инсон руҳига куч-қувват, эстетик ором ва шодлик ҳада этган раққосалар ва созандаларнинг нурли излари ҳам яшириниб ётибди.

Бинобарин, ўзбек миллий рақс санъатининг равнақи ҳамда дунё ҳамжамиятида муносиб ўрин эгаллашида, нуфузи кундан-кун юксалиб боришида болалар фольклор асарларининг, хусусан ўйин ва рақслар алоҳида аҳамият касб этади. Ранг – баранг ва бетакрор ўзбек болалар фольклор рақсларида асосий эътибор узоқ асрлик тарихга эга удумлар, қадриятлар ва анъаналарнинг қадим илдизларини ва миллий қиёфасини сақлаб қолишга қаратилади. Қувноқ ва болаларча беғубор рақслар томошабинга кўтаринки кайфият, эстетик завқ бахш этади.

“Бойчечак”, “Бешқарсак”, “Самарқанд нон”, “Қизғалдоқ”, “Дутор”, “Ким олади-ё, шугинани-я...”, “Регистон тонги”, “Кичкинажон, кичкина...”, “Сумалак” каби Самарқанд болалар фольклор рақслари Ўзбекистонда жуда машхур. Улар орасида “Афросиёб гуллари”, “Обираҳмат мавжлари”, “Зарафшон юлдузлари” рақслари ўзининг жозибадорлиги, бадий – эстетик мукамаллиги билан ажралиб туради. Америкалик машхур антрополог – этнограф олим А.Б.Лорднинг фикрича, “Халқ оғзаки ижоди намуналари одатда ижро учун яратилмайди, аксинча, ижро этилаётган жараёнида яратилади”. Болалар фольклор рақслари одатда юксак камолотга эришган ахлоқий, маънавий фазилатларни, яъни гўзаллик, эзгулик ва яхшиликни, ҳаётсеварликни тараннум этади. Ҳамда ўсиб келаётган ёш авлодни ватанпарвар, бағрикенг, маънан етук қилиб тарбиялашда асосий пойдевор вазифасини бажаради.

Болалар ижодиёти эса уларнинг ҳар томонлама камол топишида муҳим роль ўйнайди. Болаларни бадий жихатдан тарбиялаш амалиётида хореографиянинг ўрни бўлса ҳам, унинг асл имкониятлари бугунги кунга қадар тўлиқ ишлатилмай келинмоқда. Сабаби, кўплаб таълим масканлари асосан билим беришга қаратилсада, эмоционал ва ахлоқий томонлари иккинчи даражада туради. Айнан хореография санъати бошқаларга нисбатан визуал, эшитиш, ҳаракат қилиш, ҳиссиёт, эмоционал таъсирланиш ёрдамида оламни идрок этишга ёрдам беради, ақлий чарчоқликнинг олдини олиб, унинг фаолияти учун туртки ва куч беради.

Асрий анъаналарга эга Самарқанд болалар фольклор рақсларида мифологик – тотемистик қарашлардан келиб чиққан рақслар ҳам салмоқли ўрин эгаллайди. Уларни танланган предметларнинг моҳияти, образлар ва ҳаракатлар тизими, тасаввур даражаси, реал ҳаётга муносабати жихатидан кичик кўринишларга гуруҳлаш мумкин. Болалар фольклор рақслари бир пайтнинг ўзида ҳам ақлий, ҳам нафосат ва жисмоний, ҳам меҳнат тарбиясини қамраб олганлиги билан муҳим аҳамият касб этади. Албатта, ҳар бир ҳудуднинг ўзига хос қадриятлари, анъана ва урф-одатлари бор.

Самарқанд болалар фольклор рақслари халқнинг ўтмиши ва маиший ҳаётининг, турмуш тажрибасининг йиллар давомида шаклланган кўринишини ўзида акс эттиради. Шунингдек, ўз навбатида болалар қалбида касб– ҳунарга қизиқиш, ўзгалар меҳнатини қадрлаш туйғуларини тарбиялайди. Болалар фольклор рақс санъати энг қадимги замонлардан бошлаб кичкинтойларни мустақил ҳаётга тайёрловчи мактаб ҳисобланган ҳамда ёш авлодга ватанни севиш, урф - одат, анъана ва миллий қадриятларни эъзозлаш, машаққатлардан чўчимаслик, курашларда енгилмаслик сирларини ўргатган.

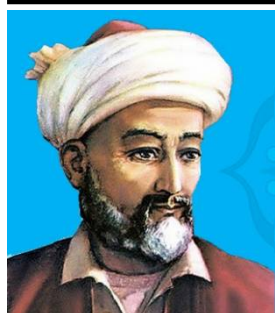
Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, болалар фольклор рақслари орқали қадимги урф - одатларимизга, миллий қадриятларимизга эътиқод, табиатга бўлган меҳру - муҳаббат нақадар чексиз эканлигини томошабинларга намойиш қилинади. Бу рақснинг замирида ўсиб келаётган ёш авлод қалбида табиатга ва тарихга муҳаббат туйғуларини шакллантириш, уларни ватан ўтмиши, Афросиёб тепалиги каби маданий меросимиз, алвон рангда товланиб ўсувчи гул билан боғлиқ ривоятлар, миллий қадриятларимиз, анъаналаримиз билан яқиндан таништириш ғояси мужассам.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Президент Ш.Мирзиёевнинг Республика Маънавият ва маърифат кенгашининг кенгайтирилган мажлисидаги нутқи. Маънавият ҳаётимизда янги куч, янги ҳаракатга айланиши керак. ЎЗА, 2023 йил, 23 декабрь.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Миллий рақс санъатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори. ЎЗА, 2020, 4 февраль.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Маданият ва санъат соҳасини янада ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар” тўғрисидаги Қарори. “Янги Ўзбекистон” газетаси, 2022 йил, 4 февраль, 25 сон.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 4 февралдаги “Рақс санъати соҳасида юқори малакали кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва

- илмий салоҳиятни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори. ЎЗА, 2020й., 4 февраль.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Лазги” халқаро рақс фестивалини ташкил этиш ва ўтказиш тўғрисида”ги Қарори. ЎЗА, 2020 йил 28 сентябрь.
6. Маврулов А. Маънавий баркамол инсон тарбияси. Т.: «Ўзбекистон» нашриёти, 2008
7. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 9 – ж. Т.: «Ўзбекистон Миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2005.
8. Фазлиева З. Ўзбек рақсини ўрганиш услубиёти (Фарғона рақс мактаби) Т.: “Наврўз”, 2020.
9. Мухамедова Ў. Ўзбек рақсини саҳналаштириш амалиёти Т.: «Наврўз», 2020.
10. Ўзбекистонда рақс санъати ривож ва истиқболлари: ижтимоий жараёнлар., II Республика илмий – амалий конференцияси материаллари. Т.: “Наврўз” нашриёти, 2019.
11. Лорд А.Б. Сказитель. I М.: “Восточная литература”, 1994.
12. Ҳамроева Ҳ. Ўзбек болалар фольклор рақс санъати: анъанавийлик ва замонавийлик. Т.: “Замон полиграф” нашриёти, 2023.
13. Ҳамроева Ҳ., Тохтасимов Ш. Ўзбек болалар фольклор рақслари. Т.: “Замон полиграф” нашриёти, 2023.
14. Ҳамраева Х., Бутунбоева Т., Исмамова С. Ўзбек болалар рақс санъатининг лингвокультурологик хусусиятлари. // Международный научно-образовательный электронный журнал «Образование и наука в ХХИ век». Випуск №19. (том 3). 31,10,2021.
15. H.Namroeva, T.Butunbayeva, G.Kurbanova, Sh.Kamoliddinova, S.Ismatova. CULTURAL HERITAGE AND THE ART OF UZBEK CHILDREN’S DANCE. https://www.caddogap.multiculturaleducation.net/2_2022.php. //DOI:10.52145/Multi.5644288\ ISSN:1068-3844. Volume 8, Issue 2, 2022.
16. Тохтасимов Ш. Ўзбек болалар фольклор рақсларининг бадиий – эстетик хусусиятлари. // Сўз санъати халқаро журнал. Санъатшунослик йўналиши. Махсус сон. Т.: 2023.
17. Ҳамроева Ҳ., Исмамова С. Рақс санъати орқали ўсмирларда ижодий фикрлаш ва мулоқот қobiliятини шакллантириш. // Инклюзив таълим: имконияти чекланган болалар ва рақс санъати. IV Халқаро илмий-амалий конференция материаллари. Т.: 2022.
18. Namraeva H., Tukhtasimov Sh. Uzbek children’s art of folklore dance: Integration of education and upbringing. // Indo-Uzbek Strengthening Relationship. Special issue on New Delhi and Agra, India. Authors press. 2023.
19. Khamroyeva H., Butunbayeva T., Ismatova S. National values and uzbek children’s dance. // Санъат ва адабиёт: илмий ва амалий изланишлар. Халқаро илмий-амалий конференция материаллари. Т.: 2022.
20. Тохтасимов Ш. Ўзбек болалар миллий рақс санъати: тарихи ва шаклланиш босқичлари. // Миллий қадриятлар интеграцияси: рақс санъати таълими. Халқаро илмий-амалий конференция материаллари. Т.: 2022.
21. Исмамова С. Ўзбек болалар рақс санъати: тенденциялар ва муаммолар. // Миллий қадриятлар интеграцияси: рақс санъати таълими. Халқаро илмий-амалий конференция материаллари. Т.: 2022.
22. Ismatova S., Ubaydullayeva D. Specific characteristics of uzbek children’s tambourine dances. // Excerpts from Uzbekistan. The special periodical journal of Uzbekistani writers and scholars held in Egypt, Alexandria University. Alexandria, Egypt. 2022.
23. Ўзбек миллий кийимлари XIX – XX асрлар. Самарқанд. Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт – матбаа ижодий уйи, 2006.
24. Раззоқов Х. Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди. Т.: “Ўқитувчи” нашриёти, 1998.-318 б.
25. Жаҳонгиров Ғ. Ўзбек болалар фольклори. Т.: “Ўқитувчи” нашриёти, 1975.
26. Мирзаев Т. Фольклор ва унинг асосий хусусиятлари // Ўзбек фольклоршунослиги масалалари. 1-китоб. Тошкент.: 2006.

27. Жабборов И. Ўзбек халқи этнографияси. Т.: “Ўқитувчи” нашриёти, 1994.
28. Капица О.И. Детский фольклор: песни, потешки, дразнилки, сказки, игры. М.: «Наука», 1998.
29. Сафаров О. Ўзбек халқ оғзаки ижоди. Т.: “Муסיқа”, 2010.
30. Пинаева Е.А. Детские образные танцы. М.: «Прогресс», 1998.
31. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. Жиззах.: “Сангзор” нашриёти, 2006.

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

**Sattarova Aziza Anvarovna,
To'rayev Ilhom Rahim o'g'li**

Rangtasvir va amaly san'at kafedrası o'qituvchilari
Qarshi davlat universiteti

TARIXIY JANRDA RANGLARNING O'RNI VA AHAMIYATI

 <https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada tarixiy janrda samarali ijod qilgan, rus badiiy maktabining rivojlanishiga katta hissa qo'shgan yorqin iste'dodli rus rassomlaridan biri Vasiliy Ivanovich Surikovning hayot va ijod yo'li, hamda rassom asarlaridagi mukammallik bilan ishlangan kompozitsiya, inson obrazi to'plamini chizishning mohir qobiliyati; ranglarning nozik tuyg'usi va rasmlarning puxta o'ylangan rangliligi; rus tarixiga murojaat qilish, tarixiy vaziyatlarni qayta tiklash ijodining asosiy xususiyatlari haqida so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: rangtasvir, kompozitsiya, tarixiy janr, eskiz, syujet.

**Sattarova Aziza Anvarovna
Turayev Ilkhom Rakhim ugli**

Karshi State University
Teacher of the Department of Painting and Applied Arts

THE PLACE AND IMPORTANCE OF COLORS IN THE HISTORICAL GENRE

ABSTRACT

This article describes the life and creative path of Vasily Ivanovich Surikov, one of the brilliantly talented Russian artists who created effectively in the historical genre and made a great contribution to the development of the Russian art school, as well as a collection of perfectly crafted compositions and human figures in the artist's works. skillful ability; fine sense of colors and well-thought-out coloring of pictures; referring to Russian history, the main features of the art of re-creating historical situations are discussed.

Key words: painting, composition, historical genre, sketch, plot.

**Саттарова Азиза Анваровна
Тураев Илхом Рахим угли**

Каршинский государственный университет
Преподаватель кафедры живописи и прикладного искусства

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ЦВЕТА В ИСТОРИЧЕСКОМ ЖАНРЕ

АННОТАЦИЯ

В данной статье описан жизненный и творческий путь Василия Ивановича Сурикова, одного из блестяще талантливых русских художников, эффектно творивших в историческом жанре и внесших большой вклад в развитие русской художественной школы, а также собрано собрание прекрасно умело созданные композиции и человеческие фигуры в произведениях художника; тонкое чувство цвета и продуманная раскраска картинок; Обращаясь к российской истории, обсуждаются основные особенности искусства воссоздания исторических ситуаций.

Ключевые слова: картина, композиция, исторический жанр, этюд, сюжет.

Surikov Vasiliy Ivanovich rus badiiy maktabining rivojlanishiga katta hissa qo'shgan yorqin iste'dodli rus rassomlaridan biri, tarixiy rasmlar ustasi.

Vasily Surikov asarlari rus tarixining o'tgan davrlari dunyosini jonlantirdi. Surikovning nozik rang va kompozitsiyaga mukammal ega bo'lgan rassom sifatida mahorati uni tarixiy janrda ijod qilgan asosiy rassomlardan biriga aylantirdi.

Vasily Surikov Krasnoyarsk viloyat bilim yurtiga o'qishga kirganda Grebnevdan boshlang'ich ta'limni oldi. Grebnev o'spirindagi tasviriy san'atga bo'lgan salohiyatni ko'ra oldi va uni qat'iyat bilan rangtasvir sohasiga yo'naltira boshladi.

Rassom asarlarida mukammallik bilan ishlangan kompozitsiya, har bir belgi individual va inson obrazi to'plamini chizishning mohir qobiliyati; ranglarning nozik tuyg'usi, asarning puxta o'ylangan kompozitsiyasi va rangliligi; rus tarixiga murojaat qilish, tarixiy vaziyatlarni qayta tiklash ijodining asosiy xususiyatlaridir.

Tarixiy janrda - uzoq o'tmishda bo'lib o'tgan voqea-hodisalar, tarixiy shaxslar, xalqlarning turmush madaniyati tasvirlanadi. U Uyg'onish davrida vujudga kelib, XIX asr san'atida keng rivojlangan. Rus san'atida bu janrning ko'zga ko'ringan namoyandalaridan biri Vasily Surikov bir qator ajoyib asarlarni yaratdi. Rassomning tarixiy janrda ilgari surgan asosiy maqsadi xalqning o'tmishda boshidan kechirganlarini ko'rsatish edi.

Vasily Surikov "O'qchilar qatl etilgan tong" 1881 y. Mato, moybo'yoq. 218 × 379 sm.
Tretyakov Davlat galereyasi, Moskva.

Tarixiy janr ustasi Vasily Ivanovich Surikov Peterburg Badiiy Akademiyasida ta'lim olgan. O'qish davridayoq akademik san'at uslublaridan voz kechgan, asarlariga hayotiy lavhalar kiritib, ularning ta'sirchanligiga erishgan, me'moriy obidalarni tarixiy haqqoniy tasvirlashga e'tibor bergan. 1877 yildan Moskvada yashagan Surikov Germaniya, Ispaniya, Italiya, Avstriya va Shveysariyada ijodiy safarda bo'lgan. Rassom o'tmish tarixni e'zozlab, shu tarix saboqlarida zamonaviy masalalarni ko'rishga harakat qildi. Asarlarining koloriti ham tiniq ranglar hisobiga ochilgan, rang surtmalari ritmi asar g'oyasini yanada chuqurlashtiradi. «O'qchilar qatl etilgan tong», «Menshikov

Beryozovoda», «Boyar xotin Morozova», «Qor shaharchaning bosib olinishi», «Sibirning Yermak Timofeevich tomonidan zabt etilishi», «Suvorovning Alp tog'laridan o'tishi» asarlari shuningdek, «Avtoportret», «Sibir go'zali E.A.Rachkovskaya», «Stepan Razin» kabi portretlar, akvarelda esa bir qator manzaralar yaratgan. O'zbekiston san'at muzeyida Surikovning 1879 yilda yaratilgan «Qatlga olib ketilayotgan o'qchining qaylig'i» asari saqlanadi.

Vasiliy Surikovning "O'qchilar qatl etilgan tong", "Boyar xotin Morozova", "Menshikov Berezovda", «Qor shaharchaning bosib olinishi» kabi asarlari munosib e'tirof etildi va o'sha davrning taniqli rassomlari orasidan joy berdi.

1878 yilda Surikov "O'qchilar qatl etilgan tong" kartinasi ustida ishlay boshladi. Ushbu asar Surikovning rus tarixiga oid birinchi yirik asari bo'ldi. 1880-yillarning boshqa ikkita kartinasi - "Menshikov Berezovda" (1883) va "Boyar xotin Morozova" (1887) asari bilan birgalikda "O'qchilar qatl etilgan tong" kartinasi ba'zan Surikovning dramatik voqealarga bag'ishlangan tarixiy trilogiyasiga birlashtirilgan.

1881 yilda Surikov Ko'chma badiiy ko'rgazmalar uyushmasiga a'zo bo'ldi va rassomning "O'qchilar qatl etilgan tong" kartinasi shu yilda tugallangan. Asarda 1698 yilda qo'zg'olon ko'targan o'qchilarning qatl etilishi tasvirlangan. Ushbu kompozitsiya bugungi kunda Moskvadagi Davlat Tretyakov galereyasida saqlanadi. Asar mavzusi XVII asr oxiridagi tarixiy voqealar - Pyotr I tomonidan 1698 yildagi o'qchilar qo'zg'olonining bostirilishi va isyonkor o'qchining qatl etilishi bilan bog'liq.

"O'qchilar qatl etilgan tong" asarining birinchi eskizlari 1878 yilda yaratilgan va suratdagi barcha ishlar taxminan uch yil davom etgan. Surat 1881 yil mart oyida Sankt-Peterburgda ochilgan Ko'chma badiiy ko'rgazmalar uyushmasi assotsiatsiyasining 9-ko'rgazmasida ("Передвижники") taqdim etilgan va kartina ko'rgazmaning o'zidan Pavel Tretyakov tomonidan sotib olingan.

"O'qchilar qatl etilgan tong" Surikovning rus tarixiga oid birinchi yirik asari bo'lib, kartina rassomning dramatik voqealarga bag'ishlangan tarixiy kompozitsiyasi hisoblanadi. Rassom va tanqidchi Aleksandr Benoisning so'zlariga ko'ra, Surikovning "O'qchilar qatl etilgan tong" asari Buyuk Pyotr fojiasi boshlanishining barcha g'ayritabiiy dahshatlarini ajoyib tarzda aks ettiradi. San'atshunos Sergey Makovskiyning ta'rifiga ko'ra, Surikov yaratgan asarlar go'yo "sehrli tushlar" kabi taassurot qoldiradi. U haqiqatan ham Rossiyaning o'tmishini, vahshiy, qonli, dahshatli o'tmishini ko'radi va o'z vahiylarini shunchalik yorqin va jonli aytib beradi, go'yo u uyqu va haqiqat o'rtasidagi farqni bilmaydi. Surikov o'z qahramonlarining tasviri uchun qiziqarli burchaklar va burilishlarni tanlab, ko'p figurali kompozitsiyani ajoyib tarzda quradi.

Asar koloriti ham fojia haqida so'zlaydi. Surikov kartina yaratishga shunchalar kirishib ketardiki hattoki bitta obrazni topish uchun bir necha eskizlar hattoki etyudlar qilar va asarga kerakli obrazni topmaguncha tinchimas edi. Asarda Kreml maydonida bo'ladigan daxshatni qatl yig'inini shu darajada mahorat bilan ko'rsatganki, tomoshabin palatno yonida o'zini shu joyda qaqtnashayotganday his qiladi. Kartinada isyonkor qizil soqolli o'qchining ko'zlari Pyotr I ga nafrat bilan qarab turgani, ularning nigohlarida chaq nab turgan o't va bu chorraha markazida o'qchining nasroniycha kamtar qiyofasi va atrofda uning yaqinlari uni so'ngi bor ko'rgani kelib turganini va dod faryodlarini har bir obrazning yuz mimikalari orqali ko'rish mumkin. O'qchining osilgan yelkalari va ko'kragiga qadar egilgan boshi, qatl etilgan o'qchilar bir lahzada dorga tushib qolishlari haqida gapiradi. Surikovning asarlarini kuzatar ekanmiz uning ranglar olami boshqa zamondoshlaridan tubdan farq qilib chizish manerasi usuli va ranglar tutashuvi ranglar gammasini keskinligini ko'rish mumkin.

"Kompozitsiya ustida ishlash davrini bir necha bosqichlarga bo'lishi mumkin. Ya'ni mazmun va shakl yagona g'oyaga, mazmunga yo'naltirilib umumlashtiriladi. Shu maqsadda eskiz ishlashni bir necha qism va elementlarga bo'lishga to'g'ri keladi. Izlanish davrining muhim tomonlaridan biri – eng avvalo fikrning tug'ilishi, fikr yig'ilishi va fikrni tasvirga tushirish. Ana shu ishlar mahsuli kompozitsiya ustida ishlash usuliga bog'liqdir.

Fikr va g'oya taassurotlar asosida tug'ilishi mumkin. Bunga yosh rassomning ko'p yillik kuzatishi, ashyolar yig'ishi, aql-zakovati, kuch-quvvati, hayotni o'rganishi va uni xotirasida saqlab, idrok qilib aks ettirishi katta ahamiyat kasb etadi. G'oyaning tug'ilishi rassomning individualligiga,

ya'ni shaxsiy ijodiy xususiyatiga, qolaversa talant darajasiga bog'liq. G'oyaning birinchi tug'ilish davrida kompozitsiya elementlari taxminiy bo'lsa-da, mazmun va g'oya, shakl va detallarni aniqlashga undaydi."

Haykaltarosh Mark Antokolskiy "O'qchilar qatl etilgan tong" kartinasini birinchi rus tarixiy rasmi" deb atagan va uning afzalliklari "barcha kamchiliklarni yuz marta bartaraf etishini" ta'kidlagan. Tanqidchi Nikolay Aleksandrov ushbu asar oldida "tomoshabinni darhol badiiy tasvir, badiiy ijodkorlik kuchi bilan to'ldiradi", deb yozgan. Rassom va tanqidchi Aleksandr Benoisning so'zlariga ko'ra, Surikovning "O'qchilar qatl etilgan tong" asari "Buyuk Pyotr fojiasi boshlanishining barcha g'ayritabiiy dahshatlarini ajoyib tarzda aks ettiradi". San'atshunos Alla Vereshchaginaning ta'kidlashicha, Surikovgacha hech kim "tarixning o'zini, millatni parchalab tashlaydigan qarama-qarshiliklarda, o'z tarafdorlari o'rtasidagi hayot-mamot kurashida bunchalik to'g'ri va ishonchli tarzda ko'rsata olmagan edi".

Surikov o'z karerasining boshida ustaxonaga ega bo'lmagan. Mashxurlikka erishgan mahobatli rangtasvir asarlari ko'pincha tarixiy muzey zalida yaratilgan.

Ko'rinishidan, Surikov juda kamtar, uyatchan, mag'rurlikka moyil bo'lmagan inson edi. Biroq, shubhasiz, u o'z iste'dodini hurmat qilar va u o'z asarlarini har doim yuqori baholar edi.

1878 yilda Peterburgning Vladimir soborida Yelizaveta Avgustovna Share bilan turmush qurgan rassom ikki nafar qiz farzandli bo'ldi. 1888 yil bahorida esa o'g'ir kasallikdan bevaqt vafot etgan xotining o'limi esa Surikov uchun haqiqiy fojia bo'ldi. Rassom ikki yil davomida qo'lga qalam olmadi. Biroq, uning "Iso Masihning ko'r tug'ilganini davolash" asari 1888 yilga tegishli. Ammo rasm jamoatchilik uchun mo'ljallanmagan: "men uni shaxsan o'zim uchun yozganman" deydi rassom. 1889 yilda "bolalik shahri"da abadiy qolishni umid qilib, bolalari bilan Krasnoyarskga ketadi. Faqat o'z Vatani Krasnoyarskga qilgan safarida depressiya orqaga chekindi va uni ijodida yo'qolgan ilhomini qaytardi. "Qor shaharchasini olish" kartinasi ustida ishlash umr yo'doshiga bo'lgan sog'inchdan xalos bo'lishga yordam berdi. Syujetni rassomning akasi Aleksandr taklif qilgan va Vasiliy Ivanovichning o'zi bolaligidan bu qadimiy Sibir o'yinini eslagan xolda matoda jonlantirdi.

Qishki o'yin-kulgiga kazaklar odatda Shrovetidning so'nggi kunida berildi. Muz va qor qishloqlarida qal'a devorlari, qor figuralari va to'plari bo'lgan shaharchalar qurilgan. O'yinchilar himoyachilar va hujumchilarga bo'lindi. Himoyachilar otlarni qichqirib, cho'tka va hatto bo'sh qurol o'qlari bilan qo'rqitdilar. Otliqlar galasi birma-bir hiyobon orqali himoyachilar safidan o'tib, darvozaga hujum qilib, to'siqni urib tushirishlari kerak edi. Mahalliy aholi aziz yurtdoshlari uchun qorli shahar arxitekturasini takrorladi va ot hujumini uyushtirdi. Boy mo'ynali kiyimdagi mo'ylovli odam uchun rassomning akasi Aleksandr Ivanovich obrazidan foydalandi, chanada ikki ayol — Surikovning jiyani Tatyana Dojomilova va Krasnoyarsk shifokori Pyotr Rachkovskiyning rafiqasi Yekaterinani suratini chizdi. Chanalar Tyumendan sotib olingan gilam bilan qoplangan. Vasiliy Surikovning "Qor shaharchasini olish" kartinasi o'zining beg'ubor bolaligining fotosurati kabi dunyoga keldi. "Keyin men Sibirdan g'ayrioddiy ruhiy kuchni olib keldim", dedi mamnun rassom asarni yakunlab Moskvaga qaytgach o'z taassurotlarda. U rasmni 1891 yilda XIX ko'chma ko'rgazmada namoyish etdi. 1900 yilda Parijdagi Jahon ko'rgazmasida "Qor shaharchasini bosib olinishi" kartinasi kumush medalni qo'lga kiritdi. Rasmni xayriyachi Vladimir fon Mek 10 ming rublga sotib oldi.

1890 yilning kuzida Moskvaga qaytgan Surikov ijod qilishga sho'ng'idi va butun davrni yangi mazmunli va rang - barang izlanish bilan ajralib turuvchi har doim "sayohatchilar" orasida namoyish etiladigan yangi tasviriy asarlarni yaratdi.

Rassom ko'pincha avtoportretga murojaat qilgan. 1879 yilda Surikov o'zini romantik g'ayratli, shon-sharafni tatib ko'rgan yigitning yonayotgan nigohi bilan ko'radi.

Taniqli usta 1894 yilda yengil impressionistik tarzda o'zini "Sibirni Yermak tomonidan bosib olinishi" fonida g'urur bilan tasvirlaydi. Mashhur Maestro 1902 yilgi avtoportretida qattiq va yopiq nigoh bilan tasvirlagan bo'lsa, o'limidan uch yil oldin, sog'lig'i allaqachon taslim bo'lganida, u yana o'zini tahlil qildi. Bo'sh neytral fonda biz charchagan, aqlli nigohi bilan o'yga cho'mgan insonni ko'ramiz.

Vasiliy Surikov "Qor shaharchasini bosib olinishi" 1891 y. Mato, moybo'yoq. Sankt-Peterburg Davlat Rus muzeyi

"Agar mening qo'limda mo'yqalam bo'masa, unda men gitara ushlagan bo'laman", deydi ijodkor. Rassomning Krasnoyarskdagi muzey-uyida uning yetti simli yog'och gitarasi saqlanadi.

Surikov yoshligida gitara va fortapiano chalishni o'zlashtirgan va Betxovenni "Oy sonatasi"ni sevib tinglagan. Uning ijodiga musiqa ham tom ma'noda, ham majoziy ma'noda katta ta'sir ko'rsatdi. Akademiyada unga kartina kompozitsiyalarini mahorat bilan ishlagani uchun "kompozitor" deya musiqiy laqab berildi. Surikov operani juda yaxshi ko'rardi, gitara chalardi. Rassom tomonidan yaratilgan bir nechta portretlar orasida uning do'sti va musiqa o'qituvchisi, gitarachi Fyodor Peletskiy portretlari mavjud.

Moskvaga qaytgach, Surikov faol ishlashni davom ettirdi. 1881 yilda u Ko'chma badiiy ko'rgazmalar uyushmasi assotsiatsiyasining a'zosi bo'ldi va hamkorlik doirasida ko'rgazmalarda o'zining mashhur rasmlarini, xususan, Pavel Tretyakov o'z kolleksiyasi uchun sotib olgan "Berezovdagi Menshikov" asarini namoyish etdi. Olingan pul bilan Surikov nihoyat Yevropaga sayohat qildi. Italiya va Frantsiya, Germaniya va Avstriya muzeylariga tashrif buyurdi.

Qaytib kelgach, Surikov tanqidchilar tomonidan juda noaniq qabul qilingan "Boyar xotin Morozova" asari ustida ishlashga kirishdi. Undan keyin "Sibirni Yermak Timofeyevich tomonidan zabt etish", «Suvorovning Alp tog'laridan o'tishi», "Stepan Razin" kabi tarixiy janrdagi kartinalarni yaratdi. 1893 yilda Vasiliy Surikovning asarlari badiiy hamjamiyat tomonidan yuqori baholandi u Peterburg badiiy Akademiyasining haqiqiy a'zosi bo'ldi.

Bir necha yil o'tgach, Vasiliy Surikovning bevosita ishtirokida uning sevimli vatani Krasnoyarskda rassomlik maktabi ochildi. Yoshligidagi shaharda u Krasnoyarsk va go'zal Yeniseyning diqqatga sazovor joylarini aks ettiruvchi bir nechta asarlar yaratdi.

Keyinchalik Moskvada ko'p yillar yashagan bo'lsa-da, Surikov har doim bir hayoli Krasnoyarskda bo'ldi. Kichik Vatan madhiyalari nafaqat Krasnoyarskning birinchi rassomi Surikovning katta tarixiy rasmlari, balki mahalliy aholining portretlari, hududning go'zalligini tarannum etuvchi ko'plab landshaftlar, "Tog'lar etagidagi qishloq", "Minusinskaya dashti", "Torgoshino", "Krasnoyarsk atrofi" kabi ijodiy ishlari akvarel bo'yoqlarida yaratildi.

Keyingi o'n yillikda Vasiliy Ivanovich tez-tez sayohat qildi. U Sibir, Qrim va Volgaga tashrif buyurdi. Ispaniya, Shveysariya, Italiya, Fransiya Tashrif buyurdi. Surikov umrining oxirida ulkan g'oyalarga berilib ketdi. Ammo, afsuski, "Krasnoyarsk isyoni", "Pugachev" va "Malika Olga" kartinalari tugallanmay qoldi. 1915 yilda Qrimda dam olish va davolanish paytida Surikov o'zining so'nggi avtoportretini yaratdi, bu Voloshinning xarakteristikasi uchun mos rasm bo'lib xizmat qiladi.

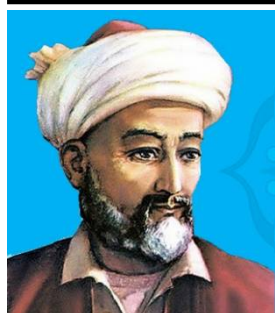
Taniqli rus rassomi Vasily Surikov 1916 yil 19 martda yurak xastaligidan vafot etdi va sevimli rafiqasining yonida dafn etildi. Moskvadagi Vagankiv qabristoni rassomning so'nggi boshpanasiga aylandi.

Moskvadagi badiiy institutga Surikov nomi berilgan. 1948 yilda Krasnoyarekda Surikovning uy-muzeyi ochildi. Muzey-uyda Surikovning yuzga yaqin asarlarini, uning mashhur rasmlari uchun etyudlarni va ko'plab fotosuratlarini ko'rish mumkin. Tarixiy janrda ijod qilgan rus rassomining

asarlaridagi mukammal kompozitsiya, ranglarning o'zni va ahamiyati bugungi kun yosh ijodkor rassomlar uchun haqiqiy maktab bo'lin kelmoqda

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.

1. Абдуллаев Н. Санъат тарихи. 1-том. Тошкент- 1987.
2. Бойко Н. П. Истории знаменитых полотен: очерки о русской живописи — Пермь; 2012г, 255 с.
3. Jabborov.E.X. “Kompozitsiya” /darslik/ Toshkent - “Innovatsiya-Ziyo”, 2021, 156 b.
4. Кортюнова.Н.Д. Как читать и понимать искусство: интенсивный курс – Москва: Издательство АСТ, 2018. – 192 с.
5. Kultasheva.N.D. Umumsan'at tarixi: o'quv qo'llanma. Toshkent: «Noshir» nashriyoti, 2019. - 184 b.
6. Kultasheva.N.D. Umumsan'at tarixi: XIX asr G'arbiy Yevropa san'ati. /o'quv qo'llanma/. Toshkent: «Innovatsiya-Ziyo» nashriyoti, 2019. - 307 b.
7. Орлова.Е. ВЕЛИКИЕ РУССКИЕ ЖИВОПИСЦЫ Василий Иванович СУРИКОВ Москва, 2014.
8. Пантелеева.И.А, Миркес.М.М, Тарасова.М.В. и др “Всеобщая история искусства” Красноярск, 2008.
9. Ходж.А.Н. История искусства: Живопись от Джотто до наших дней / Пер. с англ.О.В.Сергеевой. – М.: Кучково поле, 2017. – 208 с.
10. Ибрагимов Р.К. О'КУВ АНИМАЦИЯСИ ВА УНДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ ТАЛИМИ УСУЛЛАРИ //Интеробразование и глобальные исследования. – 2024. – №. 4 (1). – С. 241-245.

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Асрор Аллаяров,
Ж. Ташенев номли университет
магистри (Қозоғистон)

ҚАШҚАДАРЁ - СУРХОНДАРЁ БОЛАЛАР ФОЛЬКЛОР РАҚС САНЪАТИНИНГ МАДАНИЙ- МАЪРИФИЙ ЖИХАТЛАРИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

АННОТАЦИЯ

Ўзбек болалар фольклор рақслари - миллат миллий-маданий менталитетини ўзида якқол намоён этадиган санъат турларидан биридир. Халқимиз азалдан тўй-томошаларда, оммавий маросимларда куй-қўшиқ, оҳанг жўрлигида рақс ҳаракатлари орқали ўз ҳис-туйғуларини ифода этган, шу тариқа рақс босқичма-босқич санъат даражасида шаклланиб борган. Шунингучун ҳам у энгоммавий санъат турларидан бири ҳисобланади, ҳамда унда миллат характери очилади. Аждодларимиз ҳаёти, урф-одатлари, турмуш тарзи, кўнгил кечинмаларини рақс ҳаракатлари орқали авлоддан-авлодга етказиб келаётган, йиллар давомида сайқалланиб, бойиб борган миллий рақсларимизда замонавийлик билан бирга миллий руҳнинг ҳам оҳанг ифодаланиши уни халққа янада яқинлаштиради. Фольклор санъати ижрочилари ўз ижодларида эстетик, ижтимоий ва коммуникатив вазифаларни бирлаштирганлар. Чунончи мавзу жиҳатидан хилма-хил мавсумий, маросимий ва меҳнат қўшиқлари, дostonлар, айтимлар, чолғу куйлари улар ижодининг асосини ташкил этади. Миллат ва юрт тарихига, жамият ва маданият тараққиётига мос равишда болалар фольклор санъати ҳам ривожланиб борди, рақс услублари, ижро турлари, унинг ўзига хос жанрлари шаклланди. Мазкур мақолада Қашқадарё – Сурхондарё болалар фольклор рақс санъатининг маданий - маърифий жиҳатлари, бадиий – эстетик хусусиятлари тадқиқ қилинади.

Калит сўзлар: тарих, болалар, ўйин, Қашқадарё, мавсум, рақс, қўшиқ, Сурхондарё, қадрият, анъана.

Asror Allayarov,
Master of J. Tashenev University (Kazakhstan)

CULTURAL AND EDUCATIONAL ASPECTS OF KASHKADARYA - SURKHANDARYA CHILDREN'S FOLKLORE DANCE ART

ANNOTATION

Uzbek children's folk dances are one of the art forms that clearly demonstrate the nation's national-cultural mentality. From time immemorial, our people have expressed their feelings through dance movements accompanied by songs and melodies at weddings and public ceremonies, thus dance has gradually developed into an art level. That's why it is considered one of the popular art forms, and the character of the nation is revealed. In our national dances, which have been passed

down from generation to generation through dance movements, the life, traditions, lifestyle, and emotional experiences of our ancestors, and have been refined and enriched over the years, it is the simultaneous expression of the national spirit along with modernity which closer to the people. Folk art performers combine aesthetic, social and communicative functions in their works. For example, ceremonial and labor songs, epics, sayings, instrumental tunes of various themes form the basis of their creativity. In accordance with the history of the nation and country, the development of society and culture, children's folklore art also developed, dance styles, performance types, and its own genres were formed. In this article, the cultural-educational aspects, artistic-aesthetic features of Kashkadarya-Surkhandarya children's folk dance are studied.

Keywords: history, children, Kashkadarya, season, dance, song, Surkhandarya, value, tradition.

Асрор Аллаяров,
магистр Университета имени
Ж. Ташенева (Казахстан)

КУЛЬТУРНО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ ДЕТСКОГО ФОЛЬКЛОРНОГО ТАНЦЕВАЛЬНОГО ИСКУССТВА КАШКАДАРЬИ - СУРХАНДАРЬИ

АННОТАЦИЯ

Узбекские детские фольклорные танцы являются одним из видов искусства, ярко демонстрирующих национально-культурный менталитет нации. Испокон веков наш народ выражал свои чувства посредством танцевальных движений под песни и мелодии на свадьбах и общественных церемониях, таким образом, танец постепенно перерос в уровень искусства. Именно поэтому он считается одним из видов народного искусства, и в нем раскрывается характер нации. В наших национальных танцах, которые передавались из поколения в поколение через танцевальные движения, быт, традиции, образ жизни и душевные переживания наших предков, совершенствовались и обогащались на протяжении многих лет, одновременно выражается национальный дух и современность, которая ближе народу. Исполнители народного искусства совмещают в своих произведениях эстетическую, социальную и коммуникативную функции. Например, обрядовые и трудовые песни, эпосы, поговорки, инструментальные наигрыши различной тематики составляют основу их творчества. В соответствии с историей народа и страны, развитием общества и культуры развивалось и детское фольклорное творчество, формировались танцевальные стили, виды исполнения, свои жанры. В данной статье изучаются культурно-образовательные аспекты, художественно-эстетические особенности детского фольклорного танца Кашкадарьи-Сурхандарьи.

Ключевые слова: история, дети, Кашкадарья, время года, танец, песня, Сурхандарья, ценность, традиция.

Халқнинг бетақор ва кўхна маданияти, бебаҳо маънавий қадриятлари ҳам ривожланиб борди. Тўғри, санъатнинг жуда кўп турлари давр зиддиятларига дуч келиб, инқирозга учради. Айрим рақс турлари йўқ бўлиб кетди ва янги рақслар пайдо бўлди. “Рақс санъати меросини ўрганиш, рақснинг асосий шакллари билиш замонавий жамият турли қатламларининг эҳтиёжларини қондирадиган ахлоқий ва эстетик стандартлар, одоб-ахлоқ қоидалари негизида янгича қарашларни акс эттириш билан уларга бошқача услубий тус бериш, ижодий ўзгарилиш учун асос бўлиб хизмат қилиши мумкин.”

Ўзбек халқининг тақвимий меҳнат кунларида айтиладиган Наврўз (“Йил боши”, “Наврўз келди”, “Наврўз айёми”, “Сумалак”), экин экиш чоғидаги меҳнат жараёнлари (“Шоҳмойилар”, “Қўш хайдаш”, “Дон сепдим”), ҳосил йиғиш (“Майда”, “Обло барака”, “Ёзи”), молларни соғиш чоғида уларни “авраш” (“Хўш-хўш”, “Турай-турай”, “Чирой-чирой”) билан боғлиқ, куёш (“Офтоб чикди”), ёмғир (“Суст хотин”), қор (“Қор келди”) ва шамол (“Чой мом”, “Шамол

чақириш”) каби афсунгарлик кўшиқлари алоҳида гуруҳга киради. Мустақиллик йилларида миллий маданиятимиз, санъатимиз тарихини ўрганиш ва янада ривожлантириш борасида кенг қўламли ишлар қилинди. Халқимизнинг қадимги анъаналарини ўзида мужассам этган миллий фольклор санъатига бўлган эътибор ҳам ўтган йиллар мобайнида кучайди. Фольклор - этнографик ансамбллар репертуарида воқеликка муносабатлар ўзига хос ифодасини топган. Катта ёшли ижрочилар мавсум ва маросим кўшиқларини куйлашдан олдин маросимларни уюштирадilar. Бу маросимларда болаларнинг ҳам ўз иштироки бор. Улар завқ билан тайёргарлик жараёниларида ҳам қатнашадilar. Натижада, бу байрамлар билан боғлиқ миллий кадриятларни, расм-русумларни ўрганадилар.

Болалар руҳан табиатга жуда яқин бўладilar. Уларни фаслларнинг алмашиши, табиатдаги ҳодисалар, гуллар, майсалар, дарахтлар, жониворлар жуда қизиқтиради. Ёши ва қизиқишларига мос рақслар орқали улар дунёни англаб борадилар. Кўшиқ матнлари тушунарли, қувноқ ва шўх оҳангдаги мусикалар тезда ўзининг ижобий самарасини кўрсатади. Айниқса, мавсумий кўшиқ-рақслар уларга эстетик завқ бағишлайди. Ўзбекистон Миллий энциклопедиясида ёзилишича, “Мавсум маросим кўшиқлари - халқ оғзаки ижодининг йил фаслларини белгиловчи турли маросим ҳамда анъанавий байрамлар жараёнида ижро этилган қадимги кўшиқ турларидан. Келиб чиқиши *энеолит* (янги тош) даврида юзага келган чорвачилик ва деҳқончилик меҳнатлари билан боғлиқ. Қадимда мазкур меҳнатлар йил фаслларининг узвий айланиб туриш жараёнига бевосита боғлиқ бўлган”. [5] Рақс орқали бадиий образ яратишни болалар ёшларига, дунёқарашларига мос ҳолда тушунишади. Улар учун рақс атрибутларининг ҳар бири – янги олам. Зеро, ўзбек миллий рақслари бошқа халқлар рақсларидан жуда кўп жиҳатлари ва хусусиятлари билан ажралиб туради. Айниқса, либослар, дўппи, рўмол, безак ва тақинчоқлар ҳам рақс ҳаракатларига мутаносиб бўлиши шарт.

Болалар фольклор рақс санъатини тушуниш, англаш, таҳлил қилиш учун биринчи навбатда шу халқнинг миллий кадриятларини ҳам билиш зарур. Зеро, Қашқадарё ва Сурхондарё болалар фольклор ансамбллари ўзбек халқ амалий санъати анъаналарини намоиш этиши билан бир қаторда халқ кўшиқлари, лапарлар, айтишувлар, ўлан ва ёр-ёрлар, аллаларни айримлари созсиз, айримлари миллий мусиқа асбоблари ёрдамида (доира, най, ғижжак, рубоб, дутор) ёки чанқовуз, сибизға, қовоқ ноғора, лойкўза ноғора, дўмбира каби қадимий мусиқа асбоблари жўрлигида ижро этади.

Болалар фольклор рақслари халқнинг ижтимоий-маиший ва ижтимоий-психологик хусусиятларига боғлиқ ҳолда асрлар давомида шаклланди. Уларда бошқа миллатлар маданияти элементларини сингдирган ҳолда инсоннинг оилавий ҳаёти ҳамда унинг хўжалик фаолияти, дини ва табиий ҳодисаларга дахлдор турли вазифаларни ўзида акс эттиради. “Ўзбек фольклорининг энг йирик жанрларидан бири – фольклор рақслардир. Ўзбек халқ фольклор рақсларнинг кўпроқ сюжетга эга бўлганлиги катта аҳамиятга эгадир. Бу рақслар нихоятда кўп тармоқли ва кўп мавзули бўлиб, узоқ асрлар давомида яратилган ва турли ижтимоий-иқтисодий шароитларда ижро этилиб келинган.” [11] Халқ ижодиётида мақол, эртақ, қисса, ривоят, кўшиқ, лапар, ўлан, ёр-ёр, олқиш, қарғиш, кинна, афсун сингари жанрлар кенг тарқалган бўлиб, фольклор рақслар буларнинг барчасини ўзида мужассамлаб, маълум мазмун-моҳият касб этиб келган. Ҳозирги кунда ҳам халқ ижодиётининг мазкур-баранг вазифаларни ўтаб - мослашиб, ҳозирги кунга қадар яшаб келмоқда.

Ўзбекистоннинг ҳар бир худуди каби Қашқадарё ва Сурхондарё вилоятлари ҳам ўзига хос ўзига хос этномаданий ва миллий қадриятларга эга. Хусусан, фольклор намуналарининг бетакрорлиги халқимизнинг қадимдан тафаккури бой, санъатсевар миллат эканлигидан дарак беради. жанрлари кенг қўлланилиб келинмоқда. Ҳатто ёнма ён жойлашган туманларнинг, қишлоқларнинг урф одатлари, удумлари, маросимлари, расм русмлари ва фольклор кўшиқ рақслари бир биридан фарқ қилади.

Сўнгги йиллардаги илмий изланишлар ва археологик тадқиқотлар Қашқадарё курраи заминнинг энг қадимий ўлкаларидан бири бўлганлигини, унда ибтидоий даврлардан бошлаб овчилик, деҳқончилик, чорвачилик, боғдорчилик маданияти ривожланганлигини исботлади. Шаҳрисабз, Китоб туманларида эрамиздан аввалги минг йиллардаёқ ўз маданияти, ишлаб чиқариши, маънавияти, ҳатто давлатчилик сиёсати шаклланган.

Қашқадарё вилоятининг табиий шароити зироатчилик ва чорвачиликка қулайлиги боис энг қадимги даврлардан бошлаб бошқа туркий халқларга кўра бизнинг аجدодларда ўтроқлашув анча эрта бошлан. Бу ўз навбатида “Меҳнат кўшиқлари фольклори” яхши тараққий этишига имкон яратган. “Дон сепдим”, “Кўш”, “Ўрим”, “Хирмон”, “Ёрғичоқ”, “Чарх”, “Ўрмак” “Бўзчи”, “Кашта”, “Янчик” сингари меҳнат рақс ва кўшиқлари фольклори жанрининг ёрқин намуналаридир. Қашқадарё воҳасининг урф – одатлари, удум ва бетакрор қадриятлари ранг – баранг бўлиб, улар жуда бетакрор, ўзига хос тарих ва чуқур мазмунга эга.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йилнинг 4 февралда қабул қилинган “Рақс санъати соҳасида юқори малакали кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарорида “Халқимизнинг маънавий савияси ва эстетик тарбиясини юксалтиришда муҳим аҳамиятга эга бўлган рақс санъатини ҳар томонлама ривожлантириш, ёш авлодни миллий ва жаҳон рақс санъатининг намуналаридан кенг баҳраманд этишни замоннинг ўзи талаб этмоқда”, дея алоҳида таъкидланган.

Болалар фольклор рақслари – халқ оғзаки ижодиётида узоқ ўтмишда юзага келиб, кўп минг йиллар давомида бадиий анъаналарини бойитиб, бизгача этиб келган маданий бойлиқдир. Болалар фольклор рақслари фарзанд тарбиясида, уни эзгуликка, инсонийликка чорлашда, она Ватанга, табиатга бўлган меҳр-муҳаббатини оширишда хизмат қилувчи халқ кўшиқлари ва ўйинларида мужассам бўлган. Қашқадарё – Сурхондарё болалар фольклор рақсларида табиат ҳодисаларига, ижтимоий ва ахлоқий масалалар акс эттирилган. Соф муҳаббат, беғараз дўстлик, эзгулик, эркинлик улуғланган.

Тарихнинг маълум бир даврида юз берган нотинчликлар болалар фольклор рақсларига ўз таъсирини кўрсатиб келган. Натижада, болалар фольклор рақслари тараққиёти ижтимоий, иқтисодий, сиёсий бўҳронлар таъсирида доимий равишда эврилиш ва қайта ривожланиш жараёнларини бошдан кечирган. Фақатгина, ёши улуг боболар ва момолар, қолаверса ота-оналар ёрдамида қайтадан тикланган. Ўлкамизга профессионал театр санъатининг кириб келиши, нафақат Ўзбекистон, балки бутун дунё маданий ҳаётида юз берган тадрижий ривожланишлар замирида фольклор этнографик ансамбллар фаолиятига кенг йўл очилди. Айниқса, давлатимиз ўз истиқлолини кўлга киритгандан сўнг ёш авлод тарбияси, маънавият масаласи давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Ўзбек миллий маданияти, санъати, урф-одат, анъана ва қадриятлар ўрганилиб, унинг яхши жиҳатларини ҳаётга кенг тадбиқ этиш масаласига катта эътибор берилди. Шу жараёнларда болалар фольклор –этнографик ансамбллари фаолияти ҳам қонуний асосини топди.

Болалар фольклорида мусиқа, шеърят, қўшиқчилик, рақс санъатлари ҳамоҳангликда мужассамлашиб, умуминсонийлик, оққўнгиллик, беғуборлик, меҳрибонлик, ватанпарварлик сингари фазилатларни инсон қалбида куртак ёзишига замин яратган. Таниқли адабиётшунос олим, филология фанлари номзоди Ғанижон Жаҳонгиров фикрига кўра, “болалар фольклори бола учун илк тарбия дарслиги, маънавий бойликларнинг битмас-туганмас хазинасидир. Болага атаб яратилган оғзаки поэзия халқнинг минг йиллар мобайнида ёш авлодни тарбиялашда хизмат қилиб келган буюк меросдир.[17]

Қашқадарё – Сурхондарё болалар фольклор қўшиқ- рақсларида қадимги унсурлар сақланиб қолганлигини уларнинг парда-оҳанг ва ритм-шеър тузилмаси каби омиллари орқали англаш мумкин. Болалар қўшиқларида бирламчи ёки қуйи оқим тузилмасини поғонама-поғона пастга ҳаракат қилувчи айтимларни (“Ёмғир ёғалоқ”, “Томдан тараша тушди”, “Бойчечак” ва бошқалар) кўриш мумкин.

Бола қалбида зоҳир бўлган қувонч, шодлик ва орзуларнинг, меҳмондўстлик, ота – онага, оилага, ватанга муҳаббатнинг турли ҳаракатлар, имо– ишоралар мусиқа уйғунлигидаги жозибали ифодасидир. Ёш авлод дунёқарашини камол топтириш ва руҳий оламини бойитишга хизмат қиладиган бадиий қадриятлар силсиласида Қашқадарё болалар фольклари муҳим аҳамият касб этади. Уларда юксак ватанпарварлик, оила кўрғони ва она юртни кўз қорачиғидай асраб - авайлаш, ота маконнинг муқаддаслиги, элу - юртнинг ҳамжиҳатлигини улуғлаш каби эзгу ғоялар тараннум этилади. Шунинг баробарида, халқимизнинг энг гўзал ва олижаноб қадриятларини бутун дунёга танитишда ҳам уларнинг ўрни ва аҳамияти беқиёс.

XXI аср компьютер технологиялари ва улкан имкониятлар даври бўлди. Натижада “оммавий маданият” унсурларининг соф миллий маданият барқарорлигига таҳдиди кучайиб кетди. Радио, телевидение, халқаро интернет сайтлари хуружидан ҳеч ким муҳофазаланмаган, шу жумладан ёшлар ҳам, болалар ҳам. Бу таҳдидлардан зиён кўрмаслик учун ёшлар тарбиясида туб маданий қадриятларга, халқ ижодиёти намуналарига таяниш зарур. Ўз навбатида бугунги кунда халқ ижодиёти негизида болаларнинг янгидан-янги куй-қўшиқлари, миллий рақслари яратилмоқда. Уларнинг яратилишида Қарши шаҳри, Китоб, Шаҳрисабз туманларидаги болалар фольклор жамоаларининг ўрни салмоқлидир.

Қадим Қашқадарёда “Сандиқча”, “Чанқовуз”, “Урчук йигириш”, “Тилам тўкиш”, “Савачўп”, “Куви”, “Сибизға”, “Бешик”, “Дўмбира”, “Ёргичоқ”, “Рўмолча” каби болалар

фольклор рақслари ниҳоятда машҳур. Уларда воҳа халқининг руҳи, маънавий қадриятлари, кичкинтойларнинг ички олами, қизиқишлари, орзу – истаклари ўзининг бадий етук ва тўлақонли ифодасини топган. Хусусан, рақс ҳаракатларини ифодалашда турли вазият ёки мавсум билан чегараланган ҳамда эркин мавзули кўшиқ – айтимларга ҳам кенг ўрин берилган. Рақсли кўшиқларда асосий мақсад болаларда маънавий ва ахлоқий баркамолликка интилишни ҳаётий зарурат даражасига чиқаришдан иборат. Мазкур ўйинлар орасида меҳнатнинг дастлабки турлари билан, аجدодларимизнинг тотемистик ва анимистик қарашлари билан боғлиқ ҳолда майдонга келган, аммо даврлар таъсирида ўзининг дастлабки маъносини йўқотиб оддий томошага айланган ўйинлар оз эмас.

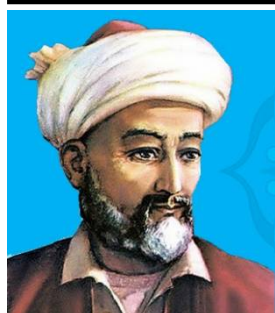
“Бойчечак”, “Лайлак келди”, “Рамазон” каби кўшиқ - рақсларидаги жар солиш оҳанглари қадимдан, айниқса, ўзбек мусиқасининг мавсум-маросим кўшиқларида катта аҳамият касб этган. Жумладан, болаларнинг турли мавсумларда ва маросимларда айтиладиган айтимлари кабиларда ҳам шундай даракчи оҳанглар мавжуд.

Болалар орасида қадимдан инсонни қуршаган табиат ва муҳит билан, урф-одатлар билан боғлиқ турфа ўйинлар расм бўлиб келган. Мазкур ўйинларда бедана, каклик, булбул, хўроз, лайлак, каптар, чағаллоқ сингари қуш-паррандаларнинг; бўри, айиқ, кўчқор, тошбақа, каламуш, юмронқозиқ сингарн ҳайвонларнинг товушлари ва хатти-ҳаракатларига тақлид қилинади. Уларда кўпинча томошабинларнинг қарсак чалиш билан ҳосил қилган ритмлари асосида, унча мураккаб бўлмаган пластик ва мимик ҳаракатлар воситаси билан қуш ҳамда ҳайвонларнинг образлари, ўзаро муносабатлари намоён бўлади.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, Қашқадарё - Сурхондарё болалар фольклор рақслари нафақат рақс, балки, бутун бир миллат маданияти ва санъати, урф-одат, анъана ва қадриятларини жамловчи, уни келажак авлодга этказувчи ўзига хос маданий бойликдир. Унинг турли турлари ва жанрлари замирида мусиқа жўрлигида пайдо бўлган рақс санъати ривожланиб келди ва ўзининг нодир намуналари билан халқ ижодиётини бойитишда давом этмоқда.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Рақс санъати соҳасида юқори малакали кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори. ЎзА, 2020й., 4 февраль.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 4 февралдаги “Миллий рақс санъатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори. ЎзА, 04.02.2020.
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг ижодкор зиёлилар билан учрашуви. ЎзА, 2017 й., 3 август.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Маданият ва санъат соҳасини янада ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори. “Янги Ўзбекистон” газетаси, 2022 йил, 4 февраль, 25 сон.
5. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 2-ж. Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” давлат илмий нашриёти, 2001.
6. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 1-жилд. Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2000.
7. Мухамедова Ў. Ўзбек рақсини саҳналаштириш амалиёти Т.: «Наврўз», 2020.
8. Ўзбекистонда рақс санъати ривож ва истиқболлари: ижтимоий жараёнлар., II Республика илмий – амалий конференцияси материаллари. Т.: “Наврўз” нашриёти, 2019.
9. Лорд А.Б. Сказитель.1 М.: “Восточная литература”, 1994.
10. Иброҳимова З. Мусаффо олам ҳайратлари. Т.: “Yangi nashr” нашриёти, 2015.
11. Қорабоев У. Ўзбекистон байрамлари. Т.: “Ўқитувчи” нашриёти, 1991.
12. Мусақулов А. Ўзбек халқ лирикаси. Т.: “Фан” 2010.
13. Ўзбекистон халқлари тарихи. Т.: “Фан”, 1993.
14. Жабборов И. Ўзбек халқи этнографияси. Т.: “Фан”, 1994.
15. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 5-ж. Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” давлат нашриёти, 2003.
16. Раззоқов Х. Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди.Т.: “Ўқитувчи” нашриёти,1998.
17. Жаҳонгиров Ғ. “Ўзбек болалар фольклори”. Т.: “Ўқитувчи” нашриёти, 1975.
18. Мирзаев Т. Фольклор ва унинг асосий хусусиятлари // Ўзбек фольклоршунослиги масалалари. 1-китоб. Тошкент.: 2006.
19. Ғафур Ҳ. Халқ ўйинлари, қўшиқлар ва анъаналарига бир назар. Т.: “Камалак”, 1992.
20. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 12-жилд. Тошкент.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2006.
21. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. Жиззах .: “Сангзор” нашриёти, 2006.
22. Авдеева Л. Ўзбек миллий рақси тарихидан. М.Турғунбоева номидаги “Ўзбекрақс” миллий рақс бирлашмаси. Т.: 2001.

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Saidova Rayhon Bekturodovna,
filologiya fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD), dotsent
Zarmed universiteti o'qituvchisi,
E-mail: malikau494@gmail.com

ANTI-K DAVR SHE'RIYATI BORASIDA MULOHAZALAR

<https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ANNOTATSIYA

Maqolada qadimiy san'at turi she'r va uning tarixi borasidagi fikrlar yoritib berilgan. She'r atamasining kelib chiqish tarixi, Qur'onda she'r borasida aytilgan fikrlar "Shuaro" va boshqa suralardan namunalar keltirish orqali izohlab o'tilgan. Qadimgi Yunon she'riyatida o'ziga xos *geksametr*, *pentameter* kabi she'r o'lchovlari, Sharq adabiyotida *aruz vazni* etakchilik qilganligi xususida fikrlar ochiqdanadi. Shu ma'noda islom ta'siridagi mumtoz she'riyat aruz, qofiya va badiiy san'atlar birligida yaxlit an'anaviy poetikani tashkil qilishi, qadim Yunon adabiy-estetik qarashlariga ko'ra, she'r-adabiyot san'atining asosi mimises ekanligini antik olim Aristotel tomonidan ham aytib o'tilgani ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: she'r, Qur'on, sura, "Shuaro", antik, yunon she'riyati, Aristotel, Farobiy, Ibn Sino, urjo'za.

Saidova Rayhon Bekturodovna,
in philological sciences
doctor of philosophy (PhD), associate professor
Zarmed University teacher,
Email: malikau494@gmail.com

COMMENTS ON THE POETRY OF THE ANCIENT PERIOD

ABSTRACT

The article describes the ancient art form of poetry and its history. The history of the origin of the term poetry, the opinions expressed in the Qur'an about poetry are explained by citing examples from "Shuara" and other surahs. In the ancient Greek poetry, unique hexameter, pentameter, etc. poem measures, and in the Eastern literature, the aruz weight was the leader. In this sense, classical poetry under the influence of Islam forms a whole traditional poetics in the unity of aruz, rhyme and artistic arts, and according to the ancient Greek literary and aesthetic views, mimises is the basis of the art of poetry and literature. It is noted that it was also mentioned by Aristotle.

Key words: poem, Qur'an, sura, "Shuaro", antiquity, Greek poetry, Aristotle, Farabi, Ibn Sina, urjoza.

Саидова Райхон Бекмуродовна,
по филологическим наукам
доктор философских наук (PhD), доцент
Преподаватель Университета Зармед,
Электронная почта: malikau494@gmail.com

КОММЕНТАРИИ К ПОЭЗИИ ДРЕВНЕГО ПЕРИОДА

АННОТАЦИЯ

В статье описывается древний художественный вид поэзии и его история. История происхождения термина «поэзия», мнения, высказанные в Коране о поэзии, поясняются на примере примеров из «Шуара» и других сур. В древнегреческой поэзии использовались своеобразные стихотворные меры — гекзаметр, пятистоп и т. д., а в восточной литературе лидером была гиря аруз. В этом смысле классическая поэзия под влиянием ислама образует целую традиционную поэтику в единстве аруза, рифмы и художественных искусств, а согласно древнегреческим литературно-эстетическим воззрениям, мимисы составляют основу искусства поэзии и литературы. Отмечается, что о нем упоминал и Аристотель.

Ключевые слова: поэма, Коран, сура, «Шуаро», античность, греческая поэзия, Аристотель, Фараби, Ибн Сина, урджоза.

Shuni aytish kerakki, she'r so'z va pafos natijasida vujudga kelgan qadimiy san'at turidir. Unda kechinmalar, his-tuyg'ular borliq olami bilan abadiy aloqada vujudga keladi, har bir narsa, hodisa va holatdan ta'sirlanadi. Gap shundaki, tuyg'u ondan kelgan signallar asosida yuzaga keladi va inson qalbi holatida turli o'zgarishlarga sabab bo'ladi. She'r asosi ham aynan shu hissiyotlar manbasiga qurilgani bois ruhiyatni o'zgartirish xususiyatiga ega bo'ladi. Shundan insonlar ibtidoiy davrlarda til vositasidan foydalanishdan avval turli harakatlar orqali raqsga tushishni o'rganganlar, ov qilish yoki ovqatlanish maqsadida turli xil musiqiy ovozlari sodir etganlar. Keyinchalik odamlar turli xudolarga, ma'budlarga sig'ingan holda har xil tovushlar chiqara boshlaganlar. Shu tariqa ma'budlarga iltijo qilishda harakatlardan ko'ra so'zlar bilan duo qilish instinkti rivojlangan va ular so'z ma'nolariga ahamiyat qaratib boshlaganlar. Bunday marosimlarni o'tkazish uchun iste'dodli, improvizatsiya qilish qobiliyatiga ega shoirlar yoki baxshilar tanlab olingan. Ming-ming yillar davomida avloddan avlodga o'tib, aytilganlar, afsun duolar she'r shaklida saqlanib kelgan. Shu tariqa insoniyat she'r bilan hamohanglikda yashab kelmoqda. Miloddan avvalgi V asrlarda qadimgi Yunonistonda ma'lum bir voqea sodir bo'lishiga bag'ishlab she'r bitish odati mavjud bo'lgan edi. Ushbu yaratilgan she'r musiqa va raqs jo'rligida ijro qilingan. Keyinchalik jarayon haddi a'losiga ko'tarilib, she'riy asarlar qahramonlarlarining hayotini, ularning ta'rif-u tavsifini ifodalash uchun xizmat qilgan.

Shuni aytish lozimki, sohaviy lug'atlarga ko'ra, she'r va she'riyat so'zidagi "shin", "ayn", "re" harflaridan tashkil topgan "sha'ara" o'zagi ikki asosiy ma'noni ifodalaydi. Ulardan birinchisi "qat'iyat", ikkinchisi "bilish" va "ishora"dir. Ikkinchi ma'noda "biror narsani bilish", "xabardor bo'lish" ma'nolarini ifodalaydi. Shu nuqtai nazardan shoir boshqalar sezmagani narsalarni payqagani uchun "shoir" deyiladi. Bu ta'rif she'riyatning teran sezgi, his-tuyg'u, hissiyot kabilarni anglatishini ko'rsatadi. Bunda "she'r" tushunchasi o'zagidan o'sib chiqqan o'zakdosh so'zlar ma'nolariga ham e'tibor qaratish talab etiladi. Masalan: "ash'ara" - o'zaro kirish va aralashish; "shera'a" - bor bo'yicha uzun o'lchamga olish; "ara'she" - bir-birining ustiga qo'yilgan narsaning balandligini tasvirlash; "ra'ashe" - titroq va qaltirash ma'nolaridagi asosdoshlarni ko'rish mumkin. Diqqat bilan qaralsa, bu asoslarning barchasi "tashqariga cho'zilgan narsa" ma'nosini anglatadi. Arab tilidagi bu so'zlarning shakli bevosita turkiy tillarda ham aks etgan. Misol uchun "aramak" so'zini olaylik, turk tilida "aramak" - izlamoq, "armek" - erishish, "urmak" - urish ma'nosini anglatuvchi eski "urush" so'zi titroq ma'nosini ifodalaydi. Bunda "qidirish" - bu boshlanadigan va davom etadigan uzoq harakat hajmi, "erishish" esa so'zlayotgan narsani his qilish, masalan, biz "haqiqatga erishish" deymiz. Boshqacha aytganda, arabcha "sha'ara" o'zagining ma'nolari turkiy xalqlar tilidagi "izlanish",

“erishish”, “o’tish” soʻzlari maʼnolari bilan yaqin keladi. Shoir soʻzi “gʻayritabiiy bilimga ega”, “sezgi bilan biluvchi” maʼnosini beradi. Olimlar sheʼr soʻzi “sheʼr va manzuma” maʼnosini anglatuvchi soʻzdan kelib chiqqanligi haqidagi fikrni ham bildiradilar. Shundan, sheʼr asliga koʻra “Odam nutqi” degan qarash bizning fikrimizga mos keladi. Bu holat Nosiriddin Burhonuddin Rabgʻuziyning “Qissasi Rabgʻuziy” asaridagi “Qobil va Hobil” hikoyatida ham aks etgan. Darhaqiqat, ibroniycha “shin”, “y”, “re” harflaridan tashkil topgan “shir” soʻzi qoʻshiq, qasida, musiqa va marsh maʼnolarini, “shin” harflaridan tashkil topgan “sira” soʻzi maʼnosini bildiradi. Qiziq jihati shundaki, soch maʼnosini bildiruvchi “sin”, “ayn”, “yo”, “re” harflaridan tashkil topgan “saʼir” soʻzi ham mavjud boʻlib, u “tukli”, “koʻp sochli” maʼnosini bildiradi. Talaffuzda oʻxshash boʻlgan omofonlar quyidagi soʻzlarda ham uchraydi. Inglizcha “hair” soch maʼnosini anglatadi, nemischa “haar” ham “sheʼr”ga oʻxshaydi. Maʼlumki, arab tilida soch “shaʼr” boʻlib, u ham xuddi shunday talaffuzga egadir. Lotin tilida “soch” va “chigal soch” maʼnosini anglatuvchi “saeta” ham “soch”, “sheʼar” va “shaʼr” soʻzlarining talaffuziga oʻxshaydi. Bu holga aniqlik kiritish uchun arab tilidagi sheʼr soʻzining ildizini koʻrib chiqish kerak. Unga binoan “shaʼra” oʻzagidan “shiʼr” (sheʼr) va “shaʼr” (soch) soʻzlari oʻsib chiqqan, degan qarash mavjud ekanligini aytish lozim. Ibroniycha “sir”, “sira” (sheʼr, paygʻambar ichki holini ifoda etuvchi “siyra” janri ham arab adabiyotida uchraydi) va “seʼar” (soch) soʻzlari ham yaqin talaffuz qilinadi. Arabcha “shaʼara” oʻzagi mohiyatan “barqaror boʻlish”, “choʻzilish”, “yuksalish”, “oʻsish”, “bir-biriga kirish” maʼnolarini bildiradi. Binobarin, soch shunday xususiyatlarga ega, sheʼr esa shoirdan boshlanib, “choʻzilib, koʻtarilib turuvchi”, “sezgi bilan oziqlanadigan” degan mazmunlarni ifodalaydi. Bu fikrlar aytib oʻtilgan sheʼr soʻzining asl kelib chiqishi, “sheʼr va misra” maʼnosini anglatishi haqidagi fikrimizni atroflicha asoslaydi. Koʻrib oʻtganimiz kabi sheʼr soʻzi anglatgan lugʻaviy maʼnolar bir-birini toʻldirib, “Odam Ato tilidan aytilgan soʻz” maʼnosini anglatish darajasiga etdi. Shuni ham qayd etish kerakki, sheʼr va nazm bir umumiy tushunchani ifodalaydigan soʻzlar kabi koʻrinib-da, ammo alohida xususiy maʼno noziklari bilan farqlanib turadi. Bunda nazm deyilganda, sheʼriyat(sezgi, his-tuygʻu)dan kelib chiqadigan maʼlum oʻlchovlarda aytiladigan va talqin qilinadigan vazn va qofiyali misralar koʻz oldimizga keladi, sheʼriyat deyilganda esa barcha adabiy janrlarni, xoh nasr, xoh sheʼriyatni oziqlantiradigan ilhom, qobiliyat, mahorat, sanʼat kabilar yodga tushadi. Uni hamma biladigan maʼnoda qoʻllash zarur boʻlsa, “hamma tushunadigan maʼnodagi sheʼr”, “mashhur sheʼr”, “adabiyot turi sifatida sheʼr”, “Qurʼonda taʼkidlangan sheʼr” kabi sifatlar bilan qoʻllash mumkin. Muqaddas Qurʼoni Karimning hech bir oyatida “hamma tushunadigan maʼnodagi sheʼriyat”ga ijobiy yoki salbiy ishora qilinmagan. Qurʼoni Karim “Shuaro” surasida shaytoniy vahiylar tinglovchilarini taʼriflashda “shoirlar” iborasi qoʻllangan. Lekin bu tushuncha oʻsha davrda koʻproq shoirlarning “shaytoniy idrokni talqin qilish vazifasi”ni tasvirlash uchun qoʻllanilgan edi. Paygʻambarimiz Muhammad mushrik shoirlar tomonidan hajv qilinganligidan soʻng aynan oʻshalarni nazarda tutgan qarashlar bu soʻz, yaʼni “shoir” tushunchasining maʼnosini toraytirib yuborgan edi. Oʻshandan shoir soʻzi tilga olinsa, faqat “nazm ahli” sifatida tushuniladi. Shundan “shoirlar” soʻzini bilvosita anglash yoki qiyoslash yoʻli bilan Qurʼoni Karimda “ular ham shoirdirlar, chunki shoir tinglovchi va sezgiga intiluvchidir”, - deyilgan. Shu oʻrinda aytib oʻtish kerakki, Qurʼon uslubida aniq bir shaxs emas, balki umumiy toifa (masalan, “aql egalari” kabi) nazarda tutiluvchi murojaatlar beriladi. Bu uning insoniyatga yuborilgan muqaddas soʻzlar ekanligini ham koʻrsatadi. Xususan, undagi “shoirlar” tushunchasi ham shunday umumiy bir toifaning ikki xil (raxmoniy va shaytoniy) kechinmali vakillari sifatida darj etiladi. Hozir biz tushunadigan sheʼr tushunchasi arab tilidan olingan boʻlib, “shuur”, “sezgi” kabi maʼnolarni beradi. Sheʼr – fikrning his-tuygʻuga qorishiq ifodasi sifatida vujudga kelgan ritmik nutq bilan ifoda etilgan ichki ohangga ega badiiy asardir. Qadimda sheʼriyat lirika va nazm ifodalari bilan teng tushunchada qoʻllanadi. Biroq lirikada (cholgʻu asbobi) - ohang, nazmda (tartibga solingan) - soʻzlarning sanʼatkorona terilishi, sheʼrda - tuygʻu birlamchi maʼnoda ishlatiladi. Shundan “sheʼr soʻzning mahorat bilan tartibga solingan, kuchli his-tuygʻu va oʻziga xos musiqiy ohanglarda yuzaga keladigan tizimi” deb qaraladi. Islomiy manbalarda, birinchi sheʼrni bevaqt oʻldirilgan oʻgʻli Hobil dardida kuygan Odam alayhissalom yaratganligi darj etiladi. Sheʼrda muallifning oniy kayfiyati, lahzalik kechinmalari ustuvorlik qiladi, fikr kutilmagan va sezimlarga taʼsir koʻrsatadigan yoʻsinda ifodalanadi. Ayrim manbalarda sheʼrda muhim gʻoya ifodasini kutish maqsadga muvofiq emasligi aytiladi. Shu bois sheʼrga baho berilganda ayrimlar pafos, baʼzilar maʼno,

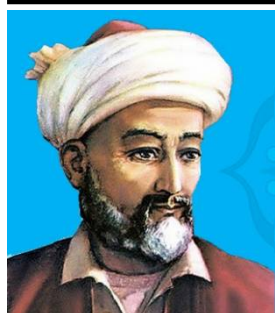
boshqalar hikmatni birlamchi o'ringa qo'yadilar. Ularda tuyg'ular po'rtnasi qudratli, sezimlar miqyosi keng va ta'sirchan, yuqumlilik darajasi yuksak va ustuvor bo'lishi muhim. Boshqacha aytilganda, she'rda tuyg'ular samimiyati va ifoda tabiiyligi etakchilik qiladi. Qadimda she'r san'ati yoki she'riyat atalmish bir maxsus tur mavjud bo'lmagan, so'z bilan bog'liq har qanday san'at asari so'z san'atiga tegishli deb qaralgan. Dastlabki she'rlar ohang bilan yaratilgan bo'lib, har qanday asar maxsus vaznda bo'lgan. Qadimgi Yunon she'riyatida o'ziga xos *gekzometr*, *pentameter* kabi she'r o'lchovlari mavjud bo'lgan bo'lsa, Sharq adabiyotida *aruz vazni* etakchilik qilgan. Shu ma'noda islom ta'siridagi mumtoz she'riyat aruz, qofiya va badiiy san'atlar birligida yaxlit an'anaviy poetikani tashkil qilgan edi. Qadim Yunon adabiy-estetik qarashlariga ko'ra, she'riyat qadimiy san'at turi sifatida o'xshatish asosiga qurilgan. Shunga ko'ra, she'r-adabiyot san'atining asosi mimises ekanligini antik olim Aristotel ham ta'kidlaydi. U "o'zi hayajonlana oladigan shoir tomoshabinlarni hayajonlantira oladi, o'zi g'azablana oladigan kishi tomoshabinlarni ham g'azablantira oladi. Shuning uchun poeziya – iste'dodli yoki majnunsifat insonning qismatidir. Iste'dodli odamlar ruhan juda ta'sirchan, majnunsifatlari esa jazavaga moyil bo'ladilar", - deydi. E'tiborlisi shundaki, poeziya so'zi she'riyatga emas, balki butun adabiyotga nisbatan qo'llanganligi bois asos hissiyot bo'lmasdan, o'xshatish hisoblangan edi. Shu tufayli san'at turlari tasvirlash vositalari bilan bir-biridan ajralib turadi va keyinchalik alohida tasniflangan holda bir-biridan ajralib chiqqanligi qayd etiladi. Shunisi ma'lumki, ritm va so'z lirikaning asosiy vositasi, ammo Aristotel uning yaratuvchisini ritm va so'zni qo'llagan holda har qanday sohada yozsa-da, shoir deb qabul qilmoq to'g'ri emasligini ta'kidlaydi. Bu davrda yuzaga kelgan adabiyot namunalarini she'riy shaklda yaratilgan, ammo u harakat va voelikka xalaqit bergan ham emas. Ayni shu shakl bevosita komediya, tragediya va eposlarda ham syujet keskinligini oshirishga sabab bo'lgandir. Hozirda dramatik asarlar nasriy shaklda yaratilsa-da, kul'minasion nuqtalar, avj, balandlik o'z o'rnini saqlab qolgan. Shu bois lirikaga xos ta'sir va syujet kechuviga nisbatan "o'tkir tezlik" asosiy qirradir. Aristotel davri poeziyasining asosiy janrlari yamb, komediya, elegiya kabilar edi. Bularga ham umumiy ma'noda tasvir etilgan voelikdan qat'iy nazar she'r deb qaralgan. Ularning vaznli holda yaratilgani bugungi lirika bilan uyg'un keladi. Bundan tashqari bu davr she'riyati asosi bosh qahramon obrazi bilan ajralib turadi. Chunki she'rni (tragediya, komediya, yamb, elegiya) yaratishdan maqsad shu qahramon xususiyatlarini ochib berish bo'lgan edi. Keyinchalik Rim elegiyalaridagi intim tuyg'ular tasviri bilan ruhiyat masalasi sal ochilgan bo'lishi mumkin. Adabiyotshunos olim A.Abduraxmonov ta'kidlaganidek, "Imperator siyosatini ochiq-oydin qoralashdan cho'chigan bu shoirlar zamonaning ijtimoiy voqealariga aralashishdan ko'ra shaxsiy hayot doiralarida umr kechirishni afzal bilib, o'zlarining butun tuyg'u va kayfiyatlarini she'riyatning maxsus turi - ishqiy elegiya janrida ifoda etadilar". Dastlabki davr she'riyatining mavzulari asosan qahramonlik bo'lib, yunon elegiyalari, rapsodlar, difirambi, epos, tragediyalarning maqsadi aynan shu bo'lsa, ikkinchi tur she'riyat hajviy yo'nalishni (komediya, yamb) o'z ichiga olardi. Rim elegiyalarining esa ishqiy mavzuda yozila boshlanishi bir tomondan olganda yangilik edi. Ammo antik davr she'riyati his-tuyg'u ifodasi borasida mavzuni ortda qoldiradigan darajada mahoratli shoirlar tomonidan yaratilgan. Aristotel bu holatga ta'rif berib "Dahshatlilik va ayanchlilik sahna jihozlari orqali kelib chiqishi mumkin, biron voqealar tarkibining o'zidan ham paydo bo'ladiki, bu aksariyat o'rinlarda asar muallifinng yaxshi shoirligiga dalildir. Aslida asar shunday yozilishi kerakki, u sahnada ko'rilmaganida ham, bo'lib o'tadigan voqeani tinglovchi har bir kishi, xuddi Edip haqidagi rivoyatni tinglaganday, hodisalar o'sib borishidan g'am chekuvchiga nisbatan o'zida hamdardlik sezsin va vujudi jivirlab selsansin", - deydi. Demak, o'quvchi she'rda oxirigacha jonli tasavvur holatini boshidan kechirishi kerak. Bu holat o'quvchiga she'r haqiqiyliigi va shoir mahoratini ko'rsatib beradi.

Antik davr adabiyotining vazniy qoliplari jahon adabiyotida bugungi kungacha saqlanib keladi. Masalan, sonet janrining yambik pentametrda qat'iy yozilishi uning asosiy qoidasidir. Xuddi shunday arab she'riyatida ham, Abu Nasr Farobiy ta'riflaganidek, shoirlar o'z she'rlarida o'lchovga qattiq rioya qilganlar. Biz she'riyatidan xabardor bo'lgan ko'pgina xalqlarga qaraganda arablar o'z she'rlarida baytlarning oxirlariga ko'proq e'tibor beradilar. Shuning uchun ham arab baytlari ma'lum bir o'lchovdagi mahdud so'zlar bilan mukammal va go'zal bo'ladi. Abu Nasr Farobiy she'rda mubolag'ali tashbehlarning haddan ortiq darajada mavjudligini she'rning asosiy xususiyati

hisoblagan, ritorika, ya'ni notiqlik san'atidan she'r shunisi va vazni bilan ajralib turgan. Ba'zi notiqqlar o'z nutqlarini ta'sirchan bo'lishi uchun she'riy shaklda ham bayon qilganlar. Sharq adabiyotida faqatgina aruz emas, barmoq vazni ham ma'lum bo'lgan. Arab adabiyoti ko'pchilik Sharq mamlakatlariga bosqindan keyin ta'siri kuchli bo'lgan bo'lsa-da, "Devoni lug'otit turk" va Ahmad Yassaviy bitgan to'rtliklarning barmoqdagi go'zal na'munalar ekanligini bilamiz. Abu Nasr Farobiy vazndan tashqari davr she'riyati uchun *"hammaga tushunarli so'zlardan foydalanish"* she'ri fasohatli qilib ko'rsatishini aytadi. She'rga xos bo'lgan bu qoida barcha davrlarda ham asosiy mezonlardan sanaladi. Chunki adabiyot xalqchil bo'lishi uchun xalq tushunadigan sodda tilda yozilmog'i darkor, ammo sodda til, sodda mazmun, sodda mavzu, sodda ifoda kabilarni adashtirib yubormaslik kerak. Birinchisi o'qishlikni oshirsa, keyingilari she'rdan ko'ngilni tez sovitib qo'yishi ham, she'r jozibasini pasaytirishi ham mumkin. She'r shaklida yaratiladigan boshqa ilmiy mulohazalar ham uning tarixida asosiy o'rin egallaydi. Barcha navlar shunday vaznlarda yaratilgani bois ham she'r orqali ifoda etilgan turli ilmlar she'riyatga aloqador deb qaralgan. She'r shaklida yaratiladigan boshqa ilmiy mulohazalar ham uning tarixida asosiy o'rin egallaydi. Barcha navlar shunday vaznlarda yaratilgani bois ham she'r orqali ifoda etilgan turli ilmlar she'riyatga aloqador deb qaralgan. Abu Nasr Farobiy yunonlarga tegishli bo'lgan shunday navlardan birini e'tirof ham etadi. Ammo efijonosousga kelsak, u ham she'riyatdagi navlarning bir turi bo'lib, buni tabiatshunos olimlar yaratganlar. Ular bunda tabiiy ilmlarni tavsiflaganlar. She'r san'atida eng uzoq sanalgan nav xuddi mana shu she'r navi hisoblanadi. Shu o'rinda Ibn Sinoning tibbiyotga oid dostonlari vaznga solib yozilgani yuqoridagi shakl bilan mos keladi. Abu Ali Ibn Sino bu asarlarini "urjuzalar" deb nomlagan va ular aruzning rajaz bahrida bitilgan. Chunki rajaz vazni payg'ambarimiz davri - saodat asri she'riyatida ham asosiy vazn hisoblanib, hatto she'r atamasi bilan teng maqomga ega bo'lgan. Urjuza janri kelib chiqishi ham shu vazn bilan bog'liqdir. Arab ma'rifatparvari va adibi Jurjiy Zaydonning ko'rsatishicha, rajaz vazni she'r vaznlarining eng avvalgisi va eng qadimgisidir. Bu vazndagi baytlar masnaviyga o'xshash qofiyadosh bo'ladi. Bu vazn o'z davrida xalqchil, odamlar orasida keng tarqalgan vazn bo'lgan. Har kim ham bu vaznda she'r ayta olgan, keyinchalik bu bahr kengayib, "urjuza" deb ataladigan qasida va she'rlar bitilgan. Abu Ali ibn Sino bu to'qqizta urjuza mazmuni bilan shoir sifatida tanilmasa-da, falsafiy she'rlari, "Risolat at-tayr", "Salomon va Ibsol", "Yusuf" kabi qissalari va ruboiylari uning ijodkorligini isbotlab beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Adabiyot nazariyasi. Ikki tomlik. 1 tom. – T.: Fan, 1978. – 416 b.
2. Adabiyot nazariyasi. Ikki tomlik. 2 tom. – T.: Fan, 1978. – 416 b.
3. Adabiy tur va janrlar. 3 jildlik. – T.: Fan, 1992. – 246 b.
4. Abu Nasr Farobiy. She'r san'ati. – T.: Adabiyot va san'at, 1979. – 186 b.
5. Abu Nasr Farobiy. Shoirilar san'ati qonunlari haqida. - T., 1980
6. Aristotel. Poetika (Poeziya san'ati haqida). – Toshkent: Adabiyot va san'at, 1980. – 152 b.
7. Abdurauf Fitrat. Tanlangan asarlar (Darslik va o'quv qo'llanmalari, ilmiy maqola va tadqiqotlar). - T.: "Manaviyat", 2009 yil, 178-bet Sog'unij Alixonto'ra. Tarixi Muhammadiy. – Toshkent: Sharq nashriyot-matbaa konserni, 1997. – 640 b.
8. Sulaymonova F. Sharq va G'arb. – T.: O'zbekiston, 1997. – 414 b.
9. Sultonov I. Adabiyot nazariyasi. – T.: O'qituvchi, 2005. – 270 b.
10. Qur'oni Karim. O'zbekcha izohli tarjima (tarjima va izohlar muallifi Alouddin Mansur). – Toshkent: Cho'lpon, 1992. – 542 b.
11. Qobilov U.U. Ilohiyot va badiiyat (Monografiya). – Toshkent: Nihol, 2008. – 134 b. Nosiriddin Burhoniddin Rabg'uziy. Qisasi Rabg'uziy. 1-kitob. – Toshkent: Yozuvchi, 1990. – 240 b.
12. Nosiriddin Burhoniddin Rabg'uziy. Qisasi Rabg'uziy. 2-kitob. – Toshkent: Yozuvchi, 1991. – 272 b.

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Bahora G'ofurova

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat
institutining Farg'ona mintaqaviy filiali

ILK O'ZBEK KOMEDIYALARINING MAVZULARI VA BADIYYATI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ANNOTATSIYA

Maqolada ilk o'zbek komediyalarining yuzaga kelish jarayoni, mavzu va badiiyati haqida mulohaza yuritiladi. Davr komediyalari hamda ijodkorlar haqidagi izlanishlarga murojaat qilingan. Bu davr komediyalarining mavzu hamda badiiyatini ochib berishga harakat qilingan.

Kalit so'zlar: komediya, badiiyat, yumor, satira, pyesa, dramaturgiya, komediografiya

Бахора Гафурова

Ферганский региональный филиал государственного
института искусств и культуры Узбекистана

ТЕМЫ И ИСКУССТВО ПЕРВЫХ УЗБЕКСКИХ КОМЕДИЙ

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается процесс создания, тематика и художественность первых узбекских комедий. Делаются ссылки на исторические комедии и исследования авторов. Предпринята попытка раскрыть тему и художественность комедий этого периода.

Ключевые слова: комедия, искусство, юмор, сатира, пьеса, драматургия, комедия

Bahora Gafurova

Fergana regional branch of Uzbekistan
State Institute of Arts and Culture

TOPICS AND ART OF FIRST UZBEK COMEDIES

ABSTRACT

The article discusses the creation process, theme and artistry of the first Uzbek comedies. References are made to period comedies and research on creators. An attempt was made to reveal the theme and artistry of the comedies of this period.

Keywords: comedy, art, humor, satire, play, dramaturgy, comedyography

KIRISH

Ilk o'zbek komediyalari mavzu-mohiyatidan xilma-xildir. Adabiyotshunos M.Rahmonov ularni shartli ravishda ikki turkumga ajratadi:

1. Insonga insoniylik hadya etuvchi yengil, yumoristik komediyalardir.

2. Kulgi sotsial mavzu ko'tarilgan va tarbiyaviy ahamiyatga molik bo'lgan satirik pyesalar.

Adabiyotshunos M.Rahmonov tadqiqotining "O'zbek burjua teatri" deb nomlangan bo'limida o'zbek dramaturgiyasiga baho berar ekan, "g'oya jihatdan ular hatto qadimgi xalq og'zaki ijodi dramaturgiyasining g'oyaviy-estetik pozitsiyalaridan ham tuban turar edi.", - deb yozadi.

Bu qarashga mutloqo qo'shilib bo'lmaydi. An'anaviy teatr va og'zaki dramaturgiya, avvalo, sof tomosha maqsadlarining ko'zlagan bo'lib, unda kulgi, tomoshabin kayfiyatini ko'tarish, har qanday qiliqlar va hatto erotik xatti-harakatlar, ishoralar bilan ham ish tutish kuzatiladi. Ikkinchidan, hajv, "fosh qilish" kabilar xususiy harakatda bo'lib, ularda ijtimoiy-adabiy til yaratish niyati bo'lmaydi. Uchunchidan, har qanday yangi obyektiv hodisa ungacha mavjud hodisalarning inkori bo'lib, o'zida muayyan taraqqiyot unsurlarini mujassamlaydi. Bu oddiy dialektika tabiatni ham, jamiyatni ham boshqarib turgan qonuniyatdir. To'rtinchidan, an'anaviy xalq teatri va dramaturgiyasi bilan jadid teatr va dramaturgiyasining g'oyaviy-estetik mezonlarida shu qadar katta, hatto aytish mumkinki, inqilobiy darajadagi farq bor.

USULLAR

Ilk o'zbek komediyalarining mavzulari va badiiyati mavzusini yoritishda qiyosiy tahlil, adabiyotlar tahlili, ma'lumotlar yig'ish va qayta ishlash metodologiyalaridan foydalanildi.

NATIJALAR

Adabiyotshunos Sh.Rizayev jadid davri pyesalarini ijtimoiy-g'oyaviy yo'nalishi, mavzusi nuqtai nazaridan uchta mavzu bo'rtib ko'rinadi.

1. Maishiy mavzular (Hamza, Hoji Mo'in, Mannon Uyg'ur, G'ulom Zafriy, Xurshid va boshqalar).

2. Millatning tarixiy kechmishi (Fitrat, Cho'lpon, G'ozzi Yunus, Mannoz Ramziy).

3. Istibdodga qarshi kurash. Hurriyat mavzulari (Fitrat, Avloniy)

Albatta, bu o'rinda mustabidlikdan xalos bo'lish, erk-ozodlik g'oyasi yetaklovchi g'oya bo'lganini, pyesalar janri va mavzular rang- barangligidan qat'iy nazar, barcha asarlarda mazkur g'oyaning u yoki bu tarzda namoyon bo'lganini ta'kidlamoq kerak. Ayniqsa, Vatan tarixining eng muhim, millat taqdiri hal bo'lgan davrlari pyesalar mavzusiga aylanganda, yoki boshqa bir yurt kechmishlaridan mavzu belgilab, ramziy- majoziy usullarga murojaat etilganda, jadidlarning asl maslagi - hurriyat g'oyasi yaqqol anglashiladi. Ana shu g'oyani oshkora ifodalashga bo'lgan to'siq va tazyiqlardan qochib, turli badiiy usul va ulsublarga, adabiy yo'llarga murojaat etish, o'z navbatida, jadid dramaturgiyasining estetik takomilligini ta'min etgan omillardan biri bo'lib hizmat qildi.

O'zbek komediografiyasi o'z tarixida muayyan yutuqlarni qo'lga kiritdi. A.Avloniyning "Pinak", "Advokatlik osonmi?"; Hoji Mo'inning "Ko'knori"; Mannon Uyg'urning "Turkiston tabibi" komediyalari o'z davrining mashhur komediyalari sirasiga kiradi. Dramaturgiya rivojining ilk davrlarida yozilgan ushbu komediyalar bir pardadan iborat bo'lib, badiiy g'oya va mazmuni jihatdan ham bir-biriga yaqindir. Ushbu komediyalarda o'sha davr maishiy hayotidagi chirkin odatlar va hodisalar qalamga olingan. Dramaturglarimiz zamona shumliklarini kulgi ostiga olib tasvirlaganlar.

Komediya hajviyotga mansub ijod sohasi bo'lib, u kulgi bilan tirik. O'zbek komediografi haqqoniylik talablari bilan qurollanib, jamiyatdagi mavjud turli-tuman illatlarga, qoloq kishilar ongidagi sarqitlarga qarshi o't ochish, hayotda uchrab turadigan xato va nuqsonlarni kulgi vositasda fosh qilib tashlash bilan yangi, insoniylik tendensiyalarini qo'llab-quvvatlaydi, ularning kelajagi va taraqqiyoti uchun faol kurshadi. Satiriklarimiz bunday yo'l bilan ijobiy idialni o'ziga xos usulda tasdiqlaydilar, taraqqiyot uchun xizmat qiladilar.

Adabiyotimizda davrning obrazlarini yaratish markaziy va asosiy masala bo'lsa-da, satirik xarakterdagi obrazlar yaratishning ham ahamiyati g'oyat muhim. Zotan satiramiz materiali olg'a qarab harakat qilishimizga, taraqqiyotimiz sur'atiga to'sqinlik qiluvchi, yomon, chirkin illatlardir. Bular ijtimoiy muhit keltirib chiqargar illatlar - boqibeg'amlik, ilmsizlik, amalparastlik, poraxo'rlik, g'iybatchilik, safsatabozlik, diniy va eskilikning xilma-xil illatlariga mukkasidan ketish hollaridir. Turg'unlik yillarida bunday o'tmish qoldig'larining yangi-yangi ko'rinishlari yuzaga qalqib chiqdi va satira obyektini kengaytirdi.

Binobarin, dramaturgiyaning bir turi bo'lgan komediya voqeylikdagi zararli ko'rinishlarni komik asosda rang-barang jiloli, pesifik kulgi turlari vositasida estetik tanqid qiladi. Shu sababli u ayni vaqtda satiraning janriy shakllaridan biri sanaladi. Uning epik- dramatik xususiyatini, g'oyaviy-badiiy birligini hamda ta'sirbaxsh xususiyatini tayin etuvchi pafosini - komizmni komik kanflikt ta'minlaydi. Konfliktning bunday janriy ko'rinishi turmushdagi hodisa va xarakterlarning tub-asl mohiyati va mazmuni bilan sartdan ko'rinishi, tashqi holari - shakli o'rtasidagi nomuvofiqlik, terslik va qarama-qarshilikka, g'ayritabiylilikka asoslanadi: aslida xunuk, zararli, razil va nopok xulqli inson (mazmun) o'zini yaxshi, ilg'or, pok, odamiy qilib ko'rsatsa (shakl) yoki buning aksicha holatlarda bo'lsa, kulgi keltirib chiqaradi. Shunday ruhdagi kulgilaridan bo'lgan tanqid va o'z- o'zini tanqid turmushdagi zararli, taraqqiyotimizga to'siq bo'ladigan, uni orqaga sudrovchi qoloq ko'rinishlarni ideal va axloq pozitsiyalarida turib amalga oshiradi. Hoji Mo'inning "Ko'knori" hamda Abdulla Avloniyning "Pinak" komediyalarida ijobiy obrazni ko'rmaymiz. Har ikkala pyesa ham o'sha davrdagi taraqqiyotiga to'siq bo'luvchi chirkin illatlar ustidan kuladi.

Komediyaning turli-tuman janriy-uslubiy shakllarida, mavzu xarakteri, muallif uslubining individual tabiati taqozosicha, bosh vosita hisoblangan kulgi har xil saviyadagi estetik tanqidning kuchiga molik bo'ladi. Bu kuch komediya qahramonini turmushdagi ziddiyatlarda qanday mavqe tutganligiga, uning xarakteri mantig'iga, irodasi, axloqiy mayllari yo'nalishiga bog'liq. Shu sababli komediyaning muvaffaqiyati g'oya qirralarini o'ziga singdirgan personajlar xarakterini yoritishni ta'minlovchi komik konfliktni san'atkorona shakllantirish mahorati orqali ta'min etadi. G'oya va badiiy komponentlarning shu tariqa birlikda - komik harakatni sodir bo'lish jarayonlarida tug'iluvchi kulgi estetik bahra bag'ishlaydi. Ravshanki, komediya nafaqat kuldiribgina qolmasdan, halol, ilg'or, pok vijdonli kishilarga dard-tashvish, azob- uqubat keltiruvchi muradlarni bilib olishga, ular turmushning zararli illatlari ekanini anglashga yordam beradi. Bu bilan satira ularni safimizdan supurib tashlashga, demakki, hushyorlik va kurashchanlikka da'vat qiladi. Shu sababli komediyadagi xarakterlar qanchalik ko'p qirrali, jonli, hayotiy bo'lib, mavjud illatlar mazmundor kulgi orqali san'atkorona ochib tashlansa, asar zavqbxashligi, ta'siri shuncha ortadi. Masalaning bu tomoni satirik talantni talab qiladi. Jadid adabiyoti davrida shakllangan bu kabi komediyalar keying davr ijodkorlari A.Qahhor, Said Axmad ijodida mukammallikka erishganining guvohimiz.

O'z navbatida kulgi, yumor rang-barang ko'rinishga molik. Bu, avvalo, hayotning o'zida shunday rang-barag, aqli raso, halim tabiatlilar tabassumi; xushchaqchaq inson, kulgisi; omma qahqahasi; go'dak-chaqaloq jilmayishi; hayotdagi turli xollar ustidan zaharxanda qilish kabilar.

Shu qatorda telbalarcha kulgi ham bor. Yana o'zini ko'rsatish uchun bo'lar-bo'lmasga hiringlayveradiganlar ham topiladi. Orqa-oldiga, sharoitiga boqmay huda-behuda, mantiq-maqsadsiz kulaveradiganlarni xalqimiz hush ko'rmaydi va shundaylar ustidan zaharxanda qiladi... Ayrim adabiyotchilar asarlarda beozor kulgi borligi to'g'risida anchayin bosh qotirib, maxsus maqolalar yozishganligi ham ayon. Biroq ular hayotdagi kulgi bilan adabiyotdagi kulgi o'rtasidagi tafovutni e'tibordan qochirishadi. Gap shundaki, turmushdagi kulgi turlarining son-sanog'i yuqorida sanaganimizdek turli-tuman va behisob. Adabiyotda esa hayot materialiga ko'ra qo'llangan kulgi yozuvchining poeziyasi va g'oyaviy niyati bilan qattiq bog'langan bo'ladi. Shunga muvofiq u, hayotdagi hodisalarning naturalistik holatida - aynan ko'chirmasdan, farq qilib, satira va yumor bilan uzviy aloqada keladi va san'atda beozor hisoblanmaydi. Ha, yumor, kulgi san'atda ermak emas, aksincha, g'oyaviy-estetik qurol. Buni, ayniqsa, satirik namunalarda ochiq ko'ramiz. Ularga kulgining illatlarni ayovsiz fosh qilish bilan aloqador vosita va usullari mansub hamda kamarbasta ekanini ta'kidlash zarur.

O'zbek komediografiyasi to'g'risida gap ketganda o'z-o'zidan so'z tanobi ulug' san'atkor Hamza Hakimzoda Niyoziyga borib taqaladi. U o'zbek dramaturgiyasi va komediyasi ravnaqiga ulkan hissa qo'shgan adiblardan biridir. Dramaturg qalamiga mansub "Toshkentga sayohat", "Kim to'g'ri", "Tuxmatchilar jazosi", "Maysaraning ishi" komediyalari fikrimizning dalilidir. Hamza "Maysaraning ishi" pyesasi bilan komediya janrining o'lmas va mumtoz namunasini yaratdi.

"Maysaraning ishi" dramasi syujeti real voqealar asosiga qurilgan. Unda xalqimiz ijodi folklorga xos xususiyatlarga suyanilgan, ko'p qirrali, mazmundor so'z o'yinlariga, komik holatlarga

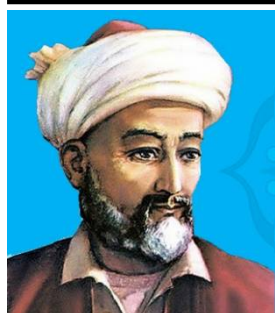
boy komediyanavislikni ta'minlovchi qochirim, taqlid, parodiya, aldash, laqqillatish, mubolag'a intriga usullari usullaridan samarali foydalanilgan.

HULOSA VA MUHOKAMA

Xulosa o'rnida aytilish mumkinki, O'z mazmuni bilan real hayotiylikka tayangan, zamon nafasi ufurib turgan engil, lirik yumordan tortib, kulgining rang-barang satiri tovlanishlarigacha chuqur ildiz otgan bu asarda san'atkorning satirik mahorati butun nafosati va o'tkirligi bilan ko'rinadi. "Maysaraning ishi" satirik opera asari uchun puxta poydevor - libretto sifatida ham allaqachon bu murakkab san'at turining rivojlanishiga katta ulush bo'lib qo'shildi. Darhaqiqat, bu komediya janriga aloqador juda ko'p ijodiy-nazariy muammolarni jumladan, satiraning kulgi va yumor bilan mustahkam aloqada kelishi, ijobiy idealni bosh qahramon Maysara timsolidagi mukammal qiyofali, individuallashtirgan tipik obraz xarakterida gavdalandirish mumkinligi, nutqning hajviy, tag-zaminli, obrazli xususiyatlari va boshqa tomonlarini kompleks- ravishda, atroflicha yoritishga to'kis material bera oladi. Kulgi - komediyaning orbitasi dedik. Haq gap: u ijtimoiy mazmunli kulgi - o'z orbitasi atrofida aylanmasa, tushib ketadi - kitobxon va tomoshabin nazaridan qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Қ.Жўраев. 20-йиллар ўзбек драматургияси. Т., 1995.
2. Ш.Турдиев. Ўзбек асабиётида кичик эпик жанрнинг шаклланиши. Т., 1978.
3. М.Б. Солихов. Ўзбек театри тарихи учун материаллар. Т., 1935.
4. С.Хусайн. Ҳамза Ҳакимзода. Т., 1940.
5. М.Раҳмонов. Ўзбек театри тарихи. Тошкент, 1968.
6. Yuldashev, K., & Jo'Rayeva, M. (2022). HAMZA HAKIMZODA NIYOZIY DRAMATURGIYASI (1889-1929). *Oriental Art and Culture*, 3(3), 180-191.
7. Yuldashev, K., & Jo'Raeva, M. A. (2023). KINODA OVOZ. *Oriental Art and Culture*, 4(1), 739-743.
8. Yuldashev, K., & Jo'Rayeva, M. A. (2023). ARISTOTELDAN KEYINGI TEATRLAR. *Oriental Art and Culture*, 4(4), 148-152.
9. Boltaboyeva, U. (2023). Factors to Improve the Art of Stage Speaking. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 3(11), 1-4.
10. Boltaboyeva, U. (2024). YOSHLARIMIZNI TARBIYALASHDA O'ZBEK XALQ OG'ZAKI IJODI VA FOLKLOR ASARLARINING O'RNINI. *Oriental Art and Culture*, 5(2), 624-627.

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Ravshan Zununov

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat
institutining Farg'ona mintaqaviy filiali

1917-1926 YILLARDA O'ZBEK KOMEDIYANAVISLIGI TARAQQIYOTI

 <https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o'zbek dramaturgiyasi taraqqiyotida komediyaalrning salmog'i, 1917-1926 yillarda o'zbek komediyanavisligi rivojlanish bosqichlari haqida so'z boradi. Ushbu davr ijodkorlari asarlariga murojaat etilgan.

Kalit so'zlar: dramaturgiya, komediya, tragediya, uslub, janrlar taraqqiyoti, pyesa

Равшан Зунунов

Ферганский региональный филиал государственного
института искусств и культуры Узбекистана

РАЗВИТИЕ УЗБЕКСКОЙ КОМЕДИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ В 1917-1926 ГГ.

АННОТАЦИЯ

В данной статье говорится о значении комедии в развитии узбекской драматургии, этапах развития узбекской комедии в 1917-1926 годах. Обращены к творчеству художников этого периода.

Ключевые слова: драматургия, комедия, трагедия, стиль, развитие жанров, пьеса

Ravshan Zununov

Fergana regional branch of Uzbekistan
State Institute of Arts and Culture

DEVELOPMENT OF UZBEK COMEDY WRITING IN THE YEARS 1917-1926

ABSTRACT

This article talks about the importance of comedies in the development of Uzbek dramaturgy, the stages of development of Uzbek comedy writing in 1917-1926. Reference is made to the works of artists of this period.

Keywords: dramaturgy, comedy, tragedy, style, development of genres, play

KIRISH

XX asrning 10-yillarida maydonga kelgan o'zbek milliy dramaturgiyasi o'zining tug'ilish - shakllanish va taraqqiyot tarixiga ega. Bu tarixni esa shu davrlarda kechgan ijtimoiy voqelik tarixidan alohida ajratib o'rganish mumkin emas. Ma'lumki, jadid adabiyoti, jumladan, dramaturdiyasi va teatri ijtimoiy g'oya va maqsadlar talabi va taqazosi bilan vujudga keldi. Ayni chog'da shu g'oya va maqsadlarning amalga oshmog'i va jamiyatda qaror topmog'i uchun xizmat qildi. Aniqroq aytadigan bo'lsak, jadidlarni ko'zda tutgan aniq islohotchilik intilishlari, ijtimoiy munosabatlarni tubdan o'zgartirib, taraqqiy qilgan jamiyat barpo qilish, mustaqil davlat uchun kurash maslagi ularning o'zlari yaratgan sahna asarlari mavzulari doirasini belgiladi. Birinchi davr tom ma'nodagi tug'ilish va shakllanish davri bo'lib, 1911-1-14-yillarni o'z ichiga oladi. Bu davrning dastlabki ham ang muhim yutug'i Mahmudxo'ja Behbudiyning 1911-yilda yozilgan "Padarkush" asari edi. Mazkur pyesani jadidchilik harakatining antifeodal intilish va maqsadlari tajassumini topgan ma'rifiy-siyosiy hodisa sifatida talqin qilish to'g'ri bo'ladi. Chunki shu asar tufayli ovrupocha o'zbek milliy teatri tug'ildi, dramaturgiya shakllanib, rivoj topdi. Yozilish sanasi va davr hujjatlari guvohlik berishicha, "Padarkush"dan keyin yaratilgan ikkinchi milliy pyesa Nusratulla Qudratilla va Hoji Mu'inning hamkorlikda yaratgan "To'y" asaridir. Be'mani urf-odat hamda olamga dovrug' solib nom chiqarish "kasali"ga chalingan bir boyning qilmish- qidirmishlarini hikoya qiluvchi bu asar endigina shakllanish bosqichidagi o'zbek dramaturgiyasi uchun jiddiy adabiy hodisadir.

USULLAR

1917-1926 yillarda o'zbek komediyanavisligi taraqqiyoti mavzusini yoritishda qiyosiy tahlil, adabiyotlar tahlili, ma'lumotlar yig'ish va qayta ishlash metodologiyalaridan foydalanildi.

NATIJALAR

Ikkinchi davr 1917-1924 yillar oralig'idagi taraqqiyot bosqichi bo'lib, bu davrda dramaturgiya umuman o'zbek adabiyotini yetakchi janri bo'lib qoldi. Shu pallada dramaturgiyamizning eng sara namunalari maydonga keldi. Bu fikrning haqligini shunday bir ma'lumot bilan ham isbotlash mumkin. Ko'zda tutilgan davr oralig'ida birgina "Ishtirokion" gazetasining o'zida drama va spektakllarga oid 200 dan o'triq maqola va taqrizlar e'lon qilingan. Teatrshunos Sirojiddin Ahmedovning guvohlik berishicha, bu davrda Toshkent shahrinign o'zida 62 ta teatr jamoasi faoliyat ko'rsatgan. Shundan 43 tasi o'zbek jamoalari bo'lib, qolganlari rus, ozarbayjon, tatar, qrimtatar, yaxudiy, qozoq, arman va boshqa millat vakillarinig teatr truppalaridir. Albatta, mazkur jamoalarning aksariyati asosan havaskorlik negizida bo'lib, muntazamlilik kasb etgan emas. Biroq sahna san'atining shu qadar ishtiyoqmandligining o'zi teatr va dramaturgiyaning davr ijtimoiy hayotida naqadar muhim o'rin tutganidan dalolatdir.

1917-1924 yillar oralig'ida turli janrdagi 185 asar sahnalashtirilganligi aniqlandi. Shundan qirqqa - yaqini rus, ozarbayjon, tatar, turk va shu tillar orqali o'zlashtirilgan ingliz va rus pyesalari bo'lib, qolganlari mahalliy mualliflarning asarlaridir. Tarjima pyesalari mualliflari orasida Navmiq Kamol, Narimon Narimonov, Xusayn Jovid, A.Axverdiyev, M.Kozimov, Uzayer Hojibekov, Sh.Somiy, Abdulhoq Homiddan tortib Gogol, Ostrovskiygacha, g'arb dramaturglaridan Molyer, Shillergacha uchratish mumkin. Bularning asarlari o'zbek dramaturgiyasi taraqqiyoti uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Ana shu olim va sahna san'atining jamiyatdagi chuqur ildiz otib borishi tufayli, ilk davrda ijod etgan A.Avloniy, Hoji Mu'in, Abdulla Badriy, Abdurauf Fitrat, Abdulla Qodiriy, Nusratulla Qudratulla, Hamza hakimzoda Niyoziy, G'ulom Zafariy, Mannon Uyg'ur, Mannon Ramz kabi ijodkorlar samarali mehnat qildilar. Bu davr dramaturgiyasi janroviiy takomilida muhim o'rin tutgan Abdulla Badriyning "Ahmoq", Hoji Mu'inning "Ko'knori", Abdulla Avloniyning "Pinak" va "Advokatlik osonmi?" pyesalarini olaylik. Bu pyesalar janr tabiati, klassik komediya talablari darajasidagi qoida va qonuniyatlarga rioya etib, bilib, o'zlashtirib yozilgandek taassurot uyg'otadi. Kulgili vaziyat, komik xarakterlar, yengil, ravon va g'oyat xalqona milliy til, xullas, barcha unsurlar me'yorida. Keyinroq Hamza Hakimzodaning klassik namunalar bo'lib adabiyot va teatr tarixiga kirgan "Toshkentga sayohat", "Kim to'g'ri", "Tuxmatchilar jazosi", "Maysaraning ishi" kabi komediyalarining yaratilishiga o'sha jadid dramaturgiyasining ilk davrdagi bir pardali kulgilar zamin bo'lib xizmat qilgani shak-shubhasiz.

Davr dramaturgiyasida jadidchilik harakatining shu pallada ilgari surilgan barcha intilish va istaklari, qarash va g'oyalari o'z aksini topgan. Bu davrda yozilgan pyesalarni ijtimoiy-g'oyaviy yo'nalishi quyidagi mavzularga to'g'ri keladi: maishiy, tarixiy va iste'dodga qarshi kurash kabilar.

Fitratning "Arslon", "Vose' qo'zg'oloni", Cho'lponning "Yana uylanaman", "Zamona xotini", Hamzaning "Bugungi saylovlar", "Maysaraning ishi", "Paranji siri" kabi o'nlab pyesalar yaratildi.

Adabiyot va san'at tarixiga nazar tashlasak, unda asrlar mobaynida ezgulik va yovuzlik, yaxshilik hamda yomonlik kurashi tasvirlanganligini ko'ramiz. Yanada aniqroq aytganda, yovuzlik va yomonlikni jaholat timsoli, ezgulik va yaxshilikni ma'rifat timsoli deb qarash ustivor turadi. Bu murosasiz kurash XX asr boshlarida faoliyat ko'rsatgan jadid dramaturgiyasi namoyondalari ijodida ham o'zining yorqin ifodasini topgan.

Jaholat va ma'rifat mavzusi o'sha davrda yaratilgan deyarli barcha dramalarning asosi, zamini hisoblanadi. Binobarin, jadid dramaturglari xalqning tili urf-odati va an'alaridagi o'ziga xos xususiyatlarga tayangan holda, bu mavzuning zamonga xos talqinini berishgan. Badiiy obrazlar vositasida uning sabablarini; inson xulq-atvori, ruhiyati bilan bog'liq jihatlarni, ijtimoiy negizlarni ochishga harakat qilishdi. Bu milliy dramaturgiyamizning o'ziga xos an'anasi bo'lib, jadid ma'rifatparvarlarining asarlarida uning teran talqinini kuzatish mumkin.

Darhaqiqat, bir necha o'n yillar mobaynida davom etgan chor istibdodi sharoitida millatimiz orasidan yetishib chiqqan ma'rifatparvarlar xalq boshiga tushgan kulfatlarning bosh sababchisini jaholat deb bilganlar. Shu ma'noda ulug' o'zbek ma'rifatparvari Abdulla Avloniy jaholatga quyidagicha ta'rif beradi: "jaholat deb o'qimagan, bilimsiz, hech narsani tushunmaydurgan nodonlig'ini aytilur. Jaholat insoniyatning eng zo'r dushmani va yomon xulqlarning boshlig'idur".

Jaholat va hurofotdan qutilishni yagona yo'li - ilm va ma'rifatga intilish, jamiyatdagi illatlarni fosh etish, sahnaga olib chiqish orqali xalqni g'aflat uyqusidan uyg'otishdir.

Jadidchilik Turkistonda o'ttiz yil nari-beri davom etdi. Jadid teatri esa undan ham kamroq - yigirma yilga yetar-etmas. Tarix, jilla qursa, insoniyat tarixi oldida ham bu muddat zarrachalik emas. Biroq shu qisqagina davr katta bir xalqning millat sifatida shakllanishiga, ijtimoiy ongi uyg'onishiga, dunyoqarashi o'zgarib, estetik didi kamol topishiga imkon yaratdi.

HULOSA VA MUHOKAMA

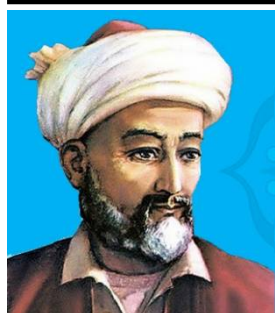
Jadid adabiyoti, jadid teatri san'atning azaliy va abadiy vazifasi bo'lgan inson ruhiyatining teran badiiy talqinishgibosh maqsad qilib belgilamaydi. Chunki ruhiyat inkishofi uchun uni avvalo g'aflat uyqusidan uyg'otish, mutelikdan, qullikdan xalos etmoq lozim edi. jadidlar shu tilak bilan tarix sahnasiga chiqtsilar. Millatni ma'rifat nuri bilan qayta jonlantirib, ilmu urfon orqali istiqbolga, istiqbolga erishishni ko'zladilar. Bu yo'lda maktab, ma'roif, matbuot, hayriya jamg'armalari qatori badiiy ijod va teatr san'atining ham buyuk ahamiyatini anglab yetdilar. Ular ovrupocha teatr va adabiyotning yangi- yangi janrlarini Turkiston madaniy va ma'naviy hayotiga joriy etar ekanlar, xalq og'zaki dramasi muayyan shakllaridan bahramand bo'ldilar.

Darhaqiqat, teatr - dunyo, dunyo esa tomoshaxona. Sahna aylangani kabi dunyo ham hamisha aylana harakatda. Kelajakni ko'zlagan odam o'tmishni, kechmishni o'ylashi, bugunini rostlashi zarur. Kelajak o'tmishdan boshlanishi ma'lum gap. Mustaqil davlat poydevorini tiklar ekanmiz, o'tmishdan, xususan yaqin tarix - jadid bobolarimiz saboqlaridan ibrat olmasligimiz mumkin emas. Ular ibрати qilgan ishlarida va aytgan so'zlarida qoldi. Ularning millat g'amida aytgan so'zlari, dard-u iztiroblari esa she'r bo'lib, yolqinli maqolalar, milliy ro'mon hikoya bolib va yana "teatr risolalari" deb atalmish sahna asarlarida qoldi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Лазиз Қаюмов Инкилобий драма. Тошкент 1970
2. А.Бобонов. Х,амза ва ўзбек театри. Т., 1954.
3. Алиев Саид. Адабий ҳамкорлик ва ўзбек драматургияси. Т., 1975.
4. Б.Қосимов. Излай-излай топганим. Т., 1983.
5. Б.Қосимов. Салом келажак. Т., 1986.
6. Б.Қосимов. Абдулла Авлоний. Т. 1979.

7. “Билим ўчоғи” журнали, 1923 йил, 2-3-сон
8. В.В.Бартольд. Сочинения, том II, часть I. Москва, 1963 г.
9. М.Раҳмонов. “Ўзбек театри тарихи”.
10. “Жаҳон адабиёти” журнали. Т., 1997 й., 7-сон
11. Қ.Жўраев. 20-йиллар ўзбек драматургияси. Т., 1995.
12. Ш.Турдиев. Ўзбек асабиётида кичик эпик жанринг шаклланиши. Т., 1978.

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

Ahmadjon YuldashevO'zbekiston davlat san'at va madaniyat
institutining Farg'ona mintaqaviy filiali

MUSIQIY QADRIYATLAR TARAQQIYOT YO'LI

 <https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ANNOTATSIYA

Markaziy Osiyo xududida musiqa san'atining kasbiy an'analari uzoq o'tmish zamonlarda maxalliy folklor negizida yuzaga kela boshlagani fanda o'z isbotini topgan. Bu haqida ishonchli xulosa chiqarish uchun milodiy I-II asrlarga oid ashyoviy topilmalarga murojaat kilishning o'zi kifoya. Jumladan, qimmatbaho yaxlit toshlarga o'yib bitilgan sozandalarning tasviri, devorga chizilgan go'zal badiiy rasmlar hamda turli xil buyumlarga ishlangan musiqiy mavzudagi manzaralar, cholg'uchilar qiyofasida yasalgan kichik sopol xaykalchalari ayni shundan dalolat beradi. Yozma tarixiy bitiklar, xalq og'zaki ijodidan qadimiy qatlam namunalari ham bu xulosani tasdiqlaydi albatta. Maqolada Markaziy Osiyo xududida musiqa san'atining rivojlanish yo'li, taraqqiyotiga ta'sir ko'rsatgan omillar, milliy qadriyatlar mushtarakligi haqida fikrlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: musiqiy qadriyat, xalq og'zaki ijodi, ustoz shogird an'analari, arxeologik qazilma

Ахмаджон ЮлдашевФерганский региональный филиал государственного
института искусств и культуры Узбекистана

ПУТЬ РАЗВИТИЯ МУЗЫКАЛЬНЫХ ЦЕННОСТЕЙ

АННОТАЦИЯ

Наукой доказано, что профессиональные традиции музыкального искусства на территории Центральной Азии начали формироваться еще в далеком прошлом на основе местного фольклора. Чтобы сделать об этом достоверный вывод, достаточно обратиться к материальным находкам I-II веков нашей эры. Об этом, в частности, свидетельствуют изображения музыкантов, вырезанные на драгоценных цельных камнях, красивые художественные росписи на стене, сцены на музыкальную тему, выполненные из различных предметов, небольшие керамические фигурки, выполненные в виде музыкантов. Этот вывод подтверждается письменными историческими документами, примерами древних пластов фольклора. В статье рассматривается путь развития музыкального искусства в Центральной Азии, факторы, повлиявшие на его развитие, а также общенациональные ценности.

Ключевые слова: музыкальная ценность, народное искусство, традиции мастера-ученика, археологические раскопки

Ahmadjon Yuldashev

Fergana regional branch of Uzbekistan
State Institute of Art and Culture

THE WAY OF DEVELOPMENT OF MUSICAL VALUES

ABSTRACT

It has been proven in science that the professional traditions of music art in the territory of Central Asia began to emerge in the distant past on the basis of local folklore. To draw a reliable conclusion about this, it is enough to refer to the material findings of the 1st-2nd centuries AD. In particular, the image of musicians carved on precious solid stones, beautiful artistic paintings on the wall, and scenes on a musical theme made of various objects, small ceramic figurines made in the form of musicians, testify to this. This conclusion is confirmed by written historical documents, examples of ancient layers of folklore. The article discusses the path of development of the art of music in Central Asia, the factors that influenced its development, and the common national values.

Keywords: musical value, folk art, traditions of master-disciple, archeological excavation

KIRISH

Jami manbalarning bir toifasi islom davriga qadar diniy, boshqalari esa dunyoviy mazmunga ega deyish mumkin. Tarixchi olimlar ta'rifiga ko'ra mazkur davrda vujudga kelgan Kushon podsholigi Kadimgi Sharqda "...eng qudratli saltanatlardan biri bo'lib, ikki asr mobaynida osiyoliklarning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy hayotiga katta ta'sir o'tkazgan. Bir saltanat tarkibida bir necha mamlakatlar, xalq va elatlarning birlashuvi turli madaniyatlarni o'zaro yaqinlashtirdi, antik davr madaniyatlarni mujassamlashtirdi." Mazkur davrda maxalliy aholi orasidan yetishib chiqqan xushovoz xonanda va mohir sozandalar yirik shahar saroylarida xukmdorlarga xizmat ko'rsatish uchun jalb etilgan. Bunday shart-sharoitda mintaqaxalqlari madaniyati zaminida musiqa san'atining kasbiy xususiyatlari shakllanib bordi.

USULLAR

Musiqiy qadriyatlar taraqqiyot yo'li mavzusini yoritishda qiyosiy tahlil, adabiyotlar tahlili, ma'lumotlar yig'ish va qayta ishlash metodologiyalaridan foydalanildi.

NATIJALAR

Erishilgan ijodiy yutuqlar asosan ustoz-shogirdlikda qo'llaniladi hamda u orqali saqlanadi. Yosh avlod vakillariga og'zaki ravishda kasb ta'limining yuqtirilishi, maxalliy cholg'ularga ishlov berilishi ijrochilik bilan ijodkorlik yo'llarini kengaytirdi. Binobarin, saroy marosimlari, mashq kuylari bilan maxsus tinglov uchun bastalangan aytilmalar ko'paydi. Shuningdek, diniy mafkura ta'siri ostida, mintaqaxadaniy-musiqiy xususiyatlari hamda mavjud shart-sharoitlaridan kelib chiqqan holda mumtoz an'analar boyib boraverdi. O'rta Osiyo hududida topilgan qadimgi arxeologik yodgorliklar hamda nodir yozma hujjatlar ichida mamlakatimiz musiqa madaniyati tarixiga aloqador bo'lganlari biz uchun alohida qimmatga ega, jumladan, miloddan avvalgi birinchi ming yillikdan yetib kelgan ashyoviy dalillar saroy shart-sharoitida dunyoviy, zardushtiylik ibodatxonalarida esa diniy navolar yangragani haqida darak beradi. Bular o'sha zamonda qo'llanilgan cholg'ular va musiqiy ijrochilik odatlari yuzasidan tassavvurlarimizga bir muncha oydinlik kiritadi. Masalan, juda qadim zamonlarda qad ko'targan, ammo keyinchalik xarobalarga aylangan qal'a-yu hashamatli qasrlarning musiqa mavzusida bezalgan devoriy suratlari alohida diqqatga sazovor. Sopoldan ishlangan bejirimgina xaykalchalarda hamda turfa xil anjomlarda aks ettirilgan sozandalar tasviri, ularning qo'l ostidagi nafis cholg'ular ko'z o'ngimizda go'yo qayta jonlangandek bo'ladi.

Tilga olingan musiqaga oid yodgorliklar unsiz albatta. Shunday bo'lsa-da, bular maishiy folklor jabhasidan farqli o'laroq, ustozona toifadagi badiiy ijodkorlik udumlari yuzaga kelganini, ya'ni kasbiylikni anglatuvchi musiqa san'ati shakllanganidan dalolat beradi.

Yuqori ijtimoiy tabaqaga mansub kishilariing didi va tafakkuriga mos, ruhiy-ma'naviy ehtiyojlariga javoban paydo bo'lgan mumtoz musiqa amaliyotidir. Saroy marosimlarida yangrab turgan san'at namunalarining nufuzi ortib borar ekan, ijod navlari va ijrochilik uslublari ham ko'payib

bordi, xalqaro ta'sirlar ham sezilarli iz qoldirdi. Biz uchun mualliflari noma'lum bo'lgan so'zli va so'zsiz oxangrabo misollar esa ustoz-shogirdlik an'anasi tufayli otadan-o'g'ilga, ustozdan-shogirdga o'tishi orqali avloddan-avlodga og'zaki ravishda o'tib, ham qadrlanib, ham sayqallanib kelgani ayon. O'zbek xalqining musiqa san'atining ildizlari chuqur joylashgan bo'lib, xududiy o'ziga xosliklari ham yorqin va jilodor. Mumtozlik pog'onasiga ko'tarilgan uning salmoqli ijodiyot qatlami o'z vaqtida qadimiy Turon o'lkasi madaniy hayotida markaziy o'rin tutgani ma'lum bo'ladi. Shu boisdan, masalan, Surhondaryo, Xorazm, Zarafshon vohasi, Toshkent muzofotlari, Farg'ona vodiysidan Sharqiy Turkistonga qadar joylashgan yirik shaharlarda bir-biriga tutash musiqiy- uslubiy xususiyatlar yuzaga kelgani ma'lum.

Turon va Eron xalqlari o'rtasida kechgan ko'p asrlik o'zaro madaniy aloqa va ta'sirlar o'zbek mumtoz musiqa san'atida ham muayyan ifodasini topgan. Buni kasbiy ijodkorlik jabhasini tashkil etuvchi dostonchilikda, shaharga xos bastakorlikda, saroylarda qo'llanilgan bejirim cholg'ularda, xonandalik bilan cholg'u ijrochiligi an'analari, musiqiy ilm-fan taraqqiyotida kuzatish mumkin. Binobarin, ular bir-biriga chambarchas bog'liq holda XX asrga qadar sarmahsul rivojlanish yo'lini bosib o'tgan. Maxalliy el musiqasi esa bu yo'nalishlar ravnaqi uchun mustahkam zamin hamda hayotbaxsh manbaa bo'lib xizmat qilib kelgani tabiiy.

Ma'lumki, XIX asrning ikkinchi yarmidan e'tiboran Turkiston o'lkasiga kelib xizmatini o'tayotgan rus madaniyatining ayrim vakillari maxalliy aholi musiqa ijodiyotiga jiddiy qiziqish bildirib boshladi. Xususan, o'zbek kuy va qo'shiqlarini notaga olish, ko'p ovozlik vositalari yordamida qayta ishlash, musiqa madaniyati tarixini o'rganish masalalariga qiziqish uyg'ondi. Natijada ko'plab xalq og'zaki namunalarini qayta ishlab chiqarib notalashtirildi.

Keyinchalik, XX asrning yigirmanchi yillaridan e'tiboran bu sa'y-harakatlar sezilarli ijobiy natijalarni yuzaga chiqardi. Bu o'rinda qimmatli eski ijod navlarini avaylab asrash va yosh avlodlarga uzatish barobarida musiqa madaniyatimizga o'zining munosib ulushini qo'shgan talaygina san'at ustalari, fan jonkuyarlari yetishib chiqdi. Markaziy Osiyo xalqlari merosida mumtoz musiqa san'ati muqim o'rin tutishida ichki va tashki omillar uyg'unligi seziladi. Ayniqsa, saroy madaniy marosimlarida, mumtoz musiqa shakllari konun-qoidalarida, qo'llanilgan cholg'ularda, kuylarga bog'langan she'rlarda aniq kuzatiladi. Soha taraqqiyoti yo'lida xalqaro ta'sirlar ham muayyan o'rin egallaydi, albatta. Bunday hayotbaxsh jarayonlar uzoq o'tmishda asosan Turon, Eron va Hindiston xalqlari o'rtasida, keyinchalik O'rta va Yaqin Sharq mintaqalari bo'ylab, so'ngra Rossiya va u orqali Yevropa musiqa tamadduni bilan yaqin hamkorlik orqali samarali kechgani sir emas. O'tgan zamonlar silsilasida tabarruk zaminimiz Turon, G'arbiy Turkiston, Sharqiy Turkiston, Movarounnahr singari tarixiy nomlarda jahonga yuz tutgani hammaga ayon. Bu yerda tug'ilib voyaga yetgan ko'p aziz-u mukarram zotlarning ism-shariflari xanuz tillarda doston. Binobarin, ular ilm-fan va ta'lim, adabiyot va san'at, din va ma'naviyat ravnaqi uchun zahmat chekib umrini ezgulikka bag'ishlaganlar. Mazkur jabhalarda olamshumul ahamiyatga molik ijodiy cho'qqilarni zabt eggan bobokalonlarimiz - daho allomalar, ulkan mutafakkir-shoirilar, nafis san'at darg'alari, - keyingi avlodlarga g'urur ila iftixor tuyg'ularini bag'ishlab kelayotgani tabiiy hol. Ularning ilmi ila badiiy kashfiyotlari tor mintaqaga qolib ketmasdan, balki qo'shni xalqlarga, islom dunyosiga, ma'rifatli jahon hamjamiyatiga tanilib, bashariyat taraqqiyotiga munosib ulush bo'lib qo'shilgani ayni haqiqatdir. G'arbiy va Sharqiy Turkiston mintaqalarida qachon yohud qanday davlatlar tashkil etilgan bo'lmasin, unda turkiy xalqdardan o'zbeklar, uyg'urlar, turkmanlar, qoraqalpoqlar, qozoqlar, qirg'izlar, shuningdek tojik xalqi yashaganligi tarixan tarkib topgan hodisadir. Bu xalqlar o'zlarining kelib chiqishi, urug'-aymoqlari, turmush tarzi va tutash urf-odatlarini bilan bir-biriga juda yaqin bo'lishgan.

Alohida urg'u berish lozimki, ular shu aziz tuproqni, Turonzaminni qadim zamonlardan o'zlarining asl Vatani deb bilganlar. Darhaqiqat, nomlari tilga olingan xalqlarning uzun tarixiy o'tmishi bilan hozirgi milliy madaniy meroslarida mavjud bo'lgan uzviy bog'liqliklar, ildizi chuqur umumiyliklar va xatto, ajratib bo'lmaydigan darajadagi mushtarakliklar kam emas. Qardosh xalqlarning turmush shart-sharoitlari, milliy urf-odatlarini, maxalliy udumlari, madaniy-maishiy marosimlari bir-biriga o'xshashligi, diniy e'tiqodining birligi, qolaversa, ijtimoiy taqdirleri bir taxlitda bo'lgani ahamiyatlidir.

Keyingi tarixiy bosqichlarda xalqaro savdo-sotiq hamda gumanitar soha aloqalari faollashgan sari madaniy almashinuvlar salmog'i ham ortib boradi. Ana shunday badiiy izlanishlar o'z vaqtida qanchalik jadal kechganini, o'zaro ta'sir o'tkazishlar shu yo'sinda naqadar unumli bo'lganini ko'proq bizgacha yetib kelgan mumtoz nazm va navo namunalari misolida kuzatish mumkin. Ularning mushtarak jihatlarini u yoki bu ijtimoiy voqelikda, muomalaga kirgan shakl va janrlarda, umumiy yo tutash mavzularda, shuningdek, bir xil yoxud o'xshash cholg'ular qo'llanilishida, ijodiy va ijroviy uslublar yaqinligida ayniqsa oydin ko'rinadi. Nafis san'at mahsullari tinglov maqsadlariga mos bo'lgan darajada hayot sinovlaridan o'tib, musiqiy shakllar hamda ustozona uslublar boyib boradi. Ijod va ijro mahsullari yuqori tabaqalardagi saroy zodagonlari, kosib va hunarmandlar, yoshlar va ayollar tomonidan, bir so'z bilan aytganda, jamiyat qiziqishlariga moyil tarzda iste'molda bo'ldi.

Mahalliy folklor amaliyotida kamol topgan ijod navlari, ayniqsa ijro va tinglovga moyil falsafasi teran ijodiy mahsullar zavol topmasdan, katta-kichik shahar madaniy shart-sharoitlariga moslashib bordi. Shu tarida kasbiylashgan sharqona musiqa turlari tobora kengroq tus olaverdi. Tabiiyki, badiiy ijodiyot jabhalarida katta salohiyat egalari va ularning munosib izdoshlari saroy madaniyati muhitida, mumtoz adabiyot va san'at ravnaqiga baholi qudrat ulushini qo'shgan tarzda faoliyat ko'rsatishi natijasida, har bir musiqa ijrochisi uzoq-yaqin safarlarga chiqqan kezlari xorijdagi hamkasblari bilan muloqotda bo'lib, o'zining kasb mahoratini katta-kichik davralarda namoyish qilib bordilar. Ayni vaqtda o'zga xalqlarning ohangdor qadriyatlarini bilan ham yaqindan tanishib borish natijasida, ma'qul va manzur tushgan kuy va aytimlardan zavqlandi, ilhom topdi. Yoqimli navolar tarovatidan bahramand bo'lgani holda, ayrimlarini ijodiy o'zlashtirib olishni ko'zlaydi, albatta. Tabiiyki hali nota yozuvi ham, audio texnik vositalari ham ixtiro etilmagan, ya'ni faqat "jonli ijro" hukm surgan zamonlarda ham xalqaro va mintaqalararo musiqiy almashinuvlar uchun imkon topilgan. Shuningdek, zukko san'at ustalari o'zlari uchun yangi bo'lgan ijro usullarini tushunib va o'zlashtirib olishga, yo'l-yo'lakay u yoki bu xislatlarini o'ziga singdirib olishga intilganlar. Ya'ni, bu yerda musiqiy ko'chishlar haqida so'z bormoqda.

HULOSA VA MUHOKAMA

Xaqiqatan, musulmon el-yurtlaridagi mumtoz musiqa san'ati, ilm-fani o'rtasida kechgan ko'p asrlik ilmiy-ijodiy muloqot jarayonlarining samaradorligi maqom namunalari misolida ayniqsa yaqqol ko'rinadi. Xalqaro yo'llardagi nafis musiqiy kashfiyotlar nechog'lik o'zlashtira borilgan bo'lsa, to'plangan ma'naviy boyliklar ham xuddi shu tarzda o'zgalarga ulashib kelingan. Yaqin va O'rta IIIarq xalqlarida tom ma'noda ilm-fan, adabiyot va san'at, din ma'rifati namoyandalari shu zaylda doimo xalqaro islom jamiyati madaniy turmushi boyitilishi uchun xizmat qilishni kanda qilmaganlar.

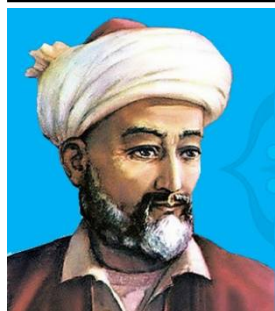
O'zbek xalqining qadimgi davrlar musiqa madaniyati masalasiga kelsak, u haqida ma'lumot beruvchi ashyoviy manbalar aytarli ko'p bo'lmasa-da, ahamiyati katta. Masalan, Termiz shahri yaqinida Amudaryo tubidan topilgan Kushon podsholigi davriga oid friz (piramon) parchalari musiqiy qadimshunoslar diqqat markazida turishi bejiz emas. Oqish rangli toshlarga bitilgan gulchambarlar, meva solingan idishlarni ko'tarib olgan yigit va qizlar davrasida torli, damli va zarbli cholg'ularda sozandalar jo'rnavozlik qilayotgani go'zal tasvirlangan.

Qadimgi Xorazm o'lkasida Tuproqqal'a xarobalaridagi devoriy rasmlarda esa arfaga o'xshash chang sozida chalayotgan go'zal ayol qiyofasi chizilgan. Shuningdek, turli vohalarda olib borilgan arxeologik izlanishlarda topilgan aynan cholg'uchilarni aks ettirgan sopol xaykalchalari, shu mavzuda bezalgan boshqa qimmatbaho buyumlar ham tasavvurlarimizni birmuncha to'ldiradi. Bu kabi nodir moddiy yodgorliklar burungi zamonlarda musiqa san'ati naqadar qadrlanganidan, kishilik jamiyatida san'atkorlar ehtiromga sazovor bo'lganligidan dalolat beradi.

Ishonchli dalillarga tayangan holda tarixiy musiqashunoslikda aynan Kushon podsholigi davrida O'rta Osiyo xalqdarida kasbiy musiqa san'ati uzil-kesil shakllangan, degan xulosa ilgari surilgan. Aftidan, bunday fikr kadimshunoslikda bildirilgan dastlabki yoki so'ngi so'z emas. Albatta bundan avvalgi tarixiy bosqichlarga oid musiqa manbalari xali o'rganilishda davom etadi va fanga taqdim etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 5 жилд. “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, Тошкент, 2003 йил, 158-159 бетлар.
2. Оқилхон Иброхимов, Файзулла Кароматли, Равшан Юнусов. Мумтоз анъанавий касбий мусика. // Ўзбекистан санъати (1991- 2001 йиллар). “Шарқ” нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош тахририяти, Тошкент, 2001 йил.
3. Kurbonova, M., Yunusov, G., Ahmedov, R., Talaboyev, A., Jurayev, I., Madaminov, S., ... & Maxanov, S. (2024). The Importance of Ensemble Performance in Improving Performance Skills of Art Students. NATURALISTA CAMPANO, 28(1), 406-411.
4. Ahmedov, R. (2022). STAGES OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF INSTRUMENT ENSEMBLES IN THE MUSIC ART OF UZBEKISTAN. Oriental Art and Culture, 3(4), 379-384.
5. JoʻRayev, I. (2023). MUSIQIY TOVUSHLAR VA ULARNING XUSUSIYATLARI. Oriental Art and Culture, 4(5), 138-141.
6. JoʻRayev, I. (2021). OʻSMIRLIK YOSHIDAGI OʻQUVCHILARNI OVOZINI TARBIYALASHDA PEDAGOGIK YONDASHUVLAR. Oriental Art and Culture, 2(4), 288-294.
7. Xudoyberdiyeva, M., & Qurbonova, M. (2023). QADIMGI MISR MUSIQA MADANIYATI. Pedagogikada ilmiy izlanishlar, 1(2), 33-36.
8. Qurbonova, M. (2022). OʻZBEKISTONDA XIZMAT KOʻRSATGAN ARTIST, FAXRIY PROFESSOR GʻULOM QOʻCHQOROV IJODIGA BIR NAZAR. Oriental Art and Culture, 3(4), 269-273.
9. Mamatov, J. (2022). Art as a Means of Reflecting the Realities of Life. Kresna Social Science and Humanities Research, 6, 68-71.
10. Boboyev, V. (2023). MILLIY MUSIQA CHOLGʻULARI VA ULARNING TURLARI. Oriental Art and Culture, 4(5), 399-403.

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Inatullayev Baxromjon Boqijonovich

Namangan davlat universiteti

San'atshunoslik kafedrasida dotsenti

MADANIYAT MARKAZLARIDA OLIB BORILADIGAN IJTIMOIIY-MADANIY FAOLIYATNING MAZMUNI

 <https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ANNOTASIYA

Mazkur maqolada madaniyatshunoslik ilmining dolzarb muammolaridan biri bo'lgan madaniyat markazlarida ijtimoiy-madaniy faoliyatni tashkil etish, xususan, ijtimoiy-madaniy faoliyat borasidagi olimlarning ilmiy-nazariy qarashlari, uzluksiz ma'naviy tarbiya tizimida madaniyat markazlarida olib borilgan ijtimoiy-madaniy faoliyatning o'ri va samaradorligi, madaniyat markazlarida olib boriladigan ijtimoiy-madaniy faoliyatning asosiy yo'nalishlari atroflicha tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: madaniyat markazlari, ijtimoiy-madaniy faoliyat, shaxs, tafakkur, ehtiyoj, jamiyat, qadriyat, ma'naviy tarbiya, madaniyat, bo'sh vaqt

Инатуллаев Бахромжон Бакиджонович

Доцент кафедры искусствovedения

Наманганского государственного университета

СОДЕРЖАНИЕ СОЦИАЛЬНО-КУЛЬТУРНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ, ОСУЩЕСТВЛЯЕМОЙ В КУЛЬТУРНЫХ ЦЕНТРАХ

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматривается организация социокультурной деятельности в культурных центрах, являющаяся одной из актуальных проблем науки культурологии, в частности, научно-теоретические взгляды ученых на социокультурную деятельность, роль и эффективности социально-культурной деятельности в культурных центрах в системе непрерывного духовного образования, подробно анализируются основные направления социально-культурной деятельности, проводимой в культурных центрах.

Ключевые слова: культурные центры, социокультурная деятельность, человек, мышление, потребность, общество, ценность, духовное образование, культура, свободное время

Inatullaev Bakhromjon Bakijonovich

Namangan State University Associate Professor
of the Department of Art Studies

CONTENT OF SOCIAL-CULTURAL ACTIVITIES CARRIED OUT IN CULTURAL CENTERS

ABSTRACT

In this article, the organization of socio-cultural activities in cultural centers, which is one of the urgent problems of the science of cultural studies, in particular, the scientific-theoretical views of scientists on socio-cultural activities, the role and effectiveness of socio-cultural activities in cultural centers in the system of continuous spiritual education, the main directions of socio-cultural activities carried out in cultural centers are thoroughly analyzed.

Key words: cultural centers, socio-cultural activity, person, thinking, need, society, value, spiritual education, culture, free time

O'zbekiston Respublikasida iqtisodiyotni rivojlantirish masalalari bilan bir qatorda aholining turmush madaniyatini tubdan yaxshilash, kishilarning bo'sh vaqtini tashkil etish, ularning o'sib borayotgan ma'naviy ehtiyojlarini to'laroq qondirish kabi dolzarb masalalarga jiddiy e'tibor berildi. Xususan, inson ong tafakkurini bugungi taraqqiyot darajasiga mutanosibligini ta'minlash, ularni ozod va obod vatanning haqiqiy fuqarosi sifatida ulkan bunyodkorlik ishlariga qodir bo'lishi muhimdir. Buning uchun esa jamiyatda ijtimoiy-madaniy faoliyat zarur edi. Chunki bu g'oyaviy va tarbiyaviy faoliyatning institutsionlashtiruvchi mexanizm bo'lib, fuqarolik jamiyatining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi va xalqning ijtimoiy hayotida muhim rol o'ynaydi.

Madaniyat markazlarida olib boriladigan ijtimoiy madaniy faoliyat xususida fikr yuritishdan avval, mazkur faoliyat turini atroflicha tahlil etish lozim. Ijtimoiy-madaniy faoliyat evolyutsiyasi uzoq kechgan tarixiy jarayondir. Chunki, "uning tub ildizlari insoniyatning ilk uyushuvlari davriga borib taqaladi. Ilk uyushuv shakllari esa ilmiy adabiyotlarda tosh, bronza, temir davrlarida tarkib topganligi talqin etiladi. Bu davrda odamlarning madaniy ijtimoiylashuvi hayotni ta'minlash, uning barqaror davomiyligini belgilash zaruratidan yuzaga kelgan. Hayotning moddiy tomonlarini ta'minlash uchun odamlar bir-birlariga ov qilish, baliq tutish, ekin ekish, boshqa jinsni o'ziga jalb etishga erishishni turli o'yinlar, mashqlar tarzida o'rgatib borganlar. O'rgatish uzluksiz, doimiy davom etgan. O'rgatish uzluksizligi va doimiyliги esa ta'limning alohida soha sifatida shakllanishiga sabab bo'lgan. Demak, ijtimoiy-madaniy faoliyat ta'limning asosi bo'lgan deyish mumkin" [1.]. Zamonaviy ijtimoiy-madaniy yangilanishni belgilash, shu jumladan uning "ta'lim" quyi tizimi, "hayotning sinergetik paradigmasi" ga asoslanganlarni o'z ichiga oladi. Jumladan, jamiyat: dunyoqarashni shakllantirishning yangi mantig'i; subyektiv pozitsiya ijtimoiy munosabatlardagi bag'rikenglik va hayotning o'zini o'zi tashkil qilishini qamrab oladi [2.].

Mazkur masala bugungi kunga qadar turlicha ta'riflanib kelingan. Jumladan, rossiyalik professor V. V. Tuyeв ijtimoiy-madaniy faoliyat boshqariladigan jamiyat va uning ijtimoiy institutlari ta'sirida insonlarni madaniylashtirish jarayonidir. Ushbu jarayonning asosiy ishtirokchisi insondir, - deb baholaydi. Bu ijtimoiy-madaniy faoliyat natijasida insonlarda ijtimoiy sifatning paydo bo'lishi bilan xarakterlanishini ko'rsatadi va bu jarayonning amalga oshishi jamiyatda muayyan tuzilmalarning mavjud bo'lishini taqazo etadi. Mazkur tizim ijtimoiy institutlar hisoblanadi. Biroq, bu qarash ijtimoiy-madaniy faoliyatning ijtimoiy institutlar faoliyatining natijasi sifatida qaralishiga olib keladi.

N. N. Yarashenko ijtimoiy-madaniy faoliyat tushunchasini tahlil qilar ekan, kundalik hayotda uch xil ma'noda qo'llanilishini ta'kidlaydi. Bu birinchidan, hozirgi zamon ijtimoiy-madaniy soha uchun zarur bo'ladigan ko'plab kasblar ta'siridagi umumiy amaliyot, ikkinchidan, o'zining muayyan mantiq va tuzilishiga ega o'quv fani, uchinchidan esa olimlar va amaliyotchi mutaxassislarning ulkan mehnatlari evaziga rivojlangan, tarixiy jarayonda paydo bo'lgan ilmiy bilim va nazariyadir [3.]. Shuningdek, ayrim manbalarda mutanosib tarzda madaniy-ma'rifat ishi tushunchasi ham ishlatilgan bo'lib, bu-keng ommani madaniy va ma'rifiy tarbiyalash, ularning umumiy madaniy saviyasini oshirish, ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish, bo'sh vaqtlarini ko'ngilli o'tkazishga ko'mak beruvchi tadbirlar tizimi [4.]- deb tavsiflanadi.

Ijtimoiy-madaniy faoliyat atamasini tahlil qilishda dastlab, bu atamani ifodalagan so'zlarning etimologiyasiga nazar tashlash lozim.

Ijtimoiy – bu kishilik jamiyati, uning hayoti va qonuniyatlariga oid, biror ijtimoiy tabaqa, sinfga oid, jamiyatga, jamoatchilikka oid, jamiyatning, ommaning ma'naviy-ma'rifiy ehtiyojlari uchun ixtiyoriy ravishda xizmat etishga aloqadorlikdir. Madaniy atamasi madaniyatga oid, madaniyatga xoslik bilan harakterlangan. Faoliyat bu biror sohada olib boriladigan ish, mashg'ulot, harakat, jarayon. Shuningdek, faoliyat – kishilarning tashqi olamga faol munosabati shakli, insonning o'zini o'zi maqsadga muvofiq tarzda o'zgartirish usuli, inson borlig'ining muhim xususiyatlaridan biri"[6.]. Yuqorida keltirilgan atamalarining umumlashmasi bevosita ijtimoiy-madaniy faoliyat jamiyatning ommaviy tarzda ma'naviy–ma'rifiy islohotlarini umumlishtiradi.

Insonda sog'lom ehtiyojlarning shakllanishiga, o'z shaxsi bilan ixtilofga bordinmasdan, uning asl insoniy mavjudligini ta'minlashga xizmat qiladigan aqliy va hissiy muhit, falsafiy, axloqiy, ilmiy, diniy, badiiy va boshqa madaniy qadriyatlar, me'yorlar, ideallar hamda ijodiy faoliyatning o'zaro mushtarakligi – bu ma'naviyatdir. Ehtiyojlar yuksalishi va ma'naviyat rivojlanishi o'zaro chambarchas bog'liq. Ehtiyojlar yuksalsa, ma'naviyat rivojlanadi, rivojlangan ma'naviyat esa yuksak ehtiyojlarni taqozo etadi. Rivojlangan ma'naviyat –bu qondirilgan ehtiyojdir va ayni paytda avvalgi ehtiyojga nisbatan yuksakroq yangi ehtiyojning tug'ilishidir [7.].

Bu ijtimoiy-madaniy faoliyatning jamiyat ma'naviy qiyofasini shakllantiruvchi vosita sifatida baholashi bilan bir qatorda, ma'naviyat va ehtiyoj tushunchalarini o'zaro bog'liqligini tavsiflaydi. Yuqorida keltirilgan ijtimoiy-madaniy faoliyat borasida keltirilgan mulohazalarni yakuniy xulosasi sifatida –"ijtimoiy-madaniy faoliyat – jamiyat qonuniyatlari va qadriyatlarini madaniy o'zlashtirish asosida jamiyat a'zolarining madaniy ehtiyojlarini qondirish, ong-tafakkur islohotlarini kechishiga yo'naltirilgan uzluksiz tizim"-deya ta'rif berish mumkin.

Har bir jamiyat o'z madaniy ko'rinishiga ega bo'ladi. Jamiyat o'zgarishi bilan uning madaniyati o'zgaradi-yu, lekin madaniy taraqqiyotdan uzilib qolmaydi. Jamiyat a'zolarining ijtimoiy-madaniy faoliyati bilan u tizimli tarzda takomillashib boradi.

Bugun ijtimoiy-madaniy faoliyatning mohiyati tubdan o'zgardi. U ozod va obod vatan, erkin va farovon hayot qurishda hal qiluvchi ahamiyatga ega bo'lib, jamiyat a'zolarining ijtimoiy xarakteri va tafakkur tarzini ifodalashi bilan ahamiyatlidir.

Har qanday davrda jamiyat taraqqiyoti insonlarning ijtimoiy faollik darajasiga bog'liq bo'lib, bu ko'p qirrali va uzluksiz davom etadigan jarayon bo'lganligi bilan xarakterlanadi. Insonning ijtimoiylashtirish jarayonini tashkil etish va inson ijtimoiylashuvini ta'minlash uchun, eng avvalo mazkur jarayonning mohiyatini to'la anglab olish lozim. Shu bois quyida ijtimoiylashtirish va ijtimoiylashuv tushunchalarini lug'aviy ma'nosini yoritish maqsadga muvofiq bo'ladi. Manbalarda yuqorida ko'rsatilgan har ikki tushuncha o'zagini ijtimoiy tushunchasi tashkil etishi va bu tushuncha lotincha "sotsialis" so'zidan olingan bo'lib, "umumiy", "jamoaviy" degan ma'nolarni bildirishi ta'kidlangan. Mazkur tushunchalar mantiqiy nuqtai nazardan sharhlanganda "insonlarning birgalikdagi hayoti, ular o'rtasidagi munosabatlar va o'zaro harakatlarining turli shakllari bilan bog'liq barcha jihatlari" mazmunini anglatadi. [8.]

Shunga ko'ra, ijtimoiylashtirish insonni ta'lim tarbiya jarayonida ijtimoiy munosabatlar sub'ektlari (atrofidagilar – oila a'zolari, tengdoshlar, mikro va makro muhit a'zolari, jamoatchilik) bilan birga jamiyatda hayot kechirishga tayyorlash, unda ma'lum ijtimoiy tajribalarni hosil qilish demakdir. Insonni ijtimoiylashtirish uzoq muddatli, uzluksiz davom etuvchi, ko'p qirrali va murakkab jarayon bo'lib, uning butun hayotini qamrab oladi va bu jarayonda muayyan bilimlar, ijtimoiy axloq mezonlariga rioya qilish ko'nikmalari, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat munosabati shakllantiriladi.

Insonning ijtimoiylashuvi garchi uning butun hayoti davomida ro'y bersa-da, biroq, bu jarayonda eng qulay davr bolalik va yoshlik yillari hisoblanadi. [9.] Zero aynan shu davrlarda inson ijtimoiy me'yorlarni o'zlashtiradi, ularni amal qilish ko'nikmalariga ega bo'ladi, ijtimoiy munosabatlarga kirishish va ularni muvofaqqiyatli tashkil etish tajribasini o'zlashtiradi.

Inson ma'naviy tarbiyasida ijtimoiy-madaniy omillar–inson ong-tafakkur islohotlarini o'tkazishga madaniy ehtiyojlarini qondirishga ta'sir etuvchi vositalardan iborat bo'ladi. Bu o'z navbatida ijtimoiy-madaniy tadbirlar orqali amalga oshirilib insonlarda o'zaro munosabatlarda

badiiy tafakkur mahsuli sifatida adabiyot, san'at va madaniyat, milliy an'ana va qadriyatlar, ijtimoiy ko'nikmalar shaklida namoyon bo'ladi.

Shu o'rinda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning quyidagi fikrlarini keltirib o'tish joizki, "–Barchangiz guvohsiz, shu kunlarda generativ musiqa, sun'iy intellekt haqidagi bahslar qizg'in tus olmoqda. Kelajak musiqasini endi faqat texnika yaratadi, degan bashoratlar ilgari surilmoqda. Lekin hammamiz yaxshi bilamizki, har qanday mukammal texnika vositasi ham tirik inson nafasini, uning yurak nolalarini, jonli ovoz jozibasini, chinakam san'at o'rnini hyech qachon bosolmaydi. Haqiqiy san'atni, sof va boqiy musiqani faqat Parvardigori olamning marhamati bilan hazrati inson yaratadi. Sayyoramizda turli kelishmovchilik va qarama-qarshiliklar, urush va nizolar avj olgan tahlkali zamonda, odamzot tobora o'z dunyosiga o'ralib borayotgan bir sharoitda musiqa insonga insonligini eslatib, uning qalbida kelajakka umid va ishonch uyg'otadi. Musiqa san'ati madaniy fenomen sifatida yangi avlodni tarbiyalash va kamolga yetkazish borasida cheksiz imkoniyatlarga egadir." [10.]

Bu o'z o'zidan inson ijtimoiylashuvining ijtimoiy-madaniy omillarini inson taraqqiyotidagi rolini ko'rsatib turibdi. Shuningdek, A. Maslou ijodkorning sa'y-harakatlari izlanish va tanlovdan iborat bo'lishi bilan bir qatorda ana shu tanlov uchun javobgarlik mas'uliyatini ham anglatishini ko'rsatib o'tgan. Bu o'z o'zidan mazkur majburiyatni o'z zimmasiga olgan ijodkor shaxslar nafaqat ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni o'zlashtirishi, balki ularni ijod mahsulidagi o'rnini ham anglab yetishi lozim [11.].

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyev tomonidan insonlarni ijtimoiylashtirishda ijtimoiy-madaniy omillarni qo'llash metodologiyasi ishlab chiqildi va izchillik bilan hayotga tadbiq etilmoqda.

Bu yoshlarga e'tiborni kuchaytirish, ularni madaniyat, san'at, jismoniy tarbiya va sportga keng jalb etish, ularda axborot texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish, yoshlar o'rtasida kitobxonlikni targ'ib qilish, xotin-qizlar bandligini oshirishdan iboratdir.

Bu birinchidan, yoshlarning musiqa, rassomlik, adabiyot, teatr va san'atning boshqa turlariga qiziqishlarini oshirishga, iste'dodini yuzaga chiqarishga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, yoshlarni jismoniy chiniqtirish, ularning sport sohasida qobiliyatini namoyon qilishlari uchun zarur sharoitlar yaratishga yo'naltirilgan.

Uchinchidan, aholi va yoshlar o'rtasida kompyuter texnologiyalari va internetdan samarali foydalanishni tashkil etishga qaratilgan.

To'rtinchidan, yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish, ular o'rtasida kitobxonlikni keng targ'ib qilish bo'yicha tizimli ishlarni tashkil etishga yo'naltirilgan.

Beshinchidan, xotin-qizlarni ish bilan ta'minlash masalalarini nazarda tutadi.

Mustaqillik sharoitida O'zbekiston Respublikasida ijtimoiy-madaniy faoliyatning yangicha tizimlari paydo bo'ldi. Jumladan, ijtimoiy-madaniy faoliyat ta'lim sohasida namoyon bo'lishi bilan tarbiya tizimida shaxslarning ijtimoiylashuvi, ya'ni yuqori darajada ijtimoiy norma, qadriyatlarga moslashish va ularni o'zlashtirish va unga amal qilish, jamiyatda ijtimoiy rolini egallash jarayoni tashkil etildi. Bu o'z navbatida, ta'lim muassasalarida darsdan tashqari madaniy-ma'rifiy, maktabdan tashqari ta'lim muassasalarida olib boridadigan badiiy-estetik tarbiya ishlarini qamrab oldi. Chunki, insoniyatning ijtimoiylashuvi shunday jarayonki, uning ishtirokchilari ta'lim jarayonida ijtimoiy-madaniy normalarni egallash bilan bir qatorda o'zlashtirish, bajarish va uni mustaqil namoyon etishga ham o'rgatiladi.

Insonlarning ijtimoiylashuvida ijtimoiy-madaniy omillar bir qator institutsionlashgan tuzilmalarning faoliyatida namoyon bo'ladi. Jumladan, ta'lim muassasasi, xususan, maktabdan tashqari ta'lim muassasasi, madaniyat markazlari, nodavlat notijorat tashkilotlari jamiyat a'zolarining madaniy ehtiyojlarini qondirishga, bo'sh vaqtlarini maqsadli tashkil etish, yosh avlodni badiiy tafakkurini yuksaltirish, badiiy estetik jihatdan tarbiyalashni o'z zimmasiga oladi.

Fuqarolik tarbiyasi ma'naviyat va ma'rifat bilan yo'g'rilsagina samarali bo'ladi. Buning uchun esa jamiyatda uzluksiz ma'naviy tarbiyaning institutsionlashgan tizimi vujudga keladi.

Aholining ijtimoiylashuvi, xususan yosh avlodni uzluksiz ma'naviy tarbiyasida institutsionlashgan tuzilmalaridan biri sifatida madaniyat markazlari muhim ahamiyat kasbetib, quyidagilar markazning asosiy vazifalari xisoblanadi:

- aholiga madaniy xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilash, ularning madaniy ehtiyojlarini qondirish va bo'sh vaqtlarining mazmunli o'tishini ta'minlash, ijodiy jamoalarning milliy qadriyat, urf-odat va an'analarni o'zida mujassam etgan namunali dasturlarini shakllantirish;
- xalq ijodiyoti va badiiy havaskorlik san'atini saqlab qolish va rivojlantirish, badiiy va amaliy ijodiy jamoalar, havaskorlik guruhlarini tashkil etish va ularning faoliyat yuritishi uchun qulay shart-sharoit yaratish hamda ijodiy jarayonni tizimli ravishda boyitib borish;
- bolalarni to'garaklarga jalb etish, xorijiy tillarni o'rganish va «nutq madaniyati» bo'yicha kurslarni tashkil etish, xalq ijodiyotining barcha janr va yo'nalishlari, havaskorlik san'ati va nomoddiy madaniy merosni keng targ'ib qilish hamda ularni asl holicha kelajak avlodga yetkazish;
- adabiyot hamda san'at arboblari va professional ijodiy guruhlar bilan ma'naviy-ma'rifiy, madaniy-ommaviy tadbirlar tashkil etib, ular ishtirokida aholi, xususan, yoshlar bilan bevosita badiiy uchrashuvlar va davra suhbatlarini o'tkazish;
- tanlovlar, xalq ijodiyoti va tomosha san'atining tuman (shahar) miqyosidagi festivallarini o'tkazish, iqtidorli yoshlarni aniqlash, ijodkor yoshlarni qo'llab-quvvatlash;
- ommaviy bayram, tomosha va xalq sayillarini tashkillashtirish, ijtimoiy-madaniy sohada yuridik va jismoniy shaxslar bilan tuzilgan shartnomalar bo'yicha ularga pulli xizmatlar ko'rsatish. [12.]

Madaniyat markazlarining uzluksiz ma'naviy tarbiya faoliyatining mazmuni odamlarning onglik darajasi, madaniy saviyasini ko'tarilishi bilan xarakterlanishi zarur. Busiz esa umumiy maqsad-erkin fuqarolik jamiyatiga erishib bo'lmaydi. Chunki, madaniyatsiz jamiyat, jamiyatsiz madaniyat bo'lmaydi.

Madaniyat markazlarida olib borilgan uzluksiz ma'naviy tarbiya natijasida xalq ongi va tafakkuri o'smoqda, dunyoqarash o'zgarimoqda va o'z navbatida jamiyatning ma'naviy qiyofasini belgilab beradi. Ammo bu jarayon tabiiyki, tez va silliq sodir bo'ladigan jarayon emas. Chunki inson ongi uchun o'zining xato andozalaridan, ko'nikmalaridan ozod bo'lishi og'ir va sekin kechadi. Odatda tafakkur inersiyasi boshqa ijtimoiy inersiyaga nisbatan kuchliroq. Shu sababdan komil inson tarbiyasining yaxlit nazariy konsepsiyasi jamiyat a'zolarining, birinchi galda yosh avlodning tafakkuri erkin, har qanday mutaasiblik, dogmatizm va qoloqlikdardan holi, idrok va tahlil etilayotgan hodisalarga tanqidiy yondoshish, voqyelikka ijodiy, yaratuvchilik talablaridan kelib chiqib munosabatda bo'lish masalalarini, tafakkur erkinligini tarbiyalashning metodologik masalalarini va asosiy ilmiy-uslubiy, pedagogik-psixologik negizlarini o'zida aks ettiradi [13.].

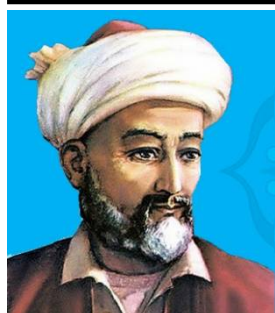
O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I.A.Karimov ta'kidlaganidek, fikr, tafakkur, his-tuyg'u tinim bilmaganidek, ularning mahsuli o'laroq ma'naviyat ham doimo o'zgarib va yangilanishda bo'ladi [14.]. Shuningdek, ma'naviyat haqida har qancha da'vatlar, muhim nazariy fikrlar bildirilmasin, agar ularni jamiyat ongiga singdirish uchun doimiy ish olib bormasak, bu boradagi faoliyatimizning har tomonlama puxta o'ylangan tizimli ravishda tashkil etmasak, tabiiyki, biz ko'zlagan maqsadga erisholmaymiz, ya'ni, inson qalbiga yo'l topolmaymiz. Shuning uchun ham bugungi kunda ta'lim-tarbiya sohasidan boshlab, matbuot, televidenie, internet va boshqa ommaviy axborot vositalari, teatr, kino, adabiyot, musiqa, rassomlik va haykaltaroshlik san'atigacha, bir so'z bilan aytganda, insonning qalbi va tafakkuriga bevosita ta'sir o'tkazadigan barcha sohalaridagi faoliyatimizni xalqning ma'naviy ehtiyojlari, zamon talablari asosida yanada kuchaytirishimiz, yangi bosqichga ko'tarishimiz zarur [15.]. Bu zarurat jamiyatning ma'naviy yangilanish mexanizmi xisoblangan ijtimoiy-madaniy faoliyatdan maqsadli foydalanish bugungi kunning dolzarb masalasi ekanini ko'rsatadi. O'zbekiston Respublikasida islohot islohot uchun emas, balki, inson va uning manfaatlariga xizmat qilishi bir tomondan insonning oliy qadriyat sifatida baholanishini ta'minlayotgan bo'lsa, ikkinchi tomondan esa uning aql-tafakkurini undanda yuqori darajaga olib chiqadi. Chunki, har bir suveren davlat o'zining betakror tarixi va madaniyatiga egadir. Bu tarix, bu madaniyatning haqiqiy ijodkori, yaratuvchisi haqli ravishda shu mamlakat xalqi hisoblanadi [16.].

Shuningdek, aql-tafakkuri ozod xalqgina ulkan bunyodkorlik ishlariga qodir bo'ladi. Buning uchun O'zbekiston Respublikasida tizimli ishlar amalga oshirilmoqda. Birgina madaniyat sohasining muhim tuzilmasi madaniyat markazlari madaniy-ma'rifiy ishlarni amalga oshirish uchun sharoit yaratibgina qolmay, aholi o'rtasida ijtimoiy barqarorlikni ta'minlovchi ijtimoiy mas'uliyatli shaxslarni tarbiyalanishini ta'minlamoqda.

Xulosa sifatida shuni qayd etish kerakki, madaniyat markazlari tomonidan olib borilgan uzluksiz ma'naviy tarbiya jamiyat a'zolari ong-tafakkurini jamiyat taraqqiyotiga mutanosib tarzda o'zgarib borishini ta'minlovchi mexanizm bo'lib, uning rivojlanishi ertangi kunda fuqarolarning ijtimoiy taraqqiyot uchun daxldorligini kafolati bo'la oladi.

Adabiyotlar:

1. Бекмуродов М., Умаров А., Қорабоев У., Хайдаров З. Ижтимоий-маданий фаолият тарихи, назарияси ва услубиёти. –Тошкент: Маънавият, 2016. –Б. 49.
2. Громкова М.Т. Психология и педагогика профессиональной деятельности: учеб. пособие для вузов / М.Т.Громкова // сер. Педагогическая школа. XXI век. - М : ЮНИТИ-ДАНА, 2003. -415с.
3. Ярошенко Н. Н. Социально-культурная деятельность: Парадигмы, методология, теория: Монография. –Москва: МГУКИ, 2000. – Б. 204.
4. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. 5-том.-Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси давлат илмий нашриёти, 2003. – Б. 372.
5. Ҳоҗиев А., Нурмонов А., Зайнобиддинов С., Кокрен К., Саидхонов М., Собиров А., Қуронов Д. Ҳозирги ўзбек тили фаол сўзларининг изоҳли луғати. –Тошкент: Шарқ, 2001. – Б. 61,80,125.
6. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. 9-том.-Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси давлат илмий нашриёти, 2003. – Б. 186.
7. Эркаев А. Маънавият ва тараққиёт.-Тошкент: Маънавият, 2017. – Б. 40.
8. Социальная педагогика. Курс лекций/ Учебное пособие для студ высш. Учеб. Заведений. Под. Общ. Ред М.А.Галагузовой.-Москва: Гуманит.изд. центр Владос, 2001. –С. 53.
9. Социальная педагогика. Курс лекций/ Учебное пособие для студ высш. Учеб. Заведений. Под. Общ. Ред М.А.Галагузовой.-Москва: Гуманит.изд. центр Владос, 2001. –С. 53.
10. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг “Шарқ тароналари” ўн иккинчи халқаро мусиқа фестивалининг очилишига бағишланган тантанали маросимдаги табрик сўзи.// Халқ сўзи 26 август 2019 йил
11. Маслоу А. Мотивация и личность.-Санкт-Петербург: Евразия, 1999,-С. 246.
12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида миллий маданиятни янада ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги қарори//Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 30.11.2018 й., 07/18/4038/2243-сон
13. Эркаев А. Тафаккур эркинлиги.-Тошкент: Маънавият, 2007. –Б.23
14. Каримов И.А. Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қурамыз. 7-китоб. –Тошкент: Ўзбекистон, 1999. – Б. 302.
15. Каримов И.А. Юсак маънавият - енгилмас куч. –Тошкент: Маънавият, 2017. – Б. 129.
16. Мирзиёев Ш. М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини бирга қурамыз. –Тошкент: Ўзбекистон, 2017. – Б. 4.

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Inatullayev Baxromjon Boqijonovich

Namangan davlat universiteti

San'atshunoslik kafedrasasi dotsenti

MA'NAVIY TARBIYA TIZIMI ILMIY TADQIQOT OBYEKTI SIFATIDA

<https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada bugungi kunning dolzarb muammosi bo'lgan ma'naviy tarbiya masalasi atroflicha tahlil etilgan bo'lib, ma'naviy tarbiya borasida sharq va g'arb olimlarining nazariy qarashlari, ma'naviy tarbiyaning diniy ildizlari, ma'naviy tarbiya tizimi, ma'naviy tarbiyaning omillari atroflicha tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: ma'naviy tarbiya, madaniyat, ma'naviyat, din, tafakkur, ma'naviy ehtiyoj, qadriyat, axloq, jamiyat, shaxs

Инатуллаев Бахромжон Бакиджонович

Доцент кафедры искусствоведения

Наманганского государственного университета

СИСТЕМА ДУХОВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ КАК ОБЪЕКТ НАУЧНОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

АННОТАЦИЯ

В данной статье подробно анализируется вопрос духовного образования, являющийся актуальной проблемой современности, теоретические взгляды восточных и западных ученых относительно духовного образования, религиозные корни духовного образования, система духовного образования, а также Подробно анализируются факторы духовного воспитания.

Ключевые слова: духовное образование, культура, духовность, религия, мышление, духовная потребность, ценность, мораль, общество, человек.

Inatullaev Bakhromjon Bakijonovich

Namangan State University Associate

Professor of the Department of Art Studies

THE SYSTEM OF SPIRITUAL EDUCATION AS AN OBJECT OF SCIENTIFIC RESEARCH

ABSTRACT

In this article, the issue of spiritual education, which is an urgent problem of today, is analyzed in detail, the theoretical views of Eastern and Western scientists regarding spiritual education, the religious roots of spiritual education, the system of spiritual education, and the factors of spiritual education are analyzed in detail.

Key words: spiritual education, culture, spirituality, religion, thinking, spiritual need, value, morality, society, person

Jamiyat taraqqiyoti iqtisod, siyosat va ma'naviyat yo'nalishlaridagi o'zaro bog'liq faoliyatning natijasi deb baholasak, o'z navbatida uning tayanch nuqtasi ma'naviyat tizimi tashkil etadi.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida olib borilayotgan keng ko'lamdagi islohotlar provard natijasi inson va uning farovon hayoti uchun xizmat qilishi kerakligi haqidagi qarashni o'zida ifoda etayotgan bo'lsa, uning qanchalar xalqchil tarzda olib borilishi subyektiv omillar – insonning axloqi, aql idroki, tafakkur tarzi, intellektual salohiyati va ijodkorligi kabi fazilatlar muhim rol o'ynamoqda. Bu fazilatlarni shakllanish jarayoni esa ijtimoiy tizimlarni yuzaga keltiradi. Ana shunday tizimlardan biri bu tarbiya tizimi bo'lib, tarbiya - shaxsning ma'naviy va jismoniy xolatiga muntazam va maqsadga muvofiq ta'sir etish bo'lib bu bevosita inson tafakkuri bilan bog'liq bo'ladi.

Tafakkur esa - inson aqliy faoliyatining oliy shakli, insonlarni o'rab olgan dunyodagi o'zaro bog'langan narsa va hodisalarni bilish jarayoni, muhim hayotiy jarayonlarni xis qilish va muammolarni qal qilish, ma'lum bo'lmagan voqea-hodisalarni qidirish, kelajakni ko'ra olishdir. [1.]

Jamiyatda insonni shaxsini shakllantirishda ma'naviy tarbiya muhim rol o'ynab, u tarbiya jarayoniga ma'naviy omillar asosida yondashuvni talab etadi.

Tarbiya jarayoni ijtimoiy jihatdan faqat insonga hos tushuncha bo'lib, fan sohalarida u bilan bog'liq bir qator qarashlar mavjud. Jumladan, «Ma'naviy hayotda ham, amaliy hayotdagidek, kimki bilimga tayansagina to'xtovsiz kamol topadi va yutuqlarga erishaveradi»-deb baholaydi U. Jeyms

V.Gyugo esa tarbiya-vijdon ishi, ta'lim esa fanning vazifasi. Keyinchalik inson voyaga yetgach, bilimning bu ikki turi bir-birini to'ldiradi»-deb hisoblaydi. Odamning ulug'ligi bo'yi bilan o'lchanmaganidek, xalqning ulug'ligi ham uning soni bilan o'lchanmaydi. Yagona o'lchov uning aqliy kamoloti va axloqiy barkamolligidir.» –deb fikr yuritadi.

I.Gyote ham tarbiya borasida qarashlarini ifodalab, inson dunyoni qanchalar bilsa, o'zligini ham shunchalik anglaydi»- deb baholaydi.

Suqrotning fikriga ko'ra, «tarbiya qiyin ish va tarbiya shart-sharoitlarini yaxshilash har qanday kishining ham muqaddas burchlaridan biridi, zero o'zining va tevarak atrofdagilarni ma'lumotli qilishdan ham ko'ra muhimroq ish yo'q.

N. Shamfof ham tarbiya ikki negizga axloq va oqillikka tayanmog'i lozim. Birinchisi yaxshi fazilatni o'stirsa, ikkinchidan o'zgalar illatidan himoya qiladi»-deydi. [2.]

Insoniyatning uzoq tarixiy taraqqiyot davrining har bir bo'g'inida tarbiya masalasi muhim hisoblanib, o'ziga xos qarashlar yuzaga kelgan.

Jumladan, Zardushtiylik dinining asoschisi Spitama Zaradushtra ta'lim-tarbiya masalalariga ham katta e'tibor bergan. Zardushtiylik dinining muqaddas kitobi «Avesto»da bolalarni o'qitish va tarbiyalash qoidalari quyidagi tartibda tavsiya etilgan:

- diniy va axloqiy tarbiya;
- jismoniy tarbiya;
- o'qish va yozishni o'rgatish. [3.]

Bu o'z o'zidan tarbiyaviy jarayon dastlab ma'naviy tarbiyadan boshlanishi lozimligini ko'rsatadi.

«Avesto»da ezgu fikr, ezgu so'z va ezgu amal degan da'vat insoniyat ma'naviy tarbiyasida ajdodlarimizning munossib xissasi borligini ko'rsatadi.

«Avesto»ga 7 asrda berilgan bir sharhda komillikning asoslari sifatida quyidagilar ko'rsatiladi:

- 15 yoshga qadar yoshlarni chuqur dunyoqarashli («ezgu fikr»), mo'tadil axloqli («ezgu so'z») va biror kasb-hunarli («ezgu amal») qilib voyaga etkazish;
- bu ishda bilim, hunar va san'at kuchiga tayanish;
- yoshlarni ota-ona, katta yoshlilar va yurt yetakchilarini xurmat qilishga o'rgatish;
- yoshlarni o'zlaridan kichiklarga, nochorlarga, keksalarga mehribon bo'lishga odatlantirish;

• yoshlarda el-yurt ishi uchun fidoyi bo‘lish ko‘nikmalarini shakllantirish va ularni faol kishilar sifatida hayotga tayyorlash.

Diqqat bilan e’tibor berilsa, “Avesto”da yoshlarni 15 yoshga qadar, ya’ni o‘smirlik davrida komil qilib voyaga etkazish va 30 yoshgacha bo‘lgan davrda esa ta’lim-tarbiya bilan rivojlantirish g‘oyasi ilgari suriladi. [4.]

Inson ham tana va ruhning, axloq esa yaxshi va yomon xulqning o‘zaro kurashidan iborat. Cheksiz, abadiy fazo va vaqt ham ikki qarama-qarshi qismdan: yaxshilik va Ahuramazda hukmron bo‘lgan abadiy yorug‘lik bilan yomonlik va Ahramaynu hukmron bo‘lgan abadiy zulmatdan tashkil topadi.

Shuningdek, islom dini ta’limotlarida ham ma’naviy tarbiya, inson ruhini poklash masalasi ustuvor ahamiyat kasb etgan. Islom dinining asosiy manbalari bo‘lmish “Qur’oni karim” va muqaddas hadislarda ma’naviy tarbiya mezonlari keltirib o‘tilgan. Masalan, bir hadisi sharifda “Alloh taoloning o‘zi go‘zaldir, go‘zallikni yaxshi ko‘radi” deyiladi.[5.] Mana shu hadisni ham tahlil qilib ko‘rsak, go‘zallik — qarasang, ko‘zni yayratuvchi, tinglasang, dilni yayratuvchi, vujudingga va aqlingga orom berguvchi mo‘jiza. Go‘zallikka ehtiyojmandlik ilohiy tuyg‘udir. Bu go‘zallik ma’naviy tarbiyaning namoyon bo‘lishi desak ham mubolag‘a bo‘lmaydi.

Tarixiy tajriba shuni ko‘rsatadiki, inson shaxsini shakllantirishda jismoniy va ma’naviy tarbiya uyg‘unligini ta’minlashni taqazo etadi.

Sharq ma’naviy olamining durdona asari Kaykavusning “Qobusnoma”sida ma’naviy tarbiya borasidagi qimmatli ma’lumotlar jamlanganligi bilan ahamiyatlidir. Kaykavus o‘zining hayotiy tajribasi asosida Gilonshohni tarbiyalashni istaydi va toju taxt, boylik emas pand-nasihat bebaho meros, deb ta’kidlaydi. U o‘g‘liga shunday deb murojaat qiladi: “Ey farzand, umidim shuki, sen shu pandlarni qabul qilgaysan. Men otalik vazifasini bajo keltirgan bo‘lurman. Bilginki, xalqning rasmi, odati shundayki, yugurib-elib, qidirib-axtarib dunyodan biror narsa hosil qiladilar va (bu topgan) narsalarini o‘zlarining yaxshi ko‘rgan kishisiga qoldirib ketadilar. Men dunyoda mana shu so‘zlarni hosil qildim, sen mening uchun qimmatbahosan. Menga safar vaqti yaqinlashdi, dunyodan nima hosil qilgan bo‘lsam, sening oldingga qo‘ydim, toki o‘zingga bino qo‘ymagaysan va o‘zingga nomunosib ishlarni qilmagaysan.” [6.]

Farobiy ma’naviy tarbiya, axloq tushunchalarini keng ma’noda talqin qilar ekan, butun insonlarni, ularning dini, e’tiqodi, irqi, tilidan qat’iy nazar hamjihatlik va birlikka chaqiradi. Ilm-ma’rifat yo‘lini tanlagan insonlarga esa “Har kimki ilm-hikmatni desa, uni yoshligidan boshlasin, salomatligi yaxshi bo‘lsin, yaxshi odob va axloqli bo‘lsin, so‘zining uddasidan chiqsin, yomon ishlardan saqlansin” degan fikrlarni bildirgan. Ya’ni, “Bilim, ma’rifat yaxshi axloq bilan bezanmog‘i lozim”ligini uqtiradi. Farobiy tarbiya usullarini haqida shunday yozadi: “Amaliy fazilatlar va amaliy san’atlar, qanoatbaxsh so‘zlar, chorlovchi, ilxomlantiruvchi so‘zlar yordamida odat hosil qilinadi, malakalar vujudga keltiriladi, odamdagi g‘ayrat, kasb-intilish, harakatga aylanadi” [7.]

Buyuk ma’rifatparvar bobomiz Abdulla Avloniyning “Tarbiya biz uchun yo hayot - yo momot, yo najot- yo xalokat, yo soadat –yo falokat masalasidir” deganda tarbiyaning faqat alohida shaxs emas, jamiyat taraqqiyotida ham naqadar katta rol o‘ynashini ta’kidlagan edi. Bundan tashqari, A.Avloniy ma’naviy-axloqiy tarbiya to‘g‘risida ham juda teran fikrlar bildirgan: “Axloq tarbiyasi insonlarga eng muhim, ziyoda sharaf, baland daraja berguvchi axloq tarbiyasidir. Biz avvalgi darsda tarbiya ila dars orasida farq bor, deduk, chunki dars oluvchi biluvchi, tarbiya oluvchi amal qiluvchi demakdir” [8.]

“Ma’naviy tarbiya” atamasi keng ma’noda u yoki bu sifatlarni ijtimoiy guruhlarining maqsadlariga muvofiq odamlarning yangi avlodlariga xalqning ijtimoiy-tarixiy tajribasini uzatish vositasi bilan jamiyatning rivojlanishini ta’minlovchi vazifa sifatida amalga oshiriladi. Bunday tushinishda ma’naviy tarbiya faqat oila, maktab bolalar va yoshlar tashkilotida olib boriladigan tarbiyaviy ishlarni emas, balki butun ijtimoiy tuzim faoliyatini ham o‘z ichiga oladi.[9.]

Tor ma’noda, ma’naviy tarbiya shaxsning ma’naviy rivoji, dunyo qarashi, axloqiy qiyofasi, estetik didini o‘stirishga yo‘naltirilgan pedagogik faoliyatini anglatadi. Bunday ma’naviy tarbiya oila va tarbiyaviy muassasalar hamda jamoat tashkilotlari doirasida amalga oshiriladi. Shu ma’noda ma’naviy tarbiya millat ishi, umummilliy ahamiyatga ega ijtimoiy hodisadir. Shuningdek, u keng

jamoatchilik, butun xalqimizning ishtiroki va qullab-quvvatlashini talab qiladigan umummilliy masaladir.

Ma'naviy tarbiya-har bir insonda muayyan ma'naviy sifatlarni shakllantirishga qaratilgan ijtimoiy jarayon bo'lib, insonning jamiyatda yashashini ta'minlash uchun zarur bo'lgan ma'naviy xususiyatlarni tarkib toptirishga yo'naltirilgan chora tadbirlar majmuidir.

Insoniyatning ko'p ming yillik tajribasi shundan dalolat beradiki, dunyodagi zo'ravon va tajovuzkor kuchlar qaysi bir xalq yoki mamlakatni o'ziga tobe qilib, bo'ysindirmoqchi bo'lsa uning boyliklarini egallamoqchi bo'lsa, avvalambor, uni qurolsizlantirishga, ya'ni eng buyuk boyligi bo'lmish milliy qadriyatlari, tarixi va ma'naviyatidan judo qilishga urinadi. [10.]

Sog'lom avlodni tarbiyalash erkin fuqaro ma'naviyatini shakllantirish, barkamol insonni voyaga yetkazish ham ana shu maqsadlar singari xar bir shaxs ijtimoiy jarayonlarni o'zida mujassam etuvchi kuch sifatida ma'naviy, madaniy, marifiy ehtiyojlar va milliy manfaatlarini teran anglay oladigan milliy istiqlof mafkurasini ongi va qalbiga singdira olgan, yangicha tafakkurga ega bo'lgan inson sifatida shakllanmog'i kerak. Ta'lim va tarbiya jarayonida ijtimoiy va ma'naviy tizim malakani oshirish va qayta tayyorlash, qolaversa, jamiyatdagi to'laonli axborot makoni orqali u aniq va oqilona yo'naltirilgan mafkuraviy qadriyatlar, meyorlar va talablarni o'zlashtirishi zarur. [11.]

Ma'naviy tarbiya negizida birlamchi vosita bu ma'naviyatdir. Ma'naviyat-insonni ruhan poklanish, qalban uyg'onishga chorlaydigan, odamning ichki dunyosi, irodasini baquvvat, imon etiqodini butun qiladigan, vijdonini uyg'otadigan beqiyos kuch, uning barcha qarashlarining mezonidir. [12.]

O'zbekiston Respublikasining birinchi Prezidenti I. Karimov, "Biz komil inson tarbiyasini davlat siyosatining ustuvor sohasi deb e'lon qilganmiz. Komil inson deganda biz, avvalo ongi yuksak, mustaqil fikrlay oladigan, xulq atvori bilan o'zgalarga ibrat bo'ladigan bilimli, ma'rifatli kishilarni tushunamiz" deb ta'kidlagan edi.[13.] Ma'naviy tarbiya strukturasi axloq, ma'naviy meros va qadriyatlardan tashkil topadi.

Dastlab axloq masalasiga to'xtalsak, axloq kishilarning bir-birlariga, oilaga, jamiyatga bo'lgan munosabatlarida namoyon bo'ladigan xatti-harakatlari, xulq-atvorlari, odoblari majmui. Huquqdan farqli ravishda axloq talablarini bajarish-bajarmaslik ma'naviy ta'sir ko'rsatish shakllari (jamoatchilik tomonidan baho berish, qilingan ishni ma'qullash yoki qoralash) bilan belgilanadi. [14.]

Aristotelning qarashlariga ko'ra axloqning tarbiya nazariyasi zahirida axloqiy va ruhiy qarashlari yotadi: tarbiyadan maqsad-ruhning oliy jihatlari bo'lmish aql-zakovat va irodani kamol toptirishdir. Tarbiyaning o'zaro chambarchas bog'liq uch jihati jismoniy, axloqiy va aqliy tarbiya — ruhning uch turiga muvofiq keladi, ya'ni kamolatga erishishning harakatlantiruvchi kuchlari - tabiiy qobiliyat, ko'nikma va aql-idrokdan iborat hamda tarbiya ishi ayni shu kuchlarga asoslanishi zarur.[15.]

Qadriyat voqeilikdagi muayyan hodisalarning umuminsoniy, ijtimoiy- axloqiy, madaniy- ma'naviy ahamiyatini ko'rsatish uchun qo'llanadigan tushuncha. Inson va insoniyat uchun ahamiyatli bo'lgan barcha narsalar, qadriyat emas, erkinlik, tinchlik, adolat, ijtimoiy tenglik, ma'rifat, haqiqat, yaxshilik, go'zallik, moddiy va ma'naviy boyliklar, an'ana, urf-odat va boshqalar qadriyat hisoblanadi. Ijtimoiy fanlarning qaysi sohasida qadriyatga doir tadqiqot olib borilgan bo'lsa, bu tushunchaga shu jihatdan ta'rif berishga intilishgan.

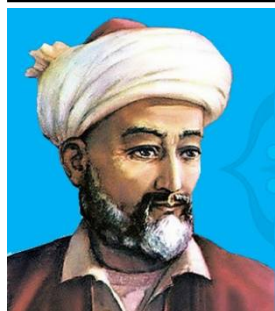
Ma'naviy tarbiya strukturasi muhim ahamiyatga ega bo'lgan ma'naviy meros insoniyat tomonidan yaratilgan moddiy va ma'naviy madaniyat namunalarini qamrab oladi. Moddiy madaniyat moddiy faoliyatning barcha sohalarini hamda uning natijalari (mehnat qurollari, turar joy, kundalik turmush buyumlari, kiyim-kechak, transport, aloqa vositalari va b.)ni o'z ichiga oladi. Ma'naviy madaniyatga esa ong, ma'naviyat sohalarini kiradi (bilim, axloq, ta'lim tarbiya, huquq, falsafa, etika, estetika, fan, san'at, adabiyot, mifologiya, din va b.).

Har bir jamiyat o'z madaniy tipiga ega. Jamiyatlarning almashinishi bilan madaniy tipi ham o'zgaradi, biroq bu hol madaniyat taraqqiyoti uzilib qolganini, eski meros yo'q bo'lib madaniy meros, o'tmish qadriyatlardan voz kechilganini anglatmaydi. Zotan, har bir yangi jamiyat o'zidan ilgari jamiyatning madaniy yutuqlarini zaruriy ravishda meros qilib oladi va ularni ijtimoiy munosabatlarning yangi tizimiga kiritadi.[16.] Bu ijtimoiy hodisalar ma'naviy tarbiyaning muhim

elementlarini o‘zida mujassam etib, ma’naviy tarbiya vositasida moddiy va ma’naviy madaniyat namunalari ajdodlardan avlodlarga ma’naviy meros bo‘lib o‘tadi. Demak, ma’naviy tarbiya avlodlar o‘rtasida ma’naviy meros almashinuvi mexanizmlarini yuzaga keltiradi.

Adabiyotlar

1. Ишмухамедов Р., Абдуқодиров А., Пардаев А. Тарбияда инновацион технологиялар (таълим муассасалари тарбиячи-ўқитувчилари ва гуруҳ раҳбарлари учун амалий тавсиялар)-Тошкент: Истеъдод, 2010. – Б. 135.
2. Ўқувчи маънавиятини шакллантириш.-Тошкент: Шарқ, 2000, -Б. 89-91.
3. Йўлдошев Ж. Таълимимиз истиқлоли йўлида.-Тошкент: Шарқ, 1996.-Б. 8.
4. Бобоев Ҳ., Ҳасанов С. Авесто-маънавиятимиз сарчашмаси.-Тошкент: Адолат, 2001. –Б. 158.
5. Abu Abdulloh Muhammad Ibn Ismoil al-Buxoriy Al-Jomi' as-sahih (Ishonarli to‘plam). 4 jildli. – Toshkent: Qomuslar bosh tahririyati, 1995-1999. –B.129.
6. Кайкавс.Қобуснома.Тошкент, Ўқитувчи,1973.-Б.28-29
7. Нишанов М.С. Нур Шарқдан таралади.// Шарқ уйғониш даври мутаффакирлари қарашларида инсонпарварлик ғояси ва уларнинг миллий тарбия тизимидаги ўрни” мавзусидаги Республика илмий-амалий анжуман материаллари.-Андижон, 2015. -Б. 66.
8. Абдулла Авлоний Туркий Гулистон ёхуд ахлоқ.- Тошкент, 1917.- Б. 6.
9. Тўрақулова И. “Талабаларнинг маънавий-иммунологик тарбиясини такомиллаштириш технологиялари” мавзусидаги педагогика фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация.-Тошкент, 2011.-Б. 24.
10. Каримов И.А. Юксак маънавият енгилмас куч. –Тошкент: Маънавият, 2008. –Б. 11.
11. Миллий истиқлол ғоясига амал қилиш тамойиллари Тошкент: Ижод дунёси.2002 й 12 б
12. Каримов И.А. Юксак маънавият енгилмас куч. –Тошкент: Маънавият, 2008. –Б. 19.
13. Каримов И.А. Иқтисодий эркинлаштириш, ресурслардан тежамкорлик билан фойдаланиш-бош йўлимиз.// Маърифат газетаси 2002 йил № 1-2.
14. Ўзбекистон миллий энциклопедияси.-Тошкент: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2006. -Б. 814
15. Ўзбекистон миллий энциклопедияси.-Тошкент: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2006.-Б. 621
16. Ўзбекистон миллий энциклопедияси.-Тошкент: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2006. -Б.54

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Rushana Sultonova,
O'zbekiston davlat xoreografiya
akademiyasi prorektori,
O'zbekiston xalq artisti

“TANOVAR” RAQSINING GENEZISI, ESTETIK – ETNOGRAFIK, FALSAFIY – MA’RIFIY JIHATLARI

 <https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ANNOTATSIYA

Raqs san’ati xalqlarning milliy turmush tarzi, muayyan madaniy xarakteri, urf-odatlar va qadriyatlarini o’zida yaqqol aks ettiruvchi san’at turlaridan biridir. Harakatlarning muayyan xalq xarakterini aks ettiruvchi nuqtalarini gruzin, ozarbayjon, ukrain, ispan, yapon, koreys raqslari kabi original jihatlarga ega bo’lgan turlarida kuzatishimiz mumkin. Raqslarga tanlanadigan liboslar ham ularga milliylik tusini berishda katta rol o’ynaydi. Zero, raqs tushunchasi umuminsoniy hodisa sifatida barcha xalqlarda mavjud bo’lsa-da, ammo turli madaniyat vakillari tomonidan voqelikni idrok etishning o’ziga xos xususiyati tufayli u har xil ko’rinishda namoyon bo’ladi. Milliy raqslar kabi uning yaratuvchi va ijrochilari ham mangulikka daxldordirlar. O’zbekiston xalq artisti M.Turg’unboyeva milliy raqslarning mohir ijrochisi hamda o’ttizdan ortiq yorqin asarlar yaratgan baletmeyster, el mehrini qozongan, xalqning milliy an’ana va qadriyatlarini o’z raqslari orqali jahon sahnalariga olib chiqqan buyuk san’atkor sifatida o’zidan munosib meros qoldirdi. Mazkur maqolada O’zbekiston xalq artisti M.Turg’unboyeva yaratgan “Tanovar” raqs - kompozitsiyasining o’tmish bilan tutash ildizlari, badiiy – estetik xususiyatlari milliy qadriyatlar va madaniy an’analar bilan uyg’unlikda tadqiq qilinadi.

Kalit so’zlar: qadriyat, o’tmish, an’ana, “Tanovar”, ayol qalbi, raqs, Mukarrama Turg’unboyeva, dard, muhabbat, musiqa, estetik tarbiya, falsafiy tafakkur.

Рушана Султонова,

Проректор Государственной академии хореографии
Узбекистана, народный артист Узбекистана

ГЕНЕЗИС И ЭСТЕТИКО - ЭТНОГРАФИЧЕСКИЕ, ФИЛОСОФСКИЕ - ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ТАНЦА "ТАНОВАР"

АННОТАЦИЯ

Танцевальное искусство – один из видов искусства, ярко отражающий национальный уклад жизни, специфику культуры, обычаи и ценности народа. Точки движений, отражающие характер определенного народа, мы можем наблюдать в таких видах самобытных аспектов, как грузинские, азербайджанские, украинские, испанские, японские, корейские танцы. Большую роль в придании чувства национализма играют и костюмы, выбранные для танцев.

Ведь хотя представление о танце как универсальном явлении существует у всех народов, оно проявляется в разных формах в силу уникальности восприятия действительности представителями разных культур. Как и национальные танцы, его создатели и исполнители тоже принадлежат вечности. Народная артистка Узбекистана М.Тургунбоева оставила достойное наследие как искусная исполнительница национальных танцев и балетмейстер, создавшая более тридцати блестящих произведений, великая артистка, завоевавшая любовь народа и принесящая национальные традиции и ценности люди на мировую арену благодаря ее танцам. В данной статье исследуются истоки танцевальной композиции «Тановар», созданной народной артисткой Узбекистана М.Тургунбоевой, художественно-эстетические особенности, гармонирующие с национальными ценностями и культурными традициями.

Ключевые слова: ценности, прошлое, традиция, «Тановар», женское сердце, танец, Мукаррама Тургунбоева, боль, любовь, музыка, эстетическое воспитание, философское мышление.

Rushana Sultonova,
state choreography of Uzbekistan,
vice-rector of the academy,
people's artist of Uzbekistan

ORIGIN, AESTHETIC - ETHNOGRAPHIC, PHILOSOPHICAL - PEDAGOGICAL ASPECTS OF THE DANCE "TANOVAR"

ANNOTATION

Dance art is one of the types of art that vividly reflects the national way of life, specific culture, customs and values of the people. We can observe the points of movement that reflect the character of a certain people in such types of original aspects as Georgian, Azerbaijani, Ukrainian, Spanish, Japanese, Korean dances. The costumes chosen for the dances also play a major role in imparting a sense of nationalism. After all, although the idea of dance as a universal phenomenon exists among all nations, it manifests itself in different forms due to the unique perception of reality by representatives of different cultures. Like national dances, its creators and performers also belong to eternity. People's Artist of Uzbekistan M.Turgunboeva left a worthy legacy as a skilled performer of national dances and a choreographer who created more than thirty brilliant works, a great artist who won the love of the people and brought national traditions and values of the people to the world arena thanks to her dances. This article examines the origins of the dance composition "Tanovar", created by the People's Artist of Uzbekistan M. Turgunboeva, artistic and aesthetic features that harmonize with national values and cultural traditions.

Key words: values, past, tradition, "Tanovar", female heart, dance, Mukarrama Turgunboeva, pain, love, music, aesthetic education, philosophical thinking.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 4 fevralda e'lon qilingan "Raqs san'ati sohasida yuqori malakali kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish va ilmiy salohiyatni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarorida "ta'lim jarayoniga zamonaviy pedagogik va innovatsion texnologiyalarni, madaniyat va san'at sohasida ilm-fan bo'yicha erishilgan ilg'or yutuqlarni tatbiq etish"[3] belgilangan.

Azal – azaldan jahon xalqlarining har biri o'z ildizi, tarixi, an'analari, milliy san'ati va qadriyatlariga, urf – odatlariga ega. San'atning ildizlari nihoyatda qadimiy bo'lib, u o'tmish, bugun va kelajakning tarixiy falsafasidir. U nihoyatda keng qamrovli bo'lib, bizni qiziqtirgan qirralaridan biri – raqs san'ati hisoblanadi.

Ma'lumki, har bir milliy raqs – vatan o'tmishi, an'alar tarixi, millat kechmishi kabi ko'hna va qadimiydir. Uning badiiy – estetik, ruhiy – ma'naviy mazmuni hamma joyda va har doim jamiyatda mavjud bo'lgan ijtimoiy - siyosiy, iqtisodiy – falsafiy, diniy – axloqiy va estetik kechinmalarda yorqin aks etadi. Milliy raqslar bir – biriga yaqinlashishi, boshqalariga qaysidir

jihatlari bilan o'xshashi va ayrim tomonlari bilan mutlaq farq qilishi ham tabiiy holatdir. Zero, raqs san'ati o'zida jon va tanani aks ettiradi, ya'ni inson qalbi o'z sevinchini, tana esa o'z quvvatini ifodalaydi. Inson qalbidagi kechinmalarni tana harakatlari bilan ko'rsatish har qanday raqsning maqsadini tashkil etadi.

Shu nuqtai nazardan, betakror san'atkor Mukarrama Turg'unboyeva raqslari o'zining milliy ruhi, boy kaloriti, yorqin va romantik ranglari bilan ajralib turadi. Ular sof milliy chizgilar, qadimiy ohanglar va nafis harakatlardan iborat. Binobarin, jozibador raqslarga, kuy va qo'shiqlarga ko'chgan millat tarixi, madaniyati, milliy qadriyatlarini ming yillar davomida asrab-avaylab, uni kelajak avlodlarga yetkazgan ham oddiy san'atsevar xalqdir. Jamiyatning estetik didi ham ularning ta'sirida shakllangan.

Turli hududlarning xalq hayoti bilan bog'liq tamoyillari davrlar, odamlar, udumlar, urf-odatlar va milliy qadriyatlarning xarakterli uslublari mahsulidir. "Har bir milliy raqs o'zi mansub xalqning milliy xususiyatlarini aks ettiradi va xalq musiqasi hamda qo'shiqlari bilan chambarchas bog'liq bo'ladi. Milliy raqs – xalq tomonidan yaratiladi va uning madaniy taraqqiyotida muhim ahamiyat kasb etadi"[19, b-7].

O'zbekiston xalq artisti M.Turg'unboyeva ijodi XX asr o'zbek milliy raqs san'atining poydevori hisoblanadi. Ulug' san'atkor "Dilbar", "Sharflar bilan raqs", "Farg'onacha", "SHo'xi pari", "Gul o'yin", "Namangancha", "Do'stlar", "Pilla", "Andijon polkasi", "Toshkent bayoti", "Namanganning olmasi", "Farg'onacha rez", "Qani-qani", "Havaskor", "Gullar", "Zavqim kelur", "Ikki doira bilan raqs", "Dugonalar", "O'ynasin", "Xummor", "O'xshaydi-ku", "Aylama", "Tarelkalar bilan raqs", "Chorgoh", "Samarqand bahori", "Ko'nglim quvonchi", "Zor etding", "Shahlo", "Tarjinavo", "Doira chorlaydi", "Qizil durrachalarda raqs", "Paranjida raqs", "Qirq qiz", "Baxt yo'li", "Nilufar", "Nozanin", "Shodiyona", "Chorgoh", "CHO'pon", "Askariya", "Tankchilar" raqslarini yaratdi. "Yalla", "Muxayyir", "Tinchlik kaptari", "Ulug' kanal", "Tinchlik uchun" ommaviy raqslarini hamda "Gulruh" kuyiga yakka raqs qo'yadi.

Buyuk san'atkor M.Turg'unboyeva ilhom bilan, yurak-yuragidan rohatlanib, raqs ishqidan huzurlanib, zaqlanib raqsga tushardi. Shu zavq va ilhom bilan u tomoshabinlar qalbiga yo'l izlardi. Mohir baletmeyster sifatida u raqsdagi harakatlar va imo-ishoralarni tez-tez yangilardi. Aynan mana shu jarayon unga ilhom va zavq berardi. Ustoz san'atkorning yuragidagi shavq, kuchli muhabbat va ishonch tomoshabinda zavq-u ilhom qo'zg'atar, uning ko'nglini ezgulik va yaxshilik tuyg'ulari bilan to'ldirardi. Uning nafosatga tashna qalbi, borlig'i ilohiylikka monand edi. Raqs ustasining samoviy harakatlari tomoshabinni ilohiy ishqqa yaqinlashtirar, qalbini mehr va nurga to'ldirib, yuksaklarga parvoz qildirardi, hayrat uyg'otardi. Uning raqslari poklikdan go'zallik, nafosatdan ezgulik undirar, shu yo'l bilan borliqqa mehr sochardi. M.Turg'unboyeva uchun kashfiyot, hayrat, fikr va harakat ishqdan tug'ilardi. Uning raqslaridagi har bir ishora va harakatda hissiyot hukmron edi.

Xususan, "Tanovar" raqsi Farg'ona-Toshkent raqs maktabining o'ziga xos ruhiy-madaniy belgilarini o'zida mujassam etgan kompozitsion asar hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda xalq orasida erkin ijroga moslashgan "Tanovar"ning ommabop ko'rinishlari yaratilgan. Unda ayol ko'nglining mungli iztiroblari jozibali harakatlarning ifodasi sifatida namoyon bo'ladi. Vaqtlar o'tishi bilan, uning shakli va ifoda usullari o'zgarib, takomillashib borgan.

Tanovar – Toshkent va Farg'ona vodiysida keng tarqalgan raqs kuyi. Tanovarning ashula variantlari ham keng tarqalgan[16, b-287].

“O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da “Tanovar” atamasiga quyidagicha ta’rif berilgan: **Tanovar** [forscha - semiz, bo‘liq; barvasta, gavgdali] O‘zbek xalq raqs kuylaridan birining nomi. Tanovarni chalmoq. Tanovarga o‘ynamoq [17, b-666]. Birinchidan, atamaning lug‘aviy ma’nosi forscha - semiz, bo‘liq; barvasta, gavgdali ma’nolari bilan u qadar mos kelmagan. Ikkinchidan, musiqa terminlar tizimida kuyning nomi bo‘lsa, raqs terminologiyasida raqsning nomi sifatida konkret atama hisoblanadi. Bu jihatdan SH.Rahmatullayev tavsifi haqiqatga yaqinroq.

Tanovar PRS (Persidsko-russkiy slovar)da tanavvor oti keltirilgan bo‘lib, “yorqinlik” ma’nosini anglatishi aytilgan [18, b-222].

Tadqiqotchi N.G‘ofurov raqsning “Tanovar” deb nomlanishi xususidagi turli variantlari mavjudligini shunday tavsiflaydi: XIX asrda Tanovar iborasi Farg‘ona vodiysida ko‘proq ishlatilgan. Bu o‘lkada yashaydigan hunarmand mahsido‘zlar oshlangan terini “tanovar” deb atashgan. Ba’zi birlari bo‘lsa o‘sha oshlangan teridan tikilgan mahsini kiyib yurganda undan chiqadigan “g‘arch-g‘urch” ovozi ham tanovar deyishgan. Bir manbada Tanovar – “tan” jismni, “ovar” – esa olib kelish ma’nolarini anglatga, boshqa bir manbada “Tanovar” – forscha so‘z bo‘lib “jasur, qudratli, kuchli” degan manolarni anglatgan[8].

San‘atshunos I.G‘aniyevaning fikricha, “Tanovar”ning 20 dan ortiq cholg‘u va aytim namunalari mavjud ekanligi ustoz sozanda-xonandalar tomonidan e’tirof etiladi. Balki, undan ham ko‘p bo‘lishi ehtimoldan holi emas”[9, b-20]. “Tanovar” raqsida o‘zbek ayolining ma’naviy dunyosi, his-tuyg‘ulari, kechinmalari, orzu-armonlari, pinhona dardlari, ichki go‘zalligi, ibosi aks etadi. Unda millat etnografiyasi – azaldan tamaddunlar o‘lkasi Farg‘ona vodiysiga xos liboslar, o‘zbek ayolining itoatkorligi, o‘z dardini ichiga yutishi, ohista qadam tashlashlari, iymanishlari, pinhona kutishlari va o‘rtanishlari nihoyatda nafis va mayin raqs harakatlari, plastika, yuz ifodalari, nigohlari orqali namoyon bo‘ladi. Raqs muayyan syujet asosida yaratilgan. Uning turli shakllarida holat, harakatlar o‘zgarsa-da, lekin ichki mohiyati saqlanib qoladi.

M.Turg‘unboyeva obrazning ichki ruhiyatiga urg‘u beradi. Harakatlar va imo-ishoralar, ko‘z qarashlar ruhiyat orqali birlashadi. “Tanovar” yoki “Munajat”ning har bir ijrosida xayolchan ko‘ngilning yo‘qotish-u iztiroblari tomoshabinni befarq qoldirmaydi. Ruhiyatidagi, kayfiyatidagi evrilishlar goh jo‘shqin va keskin, goh nihoyatda nafis harakatlar qorishig‘ida namoyon bo‘ladi. Bu raqslar go‘yo “baxt nima?”, “ko‘ngil nima?” degan savollarga javob izlayotganday.

San‘atshunos L.Avdeyevaning fikricha: “Tanovar” – Mukarramaning eng milliy, eng o‘ziga xos, hattoki, eng intim asaridir. Uni ijro etish manerasi ham mahram-sirdonlik ruhida edi. Bu raqs – dildagi dardini izhor etuvchi, saodatini orzu qiluvchi, yolg‘izlikdan seviklisi tomon, insonlar tomon intilishdek otashin ishtiyoq yashiringan qalb eshigini lang ochish raqsi edi”[12, b-6].

O‘zbekiston xalq artisti, buyuk sozanda T.Alimatov: “Tanovar”lar har kim ham “la-la-la” qilib aytaveradigan narsa emas, juda ulug‘ kuylar. Uni men maqomlarimiz darajasida turadigan, dunyo ahamiyatiga molik musiqa deb bilaman”[13, b-205], – deganda ming karra haq edi. Xususan, “Tanovar” raqsi ham o‘zbek ayolining eng nozik tug‘yonlarini ifoda etadigan serjilo asarlardan biri. Unda minglab ayollarga taqdirdosh bir necha hayotiy obrazlar mujassam.

H.Hamroyevaning fikricha, “Raqqosaning har bir jozibali harakati, hurkak boqishlari, ichki iztiroblari yaxlit obrazga aylanadi. Qo‘llarning latif ehtirosi, ko‘ngilning osuda talpinishi, ohista

aylanish, shiddat bilan charx urish, oyoqlarning barmoq uchlarida nafis ko'tarilishi, iztirob ichra yonayotgan qalbning go'yo qafasdagi qushdek potirlashi tomoshabinni rom etadi. Yurak bir taqdirga tan beradi, bir isyon ichra to'lg'onadi. Asar qahramoni qismat hukmi va ko'ngil orzusi charxpalagida faryod chekadi. Yurak qa'ridagi pinhona dardlari, go'zal hasratlari, qalbini o'rtayotgan alam, sog'inch va hijronning suratini raqs tili vositasida ehtiros va ibo bilan chizayotgan raqqosa tomoshabinni sehrlaydi"[14, b-205].

Naqshlari yirik atlas ko'ylak ustidan kiyilgan beqasam mursak, boshidagi nafosat bilan sal qiya bog'langan durra, musiqa to'lqinida parvozga shaylangan qo'llar, mayin titrayotgan barmoqlar, bir-bir bosib, go'yo kimdandir uyalganday, qo'llari bilan yuzini sal to'sib, ohista chiqib kelayotgan malak - mohir musavvir chizgan go'zal manzara.

"Tanovar" raqsi xuddi uning kuyiday g'amgin, nihoyatda hazin, lekin bu g'am va hazinlikda mislsiz bir go'zallik, nomsiz mehr, tilda izhor etish qiyin bo'lgan muhabbat ruhi bor. Har bir xalq, har bir milliy san'atda, ayniqsa, musiqada, raqsdan izohlash qiyin bo'lgan, aql bilan emas, faqat qalb hislari bilan ilg'ab oladigan o'zgacha bir nafosat bo'ladi. Mukarram Turg'unboyeva sahnalashtirgan va ijro etgan "Tanovar" ayol qalbi

haqidagi dardchil qo'shiq, o'tmishning anduh va iztirob to'la suratlari edi.

O'zbekiston xalq artisti M.Ergasheva ustozi M.Turg'unboyeva sahnalashtirgan "Tanovar"ning barcha unsurlarini, eng kichik imo – ishoragacha saqlab qolishga urindi. U qayta sahnalashtirgan "Tanovar" raqsida ayol qalbining kuchli iztiroblari raqs harakatlarining qars, charx, yarim aylanish, gavda elash, termulish, to'lqin, qosh qoqish, ufori qadam, qiya boqish kabi harakatlarida aniq ifodalangan.

Ustozi M.Turg'unboyeva an'analariga sadoqat bilan yondoshgan M.Ergasheva o'tmishning ko'hna sadosini davrning yorqin ruhi bilan bog'lashga, ayol qalbining tug'yonlarini, ichki iztiroblarini kamalak ranglarida ifodalashga intildi. Zero, buyuk san'atkorning o'zi to'g'ri ta'kidlaganidek, "Men o'limdan qo'rqmayman, chunki mening hayotim – bus-butun raqsdan. Raqs esa – o'lmaydi. Mening shogirdlarim uni hayot bo'ylab yana ilgari olib ketadilar, ularning shogirdlari esa bizning afsonavor go'zal raqsimizni uzoq kelajakdagi avlodlarga yetkazadilar" [12, b-109]. Ma'naviy meros insonlarning bir - biriga bo'lgan o'zaro munosabatlari asosida shakllanib, sayqallanib boradi. Millatlarning ma'rifiy - madaniy aloqalari qadriyatlarining avlodlardan avlodlarga o'tishi va boyib borishi jarayonida rivojlanadi, xalqaro miqyosga chiqadi. Xalqimizning eng bebaho madaniy boyliklaridan biri shubhasiz, betakror "Tanovar" raqsidir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Milliy raqs san'atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarorida "Ko'p asrlik boy va betakror madaniyatimizning ajralmas qismi bo'lgan milliy raqs san'atining xalqimiz ma'naviyati, badiiy-estetik qarashlarini yuksaltirish, yosh avlodni milliy qadriyat va an'alarimizga hurmat, Vatanga

muhabbat va sadoqat ruhida tarbiyalash borasidagi o‘rni va ahamiyati tobora ortib bormoqda”[4], deyiladi.

Mustaqil taraqqiyot yo‘lini tanlagan har bir millat uchun madaniy meros va milliy qadriyatlarni asrash eng dolzarb va ustuvor vazifalardan biridir. Qadim qal’alardan topilgan terrakotlarda juda ko‘p sozandalar, raqqosalar va musiqa asboblarning suratlari mavjud. Mohir musavvirlar qadimiy saroy devorlariga yoki buyumlarga o‘zlari yashagan davrning turli tantana va qabul marosimlarini, to‘y-bazmlarini, raqqosalarning ma’lum bir raqs harakatlarini, teatrlashgan bayram tomoshalarini rang-barang bo‘yoqlarda tasvirlab, kelajak avlodlarga qoldirganlar. Atoqli san’atshunos R.Karimova to‘g‘ri ta’kidlaganidek, “O‘zbek xalqining milliy iftixori bo‘lgan raqs san’ati necha-necha asrlar davomida shakllandi, rivoj topdi. Lekin bu san’at turi yozma ravishda o‘z aksini topmaganligi uchun turli davrlarda unutilib ketar, mohir usta san’atkorlar davrida yana shakllanar edi. Ular shu ko‘rinishda bizning davrimizgacha qisman yetib kelgan”. [10, b-3]

Raqs san’ati - inson tafakkurining mevasi sifatida, uning dunyoni anglashi va tevarakatofidagi milliy-madaniy muhit ta’siridagi his-tuyg‘ularini o‘z harakatlari orqali ifodalash ehtiyoji natijasida yuzaga kelgan. Keyingi yuz yilliklar davrida jamiyatning shiddat bilan taraqqiy etishi milliy raqs san’atiga ham o‘z ta’sirini o‘tkazdi. Inson bolasining komillikka intilishi, avvalo uning o‘z vatani tarixini, milliy qadriyatlarini bilishi, undan faxrlanib yashashida namoyon bo‘ladi.

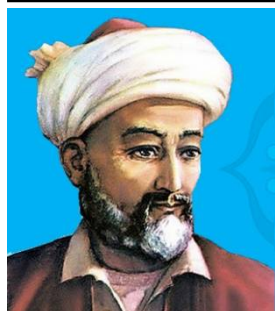
Raqs san’ati xalqlarning milliy turmush tarzi, muayyan madaniy xarakteri, urf-odatlar va qadriyatlarini o‘zida yaqqol aks ettiruvchi san’at turlaridan biridir. “Xalq raqslari o‘z xalqi tilida gapiradi. Masalan, rus raqsi ruscha terminologiyasiga ega, ispan raqsi ispancha va hokazo” [11, b-42]. Harakatlarning muayyan xalq xarakterini aks ettiruvchi nuqtalarini gruzin, ozarbayjon, ukrain, ispan, yapon, koreys raqslari kabi original jihatlariga ega bo‘lgan turlarida kuzatishimiz mumkin. Raqslarga tanlanadigan liboslar ham ularga milliylik tusini berishda katta rol o‘ynaydi. Zero, raqs tushunchasi umuminsoniy hodisa sifatida barcha xalqlarda mavjud bo‘lsa-da, ammo turli madaniyat vakillari tomonidan voqelikni idrok etishning o‘ziga xos xususiyati tufayli u har xil ko‘rinishda namoyon bo‘ladi.

Xulosa o‘rnida shuni aytish joizki, so‘nggi 6 - 7 yilda tarixiy haqiqatni tiklash, buyuk merosimizni o‘rganish masalalari davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi. Vatan tarixining guvohi, ulug‘ ajdodlardan qolgan merosni, san’at va madaniyatning asl durdonalarini nafaqat o‘rganishga, balki uni hayotga tatbiq etishga keng yo‘l ochildi. Bunda har bir davr odamlarining estetik ongi, badiiy tafakkuri, tasviriy vositalari saroy va ibodatxonalar hayoti, diniy urf-odatlar, marosimlar, sayil va bayramlar, tomoshalar haqida ham qimmatli manbalar mujassamligi ayon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ma’naviyat hayotimizda yangi kuch, yangi kuch, yangi harakatga aylanishi kerak. Prezident SH.Mirziyoyevning Respublika Ma’naviyat va ma’rifat kengashining kengaytirilgan majlisidagi nutqi. “Yangi O‘zbekiston” gazetasi, 2023 yil, 23 dekabr.
2. Mirziyoyev SH. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. T.: “O‘zbekiston” nashriyoti., 2021.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqs san’ati sohasida yuqori malakali kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish va ilmiy salohiyatni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori.O‘zA, 2020y., 4 fevral.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 4 fevraldagi “Milliy raqs san’atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori. O‘zA, 04.02.2020.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Madaniyat va san’at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi Qarori. “Yangi O‘zbekiston” gazetasi, 2022 yil, 4 fevral, 25- son.
6. Mirziyoyev SH. Yoshlar - bizning kelajagimiz. Yoshlarga donolar o‘giti. T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot - matbaa ijodiy uyi, 2018.
7. Avdeyeva L. O‘zbek milliy raqsi tarixidan. M.Turg‘unboyeva nomidagi “O‘zbekraqs” milliy raqs birlashmasi.T.: 2001.
8. G‘ofurov N. O‘tli, iztirobli dardlarni o‘z ichiga olgan “Tanovar”//<https://kultura.uz/view2r8305.html>

9. G'aniyeva I. O'zbek musiqasida "Tanovar" (Tarixiy va nazariy muammolar kesimida): san'atshunoslik fan. nomz. ... diss. – T., 2008. – B. 20.
10. Karimova R. O'zbek raqslari. T.: "CHO'lpon" nashriyoti, 2003. B.-3.
11. Karpenko V.N., Karpenko I.A. Istoriya vozniknoveniya tansevalnoy terminologii. // Nauchniye vedomosti. Seriya Gumanitarniye nauki. 2016. № 28(249). Vipusk 32. – S. 42.
12. Avdeyeva L. Mukarrama Turg'unboyevaning raqsi. – T.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1989. – B. 109.
13. Alimatov T. Soz vasfi. // Sharq yulduzi. 1996. № 1. – B. 205.
14. Hamroyeva H. Mukarrama Turg'unboyeva kashfiyotari: go'zallik, poklik va nafosat raqslari. Mukarrama Turg'unboyeva 110 yilligi. Xalqaro ilmiy – amaliy konferensiya maqolalar to'plami. T: 2023. – B. 205.
15. Jo'rayev N. Vaqt va fazo. T.: "Ma'naviyat", 2020.
16. Akbarov I. Musiqa lug'ati. – T.: "O'qituvchi" nashriyoti, 1997. – B. 287.
17. O'zbek tilining izohli lug'ati. 3-jild. – T.: O'zME davlat ilmiy nashriyoti, 2007. – B. 666.
18. Rahmatullayev SH. O'zbek tilining etimologik lug'ati. 3-jild. – T.: Universitet, 2009. – B. 222.
19. Volodkina N.A. Urok narodno-ssenicheskogo tansa. – Sankt-Peterburg: izd." Planeta muziki", 2019. – S. 7.

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Surayyo Ismatova,

O'zbekiston davlat xoreografiya
akademiyasi san'atshunoslik yo'nalishi bitiruvchisi

Ra'no Karamova,

O'zbekiston davlat xoreografiya
akademiyasi san'atshunoslik yo'nalishi magistri

O'ZBEK BOLALAR FOLKLOR RAQS SAN'ATINING ZAMONAVIY MEDIA MAKONDA YORITILISHIGA DOIR (Qozog'iston o'zbek bolalar folklor raqslari misolida)

 <https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ANNOTATSIYA

Har bir xalqning o'ziga xos raqs uslubi bo'lib, uning tarixi shu san'atni yaratgan xalq nomi, uning qay zaminda maydonga kelgani, o'sha xalqning hayoti, madaniyati, udumlari, an'analari, psixologiyasi va o'ziga xos badiiy ijodiyoti, qadriyatlari bilan bevosita aloqadordir. Yer yuzida har xil millat va turli xalqlar urf-odatlarini, udum va an'analari bor ekan, o'ziga yarasha raqs san'ati ham bo'lganligi tabiiy. Raqslar hech qachon bir kishi tomonidan yaratilgan emas. Ular asrlar davomida yaratilib, xalq mulkiga aylangan milliy merosdir. Ibtidoiy zamonlardan boshlab raqs tarixi, uning shakllanish bosqichlari hech qachon bir tekis rivojlanmagan. Xususan, bolalar folklor raqslari o'zi tug'ilgan muhit va ijtimoiy tabaqalar bilan, millat hayoti, marosimlari, diniy urf-odatlarini va aqidalarini, xalq tomoshalari va bayramlari bilan chambarchas bog'liqlikda shakllangan. Shuning barobarida qadimiy ildizlari mifologiyaga tutashib ketgan folklor raqs - kompozitsiyalari eng avvalo milliy madaniyatlar muloqoti, o'zaro ishonch va bag'rikenglik falsafasidir. Qozog'iston o'zbek bolalar folklor raqslarining ommalashishida ularning zamonaviy media makonda yoritilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolada Qozog'iston o'zbek bolalar folklor raqslarining etnografik – estetik xususiyatlari, milliy qadriyatlar va madaniy an'alar bilan uyg'unlikdagi taraqqiyot bosqichlari hamda ularning zamonaviy media makonda yoritilishi masalalari tadqiq qilinadi.

Kalit so'zlar: folklor, bolalar, milliy qadriyat, o'yin, madaniy an'ana, ijodiy hamkorlik, raqs, media makon.

Сурайё Исматова,

Государственная академия хореографии Узбекистана
выпускница искусствоведения

Рана Карамова,

Государственная академия хореографии Узбекистана
магистр искусствоведения

ОБ ОСВЕЩЕНИИ УЗБЕКСКОГО ДЕТСКОГО ФОЛЬКЛОРНОГО ТАНЦА В СОВРЕМЕННОМ МЕДИАПРОСТРАНСТВЕ (На примере узбекских детских фольклорных танцев Казахстана)

АННОТАЦИЯ

Каждый народ имеет свой танцевальный стиль, и его история напрямую связана с названием народа, создавшего это искусство, где оно возникло, бытом, культурой, обычаями, традициями, психологией, уникальным художественным творчеством и ценностями этого народа, нация. Поскольку на земле существуют обычаи, обычаи и традиции разных национальностей и народов, то естественно, что существует и искусство танца. Танцы никогда не создаются одним человеком. Они являются национальным достоянием, создавались веками и становятся достоянием народа. История танца с первобытных времен, этапы его становления никогда не развивались единообразно. В частности, детские фольклорные танцы формировались в тесной связи со средой и социальными классами, в которых они родились, с жизнью народа, обрядами, религиозными традициями и верованиями, народными представлениями и праздниками. В то же время фольклорный танец, древние корни которого связаны с мифологией, – это прежде всего диалог национальных культур, философия взаимного доверия и толерантности. В популяризации узбекских детских народных танцев в Казахстане большое значение имеет их освещение в современных СМИ. В данной статье изучаются этнографо-эстетические особенности узбекских детских народных танцев Казахстана, этапы развития в гармонии с национальными ценностями и культурными традициями, а также вопросы их освещения в современном медиапространстве.

Ключевые слова: фольклор, дети, национальные ценности, игра, культурная традиция, творческое сотрудничество, танец, медиапространство.

Surayo Ismatova,

State Choreography of Uzbekistan
graduate of the Academy of Arts

Rana Karamova,

State Choreography of Uzbekistan
Master of Arts of the Academy

UZBEK CHILDREN'S FOLK DANCE

ABOUT COVERING ART IN MODERN MEDIA SPACE

(Kazakhstan as an example of Uzbek children's folk dances)

ANNOTATION

Each nation has its own dance style, and its history is directly connected with the name of the people who created this art, where it originated, the way of life, culture, customs, traditions, psychology, unique artistic creativity and values of this people, nation. Since there are customs, customs and traditions of different nationalities and peoples on earth, it is natural that there is also the art of dance. Dances are never created by one person. They are a national treasure, created over centuries and become the treasure of the people. The history of dance from primitive times, the stages of its formation have never developed uniformly. In particular, children's folk dances were formed in close connection with the environment and social classes in which they were born, with the life of the people, rituals, religious traditions and beliefs, folk ideas and holidays. At the same time, folk dance, whose ancient roots are connected with mythology, is first and foremost a dialogue of national cultures, a philosophy of mutual trust and tolerance. In popularizing Uzbek children's folk dances in Kazakhstan, their coverage in modern media is of great importance. This article examines the ethnographic and aesthetic features of Uzbek children's folk dances in Kazakhstan, the stages of development in harmony with national values and cultural traditions, as well as issues of their coverage in the modern media space.

Key words: folklore, children, national values, game, cultural tradition, creative collaboration, dance, media space.

Yosh avlodni ma'rifiy-estetik jihatdan tarbiyalashning asosiy tamoyillaridan biri — ma'naviy immunitetni shakllantirishda folklor raqslari va o'yinlaridagi milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashgan umumbashariy g'oyalar va tushunchalarning qimmati beqiyosdir. Aslida har bir xalqning bolalar folklor raqs san'ati yurt o'tmishi, ulug' ajdodlar tarixi, ming asrlik milliy qadriyatlar, urf – odatlar, turli rasm – rusumlar zahirida shakllanadi. Eng qadim zamonlardan bolalar folklor raqslarining estetik – etnografik, axloqiy, ma'naviy-ma'rifiy qiymati, tarbiyaviy ahamiyati beqiyos ekanligi e'tirof etilgan. Globallashuv jarayonida har qanday milliy madaniyat qardosh xalqlar madaniyati bilan muloqot qilishga qodir bo'lmog'i zarur. yurt o'tmishi, ulug' ajdodlar tarixi, ming asrlik milliy qadriyatlar, urf – odatlar, turli rasm – rusumlar zahirida shakllanadi.

Borliqni idrok etish va uni bilishning milliy-madaniy xususiyatlari muammosi muhim masalalardan biri hisoblanadi. Folklor raqslarini bolalarning qiziqishi va yosh xususiyatlarini hisobga olingan holda bosqichlarga bo'lib o'rgatilishi maqsadga muvofiq hisoblanadi. Zero, bolalarning didi, sezish, his qilish qobiliyati ularning ilk qiziqishlari jarayonida yuzaga keladi. Bu jarayonning asosiy xususiyatlaridan biri ularning tasavvurlari, xayolot olami va ijodiy fikrlashga moyilligi hamda bolalik

havaslarida ko'rinadi. Zero, inson faoliyati ma'lum milliy madaniyatga xos ijtimoiy muhit doirasida kechadi. Shu sababli o'zbek bolalar folklor raqslari sof milliy koloriti bilan ajralib turadi. Asosan, "Boychechak", "Oq terakmi, ko'k terak", "Beshqarsak", "Kichkinajon, kichkina", "Chanqovuz", "Chamandagul", "Doira", "Do'mbira", "Dutor", "Kashta" kabi raqsli qo'shiqlar sahnalashtiriladi.

Markaziy Osiyo respublikalari orasida Qozog'iston o'zbeklarining folklor raqs san'ati o'ziga xos xususiyatlari, tarixi va shakllanish jarayoni bilan ajralib turadi. Qozog'iston xalq Assambleyasi raisining o'rinbosari Marat Almasovich Azilxonov to'g'ri ta'kidlaganidek, "Qozoqlar va o'zbeklar tarixan bir-biri bilan yonma-yon yashab, doimo bir-biriga alohida mehr bilan yaqindan nazar tashlab, asrlar mobaynida bir-birini qo'llab – quvvatlab kelgan. Ikkala xalqning ham milliy qadriyatlari, ilmiy – adabiy aloqalari o'tmish tajribalarini o'zlashtirib, ayni paytda hozirgi zamon madaniy kashfiyotlari asosida o'zini boyitib, o'zining yangidan – yangi qirralarini namoyon qilmoqda"[8]. Millatlar o'rtasida birodarlik va qon - qardoshlik rishtalarini mustahkamlashning eng ta'sirchan vositalaridan biri – san'at va adabiyot hisoblanadi.

Janubiy Qozog'istonda o'zbek bolalar folklor raqs san'atining rivoji xalq udumlari, urf-odatlar va madaniy an'analari bilan chambarchas bog'liq. O'zini o'zbek millatining vakiliman deb hisoblaydigan har bir inson avlod-ajdodlarimizdan qolgan takrorlanmas boy ma'naviy merosdan faxrlanadi va yoshlarni shu ruhda tarbiyalaydi. Keyingi yillarda adabiy – madaniy aloqalarning umuminsoniy qadriyat sifatida yuqori bosqichga ko'tarilishi xalqaro munosabatlar taraqqiyotida yangi sahifa ochdi. Xususan, Qozog'iston va O'zbekiston Respublikalari o'rtasida diplomatik munosabatlar o'rnatilganligining 30 yilligi doirasida bir qator ilmiy – amaliy anjumanlar, adabiy uchrashuvlar, madaniy – ma'rifiy tadbirlar o'tkazildi. Qadim ildizlari tutash ikki qardosh

mamlakatda ham bu anjumanlar haqiqiy san'at bayramiga aylanib ketdi. Ularda yuksak mahorat bilan ijro etilgan jozibali bolalar folklor raqslari va qo'shiqlari, yalla va laparlari hammaga estetik zavq ulashib, do'stlik va qardoshlik rishtalarini yanada mustahkamladi. San'at va adabiyot orqali xalqlar bir-birining turmush tarzini, madaniyati va qadriyatlarini muntazam o'rganib, bir-birlarini ruhan boyitib bormoqdalar.

Hamma zamonlarda ham folklor raqslari hayotcevarlikning tarkibiy qismi bo'lib kelgan. O'ziga xos madaniyat belgisi sifatida o'zbek bolalar folklor raqslari turli millatlarni yanada yaqinlashtirib, ularni yaxshilik va ezguliklarga da'vat etadi.

O'zbekiston poytaxti Toshkent shahri bilan chegaradosh Janubiy Qozog'iston eng ko'p raqs va musiqiy dastalar, ansambllarga ega yirik hudud bo'lib, unda yarim milliondan ziyod o'zbek millati

vakillari istiqomat qiladi. Respublikada xizmat ko'rsatgan madaniyat xodimi, Qozog'iston respublikasi jurnalistlar uyushmasi va Qozog'iston xalq Assambleyasi kengashi a'zosi, Xalqaro Amir Temur jamg'armasining Qozog'iston respublikasi rahbari, "Dostiq" ordeni va qator Ikromjon Hoshimjonovning tashabbusi bilan 1995 yildan beri Chimkent shahrining markaziy madaniyat va istirohat bog'ida bayrami o'tkazish an'anaga aylangan.

Chimkent shahridagi 14 – umumta'lim maktabining "Yulduzcha" raqs dastasi (xoreograf A.Talasbekov) respublikamizdagi eng mashhur ansambllardan biridir. muntazam ishtirok etib, bir necha bor g'oliblikni qo'lga kiritdi. Ansamblda "Boychechak", "Do'mbira", "Chanqovuz", "Chamandagul" kabi folklor raqslarining yakka hamda guruh variantlari katta mahorat va o'ziga xos ifoda usullari bilan sahnalashtirilgan.

Folklor raqs san'ati chegara bilmaydi. Ming yillardan beri u hayot va go'zallik falsafasi, yurt tarixi va milliy qadriyatlarini, go'zallikka oshufta ko'ngil armonu zavqlarini ifodalaydi. Atoqli san'atshunos SH.Toxtasimov to'g'ri ta'kidlaganidek, "O'zbek raqs san'ati tarixiga nazar salsak, uning asoslarini oddiy, mehnatkash xalqimiz yaratganiga guvoh bo'lamiz. Ilk raqslar xalqning mehnat jarayoni, g'am-qayg'ularidan shakllangan, orzu-umidlarini ifoda etgan. Tarixdan bizgacha "Katta o'yin" nomi bilan ma'lum doira usullariga mos harakatlar asosiga qurilgan raqs san'ati, "Xona bazm o'yin" nomi bilan maishiy raqslar, Xorazmda olov bilan raqsga tushiladigan "Otash o'yin", Buxoroda tizzada o'tirgan holda o'rnidan turmasdan o'ynaladigan ayollar raqslari, Samarqand viloyatining tog'li tumanlarida erkaklarning qarsak bilan ijro etiladigan "Beshqarsak" raqslari yetib kelgan"[9].

Mamlakatda shuhrat qozongan Chimkent shahridagi 13 – maktabning “Bahor” raqs guruhi Almati, Astana va Pavlodar shaharlaridagi tanlovlarda, “Xalqlar do‘stligi” respublika festivalida muntazam ravishda ishtirok etib, o‘zlarining milliy qadriyatlar bilan ziynatlangan “Lolacha”, “Chinnigul”, “Chamandagul”, “Kim oladiyo, shuginaniya”, “Uch patir”, “Namanganning olmasi”, “Yomg‘ir yog‘aloq” kabi raqslarini namoyish qilib

kelmoqdalar. Ularning xalqaro miqyosdagi muvaffaqiyatlarida xoreograf – pedagog fidoiy ustoz Raxilya Maxmudovaning hissasi beqiyos.

Zero, mutaxassislar folklor asarlarini tahlil qilganlarida oldinlari asosiy e‘tiborni g‘oya masalasiga qaratgan edilar. Natijada, folklor asarlaridagi diniy - mifologik tushunchalar ikkinchi darajali masalaga aylanardi. Ma‘lumki, mifologiya turli dinlar bilan qorishib egizak bo‘lib ketgan. Chunki xalq ijodiy - ilmiy asarlarida qadimiy tasavvur tushunchalar ko‘proq diniy ko‘rinishda uchraydi. Ularni tahlil qilish uchun din tarixini muayyan tarzda bilish talab etiladi. Xususan, mavsum va marosim raqslarida bayon etilgan qadimiy ajdodlarimizning urf-odatlarini, udumlari, tomoshalaridagi o‘yinlari dastlab ibtidoiy ko‘rinishda bo‘lsa, keyinchalik maxsus tayyorgarlik ko‘rib ijro etila boshlagan. Ijro etilgan qo‘shiq, marsiyalar, alqovlar, gohlar va raqslarning ko‘pchiligi xalqimiz tafakkuri yaratgan asar sifatida o‘z qimmatini saqlab bizgacha yetib kelgan.

Qozog‘iston o‘zbek bolalar folklor raqs san‘atining qadim ildizlari insoniyatning ilk kurtaklari bilan tutashib ketgan bo‘lib, uning shakllanish bosqichlari aynan yuqorida nomlari tilga olingan marosimlar va urf - odatlar bilan chambarchas bog‘liq. Ibtidoiy davrda qarsak, tayoq va toshlarni urishtirish, hayvonlarga taqlid orqali hosil bo‘lgan tovushlar vaqt o‘tishi bilan asta-sekin shakllanib, ma‘lum mazmunga ega musiqiy usullarga aylanib bordi. Qadim qal‘alardan topilgan sopol idishlarda,

qoyatoshlarga muhrlangan rasmlarda cholg‘u asboblari, raqs harakatlari aks etgan.

Asrlarga tatigulik ko‘hna madaniyati va ziyoratgohlari bilan shuhrat qozongan Turkiston shahridagi 2 – umumta‘lim maktabi mamlakatimizdagi eng nufuzli ilm dargohlaridan biridir. O‘zbek va qozoq xalqlarining farzandlari bir ota-onaning bolalaridek ahil va totuv ekanligi ularning

raqslarida ham aks etadi hamda Qozog‘iston va O‘zbekiston davlatlari o‘rtasidagi do‘stlik va hamkorlikning istiqboli porloq ekanligidan darak beradi. Maktabda “Qaldirg‘och” bolalar raqs dastasi faoliyat yuritadi. Ular respublikada o‘tadigan ma‘rifiy tadbirlar va do‘stlik festivallarida “Doira”, “Do‘mbira”, “Chanqovuz”, “Qarg‘alar”, “Kim oladiyo, shuginani-yo”, “Qaldirg‘och” hamda ommaviy va yakkaxon ijro etiladigan “Lazgi” kabi tomosha va yallali raqslar bilan faol ishtirok etib kelishmoqda.

Turkiston viloyati, Savron tumani, Eski Iqon qishlog‘idagi “Tojiniso ona” bolalar bog‘chasida “Nastarin” raqs guruhi faoliyat yuritadi. Pedagogika fanlari magistri, taniqli shoira Irodaxon Muhammadjonova guruh uchun “Boychechak”, “Do‘mbira”, “Sumalak sayli”, “Kashta”, “Chamandagul” kabi raqs – kompozitsiyalarni yuksak mahorat bilan sahnalashtirgan. Bu raqslar Qozog‘iston Respublikasi va Turkiston viloyati televideniyesi tomonidan bir yecha marta namoyish etilgan. Ma‘lumki,

o‘zbek bolalar folklor raqs san‘atida harakat shunchaki jismoniy ma‘nodagi hodisa emas, balki so‘zda izhor qilish mumkin bo‘lmagan qalb tug‘yonlarining yorqin va jonli ifodasidir. Eng ibtidoiy zamonlardan boshlab insoniyat fikrini to‘g‘ridan – to‘g‘ri ifodalashdan ko‘ra uni qo‘shiq ko‘rinishida ijro etish ancha ta‘sirchan ekanligini anglagan. Qozog‘iston o‘zbeklari bolalar folklor raqslarining ko‘pchiligi lapar va o‘lanlar vositasida ijro etishga moslashgan.

Pedagogika fanlari magistri, taniqli shoira Irodaxon Muhammadjonova “Jamalagi tillo qizgina”, “Yomg‘ir yog‘aloq”, “Non yopganda mening oyim” kabi raqslarni sahnalashtirar ekan, avvalo bu raqslarning tarixi va mohiyatini kichkintoylarga tushuntirib beradi. Zero, bolajonlar tuyg‘u va hissiyotlar olamida yashaydi, shuning uchun o‘z qiziqishlarini, tabiatga va vatanga muhabbatlarini fikr raqs va qo‘shiq shaklida tushunish hamda tomoshabinlarga yetkazish katta samara beradi. Qozog‘iston o‘zbeklari etnomadaniyat birlashmalarining “Do‘stlik” hamjamiyati qoshidagi Ilmiy kengash raisi, pedagogika fanlari doktori, professor N.Almetov to‘g‘ri ta‘kidlaganidek, “570 mingdan ortiq o‘zbeklar istiqomat qiladigan Janubiy Qozog‘iston o‘zbeklarining folkloristikada hali o‘rganilmagan ko‘plab ilmiy muammolari bor. Shulardan biri – Qozog‘iston o‘zbeklarining laparlari. Xalqning bir necha avlodlari og‘zaki holda transformatsiya qilib kelgan laparlarning faqat ba‘zi bir parchalari yozib qoldirilgan, eng asosiysi – hanuzgacha Janubiy Qozog‘istonda istiqomat qilayotgan o‘zbeklar laparlari bir tizimga tushirilmagan”[11, b-9].

O‘zida yuksak insonparvarlik g‘oyalarini mujassam etgan bolalar folklor raqs san‘ati ibtidoiy odamlarning turmush tashvishlaridan charchagan ruhiyatlariga taskin berib, yaxshilik va ezgulikka chorlagani uchun ham asrlar sinovini yengib o‘tib, umrboqiylik kasb etdi hamda eng qadimiy qadriyatlar sifatida e‘zozlanmoqda. 2023 – 2024 yillarda Qozog‘iston Respublikasi Chimkent shahridagi 13 – umumta‘lim maktabining “Bahor”, 14 – umumta‘lim maktabining “Yulduzcha” bolalar raqs dastalari O‘zbekiston Milliy teleradiokompaniyasining “Bolajon” telekanali hamda “ZOR” TV telekanalining bir qator ko‘rsatuvlarida ishtirok etishdi. Ko‘rsatuv jarayonida yosh raqqosalarning liboslari, taqinchoq va bezaklariga ham e‘tibor berildi.

“Bahor” raqs guruhi “Chamandagul” folklor raqs – kompozitsiyasini ijro etdi.

Bu raqsda 12 nafar qizaloqlar ishtirok etadilar. Qizaloqlar atlas ko‘ylak, atlas lozim kiyishadi, lozim uzunligi tizzadan sal pastroq, boshlarida atlas do‘ppi, do‘ppining chap tarafida pushti gulchasi, sochlari mayda qilib o‘rilgan, oyoqlarida qora poyabzal. “Sakrama”, “shamol”, “chaqirish”, “qarsak”, “charx”, “gulbarg”, “lola”, “gul hidlash”, “gul taqish”, “chiroqcha”, “iyak”, “etak ushlar”, “shox”, “gul uzish”, “depsinma”, “gulchambar yasash”, “to‘lqin”, “doira” kabi harakatlar raqs – kompozitsiyaning chiroyli va jozibador chiqishini ta‘minlaydi. Raqs san‘ati harakatlar, holatlar, imo – ishoralar majmuasi bo‘lsada, “Oq terakmi, ko‘k terak”, “Chamandagul”, “Doira”, “Do‘mbira”,

“Kashta” kabi ko‘plab bolalar folklor raqslari laparlar jo‘rligida ijro etiladi. Shu sababli, ona tilini puxta o‘zdashtirmasdan turib, so‘z va harakatning uyg‘unligini to‘liq his qilish mumkin emas. Bolalarga so‘z ma‘nosi, bir va ko‘p ma‘noli so‘zlar, so‘zlarning ko‘chma ma‘noda qo‘llanishi haqida tushuncha bo‘lishi zarur.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoyev Respublika Ma‘naviyat va ma‘rifat kengashining kengaytirilgan majlisida to‘g‘ri ta‘kidlaganidek, “bugun ma‘naviyat boshqa sohalardan o‘n qadam oldinda yurishi kerak, ma‘naviyat yangi kuchga, yangi harakatga aylanishi kerak! Shu maqsadda xalqimiz, ayniqsa, yoshlar o‘rtasida ma‘naviy - ma‘rifiy ishlarni sifat va mazmun jihatidan mutlaqo yangi bosqichga ko‘tarishimiz lozim”. {1;}

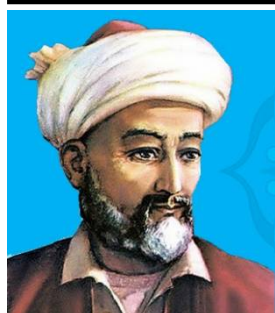
Darhaqiqat, o‘zib kelayotgan yosh avlodning komil inson bo‘lib ulg‘ayishi davlat siyosati darajasiga ko‘tarildi. Ma‘naviy — ma‘rifiy ishlarni kuchaytirish, ularni yangi bosqichga ko‘tarishda san‘atning boshqa yo‘nalishlari qatorida o‘zbek bolalar folklor raqs san‘ati muhim ahamiyat kasb etadi.

Albatta, milliy qadriyatlar, urf-odatlar, an‘analarni o‘zida jo qilgan Qozog‘iston o‘zbek bolalar folklor raqs san‘atini ma‘naviyatimiz va madaniyatimizning azaliy sarchashmasi sifatida asrash, uning yo‘qolib borayotgan shakllari va harakatlarini, atamalarini tiklash, raqslar tabiatini, tarkibiy tuzilishi, ijro xususiyatlari, libos va zebu-ziynatlarning ijroni to‘ldirish, mukammallashtirish va sayqallashtirishdagi ahamiyatini ilmiy jihatdan o‘rganish raqs san‘ati sohasida faoliyat olib boruvchi ijrochi baletmeyster, tashkilotchi va ilmiy tadqiqotchilar oldida turgan dolzarb vazifalardan biridir.

Xulosa o‘rnida shuni alohida ta‘kidlash zarurki, o‘zbek bolalar folklor raqs san‘ati beqiyos tarbiyaviy – ma‘rifiy ahamiyatga ega. Shuning barobarida qadimiy ildizlari mifologiyaga tutashib ketgan folklor raqs - kompozitsiyalari eng avvalo milliy madaniyatlar muloqoti, o‘zaro ishonch va bag‘rikenglik falsafasidir. Qozog‘iston o‘zbek bolalar folklor raqslarining ommalashishida ularning zamonaviy media makonda yoritilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Asriy an‘nalarga ega xalq ijodiyoti orqali o‘zib kelayotgan yosh avlod vatan tarixini, milliy qadriyatlarni, bir – birini hurmat qilish, yanada yaqinlashish, umuminsoniy fazilatlarini birgalikda qadrlash ilmini o‘rganadilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqs san'ati sohasida yuqori malakali kadrlar tayyorlash tizimini tubdan takomillashtirish va ilmiy salohiyatni yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. O'zA, 2020y., 4 fevral.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 4 fevraldagi "Milliy raqs san'atini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. O'zA, 04.02.2020.
3. Ma'naviyat hayotimizda yangi kuch, yangi kuch, yangi harakatga aylanishi kerak. Prezident SH.Mirziyoyevning Respublika Ma'naviyat va ma'rifat kengashining kengaytirilgan majlisidagi nutqi. "Yangi O'zbekiston" gazetasi, 2023 yil, 23 dekabr.
4. Mirziyoyev SH. Yangi O'zbekiston strategiyasi. T.: "O'zbekiston" nashriyoti., 2021.
5. Avdeyeva L. O'zbek milliy raqsi tarixidan. M.Turg'unboyeva nomidagi "O'zbekraqs" milliy raqs birlashmasi.T.: 2001.
6. G'afur H. Xalq o'yinlari, qo'shiqlar va an'analarga bir nazar.T.: "Kamalak", 1992.
7. Jahongirov G'. O'zbek bolalar folklori. T.: "O'qituvchi", 1975.
8. Azilxanov M.O. Milliy madaniyatlar integratsiyasi – xalqaro hamkorlik vositasi. O'zMTRK "O'zbekiston" teleradiokanalining "Bedorlik" eshittirishi. 2022 yil, 26 sentabr.
9. Toxtasimov SH. <https://uza.uz/oz/society/>
10. Hoshimjonov I., Qirg'izboyev G'., Turdiqulov B., Tursunmetov S. Janubiy Qozog'iston viloyati o'zbek madaniyati markaziga 25 yil. Chimkent.: 2019.
11. Hoy-hoy o'lan, jon o'lan... Qozog'iston o'zbeklarining xalq og'zaki ijodi.Shimkent.: 2019.
12. Turkiston tarixi. To'plam. 1-j. Chimkent.: 2018.
13. Ismatova S. "Kashta" bolalar folklor raqs kompozitsiyasi: qadriyat va badiiyat. O'zbek bolalar folklor raqslarida musiqaning o'rni. Zahiriddin Muhammad Bobur ijodi va jahon madaniyati. // Xalqaro ilmiy – amaliy konferensiya materiallari. Chimkent., 2023.
14. Ismatova S., Ubaydullayeva D. The place and significance of uzbek children's folklore dances in public holidays. // Indo-Uzbek Strengthening Relationship. Special issue on New Delhi and Agra, India. Authors press. 2023., 196-199 p.
15. Hamroyeva H., Ismatova S. Raqs san'ati orqali o'smirlarda ijodiy fikrlash va muloqot qobiliyatini shakllantirish. // Inklyuziv ta'lim: imkoniyati cheklangan bolalar va raqs san'ati. IV Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. T.: 2022.
16. Ismatova S. O'zbek bolalar raqs san'ati: tendensiyalar va muammolar. // Milliy qadriyatlar integratsiyasi: raqs san'ati ta'limi. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari. T.: 2022.

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Исмоил Хусайнов,
Самарқанд шаҳар 3- сон болалар
музиқа ва санъат мактаби директори.

ЎЗБЕК БОЛАЛАР ФОЛЬКЛОР РАҚСЛАРИНИНГ ГЕНЕЗИСИ ВА ТАСНИФИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

АННОТАЦИЯ

Ўсиб келаётган ёш авлодни эстетик жиҳатдан тарбиялаш, уларнинг маънавий - маърифий савиясини юксалтириш, ижодий қобилиятини ривожлантириш, бўш вақтларини самарали ўтказишга кўмак берувчи тадбирлар тизимида ўзбек болалар фольклор рақс санъатининг ўрни ва аҳамияти бекиёс. Фольклор рақс санъати ўзгаришлар жараёнида ўз қийматини йўқотмайди, аксинча, ундан қанча кўп одам баҳраманд бўлса, унинг қиймати ва нуфузи ошиб бораверади. Тарих қаърида бир вақтлар инсон руҳига куч-қувват, эстетик ором ва шодлик ҳадя этган санъат асарлари, маросим рақсларини биргаликда ижро этган ота – она ва болаларнинг нурли излари ҳам яшириниб ётибди. Ўзбек болалар фольклор рақсларининг ибтидоий замондан то XXI асргача босиб ўтган йўлини, шаклланиш ва тараққиёт жараёнларини, шунингдек, ҳар бир тарихий даврдаги услуб ва жанрларининг ўзига хос хусусиятларини аниқлашмуҳим аҳамият касб этади. Глобаллашиш жараёнида тарихий ходисалар азалий ва абадий қадриятларга айланиб, ўзига хос зиддиятлар ва ўткинчи воқеалар билан тўқнашиб турадиган бу дунёда болалар фольклор рақс санъатига оид барча манбалар ва ҳақиқатларни тиклаш осон эмас. Мазкур мақолада ўзбек болалар фольклор рақсларининг генезиси ва таснифига оид масалалар тадқиқ қилинади.

Калит сўзлар: табиат, тақлид, фольклор, ўтмиш, мавсум, миллий рух, болалар, руҳият, маросим, ўйин, анъана, қадрият, рақс, миллий тарих.

Ismoil Khusainov,
Director of Samarkand City Children's
School of Music and Art No. 3.

GENESIS AND CLASSIFICATION OF UZBEK CHILDREN'S FOLKLORE DANCES

ANNOTATION

The role and importance of Uzbek children's folklore dance art is incomparable in the system of events that help to educate the young generation aesthetically, raise their spiritual and educational level, develop their creative abilities, and spend their free time effectively. The art of folk dance does not lose its value in the process of change, on the contrary, the more people enjoy it, the more its value and prestige increase. In the depths of history, the works of art that once gave strength, aesthetic peace and joy to the human soul, as well as the luminous traces of parents and children who performed ritual dances together, are hidden. It is important to determine the path of Uzbek children's folk dances

from primitive times to the 21st century, the processes of formation and development, as well as the specific characteristics of styles and genres of each historical period. It is not easy to restore all the sources and truths related to children's folk dance art in this world, where historical events become eternal and eternal values in the process of globalization and collide with specific conflicts and passing events. This article examines the genesis and classification of Uzbek children's folk dances.

Keywords: nature, imitation, folklore, past, season, national spirit, children, spirituality, ritual, play, tradition, value, dance, national history.

Исмоил Хусаинов,
Директор Самаркандской городской детской
школы музыки и искусства № 3.

ГЕНЕЗИС И КЛАССИФИКАЦИЯ УЗБЕКСКИХ ДЕТСКИХ ФОЛЬКЛОРНЫХ ТАНЦЕВ

АННОТАЦИЯ

Роль и значение узбекского детского фольклорного танцевального искусства несравненны в системе мероприятий, помогающих эстетически воспитывать молодое поколение, повышать его духовный и образовательный уровень, развивать творческие способности, эффективно проводить свободное время. Искусство народного танца не теряет своей ценности в процессе перемен, наоборот, чем больше людей им наслаждаются, тем больше возрастает его ценность и престиж. В глубинах истории сокрыты произведения искусства, некогда дававшие силу, эстетический покой и радость человеческой душе, а также светящиеся следы родителей и детей, исполнявших вместе обрядовые танцы. Важно определить путь узбекского детского народного танца от первобытных времен до XXI века, процессы становления и развития, а также специфические особенности стилей и жанров каждого исторического периода. Нелегко восстановить все истоки и истины, связанные с детским народным танцевальным искусством в этом мире, где исторические события в процессе глобализации становятся вечными и непреходящими ценностями и сталкиваются с конкретными конфликтами и преходящими событиями. В статье рассматривается генезис и классификация узбекских детских народных танцев.

Ключевые слова: природа, подражание, фольклор, прошлое, время года, национальный дух, дети, духовность, ритуал, игра, традиция, ценность, танец, национальная история.

Халқ ўтмишининг ёрқин саҳифалари қадимият илдиэлари, буюк аждодларнинг заковати, уларнинг илм, санъат ва маданият соҳасидаги кашфиётлари, ихтиролари ҳамда фольклор санъати билан чамбарчас боғлиқ. Шунинг учун ҳам маданий мероснинг тарихи, унинг биз билган, билмаган ҳақиқатлари, ҳар бир лаҳзаси, унинг қаъридаги воқеликлар ёш авлод учун сабоқ вазифасини ўтайди. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев тўғри таъкидлаганидек, “Бир ҳақиқатни ҳаммамиз чуқур англаб олишимиз керак: миллий тарихни халқимиз, айниқса ёшларимизга миллий руҳда етказиш, уларнинг қалбига, шуурига сингдиришимиз керак. Акс ҳолда унинг тарбиявий таъсири бўлмайди. Биз ёшларимизни тарихдан сабоқ олиш, хулоса чиқаришга ўргатишимиз, уларни тарихий илм, тарихий тафаккур билан қуроллантиришимиз зарур”[5; 84;].

Тарихий тафаккур билан қуролланган, қалби маънавият ва

маърифат нурлари билан ёғдуланган ёшлар фақат яратувчиликка, яшнатувчиликка, бунёдкорликка интилади.

Бекиёс маънавий – маърифий таъсир кучига эга ўзбек болалар фольклор рақс санъатида миллий тарих, миллий руҳ ва миллий колорит ёрқин намоён бўлади. у дунёга беғубор нигоҳлари билан боқаётган мурғак

қалбларда эзгулик ва гўзаллик туйғуларини уйғотади, уларга жамият воқеликлари ва умр мазмунини чуқурроқ англашни ўргатади, мустақил ҳаётга тайёрлайди. Шунингдек, минг – минг асрлик тарихни босиб ўтаётган ўзбек болалар фольклор рақс санъатининг ўзига хос хусусиятлари халқнинг миллий характери билан узвий боғланган ижро ва ижод жараёнларининг ўзаро муносабатларида ҳам тўлақонли акс этади.

Ўқувчиларнинг маънавий – маърифий, бадий – эстетик қобилиятларини тизимли ривожлантириб боришда уларнинг фольклор рақс санъати ҳақидаги тушунчаларини шакллантириш муҳим аҳамият касб этади. Рақс таълимининг самарадорлигини оширишда машғулотларнинг тўғри ташкил қилиниши ўқувчиларнинг қизиқишини орттиради. Асрий анъаналарга эга, улуг аجدодларимиз қалб кўрини бериб ижро этган фольклор - этнографик термалар, лапарлар, кўшиқ ва рақслар орқали ёш авлодни бадий санъатнинг тарихи, серкирра хусусиятлари, ўзига хос ифода усуллари билан таништириш муҳим аҳамият касб этади. Ибтидоий одамларни табиат билан боғлаб турувчи, улар руҳиятига тез таъсир қилувчи энг муҳим воситалардан бири кўшиқ - рақслар бўлган. Одатда, бундай кўшиқлар таквимий меҳнат кунлари ва тўй маросимларида табиатнинг турли ходисаларига бағишлаб ижро этилган. Мавсумий кўшиқ - рақсларнинг маълум мақсадга йўналтирилганлиги уларнинг мусиқий - шеърый мазмуни ва бадий шаклланишининг, ҳаракатлар тизимининг асоси ҳисобланган.

Учинчи Ренессанс пойдеворини яратиш ҳозирги тарихий давр учун ҳам, эртанги порлоқ истиқбол учун ҳам олий мақсадлар деб ҳисобланади. Зеро, сўнгги етти – саккиз йилда мамлакатимизда илм – фан, санъат, таълим – тарбия ва қадриятлар тизимидаги ислохотлар янги сифат ва самара босқичига кўтарилганлигини дунё ҳамжамияти эътироф этмоқда.

Ибтидоий даврлардан бошлаб санъат миллий ва умуминсоний қадриятларни ҳамда асл инсоний туйғуларни ёш авлод онгу шуурига сингдириб, яратувчилик, ижодкорлик хислатларини шакллантириб келади. Унинг таркибий қисми бўлган болалар фольклор рақсларида тасвирланган воқелик даврийлик нуқтаи назаридан асосан ўтмишга дахлдорлиги билан ажралиб туради. Жанр хусусиятларида,

ҳаракатлар тизимида миллий қадриятлар, унутилиб бораётган урф – одатлар қадимият излари сифатида яққол кўзга ташланади, ўсиб келаётган ёш авлоднинг маданий меросга, халқ тарихи ва ижодиётига бўлган қизиқишини кучайтиради.

Олима Ҳ.Ҳамроеванинг фикрича:

“Ўзбек болалар фольклор рақсларини мавзу йўналишига қараб, беш таркибий қисмга бўлиш мумкин:

1) Миф ва афсоналарга асосланган рақслар; (“Хуббибой”, “Афросиёб гуллари”, “Дупала – дуп”, “Қайроқ”, “Таёқ ракси”, “Ким оладиё, шугинаниё...”, “Чой момо”, “Сув хотин”, “Кема ўйини”)

2) Тарихий воқеалар ва анъаналар билан боғлиқ рақслар; (“Сумалак сайли”, “Ашшадарози”, “Чавандозлар”, “Андижон шодиёнаси”, “Бешқарсак”, “Қовун сайли”, “Кичкинажон, кичкина”)

3) Географик муҳит ва табиат фасллари билан боғлиқ рақслар; (“Бойчечак”, “Тулкичам”, “Чоғоллоқ”, “Майда-ё, майда”, “Чамандагул”, “Жўжалар”, “Ёмғир ёғалоқ”, “Капалак”, “Оқ теракми, кўк терак”, “Айиқ ўйин”, “Читтигул”)

4) Миллий қадриятлар ва урф – одатлар билан боғлиқ рақслар; (“Сават тўқиш”, “Нон сават”, “Тилам тўқиш”, “Алла, қўғирчоғим”, “Уч патир”, “Кашта”, “Андижонча”, “Сўзана”)

5) Предметли рақслар; (“Дутор”, “Доира”, “Чанқовуз”, “Сибизға”, “Ликобча”, “Кўза”, “Урчук”, “Қошиқ”, “Сандикча”, “Дўмбирам”, “Куви”, “Ёғичоқ”, “Пиёла”).[8; 5;]

Бизнинг назаримизда ўзбек болалар фольклор рақсларини таснифлашда болаларнинг ёш хусусиятлари ҳам ҳисобга олиниши зарур. Зеро, маънавий – маърифий тарбиянинг пойдевори меҳр – муҳаббат, гўзалликдан, мардлик ва жасоратдан завқланиш, яхшиликдан қувониш, ёмонликдан нафратланиш, эзгуликдан мамнун бўлиш, ҳақиқатга интилиш каби туйғулардан иборат. Соф миллий мусиқа жўрлигида ижро этиладиган ўзбек болалар фольклор рақслари ёш авлодни миллий қадриятлар билан таништириш баробарида уларнинг бадиий – эстетик тафаккурини ривожлантиришга хизмат қилади. Ўзбек болалар фольклор рақс санъатининг турли – туман жанр ва шаклларга эгаллиги унинг ўта қадимийлигини билдиради.Энг муҳими, ўзбек маданияти ва тарихи, анъана ва қадриятлари, адабиёти ва санъатини ўрганишга давлат сиёсати даражасида эътибор берилмоқда. Маънавиятга, маърифатга интилган улуғларимизнинг, маданиятимиз ва санъатимиз тараққиётига улкан ҳисса қўшган, унинг ноёб дурдоналарини асрашни ҳаётининг мазмуни деб билган фидойи устозларнинг бадиий мерослари мозий саҳифаларини доимо ёритиб, ёшларимизга ибрат бўлмоқда.

Болалар фольклор рақс санъати юртимиз ўтмиши, улуғ аجدодларимиз тарихи, миллий қадриятларимиз замирида шаклланган. Ибтидоий даврларда ёзма манбалар бўлмаганлиги сабабли одамлар мусиқани эшитиш, рақс ва ўйинларни кўриш ҳамда ёдда сақлаш қобилияти орқали авлоддан-авлодга етказиб, унинг асл моҳиятини сақлаб қолишган. Энг қадим замонлардан мусиқа илмининг ахлоқий, маънавий-маърифий қиймати, тарбиявий аҳамияти бекиёс эканлиги эътироф этилган. Профессор Ҳ.Кароматовнинг фикрича, “Хоразмнинг Қалъақир 2 ибодатхонасидан бола ушлаб ўтирган аёл ҳайкалчасини кулча шаклида ёпиш учун қолип топилган. Уни ўрганиш жараёнида кичик ўчоқлардан топилган турли нав унлардан ёпилган маросим патирлари ва ҳайвон ҳайкалчаларининг моҳияти аёнлашади. Бу анъана Ўрта Осиёда XX асргача етиб келган”.[6; 165;]

Айнан “бола ушлаб ўтирган аёл” ҳайкалчаси барча маросимларда болалар ҳам иштирок этганлигини исботлайди. “Авесто” даври рақс санъатининг шаклланиш жараёнига ҳам мазкур маросимлар кучли таъсир кўрсатган. Эзгуликнинг ёмонлик устидан ғалаба қозониши қадим

аждоқларимизни ҳаётсеварликка даъват этган. Оташпарастлик маросимлари театрлаштирилган услубда, мусиқани рақс билан ҳамоханг ҳолда олиб борилган. Маросимлар оммавий бўлиб, болалар иштирокидаги ашула, рақс ва пантомимик ўйинлар унинг муҳим таркибий қисми ҳисобланган.

Мусиқашунослар неча асрлардан буён яшаб келаётган “Сегоҳ”, “Дугоҳ”, “Чоргоҳ” каби мумтоз асарларни айнан “Авесто”даги гоҳлар билан боғлашади. Профессор Н. Жўраевнинг фикрича, “Шеър ва қўшиқ ижро этиш, диний маросимларни бадий ташкил этиш ҳамда сахна ҳаракатлари эрамиздан аввалги иккинчи минг йиллик ўрталарида мавжуд бўлган ва улар яхлит ҳолда миллий санъатнинг илк куртаклари ҳисобланади”[7; 750;]. Дарҳақиқат, “Авесто” маросимларининг Хоразм болалар фольклор рақслари, хусусан “Лазги” туркуми билан муштарак жиҳатлари алоҳида тадқиқот сифатида ўрганилиши истикболда миллий рақс санъатини янги босқичга олиб чиқиши ҳақиқат.

Давр синовларини енгиб, асрлардан – асрларга ўтиб келаётган “Таёқ ўйини”, “Боғишамол”, “Нони Осиёи”, “Сават”, “Нонсават”, “Уч патир”, “Қошиқ”, “Тандир”, “Бешқарсақ”, “Сандиқча”, “Чанқовуз”, “Урчуқ йигириш”, “Гилям тўқиш”, “Савачўп”, “Куви”, “Сибизға”, “Бешик”, “Дўмбира”, “Дупала - дуп”, “Кўза”, “Ёрғичоқ”, “Рўмолча”, “Бойчечак”, “Сумалак сайли”, “Сўзана”, “Доира”, “Читтигул”, “Лолача”, “Чавандоз”, “Қамчи” каби болалар фольклор рақслари нафақат мамлакатимизда, балки туркий дунёда ҳам ниҳоятда машҳур. Уларда туркий тилли халқларга хос урф - одатлар, анъаналар, удумлар, расм – русумлар, Ватанни севиш, ўз халқи ва миллатини ҳурмат қилиш, ота – онани эъзозлаш, табиат ва ҳайвонот дунёсига қизиқиш, тинчлик ва тотувликни қадрлаш, инсонпарварлик каби инсон камолотида муҳим аҳамиятга эга фазилатлар тараннум этилади.

Мазкур фазилатларни ўзида жо қилган ўзбек болалар фольклор рақсларининг миллий-маданий қадриятлар замирида яратилганлиги унинг таъсир доирасининг кенглиги билан характерланади. Ўсиб келаётган ёш авлоднинг руҳий-маънавий, жисмоний-эстетик камолотида болалар ўйинлари ва рақслари муҳим аҳамият касб этади. Болалар рақслари фольклор санъатининг ёрқин намунаси сифатида, мавзулар характеридан келиб чиқиб, ўзида болалар ўйинларини, муайян ритмик изчилликка асосланган хатти-ҳаракатларни, рамзий маъно касб этувчи этнографик деталларни, оҳанг ва томошавийлик билан вобаста ҳаракатли ўйинлар элементларини яхлит ҳолда мужассамлаштирган, ўзига хос лингводидактикага асосланган синкретик ҳодисадир.

Тадқиқотчи С.Муратованинг фикрича, “Болалар ижро этган рақслар мазмундор, бадий ва шу билан бирга содда бўлиши керак. Рақсларни сахналаштириш жараёнида, бевосита танланган миллий рақс анъаналари билан яқиндан таништириш лозим бўлади. Шунда хореограф уларга нафақат механик тарзда ҳаракатларни ўзлаштириш, балки ўзига хос характери, ижро услубини топа олишни ҳам кўрсатиши даркор. Болалар рақслари учун танлаб,

саралаб олинган мусикий асарлар, пластик ҳаракатлар ва сахнавий либослар, уларда тартиб – интизом, бадий дид, мусикавийлик, ижодий мойиллигини ривожлантирган ҳолда ҳар томонлама жисмоний тетик бўлишига замин яратади. Шу билан бирга рақс орқали ҳар бир бола ўзининг ички индивидуал қиррасини намоён этишга қодир бўлади”.[24; 116-117;]

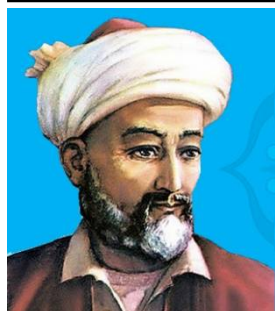
Олам ва одам муносабатлари кескинлашиб, дунё шитоб билан янгиланмоқда. Янги замон, янги фикр ва янги дунёқараш даврида истиқлол нафақат халқимиз ҳаётида, балки тафаккурида ҳам жуда катта ўзгаришлар ясади. Ёшларимиз бу улкан масъулиятни ҳис қилишлари, ўзбек болалар фольклор рақсларида ўзининг ёрқин ифодасини топган ватан ўтмишини, маънавият асосларини, маданий меросни замонавий билимлар ва илғор халқаро тажрибалар уйғунлигида ўрганишлари зарур.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, мустақилликни мустаҳкамлаш, интеграция ва глобаллашув жараёнида фольклор санъатига эътибор кучайди. Зеро, ўсиб келаётган ёш авлод миллий маданият муҳиtida ўзини эркин ҳис қилиши, миллат ва юрт тарихини, миллий қадриятларни ҳурмат қилиши, авайлаб – асраши учун уни билиши, ўрганиши шарт. Жуда бой анъаналарга эга, ўз илдизлари билан узоқ асрлар тарихига туташган маданий мерос ва ўзбек болалар фольклор рақс санъати бекиёс тарбиявий таъсирга эга эканлиги билан алоҳида аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Рақс санъати соҳасида юқори малакали кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори. ЎЗА, 2020й., 4 февраль.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 4 февралдаги “Миллий рақс санъатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори. ЎЗА, 04.02.2020.
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг ижодкор зиёлилар билан учрашуви. ЎЗА, 2017 й., 3 август.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Маданият ва санъат соҳасини янада ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори. “Янги Ўзбекистон” газетаси, 2022 йил, 4 февраль, 25 - сон.
5. Мирзиёев Ш. Янги Ўзбекистон стратегияси. Т.: «Ўзбекистон», 2021.
6. Кароматов Ҳ. Ўзбекистонда мозий эътиқодлар тарихи.. Т.: Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети нашриёти, 2008.
7. Жўраев Н. Вақт ва фазо. Т.: “Маънавият”, 2020.
8. Ҳамроева Ҳ. Ўзбек болалар фольклор рақс санъати: анъанавийлик ва замонавийлик. Т.: «Замон- полиграф», 2023.
9. Ўзбекистонда рақс санъати ривож ва истиқболлари: ижтимоий жараёнлар., II Республика илмий – амалий конференцияси материаллари. Т.: “Наврўз” нашриёти, 2019.
10. Лорд А.Б. Сказитель.1 М.: “Восточная литература”, 1994.
11. Иброҳимова З. Мусаффо олам ҳайратлари. Т.: “Yangi nashr” нашриёти, 2015.
12. Қорабоев У. Ўзбекистон байрамлари. Т.: “Ўқитувчи”, 1991.
13. Мусақулов А. Ўзбек халқ лирикаси. Т.: “Фан”, 2010.
14. Ўзбекистон халқлари тарихи. Т.: “Фан”, 1993.
15. Жабборов И. Ўзбек халқи этнографияси. Т.: “Фан”, 1994.
16. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 5-ж. Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” давлат нашриёти, 2003.
17. Раззоқов Х. Ўзбек халқ оғзаки поэтик ижоди.Т.: “Ўқитувчи”, 1998.
18. Жаҳонгиров Ғ. Ўзбек болалар фольклори. Т.: “Ўқитувчи”, 1975.
19. Мирзаев Т. Фольклор ва унинг асосий хусусиятлари // Ўзбек фольклоршунослиги масалалари. 1-китоб. Тошкент.: 2006.

20. Ғафур Ҳ. Халқ ўйинлари, кўшиқлар ва анъаналарига бир назар. Т.: “Камалак”, 1992.
21. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 12-жилд. Тошкент.: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2006.
22. Сафаров Ш. Когнитив тилшунослик. Жиззах .: “Сангзор” нашриёти, 2006.
23. Авдеева Л. Ўзбек миллий рақси тарихидан. М.Турғунбоева номидаги “Ўзбекрақс” миллий рақс бирлашмаси. Т.: 2001.
24. Муратова С. Миллий рақс воситасида маънавий – эстетик тарбиялашнинг методик асослари. Т.: “LESSONPRESS”, 2021.– Б.116 - 117.
25. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Terma>
26. <https://izoh.uz/uz/word/lapar>

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Арипов Хуршид ҚобиловичЮ.Ражабий номидаги ўзбек миллий мусиқа санъати
институтининг доценти.**Моминов Комил Толкунович**Ю.Ражабий номидаги ўзбек миллий мусиқа санъати
институтининг ўқитувчиси**Закиров Нодир Бахтиярович**Ю.Ражабий номидаги ўзбек миллий мусиқа санъати
институтининг ўқитувчиси

ЧОЛҒУ ИЖРОЧИЛИГИ САНЪАТИ ҲАҚИДА ИЛМИЙ НАЗАРИЙ ҚАРАШЛАР

<https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада Марказий Осиёда мусиқа илми ва мусиқа чолғу созлари ҳақида фикр юритилган. Шу билан бирга, чолғу созлар тўғрисидаги илмий назарий қарашларнинг пайдо бўлиши ва ривожланиш жараёни ёритиб берилган. Мусиқашунос олимларнинг тадқиқотларига қисқача шарҳ берилиб, уларда чолғу ижрочилигига тааллуқли жумлалардан таҳлиллар келтирилган. Мақола ҳажми уч қисмига бўлинган. Кириш қисмида Ўзбекистонда мусиқа илми ҳақида сўз юритилган. Асосий қисмда эса рисолалар таҳлиллари келтирилган. Якуний қисмда барча фикрлар жамланиб умумлаштирилган хулоса келтирилган.

Калит сўзлар. Чолғу ижрочилиги, ритм, най чолғуси, дамли ва зарбли чолғулар, оргонология, рисола, мусиқа илми.

Арипов Хуршид КабиловичДоцент Ўзбекского национального
института музыкального искусства имени
Ю.Раджаби.**Моминов Камил Толкунович**Преподаватель Ўзбекского национального
института музыкального искусства имени
Ю.Раджаби.**Закиров Нодир Бахтиярович**Преподаватель Ўзбекского национального
института музыкального искусства имени
Ю.Раджаби.

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ НА ИСКУССТВО МУЗЫКАЛЬНОГО ИСПОЛНИТЕЛЬСТВА

АННОТАЦИЯ

В данной статье описанно история музыкальных инструментов и музыкального образования в Центральной Азии. В то же время, статья описывает способ создани и развития научного и теоретического взглядов на музыкальные инструменты. Приведены краткие комментарии к исследованиям музыковедов, в которых они цитируют предложения, связанные с исполнением на инструменте. Статья разделена на три части. Во введении упоминается музыкальная наука в Узбекистане. В основной части анализируются различные брошюры. В заключительном разделе приводится обобщенный вывод.

Ключевые слова. Инструментальное исполнительство, ритмика, флейта, духовые и ударные инструменты, органология, брошюра, музыкальная наука.

Aripov Khurshid Kabilovich

Associate Professor of the Uzbek National Music Art
Institute named after Yu.Rajabi.

Mominov Kamil Tolkunovich

Teacher of the Uzbek National Music Art Institute
named after Yu.Rajabi

Zakirov Nadir Bakhtiyarovich

Teacher of the Uzbek National Music Art Institute
named after Yu.Rajabi

SCIENTIFIC THEORETICAL VIEWS ON THE ART OF MUSICAL PERFORMANCE

ANNOTATION

This article describes music education and musical instruments in Central Asia. At the same time, it describes the way how scientific and theoretical views about musical instruments were built and developed. Brief comments on the research of musicologists are given, in which they quote suggestions related to performance on the instrument. The article is divided into three parts. The introduction mentions music science in Uzbekistan. The main part analyzes various brochures. The final section provides a generalized conclusion.

Keywords. Instrumental Performance, rhythm, flute, damned and percussive instruments, organology, brochure, music science.

*"Music is an art, and art is a miracle. There are secluded
places in the heart and mind that can only be reached through art."*

Abu Ali Ibn Sina

National musical instruments hold a unique place in the practical and theoretical development of musical science, especially in instrumental performance. These instruments have contributed to the emergence of various musical works and the development of musical culture, evolving and refining through the ages to reach our time. Instruments and their performance techniques serve as a fundamental source for the practical and theoretical progress of the culture and art of each era.

Today, there are various musical instruments, each invented to suit the unique musical performance style of each nation. In the distinctive performance of these instruments, each nation's traditional tonal principles, performance schools, embellishments, structures, musical expression, creative works, skill, and other aspects are showcased. These instruments are used to perform pieces that reflect each people's national musical heritage, which is why they are called folk instruments.

After gaining independence, significant changes took place in the world of music in the Republic of Uzbekistan. During the years of independence, special attention has been given to the consistent development of the cultural sector, the effective organization of cultural and art institutions based on a thorough study of positive global experiences, trends, achievements, and results. Efforts

have also been made to expand their network, strengthen their material and technical base, and enhance the capabilities of their personnel.

On August 9, 2017, the President of the Republic of Uzbekistan, Sh.M. Mirziyoyev, signed the Resolution No. 156 (6850) on "Measures for the Further Development and Improvement of the Uzbekistan State Conservatory." In short, this resolution serves as another practical example of the high level of attention President Mirziyoyev is giving to the development of national musical art. It holds great importance as it aims to fundamentally improve the activities of the Uzbekistan State Conservatory and elevate the quality of training highly qualified specialists in the field of music to a new level.

On August 3, 2019, President Sh.M. Mirziyoyev also held a meeting with representatives of the country's intellectual and creative circles. During this meeting, many existing issues in the fields of culture and art were raised, and current creative processes were discussed.

Among the most popular art forms today is instrumental performance, which continues to receive special attention, as it is considered one of the most popular and modern forms of Uzbek musical art.

History shows that, in the past, not only scholars and intellectuals, but also keen music enthusiasts among kings, ministers, and generals, paid special attention to artists and their creative and performance activities, sometimes rewarding them handsomely or, conversely, punishing them if necessary. A vivid example of this can be seen in the following anecdote, which carries educational significance.

The great Amir Timur would gather singers and musicians, hosting musical evenings and unique competitions. During a gathering on one such occasion, the conversation turned to a renowned flute player, with those present praising his exceptional skill. Intrigued, Amir Timur wished to hear this flute player's melodies for himself. The master flute player was summoned, and he delighted the audience by playing various folk tunes, inspiring joy in their hearts. At some point, Amir Timur requested a particular melody. While the flute player was indeed a talented musician, he wasn't well-versed in that specific tune. Not wanting to refuse, he started to play but, at a certain high note, made a subtle mistake—one an ordinary listener would miss but that a discerning ear would catch.

Amir Timur, listening intently, noticed the mistake but didn't show any reaction. When the piece concluded, he praised the musician and awarded him a bag of gold from the royal treasury. The flute player expressed his gratitude and went home, only to find Timur's soldiers demolishing his house.

"What are you doing?" he shouted.

"We are carrying out the king's orders," they replied.

"That's not true," the flute player protested, angered. "I was just with Amir Timur!"

When the soldiers didn't stop, the flute player ran back to Amir Timur and explained the situation. After a long silence, Timur responded firmly:

"With the gold I gave you, you can build not just one, but two houses. By making a mistake in the melody, you destroyed not only a tune that someone else had perfected but also disrupted my inner peace."

Humbled by this bitter truth, the flute player fell silent and left without a word...

The realm of the heart! Could there be a higher tribute to art and creativity? Indeed, each perfectly crafted melody or song is akin to a solidly constructed building. It brings joy and spiritual nourishment, yet it cannot be destroyed.

Of course, tearing down someone's home over a single melody is harsh, but it is equally unjust to allow a moment of thoughtlessness to ruin a masterpiece that has become the cherished possession of thousands. As seen in the story above, this musical instrument carries both a grand history and a bright future. Its transformations and refinements over the years will be explored further below.

To develop schools of national instrumental performance, train highly skilled specialists, and accelerate the growth of national instrumental arts by utilizing scientific potential, many musicologists and instrumental artists have dedicated themselves to advancing the intricate nuances

of this art form. Important issues across all fields of instrumental performance are continuously studied, with a special emphasis on revealing still-untouched aspects of these performance schools.

As is known, each nation has its own unique music and instruments, each distinguishable by its tones and sounds. This distinctiveness enables us to identify the nationality of a piece of music based on its melody. For example, Arabic, Persian, Turkish, Indian, Uzbek, and Tajik music each has its unique essence, reflecting the cultural identity of the people it represents.

In historical sources, one of the sounds of music is referred to as "Nāgma," and two different names are provided for it. One of them is "Qavliy," which refers to natural human vocal sounds, while the other, "Fe'liy," is considered an artificial melody that originates from musical instruments.

The history of music science dates to ancient times. Based on the findings of scholars and the images and other information depicted on household items discovered underground and in various locations, we can witness that music science has a very ancient history. For example, the work "Avesta" is considered a rare text with a three-thousand-year history. Certainly, during that time, culture and art, particularly music performance, also existed. According to the historian Massoudi in his book "Muruj al-Zahab" (The Golden Valleys), Alexander the Great conquered the city of Istakhr and ordered scholars to translate the sections related to medicine, philosophy, and astronomy from the "Avesta," while he commanded the burning of the remaining parts.

When asked when the science of music originated, historian Nafas Shodmonov provided a clear answer: it began at the moment humans were created. He presented the following narrative: "According to the story, when Allah created Adam and breathed life into him, the sounds of music filled the entire heavens. Thus, it is not surprising that the term 'soul-giving' is used in relation to music."

However, there is no precise information about when the science of music originated. Music seems to possess a divine power, and there are various narratives regarding its emergence. In the "Explanatory Dictionary of the Language of Alisher Navoi's Works," it is stated that "the star of Zuhra is considered the patron of singers and musicians."

According to archaeological and written sources from the region of Mawarannahr (Transoxiana) dating back to the IV-VII centuries, this period is characterized by a high level of development in various forms of culture and art, including music. The walls of houses and palaces in ancient cities like Panjikent and Samarkand depict musicians playing instruments such as the oud, rubab, nay, karnay, and harp, dating back to the pre-Islamic era of Mawarannahr. In particular, one of the walls of the Panjikent palace features an image of a woman playing the harp. Today, among the musical instruments in practical use, there are historically preserved instruments as well as those that have been invented in recent years. Certainly, the initially created instruments were relatively simple, marking the beginning of the production of musical sounds.

Later, as people's musical consciousness elevated, more sophisticated instruments were created with advanced technical capabilities. In recent years, particular attention has been given to instrumental performance, leading to the establishment of departments for "Instrumental Performance" in primary, higher, and secondary specialized music institutions.

Musical instruments have been referred to by different names in various cultures for many years. In Uzbekistan, they are called "folk musical instruments," while in Arab cultures, they are known as "musical instruments," in Persian as "national musical instruments," in Russian as "musical instruments," and in Latin as "musical instruments," and so on.

To date, many historical treatises, scientific articles, textbooks, and educational manuals about folk instruments have been published. In Uzbekistan, the terms "folk instruments" and "national musical instruments" are currently being used instead of "folk musical instruments."

Х-ХVII-аср мусика рисолаларида шу қоидага асосланган доира усулларининг намуналари кўплаб келтирилади. Бунда асосан, узун ва қисқа бўғинларнинг ифодаси бўлган ундош ҳарфлардан бўғинлар тузилиб, бўғинлар бирикмаси еса шеър ўлчовлари ва доира усулларининг рукнларини ташкил этади.

The rhythmic patterns used in the frame drum (doira) also express the metrical patterns of Arabic verse (aruz). In the past, singers and musicians selected lyrics that matched the singing styles using rhythm patterns like "tan-tana-tanan," even without knowledge of the rules of aruz.

It should also be noted that in recent times, musicians have expressed these rhythmic sections using different sounds and words. For example: tak-taka-tum, taka-taka-tum, or bak-bak-bum, baka-bum, and so on. In the history of Khorezm music, they have also been referred to as tak-taka-gup. Regardless of how they are expressed, they reflect the long-short beats of the doira rhythms. Through these words and symbols, the rhythmic patterns were explained both in written and oral forms in the past.

It is well-known that one of the essential elements of maqam pathways is the doira rhythms. These doira rhythms are considered one of the decisive factors in revealing the characteristic aspects of maqam songs and melodies. Many of the melodies and songs within the maqams have been worked out through variations, where the doira rhythms play a crucial role.

Looking back at history, many scholars who lived and created in our homeland paid special attention to the science of music alongside their contributions to various fields. For example, Al-Farabi, Ibn Sina, Urmavi, Maraghi, Khorezmshah, Jami, Navoi, Qawqabi, Husayni, Darvesh Ali Changi, and Komil Khorezmi are among them.

From the 9th century onwards, musical treatises related to the science of music and its performance began to emerge. Notable works include Al-Farabi's "Kitab al-Musiqi al-Kabir" (The Great Book of Music), special chapters in Abu Ali Ibn Sina's "Kitab al-Shifa" (The Book of Healing) and "Danishnama," Abdulqadir Maraghi's "Maqasid al-Alhon," Urmavi's "Risalat al-Sharafiya," Qutb al-Din Shirazi's musical treatise "Durrah al-Taj," Abdurahman Jami's "Risala-i Musiqi" (Treatise on the Science of Music), Qawqabi's "Risala-i Musiqi," which is a treatise dedicated to "The Explanation of Twelve Maqams," Husayni's "Qanuni Ilm wa Amali Musiqi" (The Practical and Theoretical Laws of Music), and Darvesh Ali Changi's "Tuhfat al-Surur" (The Gift of Joy). In Komil Khorezmi's "Tanbur Nota Chizighi," the maqams are presented in musical notation.

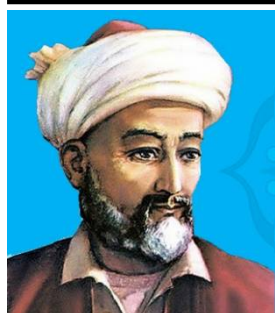
In the mentioned treatises, each thinker expresses knowledge related to the cultural life of their time, as well as information about musical instruments, their inventors, musicians, singers, composers, and musicologists.

However, it would be appropriate not only to rely on these treatises and literature but also to create new educational materials based on today's globalization and modern pedagogical technologies. Additionally, incorporating audio and video versions of musical works into practical performance would be beneficial.

In conclusion, it is not an exaggeration to say that today's performance practice of musicians has reached a perfected form. We must recognize that the performance and technical capabilities of Uzbek folk instruments, which have been refined over centuries and have found their place in the present, are at a professional level. The capabilities of Uzbek folk instruments in performance demonstrate their ability to interpret musical examples from various cultures alongside the standards of world classical music. This reflects the diversity of instruments and their representation in various folk and professional performance practices.

References:

1. Aripov Xurshod Qobilovich "Nay nolasi", T., 2013y.
2. A.Toshmatov "Xalq cholg'ulari Antalogiyasi" ., T., 2014
3. Nafas Shodmonov. "Temuriylar davrida musiqaşunoslik"., T., 1995 y.
4. S. Begmatov, M. Matyoqubov. "O'zbek an'anaviy cholg'ulari"., T., 2008 y.
5. Z. Oripov. "Sharq musiqa manbashunosligi (X XI asrlar)"., T., 2008 y.
6. O. Ibrohimov. "O'zbek xalq musiqa ijodi"., T., 1994 y.
7. B.Dosimbetov "Xalq cholg'ularidabijrochilik" T., 2014y

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Raximova Charos Xamidulla qizi

charosrahimova06@gmail.com

O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti
tayanch doktoranti (PhD)

O'ZBEKONA YUMORNING ZAMONAVIY TALQINI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o'zbek yumorining milliy negizi, milliy komedik asarlarning zamonaviy talqini – yutuq va kamchiliklari haqida so'z yuritiladi. Farg'ona viloyat musiqali drama teatrida sahnalashtirilgan “Donishqishloq hangomalari” spektakli orqali ijodiy jamoaning repertuar shakllantirishdagi izlanishlari tahlil qilinadi.

Tayanch so'zlar: komediya, rejissyor, xalqona yumor, ijodiy jamoa, dekoratsiya, ramziy obraz, rekvizit.

Рахимова Чарос Хамидулла кизи

charosrahimova06@gmail.com

докторант (PhD) Государственного института
искусств и культуры Узбекистана

СОВРЕМЕННАЯ ИНТЕРПРЕТАЦИЯ УЗБЕКСКОГО ЮМОРА

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются национальные основы узбекского юмора, современные интерпретации национальных комедийных произведений — их достижения и недостатки. Анализируются творческие поиски коллектива по формированию репертуара на примере спектакля «Донишкишлак хангомалари», поставленного в Ферганском музыкально-драматическом театре.

Ключевые слова: комедия, режиссёр, народный юмор, творческий коллектив, декорация, символический образ, реквизит.

Rakhimova Charos Khamidulla kizi

charosrahimova06@gmail.com

doctoral student (PhD) of UzSIAC chair of Art History and
Cultural Studies

MODERN INTERPRETATION OF UZBEK HUMOR

ABSTRACT

This article examines the national foundations of Uzbek humor and modern interpretations of national comedic works, highlighting their achievements and shortcomings. The creative pursuits of the ensemble in repertoire formation are analyzed through the example of the play “Donishkishlok Hangomalari”, staged at the Fergana Musical Drama Theater.

Keywords: comedy, director, folk humor, creative team, set design, symbolic image, props.

Har bir komedik asar zamirida muayyan darajada kulgi ustuvordir. Bu san'at xayotiy muammolarga "yengil" yondashayotganday tuyulsa-da, aslida kulgi vositasi bilan zamonaviy muammolarni ko'rsatishga, ularni xalq etishga imkoniyat doirasi yo'l qo'yadi.[1.33] Yumor har bir xalqning muayyan tiynati (mentaliteti) asosida yaratiladi va bu hosiya (umor) dan o'zbek adabiyoti va san'ati yetarli darajada o'zining salmoqli merosiga ega. Binobarin, yumorga moyillik – xalqimizga xos xususiyatlardan biri.[2.21] Ushbu xislat yuksaklik, oliyanoblik hamda axloqiylikning butun ulug'vorligini, shu bilan bir qatorda, inson qadr-qimmatini tushunadigan, ularga nisbatan ehtirosli muhabbat bilan ruhlangan kishilarda bo'lishi tabiiydir. Ular o'zlarida oliyanoblik, aql-u farosat, sof insoniy fazilatlar his etadilar, shuning uchun o'zlarini ham, o'zgalarni ham hurmat qila oladilar. Ammo, yumorga moyil bo'lish uchun buning o'zi yetarli emas. Buning uchun inson nozikta'b, ta'sirchan, salgina nuqsonga g'ashi keladidan, ziyrak kuzatuvchan, odil va ayni damda, beg'araz tabiatli bo'lmog'i ham zarur. Bundaylar nazaridan barcha g'ayriinsoniy nuqsonlar – ikir-chikirlar, yaramaslik, tubanliklar, pastkashlik, loqaydlik kabi illatlarning hech biri yashirinib qolmaydi.

Ma'lumki, zamonaviy mavzudagi sahna asarlari asosan drama hamda komediya janrlarida yaratiladi. Drama odatiy hayotga juda yaqin bo'lsa, komediya tomoshaviyligi bilan xarakterlanadi.[3.33] Erkin Vohidovning “Donishqishloq latifalari” (1989) asarida o'zbek yumorining milliy negizi mavjud. Mana shu o'zbekona yumor bilan yo'g'rilgan shoir she'riyati asosida “Donishqishloq hangomalari” S.Meliyev insenirovkasida yanada o'zgacha, o'ziga xos qiyofada sahna asariga aylanganini kuzatish mumkin. Binobarin, shoir Erkin Vohidov asarida jilva qilgan sho'x yumor ushbu sahna asari tomoshabinga yuqimlili bilan alohida ahamiyatlidir. “Donishqishloq hangomalari” insenirovkasining o'zidayoq, Erkin Vohidov tomonidan aytilgan o'tkir fikrlar, quyma she'riy shakllar-u latif kulgu ohangining mujassamligi tomoshabinni rom etishi tabiiy. Latifa ayta bilishning o'zi – alohida iqtidor, albatta. Ammo, asardagi latif she'riyatning ohoriy ohangini sahnada, aynan, obrazli tarzda harakatlar asosida ijro etib berish o'zgacha mahoratni talab etadi. Hozir, talqin san'atining — rejissyor va aktyor ijodining aqamiyati va unga tomoshabinning e'tibor va hurmati, binobarin, talabi ham har qachongidan ortib ketdi.[4.201] Nazarimizda, ushbu talab teatr aktyorlari tomonidan uddalangan.

Sahnaviy ijro mazarasi shuni ko'rsatadiki, rejissyor Sayfiddin Meliyevning modernizm yo'nalishidagi ijroviy talqini spektakl avvalidan so'ngiga qadar ustuvorlik kasb etadi. Sahnaviy asarning individual xususiyati ham uning modern manzaraga mansub ekanligida. Muallif va rejissyor tasavvuridan kelib chiqilgan holda, bevosita zamonaviylik ruhining singdirib yuborilganligi asarning ma'lum darajada novatorlik jihatlarini namoyon etadi. Masalan, rekvizitlar masalasiga to'xtalar ekanmiz, barmoq bilan sanarli bo'lgan g'ildirak (lar), temir sistema, oddiy tayoq kabi buyum(narsa)larning o'ndan ortiq jihoz vazifalarini bajara olganini ko'rish mumkin. O'rni kelganda, oddiy g'ildirakning goh Matmusaning charxpalagi, gohida ustun yoki simyog'och, o'rni kelganda Matmusaning lagani yoxud tandir vazifalarini uddalagan holatlar tomoshabin tasavvurini charxlashga, shuningdek, “bu nima ekan”, degan abstrakt tafakkurning jonli mushohada bilan muqoyasa qilinishiga ijobiy turtki berishi ehtimoldan xoli emasdir. Hatto temir sistema ham, o'rni bilan goh “ilg'orlikda bayroqdor” Matmusaning minbari, haykal uchun poydeor, qolaversa, o'g'rildan yashirinish mumkin bo'lgan sandiq, shuningdek, devor, to'siq vazifalarini ham bajargan. Teatrlarimiz sahnalarida qo'yilgan ko'plab spektakllarda foydalanilgan muayyan rekvizitlar – uy-ro'zg'or buyumlaridan foydalanilgan epizodlarda tomoshabin shunchaki uning real predmet (choynak-piyola, non-choy, ichimlik yoxud meva-cheva)lar vositasida, birmuncha oddiylik, jo'nlik kuzatilishi mumkin. Sahnaviy ijro jarayonida, tomoshabinning fikriy tasavvuri aynan shunday o'rinlarda tez barham topishi asarning pirovard natijalari yo'lidagi salbiy omillardan biri, albatta.

Jonli mushohada jarayonining bu kabi nafaollik holati mazmuniy bo'shliqni keltirib chiqarishi va muayyan darajada, tomoshabinni o'ziga yetarli darajada jalb qilmagan holda, uni sahnaviy manzaradan ma'lum muddatga uzoqlashtirish xavfini tug'dirishi ehtimoldan xoli emas. "Donishqishloq hangomalari" dagi ijodiy manzara bunday jiddiy xavfdan mutlaqo xoli: masalan, birgina g'ildirak aktyor qo'lida ko'rilganda, beixtiyor, tomoshabin ongi-shuurida "bu nima?" degan savol tug'ilishi, fikrlashi, ijroviy manzarani mushohadali kuzatishiga keng imkon yaratadi. Ayniqsa, mazkur asarni mutolaa qilgan tomoshabin hangomalar mazmunini hech qanday qiyinchiliklarsiz tezda anglab yetadi. Qolaversa, tanlangan rekvizitlar nafaqat teatr sahnasi uchun, balki gastrollar, ochiq osmon ostidagi maydonlarda mazkur asarni ijro yetish uchun ham qulayligi bilan ham ahamiyatlidir.

Rejissuraviy talqindagi ijobiy jihatlardan yana biri shuki, unda milliylik, an'anaviylik tamoyillarining zamonaiylik bilan uyg'unlashuvi ko'rinadi. Qo'shiqlarning xalq og'zaki poetik ijodiy namunalariga asoslangani, zamonaviy kiyimlardagi milliy shakllar (naqshlar)ning mavjudligi, shuningdek, ommaviy hamda yakka raqslar harakatlaridagi milliy elementlar fikrimizning yorqin dalilidir. Qolaversa, spektakldagi kiyimlarni boshqa sahna asarlarida mutlaqo uchratilmasligi ham alohida ijobiy omil sifatida, tomoshabin tasavvurida muhrlanishi muqarrardir. Bu esa asarning o'ziga xosligini ta'minlagani holda, biryozlamalik (primitivlik) kabi nuqsonlarga chek qo'ya olgan. Darvoqe, Erkin Vohidovning "Donishqishloq latifalari" mazmunan sobiq sho'ro davriga xos bo'lsa, rejissyor talqinidagi "Donishqishloq hangomalari"da eski davrdagi primitiv shablonlardan mutlaqo xoli tarzda, ijroga yo'naltirilganini ko'rishimiz mumkin. Bu esa, rejissyor Sayfiddin Meliyev tomonidan amalga oshirilgan yangi modern uslub, ma'lum ma'noda, novatorlik hosilasi desak ham xato bo'lmas. Umuman olganda, spektaklning rejissuraviy talqinidagi ko'plab afzal jihatlarni e'tirof etish mumkin. Masalan, ko'plab zamonaviy mavzudagi spektakllarda aktyorlarimizning sahnaviy ijroda o'z kiyimlarida namoyon bo'lish holatlari bugunning tipik hodisalaridan biridir. Modomiki tomoshabin muayyan spektaklni ko'rar ekan, uning tasavvuridagi sahnaviy qahramon yorqin yashab qolishi uchun individual qiyofa, xarakter, individual nutq, harakat va holat kasb etishi shart. Ushbu sanab o'tilgan jihatlardan sanha asarining yetarli darajada muvaffaqiyat qozonishi hamda umrzoqlik taqdirini hal qiluvchi muhim omillar hamdir. "Donishqishloq hangomalari"dagi qahramonlar kiyimlari, nutqiy mahorat hamda harakat-holatlarining alohidalik xususiyatlari spektaklning katta yutug'i sanaladi.

Ijroviy manzaraning yana bir ijobiy jihati aktyorlar ansamblidagi faollik va uyg'oqlikning tomoshabinga yuqtirilish mas'uliyatidir. Afsus bilan aytish mumkinki, ko'plab teatrlarimizdagi aktyorlar imidjidagi noxush xususiyatlardan biri – qomatning erta buzilishi, ortiqcha semizlik, qiyofadagi muammolar (erta qarib qolish), sahnaviy plastikadagi sustlik; harakatlardagi tezlik va shiddatkorlikning yetarli darajada bo'lmasligi tomoshabin taassurotiga salbiy ta'sir qilishi shubhasiz. "Donishqishloq hangomalari" esa, bunday xavfdan mutlaqo xoli: ommaviy sahnaning o'zidayoq, tomoshabin ruhiyatini uyg'otadigan faol sahnaviy atmosfera ustuvorligini his qilish mumkin. Unda har bir personaj o'ziga xos alohida plastikaga ega: hatto boshqa ijrochilardan yoshi kattaroq va nisbatan ortiqcha vazndagi aktyor Shavkat Bo'tayevning yoshlar bilan tengma-teng tarzda, favqulodda yugurish va sakrash, yumalash kabi chaqqon harakatlari muayyan xarakter yaratibgina qolmay, tomoshabin diqqatini muntazam tarzda sahnaga jalb etishga xizmat qildirilgani bilan diqqatga sazovordir. Darhaqiqat, har bir aktyor yoshidan va ko'rinishidan qat'i nazar, mana shunday energiya, shiddat va o'z rolga ijodiy yondashuvchan bo'lmog'i zarur. Mana shu xususiyatlarni "Donishqishloq hangomalari"dagi barcha personajlarda shakllantirishga ma'lum darajada erishiilganini kuzatish mumkin. Buning natijasida, spektaklning asosiy qahramonlari: Matmusa (Akmal Mirzayev), hikoyachi (Shavkat Bo'tayev), Matmusaning xotini (Muxlisa Toshpo'latova, Shavkat Bo'tayev), shaharlik mehmon (A.Temirov) larning qiyomiga yetkazilgan ijroviy muvaffaqiyati ta'minlangan. Qolaversa, ommaviy sahnalardagi donishqishloqlik afanditabiat olomon qiyofasini jonlantirgan iste'dodli aktyorlar – Foziljon Akbarov, Shahnoza Qosimova, Lyudmila Normatova, S.Nazirov, Asilbek Ahmedov, Dildora Xolmatova, Madyor Ibrohimov, Gulnora Jo'raboyeva va boshqalarning mahoratli ijrosidagi samimiyat tomoshabinlarning uzoq vaqtgacha ijobiy taassurotlari hamda spektaklning yutug'ini ta'minlashga munosib hissa qo'shgan.

Sahnaviy ijroning yana bir muhim manbalaridan biri – musiqiy fon haqida ham alohida aytib o‘tish o‘rinli. Ansamblning boshqa ko‘plab spektakllardan farqli o‘laroq, parda ortida emas, aynan tomoshabin ko‘z o‘ngida, yoqimli, diltortar kuy va qo‘shiqlarning jonli ijrosi asarning jozibasi hamda ta’sirchanligini kuchaytirgan.

Sahna dekoratsiyasi, asosan, karikaturani eslatuvchi rasmlar galereyasi mohir rassom F.Qo‘chqorov tomonidan mahorat bilan ishlangan. Bu esa, sahna asarining boshlanmasidayoq, spektaklning kulgili sahnalarga mansubligini ko‘rsatib, tomoshabin diqqatini sahnaga jalb etishga yo‘naltira olgan. Bularning hammasi spektaklning yaxlitligini ta’minlab, rejissyorning badiiy asar bilan chuqur tanishgani, qolaversa, rassom va ijodiy jamoaning yakdilligidan dalolatdir.

“Donishqishloq hangomalari”dagi eng asosiy xususiyat yumorning yetakchiligidadir. Masalan, sahnaviy ijroning prolog qismidanoq, yuqorida aytib o‘tilgan o‘zbekona yumor hissining o‘tkir kinoyaviy ifodalar bilan to‘yintirilgan holatini kuzatish ehtimoldan xoli emas. Ommaviy sahnadagi kayfiyat hissining o‘ziyoq, xalq emas, olomon manzarasini namoyon etishi bilan, hali asarning asl mohiyati ochilmagan holda, muallif (Erkin Vohidov) tilidan bayon etilayotgan falsafiy mushohadalar (“Kuy avjida uzilmasin tor” she’rining murojaat, da’vat ko‘rinishida aytilishi) donishmand kuzatuvchining afandife’l oddiy olomon hayot tarzi ustidan chiqarayotgan xulosa va hukmlariga monand ohangda yangraydi. Mana shunday holda, sahnaviy ijro vositasida tomoshabin ko‘z o‘ngida ikki qarama-qarshi qutb – donishmand faylasuf (shoir) hamda ijtimoiy-siyosiy ongdan mahrum olomon o‘rtasidagi ziddiyat namoyon etib beriladi. Zero, har bir tomoshabinning bilim va saviyasiga xos va mos obrazlar sahnada namoyon: har bir personaj real hayotimizda, ijtimoiy hayot tarzimizda uchraydigan jonli insonlar bo‘lib, tomoshabin ularni juda tez tanib oladi, hatto ma’lum darajada, ushbu ommaviy sahnadagi odamlar ichidan o‘zini ham topib olishga muvaffaq bo‘ladi. Asarning salmog‘i va ta’sir kuchi o‘laroq, beixtiyor, buyuk Gogolning “Revizor” komediyasidagi “Nega kulyapsizlar? O‘zingizning ustingizdan o‘zingiz kulyapsizlarni?” degan xitob yangrayotganini his qilish mumkin. Sahnada namoyish etilayotgan “Matmusaning qishlog‘i”, “Matmusaning charxpalagi”, “Matmusaning qalpog‘i”, “Matmusaning dutori”, “Matmusaning uylanishi”, “Tandir kiygan Matmusaning” va hokazo hangomalar manzarasi o‘laroq, tomoshabinni o‘ylantirayotgan muammolar – Donishqishloqning shunchaki bir qishloq emas, butun bir jamiyatning kundalik hayot tarzi ekani, ma’naviy, ijtimoiy va siyosiy ongdan mahrum olomonning o‘zi ham minglab matmusalar ekani sahnaviy ijrodagi achchiq kulgilar qatiga kirib, fikrlashga undaydi. Masalan, aktyor Shavkat Bo‘tayeov tomonidan tomoshabinga uzatilayotgan ushbu xitobga e’tibor qaratsak:

Sodda demang ularni,

Ular soda bo‘lmaydi.

Kuldirsa ham sizlarni

O‘zlari hech kulmaydi...[5.241]

Ushbu xitob orqali xalq (yoki tomoshabin) ning kulishga ham kuchi yetmay qolayotgani, sababi, bu latifada jamiyatda kechayotgan ma’naviy inqirozning shu qadar achchiq, kulgili tarzda gavalantirib beriladi. Masalan, “Matmusaning charxpalagi” sahnasini olaylik. Matmusa hammani qoyil qoldirish uchun charxpalak yasaydi-yu, uquvsizligi bois, teskari o‘rnatib qo‘yadi. Bu xatoni o‘nglamochi bo‘lgan donishqishloqliklar goh daryoni sal ko‘tarmoqchi bo‘ladilar, goh dalani sal pastga tushirmoqqa bel bog‘laydilar. Kimdir, navbat bilan charxpalakni aylantirib turaylik, desa, yana kimdir, daryoni teskari oqizish kerak, deb maslahat beradi. Chetdan qaraganda, tomoshabin bu epizodlarni teskari hayot tarzi, degan holda, latifanamo xulosa qilishi mumkin. Ammo, chuqurroq mushohadaga berilsak, bu manzaralar latifa emas, xalqimiz o‘tmishidan ayni haqiqat ekanini bemalol anglab yetish mumkin. Buning uchun uzoqqa bormaslik, yaqin o‘tmishimiz va bugundagi muammolarni esga olish kifoyadir. XX asrning so‘nggi choragi turg‘unlik davri sifatida, tariximizning qora dog‘lariga aylanmadimi? Xalqimiz ichidan ayrim matmusalar chiqib, ayollarning tenghuquqligini ro‘kach qilishib, ularni “po‘lat ot”larga mindirishib, “qahramon”lar yasalmadimi? Ayol tongdan shomga qadar ishladi, uy-ro‘zg‘orning xizmati ham uning bo‘ynida. Goho ulardan amaldorlar ham kashf etildi: endi ayollarning umri majlislarda o‘tib, oilasini faqat tunda “ziyosat” qiladigan bo‘ldi. Farzand tarbiyasi, uning sog‘lig‘i haqida qayg‘urish ham ayolning zimmasida. Kasalini boqishga yaradilar, ammo tarbiya qo‘ldan chiqdi. Qarabsizki, hayot Matmusaning

charxpalagidek teskari aylana boshladi. Ayollar ruhan toliqdilar, avlod palagi aynidi, o'zbekning bolasi zohiran maydalashib ketdi, salomatligi haminqadar darajaga yetdi. Afsuski, jamiyatdagi mana shu qusurlar mustaqillikdan keyin ham davom etmoqda. Ayollarning aksariyati bugun ham ro'zg'or tashvishlaridek iqtisodiy bo'shliqlarni to'ldirish bilan ovora; farzand tarbiyasiga esa vaqt yetishmaydi. Erkaklarning fe'llari ushoqlangan – ayollari ro'zg'or tebratsa, orlanmaydigan bo'lib qoldilar. Ayollar fe'lida esa, erkakshodalikday jarohatlar ko'paya bordi. Jamiyatda yuz berayotgan mana shu illatlar spektaklning boshidan oxiriga qadar iste'dodli aktyorlar Shahnoza Qosimova, Lyudmila Normatova, Dildora Xolmatova, Gulnora Jo'raboyealar tomonidan qiyomiga yetkazilgan ijro vositasida tomoshabinga tushuntirilayotgani sahna asarining muvaffaqiyatini ta'minlagan.

Teatr real ijtimoiy hayotni tomoshabin ko'z o'ngida gavdalanitiribgina qolmay, o'tmish hamda kelajak muammolarini ham o'z mazmuniga singdirmog'i, bugungi ijtimoiy hayot tarzidan ancha ilgari qadam bosmog'i zarurdir.[6.84] Masalan, "Matmusaning uylanishi" sahnasida xalqimiz o'tmishidagi sobiq sho'rolar tizimi: hammayoqqa alvon yopishtirib, "besh yillikni uch oyda bajaramiz!" mazmunidagi shiorbozliklar tanqid ostiga olinsa, "Tandir kiygan Matmusa" hangomasida esa, kundalik hayotimizning og'riqli muammolari kulgili voqealar, harakat va holatlar vositasida ijro qilingan. Sahnada Matmusa (Akmal Mirzayev) ning "eshak" ustida tandir kiyib borayotgan paytga e'tiborimizni qarataylik. Yo'lni ko'ra olmagan, eshagi qayoqqa qarab ketayotganini bilmagan Matmusa (Akmal Mirzayev) "Ey tangrim, yo'ldan adashmasin, eshagimga aql ber", deb iltijo qiladi.

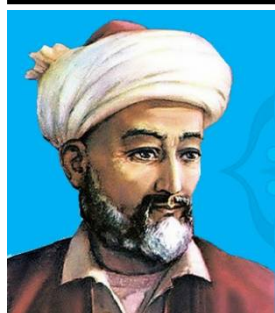
Teatr san'ati azaldan xalq orzu-armonlarini, quvonchi va tashvishlarini, kurashini ifodalovchi san'at sifatida shakllangani ma'lum.[7.18] Tomoshabin sahnada ijro etilayotgan ushbu hangomani kuzatar ekan, ishonch bilan aytish mumkinki, bugunda o'tmish madaniyatimiz, ufr-odatlarimiz, ona tilimizni anglashdek buyuk fazilatlardan yiroqlashayotgan, huquqiy ongi yetarli darajada shakllanmagan avlod shakllanib ulgurayotganidan tashvishga tushishi tabiiy. G'ofillik eshagiga minib, tandir kiyib yo'lga tushgan Matmusa qiyofasida tomoshabin ongsiz va loqayd olomonni bexato anglab olishi mumkin. Bu holat davlatimiz uchun ham juda katta ijtimoiy fojiani keltirib chiqarishi, yurtdoshlarimizning deyarli ko'pchiligida, kelajak qoshidagi burchlilik tuyg'usi, vijdonni yetaklaydigan e'tiqod tuyg'usi ustuvor emasligi har bir tomoshabinni tashvishga soladi, degan umiddamiz.

Sahnaviy talqin borasidagi yuqorida aytilgan barcha mulohazalarimiz spektaklning muvaffaqiyatli jihatlaridirki, bu holat, bevosita tomoshabin dunyoqarashi, shaxsiyati bilan bog'liqdir. Shu o'rinda, spektakl muvaffaqiyatiga to'sqin bo'lishi kutiladigan jiddiy muammo haqida ham aytib o'tish o'rindidir. Yuqorida aytib o'tilganidek, tomoshabin asarni mutolaa qilib, mazmunini bilan to'liq tanish bo'lsa, hech qanday tushunmovchiliklarsiz spektaklni ijobiy qabul qilishi haqiqat. Ammo tomoshabin badiiy asar bilan tanish bo'lmasa, spektakldagi ramziy jihatlarini yetarlicha anglay olmaydi. Bu esa, ularning spektakl borasidagi tasavvurida salbiy baholashga sabablarga olib kelishi mumkin. Shu bois, teatr va kitobxonlik o'zaro chambarchas bog'liq jarayondirki, biri ikkinchisini ma'rifiy to'ldirgan holda, jamiyat a'zolarining dunyoqarashi yuksalishini ta'minlaydi. Mamlakat taraqqiyotidagi ustuvor sohalaridan biri bo'lgan teatr san'atining rivoji uchun jamiyatimizdagi barcha jabhalarda kitobxonlikni yuksaltirishga erishish bugunning eng dolzarb vazifalaridan biridir.[8.4]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Qodirova S. Teatrda hayot aksi. – T.: "San'at" jurnali nashriyoti, 2011. - 24 b.
2. Jo'rayev M. Hayot va komediya. -Toshkent: Fan, 2008. -156 b.
3. Yakubov B. Zamonaviy o'zbek dramaturgiyasi va uning sahnaviy talqini (1991-2016 yy). San'atshunoslik fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – Toshkent: 2019. – 166 b.
4. Tursunov T. Sahnada va zamon. -Toshkent: Yangi asr avlodi, 2007. -267 b.
5. E.Vohidov. "Kuy avjida uzilmasin tor". -Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1991. – 331 b.

6. Islomov T. Tarix va sahna. - Toshkent: G'ofir G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1998. -136 b.
7. Bayandiyev T., Ikromov H., Ahmadjonova M. O'zbek teatrida milliy g'oya talqini. – Toshkent: O'zDSI, 2009. -220 b.
8. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-fevraldagi “Madaniyat va san'at sohasini yanada rivojlantirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida”gi qarori.

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

Азиз Ражабий,Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институти,
вокал кафедраси катта ўқитувчиси

ЮНУС РАЖАБИЙ ФЕНОМЕНИ ВА XX АСР ЎЗБЕК МУСИҚАШУНОСЛИГИНИНГ ШАКЛЛАНИШИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

АННОТАЦИЯ

Яқин тарихимизда ҳам бастакор, ҳам хонанда санъаткорлар кўпдек туюлади. Миллий муסיкий маданиятимизнинг нуфузи шу мезон билан билан белгиланган даврлар ҳам бўлган. Аслида иккала йўналишни юкори савияда мукамал уйғунлаштира олган санъаткорлар ниҳоятда ноёб ҳисобланади. Серқирра истеъдод соҳиби, буюк мусиқашунос, моҳир созанда, соҳировоз хонанда, фольклоршунос олим, фидойи педагог- мураббий, академик Юнус Ражабийнинг беш жилдли “Ўзбек халқ мусиқаси” тўпламидан икки мингдан ортиқ хилма-хил характердаги, турли жанрлардаги ўзбек халқ ашула, кўшиқ, чолғу куйлари ва мақомлари ўрин олган. Улуғ аллома ўзбек халқ мусиқасини тизимли равишда тўплаб, хилма-хил ашула, кўшиқ жанрларини жамлаш ва ёзиш тажрибасини бойитиш жараёнида уларнинг асл вариантини сақлаган ҳолда, босқичма – босқич мукаммаллаштириб борди. Зеро, ўзбек халқининг кўшиқчилигидаги юксак маданият ўзининг мелодик ва ритмик интонацион бойлиги билан ажралиб туради. Академик халқ куйларини нотага ёзганда ҳам, тўплаганда ҳам, аввало, ҳар бир куйнинг миллий колоритга бой характери, миллий руҳи, шакли ва тузилиш қонунларини ўрганди. Мазкур мақолада академик Юнус Ражабий феноменининг ўзига хос тамойиллари, унинг тарбиявий - ахлоқий, бадий – эстетик, маънавий – маърифий хусусиятлари тадқиқ қилинган.

Калит сўзлар: муҳит, истеъдод, мусиқа, маданий қадрият, Ражабий, миллий рух, бастакорлик, мерос.

Азиз Раджаби,Старший преподаватель кафедры вокала
Узбекского государственного института искусств и культуры.

ФЕНОМЕН ЮНУСА РАДЖАБИ И СТАНОВЛЕНИЕ УЗБЕКСКОГО МУЗЫКОЛОГИИ XX ВЕКА

АННОТАЦИЯ

В нашей недавней истории, кажется, было много талантов, которые были и композиторами, и певцами. Были периоды, когда престиж нашей национальной музыкальной культуры определялся этим критерием. На самом деле артисты, которые могли идеально сочетать оба направления на высоком уровне, встречаются крайне редко. Пятитомный сборник «Узбекская народная музыка» Юнуса Раджаби, многогранно одаренного человека,

большого музыковеда, искусного музыканта, сопрано-певца, ученого-фольклориста, преданного учителя и наставника, академика, содержит более двух тысяч узбекских народных песен, песен, инструментальных мелодий и макамов разного характера и жанра. Великий ученый систематически собирал узбекскую народную музыку, обогащал свой опыт собирания и записи различных жанров песен, песнопений, сохраняя при этом их оригинальный вариант, постепенно совершенствуя их. Потому что высокая культура пения узбекского народа отличается мелодическим и ритмическим интонационным богатством. Как при записи народных песен в ноты, так и при их собирании академик в первую очередь изучал богатый национальный колорит каждой песни, ее национальный дух, форму и законы композиции. В данной статье изучаются уникальные принципы феномена академика Юнуса Раджаби, его воспитательно-нравственные, художественно-эстетические, духовно-просветительские особенности.

Ключевые слова: среда, талант, музыка, культурная ценность, Раджабий, национальный дух, композиция, наследие.

Aziz Rajabi,

Senior Lecturer of Vocal Department, of the
Uzbek State Institute of Arts and Culture.

THE PHENOMENON OF YUNUS RAJABI AND THE FORMATION OF 20TH CENTURY UZBEKISTAN MUSICOLOGY

ANNOTATION

In our recent history, it seems that there have been many artists who were both composers and singers. There were periods when the prestige of our national musical culture was determined by this criterion. In fact, artists who were able to perfectly combine both directions at a high level are extremely rare. The five-volume collection “Uzbek Folk Music” by Yunus Rajabi, a multi-talented person, a great musicologist, a skilled musician, a soprano singer, a scholar of folklore, a devoted teacher and mentor, academician, contains more than two thousand Uzbek folk songs, songs, instrumental melodies and maqams of various natures and genres. The great scholar systematically collected Uzbek folk music, enriched his experience in collecting and writing various genres of songs, songs, while preserving their original version, gradually improving them. Because the high culture of the Uzbek people's singing is distinguished by its melodic and rhythmic intonation richness. Both when writing folk songs into notes and when collecting them, the academician first of all studied the rich national color of each song, its national spirit, form and laws of composition. This article studies the unique principles of the phenomenon of academician Yunus Rajabiy, its educational-moral, artistic-aesthetic, spiritual-enlightening features.

Keywords: environment, talent, music, cultural value, Rajabiy, national spirit, composition, heritage.

Учинчи Ренессанс пойдевори яратилаётган Янги Ўзбекистонда Мухтарам Президентимиз ташаббуси билан амалга оширилаётган ислохотлар маданият ва санъат соҳасида янги таракқиёт даврини бошлаб берди. Аслида санъат тарихи ватан тарихининг таркибий қисми сифатида алоҳида тадқиқот манбаи ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Маданият ва санъат соҳасини янада ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарорида таъкидланганидек, “Ўқувчи ва талабаларнинг мусикий билим ва кўникмаларини ошириш, уларнинг қалбида миллий маданиятга бўлган муҳаббатни шакллантириш, ёш истеъдодларни аниқлаш ва кўллаб-қувватлаш” [2] давлат сиёсати даражасига кўтарилди.

Дарҳақиқат, миллий мусиқа таъсирида инсоннинг маънавий – руҳий имкониятлари, тасаввурлари, ҳиссиётлари, илҳоми ва истеъдоди юксалиб бораверади. Бу юксалиш қалбни поклаб, яхшилик ва эзгулик туйғулари ила ташқи оламни ўзгартиришга, ҳаётни ҳар қандай

шароитда ҳам тартибга солишга, гўзаллаштиришга қодир бўлган кучдир. Асрий тўфонларга бардош берган бой мусикий меросимизнинг нақадар барҳаётлиги, яшовчанлиги, янги авлодларга кучли маънавий таъсир ўтказиши ҳақида буюк маърифатпарвар олим Абдурауф Фитрат шундай деган эди: “Биз, ўзбеклар ўз мусикамизнинг жудаям бой экани тўғрисида кўп гапирдик. Ҳам гапириб турамыз. Бу ишимиз ёмон эмас. Албатта, у бир мусикаки, ёлғиз ўзининг классик қисмида уч юздан ортиқ куй сақлаган. Бир мусикаки, бу кун ўн бешга яқин чолғунинг эгасидир. Бир мусикаки, ўзининг текширишга лойиқ назарияси, усули бор. Уни мактаганлар, албатта, тўғри сўзлайдилар” [3; 240]. Томирларида миллий ўзлик туйғуси, миллат тарихи, қадриятлари мужассам бўлган мусика санъатимизнинг “текширишга лойиқ назарияси, усули”ни тадқиқ қилишга интилиб, умрини шу соҳага бахшида қилган фидойилардан бири, мусика илмининг қомусий олими, машҳур бастакор, хонанда, созанда, фольклоршунос, моҳир педагог, атоқли жамоат арбоби Юнус Ражабийдир.

Буюк мусикашунос олим Юнус Ражабий 1896 йил 5 январда Тошкент шаҳрининг Чақар маҳалласида, уста боғбон Ражаб отанинг серфарзанд хонадонида дунёга келди. Оила аъзолари ниҳоятда хуштавозе, серзавқ, санъатсевар инсонлар эди. Хонадон бекаси Ойша биби отин Қуръони Каримни, кўплаб халқ достонларини ёддан билар, ҳар бир сўзига мақол ёки матал қўшиб гапирарди. Маҳалла аёллари йиғилишиб, уларнинг хонадонида яссавийхонлик, машрабхонлик, бедилхонлик қилишарди. Бундай давраларда беш фарзандини ерга қўйган отини юраги эзилиб, маҳзун ва мунгли аллаларни куйлар, уларни аёллар сел бўлиб, тинглашарди. Бастакор ўз болалигини шундай хотирлайди: “Ота – онам - Ражаб бобо ва Ойша биби боғбонлик, тўқувчилик билан шуғулланиб, ҳалол меҳнат қилиб, бизларни ҳалол едириб – ичириб, яхши тарбия бериб ўстиришган. Санъат ва адабиётнинг ўта шинавандалари бўлишган. Онам Ойша биби мени “Етти хазинага учрагин”, деб дуо қилардилар. Кейин билсам ўша дуолари мустажоб бўлиб, мен учраган ўша етти хазина бу халқимизнинг мусикий мулки, битмас – туганмас оҳанрабо дил куйлари, халқ қўшиқлари, ашулалари, мақомлари экан” [4;53].

Ражаб ота боғ кўшнилари Мирза Қосим ҳофиз ва Мулла Тўйчи ҳофиз билан жуда кадрдон эди. Машхур ҳофизларнинг хонадонларида ҳар окшом мухлислар йиғилар, тонготар мусиқийхонлик - кўшиқхонлик, шеърхонлик бўларди. Отасига эргашиб чиққан бўлажак академик худди катталардек сеҳрланиб, мумтоз мусиқий асарларни диққат билан тингларди. Улуғ ҳофизларнинг сеҳрли хонишлари ва куйлари, онаси Ойшабибининг дostonлари, акаси Ризки Ражабий танбур чертиб, куйлаган халқ кўшиқлари таъсирида унда болаликдан мусиқага, санъатга, китоб мутолаасига ҳавас уйғонди.

Боланинг мурғак тасаввури, миллий ўзлиги оила муҳотида шаклланади. Ҳар қандай миллий маданият ўз тарихий илдизларига, кўҳна анъаналарига таянмасдан, янгиланаётган замонга мослаб, унга қайта жон бахш этмасдан тараққий топиши, дунёга танилиши мумкин эмас. Ўзбек миллий мусиқа ва мақом санъатининг умумжаҳон маданиятининг таркибий қисми сифатида ўз қиёфасини сақлаб қолиши осон кечмаган. Оилавий муҳит ва туғма истеъдод Юнус Ражабийга гўзалликни севиш, ҳаётни ва одамларни яхши кўриш, кадрлаш орқали маданий меросни асраб – авайлаш, мақом санъатининг унутилиб бораётган устунларини тиклаш саодатини ато этди.

У ҳали Абу Наср Форобий, Абу Али ибн Сино каби алломаларнинг мусиқа санъати ҳақидаги асарлари билан таниш бўлмаган ўсмирлик ёшидаёқ мусиқанинг тарбиявий кучи бекиёс эканлигига ишонарди. Тенгдошлари билан кўча чангитиб ўйнашдан кўра, боғ юмушларидан кўли бўшади дегунча, ё онасидан дoston айтиб беришини сўрар, ёки акаси Ризки Ражабийнинг танбурдаги наволарини, хиргойиларини эшитишни яхши кўрарди. Кўпинча, токчадаги китобларни олиб, овоз чиқариб ўқир, ўқиганда ҳам қироат билан ўқишга ҳаракат қиларди. Баъзан, Ойшабиби, “Болам, бирпас кўчага чиқиб, ўртоқларингиз билан ўйнаб келсангизчи”, деб ундар, бўлажак академик “хўп” дегандек, индамай онаизорига бош қимирлатар, бирпасдан кейин яна токчали уйга йўл оларди.

Атоқли сиёсатшунос олим, профессор А.Маврулов тўғри таъкидлаганидек, “Баркамол инсон тарбияси алоҳида олинган, аниқ бир шахс тарбияси туфайли содир бўлади. Тарбияда аниқлик зарур. Агар биз тарбияланувчининг қалбини поклай олсак, унга инсонни севиш, ҳурмат қилиш, эъзозлаш уруғларини сепа олсак. Шубҳасиз, биз жамиятнинг соғлом маънавий қиёфасини яратган бўламиз, зеро Шарқда доимо моддий оламдан руҳ оламига кўтарилиш, қалбни тозалаш инсоннинг комиллик сари ташлаган қадами сифатида баҳоланган” [5;71].

Хусусан, бебаҳо хазина – “Шашмақом”ни нотага кўчиришга жазм айлаши унинг ўша зиддиятларга тўла замонда миллатига, халқига, миллий қадриятларга муҳаббати ва садоқатининг исботидир. Аслида миллий ўзликни англаш учун инсон аввало шахс сифатида шаклланиши зарур. Фалсафа луғатларида шахснинг асосий хусусиятларига шундай таъриф берилади: “Шахс - алоҳида индивид, моҳиятан яхлит ижтимоий-ахлоқий олам. У ўзида инсон моҳиятини, унинг мавжудот сифатидаги қадриятини мужассам этади... Шахс феномени инсон оламининг бутун мураккабликларини ўзида мужассам этади. Уни ҳар томонлама ўрганиш мақсадида қатор тадқиқотлар олиб борилган. Айниқса, Шарқда у юксак ахлоқий-маънавий меъёрлар орқали тушунилган ва олий хилқат, бебаҳо қадрият деб ҳисобланган. Инсон шахс сифатида комилликка интилади, ҳаёт мазмунини бойитади, шу асосда кишилиқ жамиятининг гўзал ва фаровон бўлишига эҳтиёж сезади” [6;299].

Юнус Ражабий шахс сифатида комилликка интилиб, маданий мероснинг барҳаётлиги, муסיқий маданиятнинг мазмунли, юртининг фаровон бўлиши учун курашди. Собик шўро даврида Ватан тарихи, сеҳрли халқ кўшиқлари, ўтмиш қаъридан тафаккур ёғдуларини сочиб турган мутафаккир боболарнинг муסיқий меросларини ўрганиш миллат ўзлиги, миллий маънавиятининг қадимий илдизларидан дарак беради.

Ақлдан кўра ҳиссиёт устун келадиган ёшда ўсмирларда фазилатлар ва эзгуликларга интилишни шакллантирадиган соғлом маънавий – маърифий қудрат муҳим аҳамият касб этади. Зеро, “1910 – 1913 йиллар илк бор муסיқа оламига қадам кўйиш, устозларга эргашиш, уларга жўр бўлиш даври. Эски мактаб, сўнгра мадрасада таҳсил кўриш” [4;17] буюк келажакнинг тамал тоши кўйилишига сабаб бўлди. Профессор А.Маврулов тўғри таъкидлаганидек, “Ўрта Осиёда икки турдаги мактаб мавжуд эди: куйиси – мактаб ва олий – мадраса. Бошланғич мактабда савод ўргатилар ва диний матнлар ёдланар эди. Мадрасада ҳам илоҳиёт ўқитилар, шунингдек араб тили сарфу навфи (грамматикаси), нотиклик сакнаъати, алжабр ва ҳандаса асослари ўргатилган. Бундан ташқари Ҳофиз, Бедил, Навоий асарлари ўқитилган”. [7;34]

Онасидадан ўтган ўткир зехн, тез ёдлаш, хотирада сақлаш қобилияти мадрасада янада чархланди. Вақти келиб, ўзбек халқининг минг – минг йиллик тарихга эга кўҳна мақомларини, муסיқаларини, фольклор кўшиқларини, асрлар давомида тилдан – тилдан кўчиб юрган ўлану лапарларини, созлари ва чолғуларини қадимий ёдгорлик, миллий бойлик, умуминсоний қадрият сифатида қайтадан кашф қилар экан, оила тарбияси ва мадраса таҳсили ниҳоятда

асқотди. О. Иброҳимовнинг фикрича, “Ҳар бир халқнинг маданий мероси, унинг ўтмиш санъатига хос бетакрор хусусиятларини эътироф этилиши ана шу халқнинг ўзлигини англаши жараёнида аҳамияти бекиёсдир”. [8;5] Дарҳақиқат, буюк аجدодларимиз яратган осори – атиқалар, маданий бойликлар миллат тафаккури, заковати ва маънавиятининг кўзгусидир.

Мусикий мерос миллий маданиятга, маънавиятга, бетакрор қадриятларга ҳурмат ва қизиқиш уйғотади. Кейинги саккиз йилда Ўзбекистонда ўсиб келаётган ёш авлоднинг маънавий-маърифий савиясини юксалтириш, ўзбек мумтоз ва фольклор санъатининг ноёб намуналарини, ўзига хос ижро мактаблари, маданий мерос ва анъаналарини асраб-авайлаш ҳамда ривожлантириш мақсадида бир қатор ислохотлар амалга оширилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 26 майдаги “Маданият ва санъат соҳасининг жамият ҳаётидаги ўрни ва таъсирини янада ошириш чора – тадбирлари тўғрисида”ги Фармонида “Сўнгги йилларда Ўзбекистон Республикасида миллий маданиятни янада ривожлантириш, янги Ўзбекистоннинг янги тарихини яратиш, моддий ва номоддий маданий мерос дурдоналарини сақлаш ва тарғиб этиш, халқ оғзаки ижодиёти ва ҳаваскорлик санъатини янада оммалаштириш, юртимизнинг жаҳон маданий маконига фаол интеграциялашувини таъминлаш”[1] долзарб масала эканлиги алоҳида таъкидланди. Мазкур фармонга биноан Маданият вазирлиги тизимида Ўзбекистон давлат консерваториясининг “Ўзбек мақом санъати факультети” ҳамда Ўзбекистон давлат санъат ва маданият институтининг тегишли таълим йўналишлари ва мутахассисликлари негизида мақом ижрочилиги, бахшичилик ва катта ашула йўналишлари бўйича кадрлар тайёрловчи таянч олий таълим муассасаси – Юнус Ражабий номидаги Ўзбек миллий мусиқа санъати институти ташкил этилди.

Маълумки, бир миллат қачонки бошқа миллатларда такрорланмайдиган маданий меросга эга бўлса, шундагина ўзига хос мақомга эга бўлади. Маданияти юксак, илдизлари бақувват миллат мустаҳкам бирлиги ва жипслиги билан янги-янги авлодларга ибрат бўлади. Олим халқ ижодиётини, мусиқа фольклорини мукаммал ўрганиб, унинг асосий қисмини най, дутор, рубоб ва танбур каби миллий созларда ўзи чалиб ва ижро этиш жараёнида уларнинг хилма-хил намуналарига оид барча хусусиятларини синчковлик билан ўзлаштириб борди. Юнус Ражабий фаолиятида мусикий фольклор, мусикий археология, мусиқа ва кўшиқ ижрочилиги ҳамда бастакорлик, педагогик, мураббийлик санъатлари уйғунлашганлиги туфайли улкан тадқиқотлар яратди. Беш жилдди “Ўзбек халқ мусикаси” тўпламидан икки мингдан ортиқ хилма-хил характердаги, турли жанрлардаги ўзбек халқ ашула, кўшиқ, чолғу куйлари ва мақомлари ўрин олган. Юнус Ражабий ўзбек халқ мусикасини тизимли равишда тўплаш жараёнида хилма-хил ашула, кўшиқ жанрларини жамлаш ва ёзиш тажрибасини бойитиш жараёнида уларнинг асл вариантини сақлаган ҳолда, босқичма – босқич мукаммаллаштириб борди.

Ўзбек халқининг кўшиқчилигидаги юксак маданият ўзининг мелодик ва ритмик интонацион бойлиги билан ажралиб туради. Академик халқ куйларини нотага ёзганда ҳам, тўплаганда ҳам, аввало, ҳар бир куйнинг характери, шакли ва тузилиш қонунларини ўрганди. Ўзбекистон Миллий энциклопедиясида шундай дейилган: “Юнус Ражабийнинг айниқса ўзбек мусиқа меросини тўплашдаги хизматлари катта. У 1935 йилдан халқ куй ва ашулаларини нотага ёза бошлаган. Натижада Е Романовская ва Ил.Ақбаров тузган “Ўзбек халқ кўшиқлари” (1939) тўпламидан Юнус Ражабий нотага олган 29 та халқ мусиқа намунаси ўрин олган. 1955 – 59 йилларда Ю.Ражабий 5 жилдди “Ўзбек халқ мусикаси” (И.Ақбаров таҳририда) тўпламини нашр эттирди”[9;412]. Замондошларининг фикрича, собиқ радио кўмита қошидаги ўзи тузган мақом ансамбли хонандаю созандаларига 600 дан ортиқ мусиқа асарларини ўргатади.

Жиддий изланишлар, машаққатли тадқиқотлар самараси ўларок, 1955 йили “Ўзбек халқ мусикаси” беш жилдлигининг биринчи томи нашр қилинади. Унга 127 вокал ва 73 чолғу асари киритилган. Шулардан 57 кўшиқни Юнус Ражабийнинг ўзи нотага ёзиб олганди. “Ироқ”, “Кўча боғи”, “Илғор” ашулалари Мулла Тўйчи Тошмухамедов ижросида, «Гиря», Шораҳим Шоумаров ижросида, Ҳожи Абдулазиз Абдурасуловнинг “Тулузорим”, “Бозургоний”, “Бебокча” ашулаларини Юнус Ражабийнинг ўзи ижросида нотага ёзилган эди. Тўпламга,

бундан ташқари «Баёт»нинг бешала қисми, “Меҳнат аҳли” кўшиғи ҳам киритилди. Биринчи жилднинг чолғу қисмидаги куйлардан 19 тасини Юнус Ражабий ёзиб олган. “Сарбозча”, “Мирза Давлат”, “Сувора”, “Ажам” куйлари Е.Р. Романовская ёзувида берилди. 1955 йилдан бошлаб нашрдан чиққан тўққиз жилдли «Ўзбек халқ мусиқаси» тўплами ўзбек халқ мусиқа ижоди хусусиятларини бир қадар очиб берадиган қимматли манба ҳисобланади. Шулардан Юнус Ражабий нотага ёзган ва тўплаган ўзбек халқ кўшиқлари, ашулалари, чолғу куйлари, Фарғона «Катта ашула» лари ва Бухоро “Шашмақом”и I–V жилдларни ташкил этади.

Энг мураккаб давр - 1918 – 1923 йиллар мусиқа илмини мукаммал ўрганиш ниятида ўша даврда Тошкентнинг эски шаҳарининг, Шайх Ҳованд Тохур мадрасаси ичида очилган халқ Консерваториясини най мутахассислиги бўйича ўқиб тугатди. Ўзи куйлар басталаб, ўз сози ва овози билан аста-секин эл оғзига тушди, педагог, меҳрибон мураббий сифатида танилди.

1923 – 1927 йиллар Маориф комиссариятининг топшириғи билан Самарқанд шаҳрида очилган Педагогик институтга ишга кирди. 1925 йилдан Республика бўйича биринчи ташкил қилинган мусиқали драма театрида мусиқачи сифатида фаолият юритди. «Фарҳод ва Ширин», «Аршин мол - олон», «Униси бўлмаса, буниси», «Лайли ва Ширин», «Ёрқиной» мусиқали драма асарларига мусиқалар танлаб, ўзи ҳам куй басталаб сахналаштирди, спектакллар қўйди, шогирдлар етиштирди. 1934 – 1939 йиллар Юнус Ражабий Ўзбекистон Давлат Консерваториясида, мусиқа назарияси бўлимида таҳсил олди. Кейинчалик ўқишини Москва шаҳрида ташкил этилган Композиторлар курсида давом эттирди. Биринчи ўзбек халқ миллий чолғу асбоблари ва ашулачилар ансамбли ташкилотчиси бўлди. 1942 – 1946 йилларда Янгийўл мусиқали драма театрида ҳамда Ўзбек халқ чолғу оркестрида мусиқа раҳбари сифатида фаолият юритган бўлса, 1949 йилга келиб, Мақомчилар ансамблини ташкил этди ва уни катта маҳорат билан бошқарди.

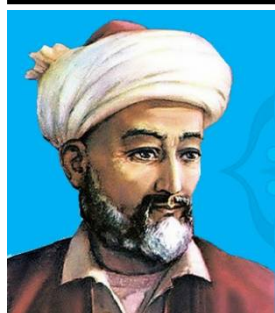
Асрлар давомида ўзбек халқ чолғу куйлари, мақом асарлари бир созандадан иккинчи созандага ўтиб келгани сингари, ўзбек халқ чолғу асбоблари ва унинг ясалиши, тараққиёт этиш санъати ҳам отадан-ўғилга, устоздан-шогирдга ўтиб, то ўзининг ҳозирги асл нусхасини топгунга қадар узоқ тарихий муддатни ўтаган, ҳозирги кунимизда ҳам қўлланаётган: танбур, дутор сингари ўзбек чолғу асбобларининг ҳар бирини яккахон ижрода ҳам, ансамбль, оркестр ижросида ҳам-ҳар бирининг алоҳида ўрни бор. Юнус Ражабий тузган ансамблларда, оркестрларда шундай созларнинг яна бир неча хил альт, бас, контрабас хиллари ҳам иштирок этган эди.

Юнус Ражабий умрини ўзбек халқ чолғу асбоблари ансамбллари, оркестрни тузиш ва уларга раҳбарлик қилиш билан ўтказган экан, унинг ўзи албатта ҳар қайси сознинг ижро услуби, уларнинг жаранги, нимага қодирлиги, қайси чолғудан қай ўринда, қай тарзда фойдаланишни мукаммал эгаллаганди.

Хулоса ўрнида шуни айтиш керакки, академик Юнус Ражабий мусиқий меросини чуқур ўрганиш, уни янада теран ва холис тадқиқ қилиш маънавий эҳтиёждир. Биз она юрт ўтмишини, санъат тарихини, маданий меросни илмий тадқиқ қилиш орқали олам ва одам, инсон ва жамият муносабатларини ўрганамиз, улар ҳақидаги тасаввурларимизни бойитамиз. Зеро, миллий мусиқамизда юрт, табаррук тупроқ, тарих фалсафаси ва муҳит билан боғлиқ инсон умрининг турли-туман қирралари, ҳис-туйғулари ва ички изтироблари акс этади. Тарихни англаш орқали бугунги кунимизнинг моҳиятини чуқурроқ тушунамиз, эртанги кунга мақсадларимизни, орзу – умидларимизни белгилаймиз. Тараққиётнинг янги даври остонасида турар эканмиз, Юнус Ражабий каби алломаларимиздан мерос миллий санъатимизнинг, миллий маданиятимизнинг таъсирчанлик кудратини, тарбиявий-маънавий – маърифий аҳамиятини янада теран ҳис қилишимиз, ўсиб келаётган ёш авлодни шу руҳда тарбиялашимиз шарт.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Маданият ва санъат соҳасини янада ривожлантиришга доир кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори. “Янги Ўзбекистон” газетаси, 2022 йил, 4 февраль, 25- сон.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 26 майдаги “Маданият ва санъат соҳасининг жамият ҳаётидаги ўрни ва таъсирини янада ошириш чора – тадбирлари тўғрисида”ги ПФ -6000 –сонли Фармони. ЎЗА, 2020 йил, 26 май.
3. Фитрат А. Ўзбек мусикаси тўғрисида. Танланган асарлар. Тошкент.: “Маънавият”, 1998.
4. Ражабий Х. Ражабийнома. Юнус Ражабий монологи. Т.: “АРТ-ПРЕСС”, 2016.
5. Маврулов А. Таълим тизимида маданият масалалари . Т.: «Ўзбекистон» нашриёти, 2008.
6. Фалсафа. Қомусий луғат. – Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2010.
7. Маврулов А. Маънавий баркамол инсон тарбияси. Т.: «Ўзбекистон» нашриёти, 2014.
8. Иброҳимов О. Санъатшунослик масалаларига доир. Санъатшунослик масалалари. Илмий мақолалар тўплами. Т.: 1998.
9. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 7-ж. Т.: “Ўзбекистон Миллий энциклопедияси” давлат илмий нашриёти, 2004.
10. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 2–жилд. Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2001.
11. Жомий А. Рисолаи мусикий. Тошкент.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” давлат нашриёти, 1998.
12. Соипова Д. Мусиқа ўқитиш назарияси ва методикаси. Ўқув-методик қўлланма.-Т.: 2009.
13. Ражабов И. Мақомлар масаласига доир. Т.: Ўзадабийнашр, 1963.
14. Султонова Р. Шашмақом ва унинг назмий манбалари. Совет Ўзбекистони санъати, 1986.
15. Тўраев Ф. Бухоро мақом мактаби. Нафосат, 1992. 7- сон.
16. Назаров А. Мухтасар ва мусиқа. Гулистон, 1994, 1- сон.
17. Юнусов Р. Мақомлар хусусида. Т.: Билим, 1982.
18. Бегматов С. Мумтоз хонандалик санъати мезонлари. Гулистон, 1995. 6- сон.
19. Кароматов Ф. Мақомат ва замонавийлик. Совет Ўзбекистони санъати, 1979. 1- сон.
20. Кароматов Ф. Анъанавий мусиқа ва замонавийдик. Совет Ўзбекистони санъати, 1083. 9- сон.
21. Матёқубов О. Оғзаки анъанадаги профессионал мусиқа асосларига кириш. Т.: Ўқитувчи, 1983.
22. Матёқубов О. Қадимий ва навқирон санъат. Совет Ўзбекистони санъати, 1983. 4- сон.

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

Озодахон Мусаева,
Қозоғистон Республикаси,
Жумабек Ташенев номли университет,
филология факультети катта ўқитувчиси

БАДИЙ НУТҚДА ТУРҒУН БИРИКМАЛАРНИНГ ИФОДАЛАНИШИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

АННОТАЦИЯ

Фанда лингвокультурология йўналиши шаклланишга қадар ҳам фразеологизм ва паремалар маданий белгиларни акс эттирувчи ўзига хос тил бириклари сифатида тадқиқотчиларни доимо қизиқтириб келган эди. Тил ва маданият муносабати масаласи талқини миллий-маданий менталитетга оид тасаввурлардан фойдаланиб, лингвистик муаммоларни ҳал қилишга йўналтирилади. Турғун бирикмалар, хусусан, мақол ва маталларнинг коннотатив маънода қўлланилиши шеърий нутқда образлиликни ошириб, тил бирикларининг маъно қирраларини очишга, ифодаланаётган воқелик ёки кечинмаларни ихчам ва ёрқин акс эттиришга хизмат қилади. Маданиятшунос олимлар маданиятни ўрганишга нисбатан қатор ёндашувлар мавжудлигини таъкидлайдилар. Айнан, турғун бирикларни лингвокультурологик жиҳатдан концептуал таҳлил қилишда ана шу аспектларга таяниш яхши самара беради. Шу даврга қадар ўзбек тилшунослигида турғун бирикмалар тушунчаси остида тизимлаштириш мумкин бўлган паремиологик бириклар, фразеологизмлар, турғун ўхшатишлар, тасвирий ифодалар алоҳида-алоҳида ҳодиса сифатида қаралар эди. Сўнгги йилларда улар нутққа тайёр ҳолда олиб кириладиган моҳиятан бир-бирига яқин лисоний бириклар сифатида турғун бирикмалар, барқарор бирикмалар каби атамалар остида ўрганила бошлади. Мазкур мақолада бадиий нутқда турғун бирикмаларнинг қўлланилиши Қозоғистонда яшаб ижод этаётган ўзбек шоирларининг асарлари мисолида тадқиқ қилинади.

Калит сўзлар: сўз, поэтик талқин, шеърий нутқ, образ, мақол, матал, ибора, турғун бирикма, матн.

Озодахон Мусаева,
старший преподаватель филологического факультета,
университет Жумабека Ташенева,
Республика Казахстан

ВЫРАЖЕНИЕ СТАБИЛЬНЫЕ СОЕДИНЕНИЯ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ РЕЧИ

АННОТАЦИЯ

Еще до того, как в науке сформировалось направление лингвокультурологии, фразеологизмы и поговорки как специфические языковые единицы, отражающие культурные признаки, всегда интересовали исследователей. Трактровка вопроса об отношении языка и культуры направлена

на решение языковых проблем с использованием представлений о национально-культурном менталитете. Использование устойчивых сочетаний, в частности пословиц и поговорок в коннотативном значении, повышает образность в поэтической речи, служит раскрытию смысловых граней языковых единиц, лаконичному и яркому отражению выражаемой действительности или переживаний. Ученые-культурологи утверждают, что существует ряд подходов к изучению культуры. А именно, опора на эти аспекты хорошо работает при лингвокультурологическом концептуальном анализе устойчивых единиц. До этого времени в узбекском языкознании паремиологические единицы, фразеологизмы, устойчивые аналогии, образные выражения, которые можно было систематизировать под понятием устойчивых сочетаний, рассматривались как отдельные явления. В последние годы их стали изучать под такими терминами, как устойчивые сочетания, устойчивые сочетания, как по существу близкородственные языковые единицы, которые вводятся в речь уже готовыми. В данной статье исследуется использование устойчивых сочетаний в художественной речи на примере произведений узбекских поэтов, живущих и работающих в Казахстане.

Ключевые слова: слово, поэтическое толкование, поэтическая речь, образ, пословица, поговорка, фраза, устойчивое сочетание, текст.

Ozodakhan Musaeva,
Republic of Kazakhstan,
Jumabek Tashenev University,
senior teacher of the Faculty of Philology

STABLE COMPOUNDS IN ARTISTIC SPEECH EXPRESSIO

ANNOTATION

Even before the formation of the direction of linguoculturology in science, phraseologism and paremas were always of interest to researchers as specific linguistic units that reflect cultural signs. The interpretation of the question of the relationship of language and culture is directed to solving linguistic problems using visions of a national-cultural mentality. The use of stationary compounds, in particular, proverbs and matal, in a connotative sense, increases figurativeness in poetic speech, serves to unravel the meaning edges of language units, to compactly and vividly reflect the realities or experiences expressed. Cultural scholars argue that there are a number of approaches to the study of culture. It is, in the linguoculturologically conceptual analysis of stationary units, it pays well to rely on these aspects. Until this period, in Uzbek linguistics, paremiological units, phraseologisms, stationary analogies, pictorial expressions, which can be systematized under the concept of stationary compounds, were treated as separate phenomena. In recent years, they have begun to be studied under terms such as stationary compounds, stable compounds, as essentially close-knit linguistic units that are brought in ready-to-speak. In this article, the use of stagnant compounds in artistic speech is studied on the example of the works of Uzbek poets living in Kazakhstan.

Keywords: word, poetic interpretation, poetic speech, image, proverb, Matal, phrase, stagnant compound, text.

Ҳақиқий шеър ҳаяжон ва кизикиш ҳосил қилувчи фикр ёки фикр уйғотувчи ҳаяжон, муҳаббат билан таъсирчан ҳамда қудратлидир. Сермағиз, сермазмун, рангин сўзлар билан тирик. Жимжимадорликдан, баландпарвозликдан холи асарлар китобхонни бир умрга ўзига ром қилади. Зеро, халқ тилининг бетакрор бўёқлари, нозик товланишлари, миллий колорити шеъриятга ўзгача бир тароват бағишлайди. Профессор Н.Маҳмудовнинг фикрича, “Бадиий, хусусан шеърий нутқда ҳар бир сўз бошқа ҳар қандай контекстдагидан салмоқли ва нафисроқ бўлади. Шеъриятда сўзнинг вазифаси ортади, сўз эстетик бутунлик сифатидаги асарнинг узвий қисмига айланади. Шоир ўз ўрнида қўллаган, шеърда муносиб жойини топа олган сўзгина эстетик имкониятни тўлалигича намоён этмоғи мумкин. Ўринсиз қўлланган биргина сўз, ҳатто биргина қўшимча ёки товуш ҳам асарни чиппакка чиқариши тайин”. [5; 94]

Сўзни “эстетик бутунлик” сифатида кадрлаб, уни ўз ўрнида қўллайдиган ижодкор,” Косагулнинг хотини”, “Ортда қолган кунлар”, “Жавоҳирга татигулик умр”, “Антиқа ўч” каби шеърӣ китоблар муаллифи, Қозоғистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси, таниқли шоир Ҳавазмат Қўчқоров Аваз Қўзи таҳаллуси билан ижод қилади. Унинг асарлари бетакрор рамзий – мажозий образлари, жозибадор ташбеҳлари билан ажралиб туради. Шоирнинг воқеликни поэтик идрок қилиш ва акс эттиришдаги маҳорати аввало сўз танлаши, романтик руҳнинг кўтаринчилиги ва публицистик жўшқинлигида яққол намоён бўлади. Олима Ш.Буркитбаева ўз тадқиқотларида Ҳавазмат Қўчқоровни тажрибали, истеъдодли ижодкорлардан бири сифатида тилга олади. [1; 112]

Болалигидан халқ жонли тилининг жозибадор оҳанглари, турфа бўёқларидан баҳра олиб улғайган шоир шеърӣ нутқнинг равонлигини таъминлаш мақсадида халқ оғзаки ижоди намуналаридан кенг фойдаланади. Мақоллар, ҳикматли сўзлар, халқ ибора ва ифодаларини қўллаш орқали замондошларининг руҳиятини тўлароқ очишга ҳаракат қилади. Шоир янги аср, янги йилни эзгу ниятлар билан кутиб олади:

Дехқонга кулар омад,
Қозон ҳам мой, чўмич ҳам.

“2000 йил фаразлари” шеърӣда шоир *Омади келди* иборасини “кулар омад” шаклида қўллайди.

ОМАДИ КЕЛДИ кимнинг кулайлик пайдо бўлиб, иши яхши ривож топа бошлади. [2; 194]

Қозон ҳам мой, чўмич ҳам мой ибораси “Маънолар маҳзани”да қуйидагича шарҳланган “Тўкин – сочинлик, мўл – кўлчилик бўлганда шундай дейдилар”[3; 450]. Дарҳақиқат, деҳқоннинг иши яхши ривож топиши, “омади кулиши” мамлакат фаровонлигининг, оилалар кут- баракасининг гаровидир.

Кетмоқдасиз не-не йилни ортингизда қолдириб,
Баъзан хурсанд, баъзан эса *юракларни олдириб*.
Қўйиб берса ўзингизга, *тоғни талқон қиласиз*,

Ватан учун, фарзанд учун ўзни қалқон қиласиз. (“Дил изҳори”)

Қалб амри билан қоғозга кўчган яхши шеър моҳиятнинг тиниқ, лўнда бўлишини талаб қилади. Ҳаётдаги зиддиятлар ҳақида сўз юритар экан, *Баъзан хурсанд, баъзан эса юракларни олдириб*, дейди шоир.

ЮРАГИНИ ОЛИБ ҚЎЙМОҚ ким кимнинг **ЮРАГИНИ ОЛДИРИБ ҚЎЙМОҚ** ким {ўзининг} безиллатиб қўймоқ. [2; 317]

Ўзбеклар дунёдаги энг болажон халқлардан бири, десак муболаға бўлмайди. Ватан тинчлиги, фаровонлиги, фарзандларининг бахту камоли учун керак бўлса тоғни талқон, ўзини ҳар қандай қийинчиликка қалқон қилишга тайёр туради.

ТОҒНИ УРСА – ТОЛҚОН ҚИЛАДИГАН забардаст, паҳлавон. [2; 268]

Ҳавазмат Қўчқоровнинг “Қўчқорота” зилол эди” шеърӣ ҳаёт чигалликларини обдон кузатиб, ижтимоий адолатсизликка исён руҳида ёзилган. Шеърдаги ички дард, изтироб, ижодкор шахснинг иродаси, эътиқоди китобхон қалбига сингиб боради. Муаллиф таъсирчанликни янада ошириш ниятида халқ орасида машҳур “Сув келтирган хор – зор, Кўза синдирган - азиз” [4; 131] мақолини мавзуга мослаб ижодий ўзгартиради:

Меҳнаткаш эл азал-азал сувга зор бўлди,
“Қўчқорота”, бу кун сенга *дунё тор бўлди*.

“Маънолар маҳзани” китобида юқоридаги мақол шундай шарҳланади: “Бу – жамиятда ижтимоий тенгсизлик, адолатсизлик ҳукм сурган, ёмонларнинг куни тукқан, яхшилар эса оёқ ости қилинган ўтмиш замонларнинг кирдикорлари ва иллатларини очиб ташлаган кўпдан – кўп мақолларнинг биридир”. [3; 345] Зилол сувнинг, зилол сув билан боғлиқ миллий қадриятларнинг оёқ ости қилиниши шоир қалбини азоблайди.

ДУНЁ КЎЗИГА ТОР кимнинг чидаб бўлмайдиган даражада дилтанг [2; 78]

Лек тарихнинг қатларида номинг бор бўлди,
Қайга кетди ушбу кунда зилол чашманг,

Эй одамлар, уни булғаб, ҳаддан ошманг.

(“Кўчқорота” зилол эди”)

ҲАДДИДАН ОШМОҚ ким {ўзининг} ўзига ортиқча эрк бериб юбормоқ. [2; 371].

Минг асрлардан бери ота – боболаримиз сувга тупуришни гуноҳ деб билишган. Бизнинг кунларимизга келиб, сувга ахлат ташлаш оддий ҳолга айланди. Инсонлар ўзига ортиқча эрк бериб, ўзлигини, миллий қадриятларини унутганида - ҳаддиларидан ошгани шу бўлади.

“Юзи ёруғ” ибораси халқ орасида энг фаол қўлланади. Ўзбеклар суйган одамларини айнан шу сифат билан таърифлайдилар. Халқнинг тилида “юзи ёруғ” лик худди дуодек янграйди. Шоир бу иборадан усталик билан фойдаланади:

Келинларнинг ёруғ юзи,

Бахтдан порлар чақноқ кўзи. (“Авлодлар фаҳри”)

ЮЗИ ЁРУҒ кимнинг уяладиган жойи йўқ, олқишлашга лойик. [2; 310].

Ҳавазмат Кўчқоровнинг ижоди мазмун ва шакли, ифода – тасвир воситалари ва нутқ усуллари жиҳатидан ҳар хил бўлган шеърларнинг мавжудлиги билан характерланади. Ҳаёт қарама – қаршилиқлар ва зиддиятлардан холи эмас. Унда шодлик билан қайғу, кулги билан ғам ёнма-ён юради. “Сўзоқ диёрида” шеърида ватанга муҳаббат ва садоқатнинг беқиёс кучи ўхшатиш, муболаға санъатлари воситасида кўтаринки руҳда ифодаланган:

Эй бобожон, юртда энди

Номингиз осмонга тенг.

Қозоғистон диёримдек

Бағрингиз қайноқ ва кенг.

Сиз кўрсатган йўллар бугун

Бизга бўлмоқда маёқ.

Хур элимнинг бошларида

Энди синмагай таёқ.

Муаллиф *Бошида калтак синди* иборасини ижодий қайта ишлаб, шеърнинг эмоционал таъсирини кучайтириш мақсадида *бошларида Энди синмагай таёқ* шаклида қўллайди

БОШИДА КАЛТАК СИНДИ кимнинг зарбага ноҳақ дучор бўлмоқ. [2; 45].

“Сокинлик қўйнида” шеърининг вазни, ритми, мавзуси – ҳаммаси анъанавий, аммо муносабат янги, образлар янгича. Янги даврда униб – ўсаётган, янги ҳаёт имтиёзларидан баҳраманд бўлиб, эзгулик ва яхшилиқка интилиб яшашни ҳаётининг мазмуни деб биладиган, қалби қайноқ замондошларимизнинг дил изҳори бу:

Интилганга толе ёрдир,

Ҳар бир дардга шифо бордир.

Шоир ҳаяжонбахш образлилик ҳосил қилиш, шеърнинг таъсирчанлигини кучайтириш мақсадида “Интилганга толе ёр” мақолидан фойдаланади. Мазкур мақолнинг “Интилган - эгилмас” варианты ҳам мавжуд бўлиб, у шундай изоҳланади: “Ҳаёт кечириш йўлида кўзланган мақсад сари, илму ҳунар эгаллаш сари қатъиятлик билан дадил интилган киши меҳнатининг самарасидан баҳраманд бўлиб, мустақил яшай олиш имкониятини яратади”. [3; 141] Ҳавазмат Кўчқоров образлар ва ҳодисаларнинг моҳиятини атайлаб бўрттирмайди. Балки, китобхонда завқ – шавқ уйғотиш, унда чуқур таассурот қолдириш учун донишмандлик билан мулоҳаза юритишда давом этади:

Олдда оққан сувнинг қадрин,

Билмай элим сарсон экан.

Муаллиф “Олдиндан оққан сувнинг қадри йўқ” мақолини [4; 91] вазн талабларига мувофиқ, бироз ўзгартириб қўллайди. Мақол ва поэтик талқинлар туфайли шеър ҳаяжонли, эсда қоларли рамзий маъно касб этади, истеъдодли шоир Ҳавазмат Кўчқоровнинг маҳорати “ярқ” этиб кўзга ташланади.

Баҳодир Қулабдуллаевнинг “Мафтунам” китобидан ўрин олган шеърлари содда ва равон сатрлари, халқона оҳангдорлиги билан эътиборни тортади. Улардаги халқ мақоллари, ҳикматли сўзлар, маънодор иборалар билан йўғрилган ҳаётийлик, лирик ҳаяжон китобхонни бефарқ қолдирмайди:

Дўстнинг дўсти бошга иш тушса,
Қўл кўксида хизматга ҳозир.
Дўсти нодон фақат дастурхон
Ёзилганда ҳозир нозир.

Муаллиф “Дўстнинг дўстлиги бошингга иш тушганда билинади” [4; 181] халқ мақолини ижодий ўзлаштириб, *Дўстнинг дўсти бошга иш тушса, Қўл кўксида хизматга ҳозир* шаклида қўллайди. Мазкур мақолнинг мазмуни қуйидагича шарҳланади: “Омадинг келганда, ишинг юришиб турганда, маблағинг, қўр – қутинг, амалинг борида ўзини сенга дўст қилиб кўрсатадиганлар қўпаяди. Содик дўстларинг сен билан бирга бўлади, дардингни, ғамингни бирга чекади, сенга қўлидан келган ёрдамни аямайди. Сендан фойдаланиб қолиш учунгина ўзини дўст кўрсатиб юрганлар эса юз ўгириб, қораларини кўрсатмай кетадилар”. [3; 88]

“Дўсти нодондан душмани доно яхши” мақолидан [4; 182] муаллиф *Дўсти нодон фақат дастурхон, Ёзилганда ҳозир нозир* шаклида фойдаланади.

Олма кўриб олмани ранг олади.,
Айбинг билса, нодонлар жар солади.
Дўстинг билан орангга бўлса гар ҳисоб,
Дўстлигинг абадий бўлиб қолади.

Олижаноб фазилатлар билан салбий ҳислатлар ўртасидаги зиддиятни кўрсатиш ниятида, “Қовун қовундан ранг олади”, деган халқ мақолини [4; 143] ўзгартириб, “Олма кўриб олмани ранг олади” шаклида қўллайди. Мақолнинг ижодий қайта ишланиши шеърга жозибадорлик ва оҳангдорлик бағишлаган.

“Ҳисобли дўст айрилмас” мақоли [4; 214] халқ орасида жуда фаол қўлланади. “Маънолар маҳзани” да у шундай изоҳланади: “*Вар.* Дўстинг дўст бўлсин, Ҳисобинг дуруст бўлсин”, “Ҳисобли дўст айрилмас, Қуш қаноти қайрилмас”; Булар билан: “Ҳар қанча қалин дўст бўлсанг ҳам, олди – берди муомалангни тўғрилаб юр, дўстингнинг ҳақиқа хиёнат қилма, токи икки ўртада кўнгил қоларлик, ажралиб кетишга сабаб бўларлик иш воқе бўлмасин”, дейилмоқчи. [3; 91]

Баҳодир Қулабдуллаевнинг “Тарихи бир ” сарлавҳали шеърида ўзбек –қозоқ халқларининг минг асрларга бориб туташувчи қон – қардошлиги, тотувлиги мадҳ этилади:

Ўзбек – қозоқ томири бир, қони бир,
Юрагида уриб турган жони бир.
Юрар йўли, ётар жойи, томи бир,
Отар тонги, ботаётган шоми бир.

Тили бир ибораси энг фаол қўлланадиган иборалардан бири ҳисобланади. Қадим Мовароуннаҳр ҳудудларида бир халқ бўлиб яшаган ўзбеклар ва қозоқларнинг бугунги кунда бошқа – бошқа тилларда сўзлашса-да, тақдири ва тарихи бирдир. Оға – инидек яшаётган ўзбек ва қозоқ халқларининг аҳил –иноқлигига бутун дунёнинг ҳаваси келади, десак, муболаға бўлмайди. Икки қондош халқнинг тили ва дили бир бўлганлиги туфайли, уларнинг томирлари ҳам туташиб кетган.

ТИЛИ БИР *кимнинг ким билан* ўй – мақсади мос, бир хил. [2; 261].

Шоир *тили бир* иборасини қайта бойитиб, такрор санъатидан унумли фойдаланиб, “томири бир, қони бир, жони бир, томи бир, шоми бир” шаклида қўллаб, шеърнинг бадиий – эстетик қувватини, эмоционаллигини, таъсирчанлигини оширган.

Устоз шоирлар изидан бораётган ёш ижодкор Элдор Татиев шеърлари айнан миллат руҳи, миллий колорит, миллий қиёфани – Ватан манзарасини ялтироқ тасвирларсиз, бачкана хайкириғу даъватларсиз, соф халқона сўзлар воситасида акс эттириши билан эътиборни тортади. “Кенг даланда қўбиз чалар жировларинг, Қирда қиздек қия боқар ўтовларинг. Қозонларда қазилар ўлжовларинг”, “ Шаршаралар қизларингни кулгусидай, Кўлда сувинг сулувларнинг кўзгусидай” каби она юрти Қозоғистонга хос миллий ўзлик руҳи билан зийнатланган назмий тасвирларни, бетакрор ташбиҳларни унинг ижодида кўплаб учратиш мумкин. Ижодкор ўз шеърларида тил имкониятларидан фойдаланишда ўзига хос йўлдан боради. Ўзбек-қозоқ халқларининг алоқа аралашуви натижасида Жанубий Қозоғистон

Ўзбеклари шевасидан ўрин олиб, унинг синонимик имкониятини кенгайтиришга хизмат қилаётган “қўноқ, ўтов, қўбиз, керагаси, жайлов, бовур, жун, журтим, куби, кўпкари, оқсоқол, улги каби халқона сўзлардан усталлик билан фойдаланади. Бу ўқувчида завқ-шавқ уйғотади, шеърнинг таъсир кучини, экспрессив-стилистик бўёғини оширади.

Муаллиф халқлар дўстлиги, меҳмондўст қозоқ халқига бағишланган шеърини сатрларга дўстлик, қон – қардошлиқ мавзусидаги ибора ва мақолларни усталлик билан сингдирган. Масалан:

Сой бўйида сулувлари сочларини тарайди,
Майиз олиб борса дўст унга бир қўй атайди.

мисрасида меҳмондўст қозоқ халқининг урф-одати тасвирланса:

Ўзбек қизи минбарда ўз тилида сўйласа,
Ўзгани ҳам ўзидай, юксалишин ўйласа,
Дўстни суйган дўстлари-ташрифини тўйласа,
Дўстинг келса уйингга туришлари ярашгай,

дея, халқлар дўстлигини тараннум этади. Халқимизда дўстлик ва ҳамжиҳатлик ҳақидаги “Бир майизни қирқ одам бўлиб еган” мақолини ижодий ўзлаштириб, унга янги маъно юклайди. Яъни, яхши ниятда хонадонига майиз кўтариб келган ўзбек биродарига мард ва олижаноб қозоқ қариндош қўй атайди. Ёки, “Дўстингни кўзида бўлгунча, кўнглида бўл”, “Дўстингга қўшиқ айт, Меҳрингни қўшиб айт”; “Дўст - дўстинг таянчи “, ”Ақли кўпни дов олмас, Дўсти кўпни ёв олмас” каби мақолларни умумлаштириб, Дўстни суйган дўстлари - ташрифини тўйласа, Дўстинг келса уйингга туришлари ярашгай, деган китобхоннинг кайфиятини кўтарадиган, дўст меҳрини улуғлайдиган ташбеҳларни қўллайди.

Хув, осмонга сира қўл етмас,
Минг ялинсанг ер ташлаб кетмас.
Юз йилдан сўнг биров ёд этмас,
Яна нима талашасан, дўст?!

Ҳаётда учраб турадиган ичиқора, ҳасадгўй образи чизилган бу шеърини мисралар замирига эл орасида машҳур “Осмон узоқ, ер қаттиқ” мақолининг мазмуни сингдирилган. “Маънолар маҳзани” китобида- ОСМОН УЗОҚ ЕР ҚАТТИҚ *кимга* нажот кутадиган ер йўқ, ҳар қандай илож-имконият йўли берк.*Варианти: осмон йироқ, ер қаттиқ*, тарзида изоҳланган.

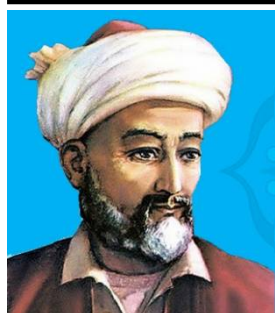
Қозоғистон Ёзувчилар уюшмаси раиси Улуғбек Есдават тўғри таъкидлаганидек, “Марказий Осиё халқларининг минг йиллик дostonлари ва боқий анъаналари бор. Бугун минтақа бўйлаб адабий алоқалар ривожланиш босқичига кўтарилган. Қозоғистонда ўзбек адабиётини ўрганувчилар кўпчиликини ташкил этади. Дарсликларда Алишер Навоий, Захириддин Бобур ва бошқа мутафаккирлар ижоди ўрганилмоқда. Халқларимизнинг адабий ҳамкорлиги бизни янада яқинлаштиради”[10; 38]. Дарҳақиқат, Ўзбекистон ва Қозоғистон халқларининг ижодий – маънавий ҳамкорлиги илм – фан, санъат ва маданият, хусусан, адабиёт соҳасида кундан - кунга кенгайиб, мустаҳкамланиб бормоқмоқда.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, Қозоғистон Республикасида яшаб, ижод қилаётган ўзбек шоирларининг асарлари услуби раvонлиги, жонли халқ тилига яқинлиги, оҳангдорлиги билан ажралиб туради. Мақол, матал каби турғун бирикмалар бошқа лексик – фразеологик воситалар каби бадий матнда ифодаланаётган воқеа – ҳодисалар, рухий ҳолатларнинг турли манзараларини янада аниқ ва лўнда акс эттириб, фикрнинг таъсирчанлигини кучайтириши билан характерланади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Буркитбаева Ш.Д. Тәуелсіз Қазақстандағы түркі халықтары поэзиясы: тарихи таным және ұлттық бірегейлік (ахыска түріктері, өзбек, ұйғыр, татар ақындарының шығармалары бойынша).Философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация. Алматы, 2021.

2. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг фразеологик луғати. Т.: Қомуслар Бош таҳририяти, 1992.
3. Шомақсудов Ш. Шораҳмедов Ш. Маънолар маҳзани. Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2018.
4. Ўзбек халқ мақоллари. Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти, 1989.
5. Маҳмудов Н. Зариф сўз саодати. Т.: “Тубо Нашр”, 2023.
6. Чимкент армуғони. Тўплам. Чимкент.: “Элем” нашриёти, 2021.
7. Зуннунов А. Ҳотамов Н. Адабиёт назариясидан қўлланма. Т.: “Ўқитувчи”, 1987.
8. Исҳоқов Ё. Сўз санъати сўзлиги. Т.: “Ўзбекистон” нашриёти, 2014. – 320 б.
9. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 4-ж. Т.: “Ўзбекистон миллий энциклопедияси” Давлат илмий нашриёти, 2007.
10. Ўзбек – қозоқ адабий алоқалари. Мақолалар тўплами. – Т.: «MASHHUR - PRESS» нашриёти, 2018.
11. Дадабоев Ҳ. Ўзбек адабий тили лексикаси тарихи. Тошкент.: “Фан”, 2007.
12. Ефимов А.И. Стилистика художественной речи. Москва.: “Наука”, 1981.
13. Ҳамидов З. Боқий сўз. Т.: “Тамаддун” нашриёти, 2017.
14. Саттор М. Ўзбекнинг гапи қизиқ. Т.: “ФАН”, 1994.
15. Мўминов Ғ. Изланишларимдан қатралар. Т.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2006.
16. Каримов С. Ўзбек тилининг бадиий услуби. Самарқанд.: 1993.
17. Маҳмудов Н. Тил. – Тошкент: Ёзувчи, 1998.
18. Туркистонлик шоир ва ижодкорлар. Тўплам. –Туркистон.:2013.

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

Комила Мамадиёрова,
Самарканд давлат чет тиллар
институти ўқитувчиси,
мустақил тадқиқотчи

ПОЭТОНИМЛАРНИНГ ШЕЪРИЙ НУТҚҚА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

 <https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

АННОТАЦИЯ

Глобаллашаётган дунёда замонавий тилшуносликнинг муҳим лингвистик тамойилларидан бири бўлмиш поэтонимларнинг лингвопоэтик ва функционал хусусиятларини ўрганишга тобора қизиқиш ортмоқда. Бинобарин, ҳар бир миллатда киши исмлари миллий тафаккурнинг, халқ турмуш тарзининг, орзу ва истакларининг таржимони бўлиб, ғоят ранг-баранг аҳамият касб этади. Чунки, улар номлаш вазифасидан ташқари исм соҳибига муносабатни ҳам ўзида акс эттиради. Киши исмларининг бадий адабиётдаги қўлланиши ҳам фақатгина қаҳрамонларни номлашга эмас, балки ижодкорнинг турли бадий мақсадларини ифодалашга хизмат қилиши билан характерланади. Хусусан, шеър ҳаракатдаги ҳиссиёт, ҳиссиётдаги тафаккур бўлганлиги учун ҳам шеърий асарнинг таъсирчанлигини оширишда поэтонимлар катта роль ўйнайди. Мазкур мақолада шеърий нутқда поэтонимларнинг ўрни ва аҳамияти, лексик-прагматик ифода имкониятлари ҳамда нутқ таъсирчанлиги ва жозибadorлигини таъминловчи ўткир поэтик восита эканлиги ёритилган.

Калит сўзлар: поэтоним, эпоним, антропоним, топоним, рамзий маъно, образлилик, ҳиссий таъсир, фольклоризм.

Комила Мамадиёрова,
преподаватель Самаркандского
государственного института
иностранных языков, независимый исследователь

РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ПОЭТОНИМОВ В ПОЭТИЧЕСКОЙ РЕЧИ

АННОТАЦИЯ

В глобализирующемся мире растет интерес к изучению лингвопоэтических и функциональных особенностей поэтонимов, что является одним из важнейших лингвистических принципов современной лингвистики. Имена людей в каждом народе являются толкователями национального мышления, образа жизни народа, мечтаний и желаний, приобретают необыкновенно колоритное значение. Потому что, помимо задачи именования, они также отражают отношение к носителю имени. Использование человеческих имен в художественной литературе также характеризуется тем, что они служат не только для именования персонажей, но и для выражения различных художественных целей создателя. В

частности, поэтонимы играют большую роль в повышении выразительности поэтического произведения, даже потому, что поэзия-это эмоция в движении, мышление в чувстве. В данной статье освещаются роль и значение поэтонимов в поэтической речи, возможности лексико-прагматического выражения, а также острое поэтическое средство, обеспечивающее выразительность и привлекательность речи.

Ключевые слова: поэтоним, эпоним, антропоним, топоним, образность, символическая значение, эмоциональное значение, фольклоризм.

Komila Mamadiyeva,

Samarkand State foreign languages institute lecturer,
Independent researcher

POETONYMY TO POETIC DISCOURSE CHARACTERISTIC FEATURES

ANNOTATION

In a globalizing world, there is an increasing interest in the study of the linguopoetic and functional properties of poetonyms, one of the important linguistic principles of modern linguistics. In each nation, the names of a person are translators of National thinking, folk lifestyle, dreams and desires, and acquire a very colorful significance. Because, in addition to the naming task, they also reflect the attitude towards the owner of the name. The use of human names in fiction is also characterized by the fact that it serves not only to name the characters, but also to express the various artistic goals of the creator. In particular, poetonyms play a large role in increasing the poetical work's effectiveness, even because poetry is a sense of action, a thought of emotion. This article highlights the role and importance of poetonyms in poetic speech, the possibilities of lexical-pragmatic expression, and the fact that speech is an acute poetic tool that ensures impressiveness and attractiveness.

Keywords: poetonymy, eponymy, anthroponymy, toponymy, symbolism, figurativeness, emotional impact, folklorism.

Поэтоним – бадий асарларда, айникса, шеърийта қўлланиладиган шахс исмлари, лақаблар, тахаллуслар, ўрин -жой , сув ҳавзалари, ижтимоий-маданий объектлар номлари, шунингдек, лирик қаҳрамон кечинмаларига алоқадор номлардир. Лекин булар оддий ҳаётий атоқли отлар эмас, балки бадий мақсадлар учун қўлланилган, маълум бир рамзий, метафорик ёки образли маънога эга бўлган номлардир. Улар асарнинг ғоявий мазмунини очишда, образлилик яратишда ва ҳиссий таъсир кучини оширишда муҳим рол ўйнайди.

Шеърий нутқда поэтоним қуйидаги хусусиятларга эга бўлиши мумкин:

1. **Рамзий маъно ифодалаш:** поэтонимлар кўпинча рамзий маънога эга бўлади. Яъни, ономастик бирликлар оддий шахс ёки тушунчани номловчи эмас, балки маълум бир ғоя, туйғу ёки ҳиссиётни ифодалашда поэтик воситага айланади. Масалан, “Лайли” исми – чин муҳаббат рамзи, “Гамлет” – иккиланиш ва тараддудга берилган инсон образи, “Тожмаҳал” – вафо ва садоқат тимоли, Эдип – тақдир қурбони каби.
2. **Образлилик:** Поэтонимлар бадий образ яратиш, шоир кечинмаларини очиб беришда муҳим восита бўлиб хизмат қилади. Масалан,
3. **Ҳиссий таъсир:** Поэтонимлар асарга ҳиссий таъсир кучини беришда ўзига хос имкониятларга эга. Улар ўқувчида турли хил туйғуларни уйғотиши мумкин: севги, нафрат, ачиниш, ҳурмат, кўрқув ва бошқалар.

О, ота маконим,

Онажон ўлкам,

Ўзбекистон, жоним тўшай соянгга.

Сендай меҳрибон йўқ,

Сенингдек кўркам,

Римни алишмасман бедапоянгга. (Муҳаммад Юсуф)

мисраларида Рим – бедапоя қиёси орқали Ватан, она юрт туйғуси бўртириб тасвирланган.

4. **Фольклор ва мифологияга алоқадорлик:** кўпинча, поэтонимлар фольклор, мифология ёки тарихий шахслар ва образлар билан боғлиқ бўлади. Бу эса асарга ўзига хос миллий колорит, тарихийлик ва образлилик беради.

Бугун юз йил оша келаркан сасинг,
Дейман, мангуликка тушипти басинг,
Турғаз Алпомишинг, турғаз Авазинг,
Юртим деганни шу тупрокда қолдир,
Сохта полвонларни фироқда қолдир! (Омон Матжон)

5. **Муаллифнинг ўзига хослиги:** Поэтонимлар муаллифнинг бадий тафаккури ва дунёқараши, индивидуал ўзига хослигини акс эттиради. Муаллиф ўзининг бадий мақсадларидан келиб чиқиб, номларни қўллайди.

Жонимга тегмоқда барчаси бир-бир,
Жон эса ҳалқумга келар охири.
Битта мен йўқ бўлсам не бўпти ахир —
Ўзбекнинг камайиб қолмас шоири.
На Тошкент, на Қўқон билади мени,
Ахир ўз-ўзимни алдаб, нетаман?
Шу оппоқ қоғоздан яширай нени —
Бир ўлиб кўрмадим, холос. Кетаман! (Аъзам Ўктам)

Поэтонимларнинг лингвопоэтик ва функционал хусусиятларини ўрганишга қизиқиш ортиб бормоқда. Маълумки, киши исмлари миллий тафаккурнинг, халқ турмуш тарзининг, орзу ва истакларининг таржимони бўлиб, ғоят ранг-барангдир. Бу сўзлар номлаш вазифасидан ташқари исм соҳибига муносабатни ҳам ўзида акс эттиради. Киши исмлариининг бадий адабиётдаги қўлланиши ҳам фақатгина қаҳрамонларни номлашга эмас, балки ижодкорнинг турли бадий мақсадларини ифодалашга хизмат қилади. Номларнинг мазкур вазифаси тилшунослар диққатини ҳам жалб қилганини кўриш мумкин.

Исм осмоний дейдилар, яъни инсоннинг исми, тахаллуси унинг тақдирига, қисматига айланган ҳолатлар тарихда кўп кузатилган. Хусусан, айрилиқ маъносини англатувчи Фурқат, Йўлбарсдек лашкар тортиб, Ҳинд диёрида буюк давлат тузган Бобур каби номлар ўз эгаларининг тақдири ҳақида “гапиради”. Н.Бекмуродовнинг фикрларига кўра, “Зеро, кишининг исми уни бошқа шахслардан фарқлашга, ажратишга хизмат қилиши билан бирга ҳаёти давомида унга ҳар жиҳатдан таъсир қилиши мумкин. Халқимиз орасида «Исм жисмига уради», деган нақл бор. Бу таъсир хусн, оғирлик ва енгиллик, латофат ва нозиклик, эпчиллик ва ялқовлик, жасурлик ва қўрқоқлик ҳамда бошқа шу каби сифатларда намоён бўлади.”.

Улуғ отдошларим мақоми юксак,
Мен шогирд эрурман гарчанд аларга.
Ҳар нечук, бир гапни айтмоғим керак:
Осон бўлмаган ҳеч Абдуллаларга (А.Орипов, “Исм ҳақида”)

Нурбек Ахмаджонов ушбу шеърини матндаги поэтонимни шундай тавсифлайди: “Абдулла прецедент номи аллюзивлик характерида бўлиб, шоир ушбу ном орқали Абдулла Қодирий, Абдулла Авлоний ва Абдулла Қаҳҳор каби ўзбек адабиётининг етук намоёндаларига ишора қилган. Уларга отдош шогирд сифатида ушбу шахслар фаолиятидаги машшаққатларни ҳам эслатиб ўтган.

Муваффақиятли танланган номлар, кўпинча, **прецедент номларга** айланади. Прецедент номлар - нафақат объектни номловчи атоқли отлар, балки маълум бир белги-хусусият ёки ҳодисаларнинг маданий белгиси, рамзига айланган номлардир.

Прецедентлик интертекстуалликнинг намоён бўлиш шаклларида бири бўлиб, тил соҳибларининг асосий қатламига яхши таниш эканлиги, нутқда қайта-қайта қўлланиши билан характерланади.

Айнан, Абдулла исмининг бошқа ўринларда ҳам шундай рамзий маъно касб этиши бу борада ўзига хос анъанавийлик мавжудлигини кўрсатади:

Ҳасратли қўшиқлар ҳам яллалар – мен,

Келиб кетган қанча Абдуллалар – мен. (М.Жумаев, “Шоир”)

Умуман олганда, Мансур Жумаев “Шоир” шеърида буюк ўзбек шоирлари исм – тахаллусларига мос равишда ҳаётий қирраларини тавсифлаш орқали антропонимларни поэтик воситалар шодасига айлантирган. Шеърда лирик қаҳрамон “мен”и ҳар бир ном ортида ўзгарувчан позицияда туриб поэтоним эгаси тилидан “сўзлайди”:

Мен Алишер бўлиб келган замонда,
Хусайний бор эди ҳарнав жаҳонда.
Олтмиш йил ҳикматин айладим иншо,
Ўзгардим-йўқми, билмадим, дунё.
Айролиқларга ҳам собир эдим мен,
Кетдим мен, агарчи Бобур эдим мен.
Келдим бу оламга бўлиб шоҳ Машраб,
Дунё ўзгармади, боз кетдим ташлаб.
Фуркат бўлиб келдим, фуркатда кетдим,
Чўлпон бўлиб келдим, ҳасратда кетдим.
Эрким қайда эди, эрким, билмадим,
Эркин бўлиб келдим, эркин бўлмадим.
Ҳасратли кўшиқлар ҳам яллалар — мен,
Келиб кетган қанча Абдуллалар — мен.
Бу очик дафтарни буткул ёпай деб,
Мансур бўлиб келдим нусрат топай деб.
Тагин ўзгармаса дунё, нетгайман?

Энди ўзгартирмай ташлаб кетмайман! (Мансур Жумаев, “Шоир”)

Ушбу шеърда Алишер (Алишер Навоий), Хусайний (Хусайн Бойқаро), Бобур (Заҳириддин Муҳаммад Бобур), Машраб (Бобораҳим Машраб), Фуркат, Чўлпон, Эркин (Эркин Воҳидов), Абдуллалар (Абдулла Қодирий, Абдулла Авлоний, Абдулла Қаҳҳор, Абдулла Орипов) ҳамда Мансур (муаллиф шахси) аллюзив номлар ёрдамида шоир-у адиб бўлиб келиб, олам ва одам учун қайғуриб асарлар ёзган, миллат тақдирида муносиб ном қолдирган ижод аҳллариининг шоирлик қисматиға ишора қилинади. Айтайлик, Одамий эрсанг демагил одами, Ониким йўқ халқ ғамидин ғами дея қуйлаган ҳазрати Навоийнинг Олтмиш йил ҳикматин айладим иншо, Ўзгардим-йўқми, билмадим, дунё дея қайғуриши ёки Ватандан айро ҳижронда яшаган Бобурнинг Айролиқларга ҳам собир эдим мен, Кетдим мен, агарчи Бобур эдим мен деб қуйлаши ишонарли ифодаланган.

Шеър муаллифи, шу тариқа, ҳар бир поэтоним ортидаги тақдирлар ҳақида қуйлайди ва уларни ШОИР дея бир ном остиға бирлаштирар экан, “шоир бўлиб туғилган инсон элу юрт дардида яшайди” деган бадиий ғояни сингдиради.

Бундай исм ёки тахаллуснинг луғавий маъносига ишора қилиш орқали поэтоним ҳосил қилиш усули шоирлар ижодида кўп учрайди.

Муҳаббат осмонида гўзал Чўлпон эдим, дўстлар,

Куёшнинг нурига тоқат қилолмай ерга ботдим-ку. (Чўлпон, “Қаландар ишқи”).

Чўлпон 1. (Ч - катта) астр. Ёруғ тонг юлдузи; Зухра, Венера. (ЎТИЛ, 4-жилд, 524-б.) Бу мисраларда Чўлпон ана шу ёруғ юлдуз маъносига контраст қилиб ерга ботдим-ку бирикмасини қўллаб антитеза ҳосил қилган.

Мен Ватанда Холмуҳаммад

Ўғли Зокиржон эдим,

Фурқатий деб ном қозондим,

Бунга ҳижрон иқтибос. (А.Орипов, “Фуркат нидоси”)

Фуркат [арабча – айрилиш, жудолик; тафовут, айирма; ихтилоф] 1 эск. кт. Ўзига азиз, севимли бўлган кимса, ватан ёки нарсадан узоқда яшаш; айрилиқ, ҳижрон. (ЎТИЛ, 4-жилд, 524-б.)

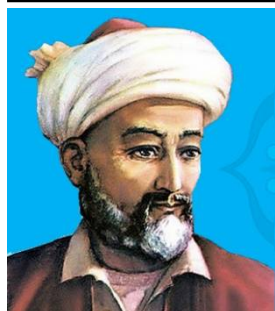
М.Жумаевнинг юқорида келтирилган “Шоир” шеърида ҳам Фуркат поэтоними, айнан, шу маънони таъкидлашга хизмат қилган: Фуркат бўлиб келдим, фуркатда кетдим (М.Жумаев)

В.Г.Белинскийнинг фикрича, “Дунёни ва ҳаётни ҳаракат қилдирувчи кучлар бўлган ҳамма умумий нарса, ҳамма субстанцияга оид нарса, ҳар қандай идея, ҳар қандай фикр лирик асарнинг мазмуни бўла олади, лекин бу умумий нарса субъектнинг энг яқин, энг ички нарсасига айланиши, унинг сезгисига кириши, унинг бирон томони билан эмас, балки бутун мавжудияти билан боғланган бўлиши шарт”. Поэтонимлар айнан шеърий асарнинг янги - янги қирраларини кашф этишда муҳим аҳамиятга эга.

Хулоса қилиб айтганда, поэтонимларни ўрганиш асарнинг ғоявий мазмунини тушуниш, тил имкониятларининг серқирра ва жозибаторлигини ёритишга ёрдам беради. Улар тил ва маданиятнинг ўзаро боғлиқлигини ёрқин рангларда акс эттириб, шеърий асар жозибаторлиги ва таъсирчанлигини ошириш, лирик кайфиятни шакллантиришда ўткир поэтик восита бўла олади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ахмаджонов Н.З. Шеъриятда қўлланилган поэтонимларнинг функционал семантик вазифалари // <https://docviewer>
2. Бекмуродов Н. Чиройли исмлар тўплами. – Т.: Янги аср авлоди, 2013. – 376 б.
3. Давидян М.В. Онимы в художественном дискурсе Бориса Акунина: семантика и прагматика // Гуманитарные и социальные науки 2012. № 5. – С.211-219.
4. Тошова Г. Ономастик бирликларнинг бадиий матндаги ўрни // Международный научный журнал № 8 (100) «Новости образования исследование в XXI веке» март, 2023. – Б.144 - 153
5. Худайберганаева Д.С. Ўзбек тилидаги бадиий матнларнинг антропоцентрик талқини : Филол .фан. д-ри дисс...автореф. – Тошкент, 2015.
6. Федотова К.С. Зависимые онимные перифразы в лирике Н.Гумилева. // Гуманитарные и социальные науки 2018. № 1. – С.115- 121
7. Веселовский С.Б. Ономастикон.М.: Наука, 1974.
8. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования.М.: Наука, 1981.
9. Горбаневский М.В. В мире имен и названий.М.: Знание, 1987.
10. Булгаков С.Н. Философия имени. СПб.: Наука, 1987.
11. Белинский В.Г. Танланган асарлар. Тошкент.: 1955.
12. Вартаньянц А.Д. Якубовская М.Д., Поэтика Комплексный анализ художественного теста – М: АО “Пресс,1194 -240 С.
13. Бондалетов В.Д. Русская ономастика. М.: Просвещение, 1983, - 224с
14. Кристева Ю. Разрушение поэтики // Вест. Мост. Ун-та. Сер.9 Филология. 1994.№ 5 С.44-47
15. Кузьмина Н.А Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка / Н.А Кузьмина. Изд. 3-е, испр. И доп. – М.: URSS: КомКнига, 2006,- 269 с.
16. Лебедева О.Б. Эстетика и поэтика повествовательной поэзии Н.М.Карамзина (1766-1826) // Лебедева О.Б. Э История русской литературы XVIII века: учебник для вузов / Лебедева О.Б. М.: Высш. Шк., 2003, -415
17. Григорьева А.Д Поэтическая фразеология Пушкина // Поэтическая фразеология Пушкина: сборник статей М.: Наука. 1969. – С209-262.
18. Тынянов Ю.Н. Поэтика. История литературы. Кино. – М.: Наука, 1977. С.269

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

Гавхар Матёкубова,

Ўзбекистон давлат хореография академияси

Урганч филиали профессори,

Ўзбекистон халқ артисти

ХОРАЗМ “ЛАЗГИ” ТУРКУМИНИНГ ШАКЛЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ

 <https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

АННОТАЦИЯ

Қадимий илдизлари милoddан аввалги даврлар билан боғлиқ ўзбек миллий рақс санъати доимий ва муттасил ҳаракатдаги, ўсиб-ўзгаришдаги, давр ўтгани сайин сайқалланиб, такомиллашиб бораётган тараққиёт жараёни сифатида характерланади. Буюк ипак йўли чорраҳасида жойлашган, буюк тамаддунларга тамал тошини қўйган Хоразм мўъжизалар ўлкаси ҳисобланади. Афсоналар диёрининги гултожи - “Лазги” туркуми ҳаётбахшлик рамзи бўлиб, азал – азалдан инсонларга завқ ва кўтаринкилик улашган. У ҳақда юзлаб ривоятлар, афсоналар, мифлар мавжуд. Унда халқнинг асрлар синовига бардош берган анъаналари, миллий қадриятлари, расм – русумлари, удумлари, дунёқараши, оламга ва табиатга муносабати, миллий ўзлиги, миллий руҳи намоён бўлади. Тупроққалъа ва Қўйқирилганқалъа харобаларидан топилган терракотлардаги расмлар бизга Хоразм рақс мактаби, жумладан “Лазги” туркуми ҳақидаги илк манбалар ҳисобланади. Зардуштийлик давридаги маросимларда босқичма - босқич “Лазги” туркумининг ҳаракатлар ва ҳолатлар мажмуаси шаклланган. Рақс учун махсус либос, безак ва тақинчоқларнинг зарурати қадим замонлардан бошлаб анъанавий ҳунармандчилик турларининг кенгайиши ва равнақиға сабаб бўлган. Мазкур мақолада Хоразм “Лазги” туркумининг шаклланиш босқичлари ва ривожланиш тенденциялари тадқиқ қилинади.

Калит сўзлар: ўтмиш, ҳаракат, тақлид, илоҳий куй, “Авесто”, рақс, қадрият, Хоразм, “Лазги”

Гавхар Матякубова,

профессор Ургенского филиала

Государственной академии хореографии Узбекистана,

народный артист Узбекистана

ЭТАПЫ ФОРМИРОВАНИЯ ХОРЕЗМСКОГО ЖАНРА «ЛАЗГИ»

АННОТАЦИЯ

Узбекское национальное танцевальное искусство, древние корни которого уходят в дохристианскую эпоху, характеризуется как процесс постоянного и непрерывного движения, роста и изменения, с течением времени совершенствуясь и совершенствуясь. Расположенный на перекрестке Великого Шелкового пути, Хорезм, заложивший краеугольный камень

великих цивилизаций, является страной чудес. Венец страны легенд — жанр «Лазги» является символом жизненной силы, испокон веков приносил людям радость и счастье. О нем сложены сотни легенд, преданий и мифов. В нем отражены традиции, национальные ценности, обычаи, обряды, мировоззрение, отношение к миру и природе, национальная идентичность и национальный дух народа, выдержавшие испытание веков. Терракотовые росписи, найденные в развалинах Тупрок - кала и Койкирилган - кала, являются для нас первыми источниками о хорезмийской танцевальной школе, в том числе и о группе «Лазги». Комплекс движений и ситуаций группы «Лазги» постепенно формировался в ходе обрядов зороастрийской эпохи. Потребность в специальной одежде, украшениях и ювелирных изделиях для танца привела к расширению и развитию традиционных ремесел с древнейших времен. В данной статье рассматриваются этапы становления и тенденции развития хорезмийской группы «Лазги».

Ключевые слова: прошлое, движение, подражание, божественная мелодия, «Авеста», танец, значение, Хорезм, «Лазги».

Gavhar Matyakubova,
Professor of the Urgench Branch of the
State Choreography Academy of Uzbekistan,
People's Artist of Uzbekistan

STAGES OF FORMATION OF THE KHOREZM “LAZGI” GENRE

ABSTRACT

The Uzbek national dance art, whose ancient roots date back to the pre-Christian era, is characterized as a process of constant and continuous movement, growth and change, refining and improving over time. Located at the crossroads of the Great Silk Road, Khorezm, which laid the foundation stone for great civilizations, is a land of miracles. The crowning glory of the land of legends - the “Lazgi” genre is a symbol of vitality, and has brought joy and happiness to people since time immemorial. There are hundreds of legends, legends, and myths about it. It reflects the traditions, national values, customs, rituals, worldview, attitude to the world and nature, national identity, and national spirit of the people that have withstood the test of centuries. Terracotta paintings found in the ruins of Tuproqqaala and Koykiringal'a are the first sources for us about the Khorezm dance school, including the "Lazgi" group. The complex of movements and situations of the "Lazgi" group was gradually formed during the ceremonies of the Zoroastrian era. The need for special clothing, decorations, and jewelry for dance has led to the expansion and development of traditional crafts since ancient times. This article examines the stages of formation and development trends of the Khorezm "Lazgi" group.

Keywords: past, movement, imitation, divine melody, "Avesta", dance, value, Khorezm, "Lazgi".

Илм – фан, миллий маданият ва миллий тараққиёт муштарак тушунча сифатида инсоният олдида турган долзарб масалаларни ҳал қилаётганлиги ҳеч кимга сир эмас. Маданий мероснинг давлат даражасида қадрланиши, эътироф этилиши санъатшунослар ва маданиятшунослар зиммасига улкан вазифа юкламоқда. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Лазги” халқаро рақс фестивалини ташкил этиш ва ўтказиш тўғрисида”ги Қарорида алоҳида таъкидланганидек, “Мамлакатимизнинг бой рақс санъати тарихида алоҳида ўрин эгаллаган “Хоразм лазги рақси” ўзига хос ижро услуби ва жозибаси билан нафақат Ўзбекистонда, балки чет давлатларда ҳам машҳурдир. ЮНЕСКО томонидан “Хоразм лазги рақси” инсониятнинг номоддий маданий мероси рўйхатида киритилганлиги ҳам унинг бетакрор санъат эканлигидан далолат беради”

Учинчи Ренессанс – янги истикболларга интилаётган Ватанимизни бутун дунёга янада мукамалроқтанитиш учун улкан воқелик ҳисобланади. Дарҳақиқат, Ўзбекистон – азалдан қадим тамаддун бешикларидан бири сифатида муаззам қадриятларга эга. Халқимиз миллий тараққиётнинг янги даврига қадам қўйган ҳозирги замонда ўзбек маданияти ва тарихи, анъана ва этнографияси, адабиёти ва санъатини ўрганишга давлат сиёсати даражасида эътибор

берилмоқда. Она Ватанимиз қадим тамаддун бешигида улғайган буюк алломалари, жаҳонни хайратга солаётган муаззам қадриятлари, бой маданий мероси, бетакрор миллий санъати билан фахрланади. “Оммавий маданият” лаҳза сайин таҳдид солаётган глобаллашаётган дунёда миллий ўзлигимизни сақлаб қолишнинг ягона нажот йўли – маънавиятни, азалий қадриятларни асрашдир. Таниқли сиёсатшунос олим, профессор А.Маврулов тўғри таъкидлаганидек, “Ёшларимиз маънавий дунёқарашилини шакллантиришда маънавий мерос, маданий бойликлар, тарихий ва маданий ёдгорликлар муҳим ўрин эгаллайди. Қолаверса, диний ва дунёвий билимлар, миллатнинг характери, унинг салоҳияти – буларнинг бари ёшларимиз маънавий дунёқарашида муҳим, ҳал қилувчи омиллар ҳисобланади”.

Мустақилликни мустаҳкамлаш, интеграция ва глобаллашув жараёнида тарих ҳақиқатлари юзага чиқармоқда. Инсон миллий маданият муҳитида ўзини эркин ҳис қилиши учун уни билиши шарт. Ўзбек халқининг қадимий маданияти жуда бой анъаналарга эга. У ўз илдизлари билан узоқ асрлар тарихига туташган. Миллий тикланишдан миллий юксалиш сари дадил одимлаётган мамлакатимиз тараққиётнинг янги даврига қадам қўйди.

Хоразмнинг энг қадимий “Лазги” рақсининг уч минг йиллик тарихини ёзишда “Авесто” китобидаги диний маросимлар, эътиқод ва удумлар асосий манба вазифасини бажарди. Йиғилган материаллар ЮНЕСКО ташкилотининг Париж шаҳридаги қароргоҳига юборилди. 2019 йил 12 декабрь куни ЮНЕСКОнинг Богото шаҳрида бўлиб ўтган 14 сессиясида репрезентатив рўйхатга киритилди. Таниқли санъатшунос А.Раҳимов тўғри таъкидлаганидек, “...биз Хоразм рақсларининг, хусусан “Лазги” туркумининг ривожини халқ урф – одатидан, анъаналаридан ажралмаган ҳолда кузатамиз. Бунинг сабаби бор, албатта. Чунки, Хоразм рақслари халқ ҳаёти ва турмуши билан чамбарчас боғлиқ бўлган”.

Шунингдек, оташпарастларнинг “Қуёшга эътиқод”, “Оловга сажда”, “Олов базми”, “Машғала”, “Чанок рақси”, “Қайроқ рақси”, “Анахита”, “Пок-пок” ўйинлари “Авесто” китобидаги қадимий эътиқод маросимларида ижро этилган маълумотлар асосида тикланди. “Авесто” - халқ ижодиётининг маҳсули сифатида ҳам қадрлидир. Унда баён этилган қадимий аждодларимизнинг урф-одатлари, удумлари, томошаларидаги ўйинлари дастлаб ибтидоий кўринишда бўлса, кейинчалик махсус тайёргарлик кўриб ижро этила бошлаган. Ижро этилган кўшиқ, марсиялар, алқовлар, гоҳлар ва рақсларнинг кўпчилиги халқимиз тафаккури яратган асар сифатида ўз қимматини сақлаб бизгача етиб келган.

Қадимий Хоразм ҳудудида ястаниб ётган ва бугунги кунгача ҳар хил ҳолатда бизгача етиб келган, санъат, маданият, қалъа шаҳарлари ҳақида беҳисоб афсоналар, ривоятлар, миф, эртақлар яралган. Ҳар бир афсона тагида минглаб ҳақиқат ётади. Хоразмнинг кўҳна тарихини шу даврда яшаган кишиларнинг тахминларига, буюк тарихчи олимларнинг манбаларига, археологик қазилмалардан топишган далил-ашёларга, терракотларга қараб таҳлил қиламиз.

Атоқли қадимшунос олимлар С.П.Толстов ва Я.Ғуломовларнинг таъкидлашича, Хоразмнинг мусиқа ва рақс маданияти узоқ ўтмишга, милoddан аввалги икки мингинчи йилларга бориб тақалади. Албатта, бу иккала санъат тарихи ҳам қадим юртнинг ўтмиши каби юксалиш ва турғунлик даврларини, турли йўқотишларни бошидан кечирди. Барча машаққатлар ва зиддиятларни енгиб, асрлардан-асрларга ўтиш бахти насиб қилган санъат турларидан бири рақсдир.

Бизнинг буюк аждодларимиз қадимдан юксак салоҳият, маънавий -маърифий ҳислат соҳиблари бўлишган. Қоятошлардаги расмлар, қадимий қалъалар, саройлар, қасрлар, ибодатхоналар қолдиқлари кўҳна заминнинг минг йиллик афсонавий тарихидан, ўша замон халқлари ҳаёти, санъати ва маданияти буюк эканлигидан далолат беради. Таниқли этнограф Комилжон Нуржоновнинг фикрича, “Ўтмишда буюк олимларимиз ал-Хоразмий, ал-Фарғоний, Чағминий, Беруний, Маҳмуд аз-Замахшарийлар араб тилида ижод қилганликлари туфайли улар “араб олимлари” деб аталган. “Авесто”дек мўътабар китоб, “Ал-жабр”дек мукаммал ҳисоб - китоб илми (Алгебра), паҳса-девор меъморчилиги, оловда тайёрланган пишиқ ғишт (карвуч), ёки ҳозиргача ярми топилмаган Хоразм мақомлари, “Лазги”, “Оразибон”, “Ратолло” каби мумтоз санъат рақслари бирданига қуруқ майдонларда яратилмаганку ахир”.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Миллий рақс санъатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарорида “Кўп асрлик бой ва бетакрор маданиятимизнинг ажралмас қисми бўлган миллий рақс санъатининг халқимиз маънавияти, бадий-эстетик қарашларини юксалтириш, ёш авлодни миллий қадрият ва анъаналаримизга ҳурмат, Ватанга муҳаббат ва садоқат руҳида тарбиялаш борасидаги ўрни ва аҳамияти тобора ортиб бормокда”, дейилади.

Бир – бирига узвий боғлиқ ҳаракат, ҳолат ва имо – ишора тўлқинлари, қўнгил кечинмалари, муҳаббат лаззати, ҳижрон азоби, олам ва одамни севиш туғёнларини, хаёлнинг ёрқин мавжларини асосий оқимга бўйсундириш санъатини эгаллаш учун “Лазги” руҳига кириш ва уни юракдан ҳис қилиш зарур. Рақс санъати - инсон тафаккурининг меваси сифатида, унинг дунёни англаши ва теварак - атрофидаги миллий - маданий муҳит таъсиридаги ҳис-туйғуларини ўз ҳаракатлари орқали ифодалаш эҳтиёжи натижасида юзага келган. Кейинги юз йилликлар даврида жамиятнинг шиддат билан тараққий этиши миллий рақс санъатига ҳам ўз таъсирини ўтказди. Инсон боласининг комилликка интилиши, аввало унинг ўз ватани тарихини, миллий қадриятларини билиши, ундан фахрланиб яшашида намоён бўлади.

Маънавий мерос инсонларнинг бир - бирига бўлган ўзаро муносабатлари асосида шаклланиб, сайқалланиб боради. Миллатларнинг маърифий - маданий алоқалари қадриятларнинг авлодлардан авлодларга ўтиши ва бойиб бориши жараёнида ривожланади, халқаро миқёсга чиқади. Халқимизнинг энг бебаҳо маданий бойликларида бири шубҳасиз, бетакрор “Лазги” рақсидир.

2019 йилнинг 12 декабрь куни “Лазги” Инсоният номоддий меросининг репрезентатив рўйхатига Ўзбекистон маданий меросининг элементи сифатида киритилди. ЮНЕСКОнинг Номоддий меросни асраш ҳукуматлараро қўмитаси “Лазги”нинг Инсоният номоддий мероси Репрезентатив рўйхатига киритилишини овоз бермасдан, кенг консенсус асосида маъқуллади.

Одамлар ўртасидаги дўстона инсоний муносабатларни ўрнатиш ва мустаҳкамлашда санъат ва маданиятнинг, номоддий бойликларнинг аҳамияти беқиёс. “Авесто” маросимларида ифодаланган ҳаракатларнинг рақс элементлари билан муштараклиги “Лазги”нинг ниҳоятда қадимий эканлигидан далолат беради. Зардуштийлар замонид аёллар томонидан давра бўлиб, урма чолғулар, яъни доира ва даф чалинган. “Лазги” рақсида қадим Хоразм санъати, унинг ҳаётсеварлик тамойиллари юксак маҳорат ва завқ билан тараннум этилган.

Бу мухташам рақсинг қадим илдизларида Хоразм рақс мактабига оид энг нозик элементларнинг моҳияти мужассам. “Масхарабоз Лазгиси”, “Қайроқ Лазгиси”, “Дутор Лазгиси”, “Сурнай Лазгиси”, “Сарой Лазгиси”, “Чангак Лазгиси”, “Хива Лазгиси”, “Гармон Лазгиси”, “Хоразм Лазгиси” каби бир-бирини такрорламайдиган тўққиз мухташам асар ватанимиз тупроғининг қанчалар улуг ва муқаддаслигини, миллий рақс санъатимизнинг қанчалар серкирра эканлигини англаувчи бебаҳо хазинадир. Бу бетакрор асар олис ўтмишда сўзсиз мусиқа билан ижро этилган. Ўзбекистон халқ артисти, беназир Комилжон Отаниёзов нафақат қўшиқчилик санъати, балки Хоразм рақс санъати тараққиётида ҳам бутунлай янги давр ва йўналишга асос солди. Яъни, атоқли шоир Комил Хоразмий сўзи билан яллали “Лазги”ни яратди. Жаҳон санъатида ўзбекнинг бетакрор овози, барҳаёт оҳанги, жозибали ва мардона “Лазги” тимсолида янги саҳифа очилди.

“Лазги” - оддий рақс эмас, халқ ичидан етишиб чиққан истеъдод эгаларидан, санъат таълимини олган раққосалардан алоҳида ижрони талаб этувчи катта бир рақс тизимидир. Ҳар бир даврда яралган рақс - “Масхарабоз Лазгиси” (имо - ишора, пантомимик тақлидий), “Қайроқ Лазгиси” (ритмлар, зарблар орқали), “Дутор Лазгиси” (афсоналардан яралган), “Сурнай Лазгиси” (турли-туман мусиқа асбоблари ижроси, ғалаба куйи), “Сарой Лазгиси” (ҳаётий-ижтимоий жараёнлардан келиб чиққан), “Чангак Лазгиси” (халқлар уйғунлашуvidан келиб чиққан), “Хива Лазгиси” (жамиятнинг ривож, табиий шароитларидан келиб чиққан), “Гармон Лазгиси” (ҳаёт муаммоларидан келиб чиққан), “Яллали Лазги”(Хоразм Лазгиси”) (К.Отаниёзов ижодида) ўзининг мустаҳкам миллий илдизларига эга.

Бу ҳудудда топилган инсон фаолиятининг илк илдизлари тош асри даврига тўғри келади. Ўлканинг шўр кўл ҳудудидан топилган ибтидоий одамга тегишли тош куруллари, илк тўрт оёқли ҳайвон суяклар, Хоразмда илк полеолит даврдан одамлар яшаганлигидан далолат беради. Табиий иқлимнинг ўзгариши ибтидоий одамлар фаолиятига ҳам кескин таъсир кўрсатган. Устозларнинг фикрича, “Лазги” ўзбек рақс санъатининг катта ўйинлари жумласига киради. Ҳозирги даврга келиб “Лазги” қадимдан давом этиб келаётган ҳаракатлар комплекси билан ҳам, раққосаларнинг қадди-қоматларини қай ҳолда тутиши билан, оёқларини алоҳида мусиқага мос ритмларда ташлаши, билаклар, елкаларда титрамаларни бирин-кетин, беихтиёр ўзига хос маълум мазмунли ҳаракатлар ихтиро этиши билан характерланади. Айниқса, бармоқларда, панжаларда кўп сирли, мазмунли рақс ҳаракатлар мавжуд. Ўйнаб турган “Лазги” рақси ижрочисини, аввало, бармоқ, панжаларни тутишидан, ишлатишидан бу раққоса “Лазги” рақсини маромига етказиб ўйнай оладими, йўқми дарҳол сезасиз. Оёқ ташлашида ҳам ўзгача бир сир бор. Тиззалар букилиб, гавда энгашган ҳолда оёқ чапга кетса ўнг ёндан, ўнгга кетса чап тарафдан бошланади. Қўллар, билаклар, панжалар, бармоқлар орқали гапиради.

“Лазги” рақси ҳаракатлари инсоният яратилиши, унинг ҳаётсеварлигини ўзида акс эттириши қаторида, умумбашарий ҳиссиётлар ифодаси ҳамдир. Рақснинг тадрижий ҳаракатлари инсониятнинг яратувчанлик қобилияти ривож, ҳис-туйғуларнинг жунбушга келиши орқали башарий туйғулар-севги, меҳр қабиладарни қамраб олади. Рақснинг қайд этилган жиҳатлари умуминсоний туйғуларни ўзида тўлақонли акс эттиришига асос бўлган. Унинг тарихий анъаналарни тиклаш, миллий анъаналарни мустаҳкамлаш, ёшларнинг маънавий-маданий оламини бойитиш, уларнинг маданият соҳасидаги эришаётган ютуқларини қўллаб-қувватлашда ўрни катта.

“Лазги” ўзликни намоён қилишнинг шаклларида бири сифатида ҳамма учун очикдир. Уни ижро этиш, тадқиқ ва тарғиб қилиш бўйича ҳеч қандай чекловлар мавжуд эмас. Маҳаллий ва хорижий фуқаролар, ички ва ташқи сайёҳлар, ёшидан, жинсидан, миллатидан, касб-коридан қатъий назар уни ўрганиши, ижро этиши, фото ва видео тасвирга тушириши, илмий тадқиқ этиши мумкин. “Лазги” рақсини оилавий маросимларда, халқ сайил ва байрамларида ижро қилиш учун ҳеч қандай махсус рухсат талаб қилинмайди.

Энг муҳими, “Лазги” рақси доимий ва муттасил ҳаракатдаги, ўсиб-ўзгаришдаги, давр ўтгани сайин сайқалланиб, такомиллашиб бораётган тараққиёт жараёнидир. Шунингдек, у фаровонлик рамзи бўлиб, рақс учун махсус либос, безак ва тақинчоқларнинг зарурати қадим замонлардан бошлаб анъанавий ҳунармандчилик турларининг кенгайиши ва рағбатига сабаб бўлди. Бу сеҳрли рақс XX асрнинг 30-40 йилларида Ўзбекистоннинг барча ҳудудларида кенг тарқалди. XX асрнинг иккинчи ярмидан мамлакатимиз пойтахти Тошкент шаҳри Хоразм “Лазги”сининг нафақат анъанавий-маърифий, балки профессионал-саҳнавий шакллари тарқалишида ўзига хос марказга айланди. Жозибали “Лазги” Хоразм воҳасида шаклланиб, бутун Ўзбекистон ҳудудида, шунингдек, Марказий Осиёда яшовчи ўзбек халқлари орасида ҳам кенг тарқалган. Хоразм ўлкаси ўзининг қадимий тарихи ва маданияти, очик осмон остидаги маданий мерос обидалари, буюк алломалари, ҳунармандчилиги, адабиёт ва санъатнинг барча турлари ривожланганлиги билан шухрат қозонган.

Миллий рақс санъати билан боғлиқ қадимий анъаналаримизни сақлаб қолиш ва халқимизнинг маънавий тикланишига замин яратиш йўлида мамлакатимизда оламшумул ислохотлар амалга оширилмоқда. “Лазги”нинг қадим тамаддун марказларидан бири бўлмиш Хоразм ҳудудида вужудга келган, турли даврларда эркак ва аёллар томонидан якка ва гуруҳ тарзида ижро этиб келинаётган рақс сифатидаги ўзига хос эстетик-маърифий хусусиятларини тизимли таҳлил қилиш муҳим аҳамият касб этади.

Албатта, “Лазги” рақслари ўзининг узоқ ўтмишдаги шаклланиш жараёнида турли ижтимоий-тарихий босқичларни босиб ўтди. Ҳаттоки, “Авесто” битикларида ҳам

хоразмликларнинг рақсга бўлган меҳри ва муҳаббати ҳақида фикр юритилади. Шунинг учун ҳам “Лазги” ҳозирги даврда санъатда таълим олган раққосалардан алоҳида ижрони талаб этувчи катта бир рақс тизимидир.

Кенг оммани эстетик жиҳатдан тарбиялаш, уларнинг маънавий - маърифий савиясини юксалтириш, ўсиб келаётган ёш авлоднинг ижодий қобилиятини ривожлантириш, бўш вақтларини самарали ўтказишга кўмак берувчи тадбирлар тизимида ҳам миллий рақс санъатининг ўрни ва аҳамияти бекиёс. Рақс санъати ўзгаришлар жараёнида ўз қийматини йўқотмайди, аксинча, ундан қанча кўп одам баҳраманд бўлса, унинг қиймати ва нуфузи ошиб бораверади. Тарих қаърида бир вақтлар инсон руҳига куч-қувват, эстетик ором ва шодлик ҳадя этган санъат асарлари, раққосалар ва созандаларнинг нурли излари ҳам яшириниб ётибди. Хоразм рақс мактабининг ибтидоий замондан то XXI асргача босиб ўтган йўлини, шаклланиш ва тараққиёт жараёнларини, шунингдек, ҳар бир тарихий даврдаги услуб ва жанрларининг ўзига хос хусусиятларини аниқлаш муҳим аҳамият касб этади.

Глобаллашаётган дунёда кўплаб миллат ва давлатларда миллий маданиятни, миллий кадриятларни сақлаб қолиш масаласи энг жиддий муаммолардан биридир. Тарих ҳодисаларни кузатсак, санъат ва ҳаёт ҳақиқатлари ўртасида доимий равишда кураш борганлигини кўрамиз. Бу тўқнашувлар худди асов Амударёнинг сувларига ўхшайди, тўлқинлари бир кўтарилиб, бир пасайиб туради. Хусусан, рақс санъати қайсидир даврда чинакам нафосат рамзи бўлган, қайсидир асрда у фақат қаршилик ва таназзул қурбонига айланган.

“Лазги” туркумининг методологик, назарий ва амалий аҳамиятини тадқиқ қилиш қанчалик муҳим бўлса, унинг бадиий – эстетик хусусиятларини, маърифий – этнографик жиҳатларини ўрганиш ҳам шунчалар долзарб масала. Турли тазйиқ ва тақиқлар туфайли халқ рақсларининг кўплаб ноёб намуналари йўқолиб кетди. Уларнинг бир қисмигина асрий синовларга бардош бериб, бугунги кунгача етиб келди. Ҳамда Шарқ ва Ғарб халқлари ўртасидаги иқтисодий – сиёсий, тарихий – маданий алоқаларда катта роль ўйнаб, нафақат ижтимоий тараққиётга, балки маърифий - маънавий - фалсафий ғояларнинг тарқалишига ҳам бекиёс таъсир кўрсатди.

“Лазги” туркуми барчага дарҳол таъсир этиб ўз куйи, ижроси билан қайси миллат вакили бўлишидан қатъий назар, тушкунлик ҳолатидаги инсонларни ҳам ўзига дарҳол ром этади. “Лазги” га ёшидан қатъий назар аёл, қиз, эр, йигитлар алоҳида ёки оммавий рақсга тушиши мумкин. “Лазги” рақси ўз мазмуни жиҳатидан ҳинд классик ўйинларига бир қадар ўхшаб кетади. Бироқ “Лазги” рақс тизимидаги образларнинг жўшқин ва нозик ҳаракатлари, ҳинд классик ўйинлари услубидаги ҳаяжон, ғамгинлик, тушкунликдан мутлақо йироқдир. “Лазги”даги образлар Европа классик ўйинларидаги образларга ҳам мутлақо ўхшамайди. Хоразмча “Лазги” ўйинларидаги образлар дунёсининг европача рақс ҳаракатларидан фарқи шундаки, Европа ўйинларида оҳанглар, Хоразм рақси “Лазги” ўйинларида эса зарблар рақснинг ҳаракатини белгилайди. “Лазги”да - хоразмча рақс мактабига хос зарблар ҳаракатга жўшқинлик беради, оҳанглар эса фақат рақсга безак беради, кўшиқ матнлари эса жило, ички тугён сифатида хизмат қилади. Агар тарихчиларнинг қадимги Хоразм маданияти ҳақидаги илмий ишларига мурожаат қилсангиз, “Лазги”нинг ривожланиш босқичларидан ҳикоя қилувчи маълумотларга бевосита ёки билвосита дуч келасиз.

Рақсда импровизация ҳар доим устун келиб, бир хил ҳаракатлар такрорланмасдан, янгиланиб, ритм ва рақс ҳаракат элементлари мунтазам жадаллашиб бориши кузатилади. Дастлабки элементлари табиатга, қуёшга сиғиниш этикодлари асосида юзага келган “Лазги” нинг ҳаракатлари ва мусиқасида табиат манзаралари ва ҳодисалар инсоннинг пайдо бўлиши, унга жон ато этилиши жараёни ва унинг ҳис-ҳаяжони, шиддати, севгиси туйғулари ҳамда қувончи ифодаланади. “Лазги” мусиқаси ва рақс ҳаракатлари уни кузатиб турган ҳар қандай кишини ўзига тортади, уни жунбушга келтириши натижасида томошабин бехосдан рақсга кўшилиб кетганини ўзи ҳам сезмай қолади. Рақс намойишида чолғучилар, кўшиқчилар ва рақс ижрочилари биргаликда қатнашишлари расм бўлди.

Уч минг йиллик давлатчилик анъаналарига эга бўлган ўзбек халқи тараққиётида Хоразм тарихи алоҳида ўрин тутади. Академик А.Ҳакимов тўғри таъкидлаганидек,

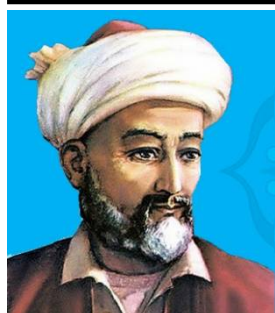
“Қўйқирилганқалъа рангтасвирлари ва ҳайкалтарошлик композицияларининг сюжетлари аҳамонийлар ёки қанғюйлар давридан кейинги даврда Хоразмда санъатнинг турли йўналишлари - рақс, мусиқа ва оммабоп томошалар ривожланганлигидан далолат беради. Қўйқирилганқалъа ёдгорлигида Ўрта Осиёдаги энг қадимгилардан бири бўлган деворий расмлар намуналари ҳам топилган. Бу ашёвий далил айнан шу ерни ўзидан топилган Хоразм ёзуви намуналари билан бир қаторда, Хоразм цивилизациясининг мил авв. IV - I асрларда қай даражада ривожланганидан далолат беради”.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, ҳар бир халқ даставвал тарихий – маданий бирлиги, миллий ўзлиги билан ажралиб, ўзига хос хусусиятларини сақлаб қолишга ҳаракат қилган. Буюк алломалари, улуғ саркардалари билан бутун дунёни ҳайратга солаётган қадим Хоразм маданиятининг гултожи бўлмиш “Лазги” туркумининг тарихини, бадий – эстетик, маърифий – этнографик хусусиятларини, илмий таҳлил этиш муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Президент Ш.Мирзиёевнинг Республика Маънавият ва маърифат кенгашининг кенгайтирилган мажлисидаги нутқи. Маънавият ҳаётимизда янги куч, янги ҳаракатга айланиши керак. ЎЗА, 2023 йил, 23 декабрь.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Маданият ва санъат соҳасини янада ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар” тўғрисидаги Қарори. “Янги Ўзбекистон” газетаси, 2022 йил, 4 февраль, 25 сон.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 4 февралдаги “Рақс санъати соҳасида юқори малакали кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори. ЎЗА, 2020й., 4 февраль.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Лазги” халқаро рақс фестивалини ташкил этиш ва ўтказиш тўғрисида”ги Қарори. ЎЗА, 2020 йил 28 сентябрь.
5. Мирзиёев Ш. Инсонпарварлик, эзгулик ва бунёдкорлик – миллий ғоямизнинг пойдеворидир.Т.: “Ўзбекистон”, 2021. Б.- 25.
6. Авесто. Тарихий - бадий ёдгорлик. Т.: “Шарқ”, 2001. Б.-196.
7. Маврулов А. Маънавий баркамол инсон тарбияси. Тошкент.: “Ўзбекистон” нашриёти, 2008.
- 8.Итина М.А. Хорезмская экспедиция – основные итоги и перспективы исследований. Культура и искусство древнего Хорезма. М., “Наука”, 1981.
9. Қиличев Т. Лазги рақси турлари. Танланган асарлар. Урганч.: 2020.
10. Тохтасимов Ш. <https://uza.uz/oz/society/>
11. Садоков Л.Р. Музыкальная археология древней и средневековой Средней Азии: ударные инструменты. М.: “Наука”,1996.
12. Жабборов И.Кўхна харобалар сири. Т.: “Фан”, 1968.
- 13.Матёкубова Г. Тохтасимов Ш. Ҳамроева Ҳ. Хоразм “Лазги” рақси: тарихи ва тавсифи. Т.: 2022.
14. Матёкубова Г. “Офатихон” Лазги. Т.: Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1993.
- 15.Жўраев Н. Вақт ва фазо. Т.: “Маънавият”, 2021.
16. Маврулов А. Маънавий баркамол инсон тарбияси. Тошкент.: “Ўзбекистон” нашриёти, 2008.
- 17.Ҳамроева Ҳ. Тохтасимов Ш. Ўзбекистон халқ артисти Гавҳар Матёкубова яратган тарихий рақслар.Т.: 2020.
18. Ҳамроева Ҳ М.Мирзо.. Миллий ўзликни англашда рақс санъатининг инсон руҳиятига таъсири. Т.: 2020.
- 19.Ҳамроева Ҳ. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Раҳматжон Қурбоновнинг “Санъатнома 1” асарининг бадий-эстетик хусусиятлари. Т.: 2020.
20. Ҳакимов А. Ўзбекистон санъати тарихи. Т.: «Зилол булоқ», 2021.

21. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 9-ж. Т.: “Ўзбекистон Миллий энциклопедияси” давлат илмий нашриёти, 2005.
22. Раҳимов А. Саҳна сирлари мунаққид нигоҳида. Т.:2016.
23. Раҳимова Г. Қутлуғ йўлда.Т.: “Ёш гвардия”, 1973.
24. Матёкубова Г. Санъат дарғаси. Т.: “Парадигма” нашриёти, 2017.
25. Конрад Н.И. Запад и Восток. М., изд. Главная редакция восточной литературы. 1972.
26. Лобачева Н.П. Формирований новой обрядов узбеков. М.: “Наука”, 1975.
27. Кароматов Ҳ. Ўзбекистонда мозий эътиқодлар тарихи. Тошкент.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт – матбаа ижодий уйи, 2008.
28. Белинский В. Собрание сочинений. Т.1. М.: “Наука”, 1972.
29. Ҳамроева Ҳ. “Сурнай Лазги”си: тарихи ва тавсифи.Т.: 2020.
30. Абдиримов Б. Хоразмийлар изини излаб... Т.: 2020.
31. Ғаниев С. Ҳамроева Ҳ. Қадриятлар уйғунлиги: Қозоғистон ўзбекларининг миллий рақс санъати. Т.: 2020.

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Шоирахон Умарова,
Фарғона давлат университети
мустақил тадқиқотчиси

БАДИЙ ДИСКУРСНИНГ ПСИХОЛИНГВИСТИК ТАДҚИҚИ

 <https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

АННОТАЦИЯ

Дискурс тушунчаси лингвистик тадқиқотларнинг мазмуний синтаксис соҳасига кенгайтиши муносабати билан пайдо бўлди. Бинобарин, тилшунослик нуктаи назаридан дискурс, энг аввало, семантик боғлиқликда бўлган гаплар кетма-кетлигидан ташкил топган мураккаб бирликдир. Дискурс ходиса ўта мураккаб ва кўп ўлчовлилиги туфайли бу борада турлича талқинлар ва баҳс-мунозаралар давом этиб келмоқда. Дискурс ҳолатида тил ўзининг мураккаб динамик томони билан кўрина бошлади, бу янгича ёндашув ва усулларни излашни талаб қилади. Мазкур мақолада бадий дискурснинг психололингвистик таҳлил қилинган.

Калит сўзлар. бадий тил, нутқий фаолият, психоллингвистик восита, лингвоэстетик назария, бадий дискурс, лисоний тасвир.

Шоирахон Умарова,
Независимый исследователь Ферганского
государственного университета

ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ДИСКУРСА

АННОТАЦИЯ

Понятие дискурса появилось в связи с расширением лингвистических исследований в область смыслового синтаксиса. Следовательно, с точки зрения лингвистики дискурс представляет собой сложную единицу, состоящую из последовательности семантически связанных предложений. В связи с тем, что феномен дискурса очень сложен и многоаспектен, по этому поводу продолжают различные интерпретации и споры. В контексте дискурса язык стал проявляться со своей сложной динамической стороной, что требует поиска новых подходов и методов. В данной статье проводится психоллингвистический анализ художественного дискурса.

Ключевые слова. художественный язык, речевая деятельность, психоллингвистический инструмент, лингвоэстетическая теория, художественный дискурс, языковой образ.

Shoirakhan Umarova,
Independent researcher at

PSYCHOLINGUISTICS OF ARTISTIC DISCOURSE RESEARCH

ANNOTATION

The concept of discourse appeared in connection with the expansion of linguistic research into the field of semantic syntax. Therefore, from the point of view of linguistics, discourse is a complex unit consisting of a sequence of semantically related sentences. Due to the fact that the phenomenon of discourse is very complex and multifaceted, various interpretations and disputes continue on this issue. In the context of discourse, language began to appear with its complex dynamic side, which requires the search for new approaches and methods. This article provides a psycholinguistic analysis of artistic discourse.

Key words: artistic language, speech activity, psycholinguistic tool, linguaesthetic theory, artistic discourse, linguistic image.

Дискурс ҳодисаси уч семиотик компонентни ўз ичига олади: **шакл (синтактика), маъно (семантика) ва ҳаракат (прагматика)**. Айнан, уларнинг муносабати дискурснинг коммуникатив табиатини шакллантиради.

Матн хабар сифатида тушунилганда, ўзаро мулоқотда хабарлар алмашинуви давомийлиги коммуникатор (хабар йўлловчи ва қабул қилувчи)нинг диалоги дискурснинг макроструктураси сифатида қаралади. Семантик макроструктура матннинг асосий мавзусини умумлаштиради, семантик жумлалар иерархияси шаклида тақдим этилади ва дискурснинг прагматик йўналишини белгилайди ва шу билан дискурсни бирлаштиради, яъни нутқнинг кетма-кетлиги бир бутунга айланади.[1] (Дижк, 1981: 246).

Н.П.Пешкова дискурсни кенг қамровли жараён эканлигига урғу беради: “Дискурс деганда матн маҳсулот сифатида ва унинг амал қилиш доирасининг барча босқичларида, пайдо бўлишидан тушунишгача, ғоянинг шаклланишидан маънони англашгача бўлган барча зарур ва муқаррар шартлар йиғиндисидagi жараён сифатида тушунилади.”[2, 73]

Дискурс структурасининг психолингвистик табиати уни яхлитлик нуқтаи назаридан ўрганишда намоён бўлади. Л.В.Сахарный тавсифига кўра, яхлитлик - бу алоҳида турдаги психолингвистик ҳодиса бўлиб, у инсон психикасида пайдо бўладиган маълум бир объектнинг бир вақтнинг ўзида интеграл, динамик тасвирига мутлақо мос келмайдиган тасаввурдир.[3, 7]

Нутқий фаолиятнинг яхлитлиги матнда ифодаланган ахборот ва сўзловчи ниятининг бирлиги билан белгиланади. А.И.Новиковнинг таъкидлашича, “мавзуни тушуниш жараёни мазмуннинг сиқик ва умумлаштирилган тасвири сифатида якуний натижасидир. У муаллифнинг тушунилган, сўзларда амалга оширилган ва маъно асосида декодланган ниятини ифодалайди. Айнан мавзу аниқлангандан сўнг, мазмуннинг яхлит структурасини шакллантириш жараёни яқунланади, ниҳоят, матннинг ҳар бир элементининг роли ва вазифаси аниқ бўлади”.[4, 215]

К.Ф.Седовнинг сўзларига кўра, она тилида сўзлашувчилар онгида хабарнинг “тўғри” композицион тузилиши ҳақидаги фикр мавжуд бўлади. Бу тасаввур дискурснинг яхлит композицион тузилишига мос келади. Ўз навбатида, асосий структура ўзининг чизиқли ривожланишида яхлит фикрнинг шаклланиши ва фикрнинг матнга айланиши босқичларини такрорлайдиган тузилма сифатида қаралиши керак. Олим нутқнинг ташқи тузилиши ва унинг динамик тузилиши ўртасидаги бундай мосликни “матнлилик нормаси” деб атайди. “Энг умумий шаклда “матнлилик нормаси” матннинг асосий мазмунини дастлабки иборада тушунтиришга, унинг интеграл нутқий асарга айланишида предикатлар иерархиясига ва матн якунида торайиш фигурасига мос келади.”[6]

В.В.Фещенконинг “Художественный дискурс: к определению термина в перспективе лингвоэстетики” (“Бадий дискурс: атаманинг лингвоэстетик нуқтаи назарга кўра тавсифи”) мақоласида бадий дискурс атамасига фанлараро лингвистик ёндашув нуқтаи назаридан таъриф берилган бўлиб, эстетик фаолиятнинг турли шакллари “бадий дискурс”ни

шакллантириши хусусида фикр юритилган. Қачонки, бадий тил, бадий нутқ ва бадий матн ҳақида гап кетганда, масала бадий дискурс тушунчасига бориб тақалади. Унинг мавжудлик доираси эстетик фаолиятдаги нутқий ифодаларнинг ҳар қандай соҳасини қамраб олади. Йигирманчи асрнинг бадий амалиёти (кино, радио, постдраматик театр, спектакл, граффити) санъат чегаралари ва тушунчаларини ва шунга мос равишда “бадий дискурс” тушунчаси доирасини сезиларли даражада кенгайтириб юборди. Ушбу мақолада “бадий дискурс” атамаси тилшунослик, адабиётшунослик ва эстетик назариялар чорраҳасида лингвоэстетик ёндашув нуктаи назаридан таърифлаш кўзда тутилиб, унинг таркибий қисмлари кўрсатилган. Лингвоэстетика тушунчаси тилнинг эстетик вазифасида нутқий ижод эстетикасига яхлит ёндашувни назарда тутди. Ҳозирги босқичдаги лингвоэстетик назария бадий белги, бадий семиозис, бадий хабар, бадий мулоқот каби асосий категорияларга асосланади. Ушбу бирламчи категориялар қаторида **бадий дискурс** тушунчаси бадий асар орқали муаллиф-ижодкор ва ўқувчи (томошабин, тингловчи)нинг ўзаро таъсири натижасида ҳосил бўлган нутқий ифодалар мажмуи сифатида санъатнинг ўзига хос турлари ва шаклларида бу ифодаларни яратиш ва идрок этишнинг эстетик омиллари тушунилади.[8]

В.П.Беляниннинг бадий дискурса персонажларнинг психологик таҳлили борасидаги фикрлари аҳамиятлидир. Олимнинг таъкидлашича, Б.М.Теплов персонажларни худди ҳақиқий одамлар каби тўлақонли тадқиқот объекти деб ҳисоблайди. Масалан, Б.М.Тепловга кўра, А.С.Пушкиннинг “Евгений Онегин” асари қаҳрамони Татьяна романнинг бошида эмоционал реакциясини очик намоён қилган бўлса, воқеалар якунида у вазмин, хотиржам ва ўзини тутиб олган аёл қиёфасида намоён бўлади. Психологик таҳлил асосида “Татьяна ҳаётнинг бурилиш нукталарида ўз темпераментини ўзгартира олгани, ҳаёт дарсларидан сабоқ олиб, характерини ривожлантиргани ҳақидаги ажойиб ҳикоя”, дея баҳолаганига эътибор қаратади. В.П.Белянин Б.М.Тепловнинг таҳлилларга муносабат билдирар экан, психологнинг асардаги персонажлар турларига ва бадий адабиётга инсоннинг ички ҳаётининг етарлича ишончли тавсифи сифатида мурожаат қилиш табиий ва асослидир, дея хулосалайди.

Тилшуносликда бадий дискурс тушунчаси эндигина шаклланмоқда. Бизнингча, бунда икки хил йўналиш кўзда тутилмоқда:

1. Асар ичидаги дискурсив жараёнлар, персонажларнинг нутқий фаолияти, ўзаро мулоқоти каби лисоний ҳодисаларнинг когнитив ва коммуникатив имкониятлари қамраб олинади.

2. Бадий асарни ўқиш, идрок этиш жараёни назарда тутилади. Бунда асарнинг лингвоэстетик жиҳатларини **муаллиф - асар - ўқувчи** учлиги доирасида тадқиқ қилиш орқали бадий матнни идрок этиш қонуниятларини ўрганиш масаласи кўриб чиқилади.

Коммуникатив ёндашув асосида иш кўрувчи психолингвистик аспектда матндаги тил бирликларини бевосита ижтимоий амалиётдаги фаолиятида ўрганади. Т.М.Дридзе муайян матн ичидаги тил бирликларининг анъанавий грамматик ва замонавий дискурсив таҳлилдаги фарқли жиҳатини аниқ тавсифлаб беради: “Нутқий фаолият инсоннинг бошқа фаолиятига йўналганлиги билан аҳамиятлидир. Масалан, коммуникатив-когнитив ва эмоционал хусусиятларнинг ички мақсадларига эга бўлган мустақил фаолият тури сифатида онг муносабатлари учун асос бўлиб хизмат қилади. бунда энди матн жумла ёки суперфраза каби категориялар бирлиги сифатида эмас, балки хабар сифатида гап ва мазмуний-семантик (коммуникатив) блок ёки предикация категориялари билан иерархик корреляция қилинган мулоқот бирлиги сифатида қаралади”.[9, 20]

В.П.Белянин биринчилардан бўлиб бадий дискурснинг психолингвистик талқини борасида тадқиқотлар олиб борди ва унинг назарий жиҳатларини аниқлашга ҳаракат қилди. Олимнинг “Психолингвистические аспекты художественного текста” (“Бадий матннинг психолингвистик аспекти”) монографиясида бадий матн яратишда муаллифнинг этнопсихологик имкониятлари ҳамда уларнинг ўқувчилар томонидан идрок этилиши бўйича экспериментал маълумотлардан фойдаланган ҳолда психолингвистик таҳлиллар тақдим этилади. Ҳар хил турдаги асарларни таҳлил қилиш ўқувчилар орасида кенг оммалашишга

сабаб бўлган матн структуралари тўғрисида фараз қилиш учун асос бўлиб хизмат қилиши илмий асослаб берилган.[10]

В.П.Беляниннинг “Психологическое литературоведение” китобида бадий асар психолингвистик таҳлилининг назарий масалалари тадқиқ этилган бўлса, И.О.Мазирканинг докторлик диссертациясида биринчи марта бадий асар қаҳрамонлари шахсияти билан боғлиқ оламнинг лисоний тасвири, персонажлар нутқи табиатининг психолингвистик асослари, конструктив ва деструктив шахслар концептосфераларининг ўзига хос жиҳатлари уларнинг макро- ва микросоциумда тинчлик ва уруш даврларидаги фаолиятининг бадий талқини дискурс фонида ўрганилди.[11]

Бадий дискурда сўзловчи ва тингловчининг психологик ҳолатлари ва атрофидагиларга нисбатан муносабатини очиб беришда уларнинг нутқи ёки ёзувчи тасвирига таянилади. Шу нуқтаи назардан, С.М.Қурбонова юқорида тавсифланган **эстепсихолингвистик** аспектда ёндашади: “...бадий матнда муаллиф асар қаҳрамонлари тимсолида маълум шахс қиёфасини яратишда нутқ фаолиятига таянади. Қаҳрамонлар нутқи турли вазиятларга (масалан, адресант ва адресат муносабатига кўра) мос ҳолда турлича шакллантирилса-да, ундаги феъл-атвор, темперамент ва характер белгилари муайян тарзда акс этиб туради.”[12] Шунингдек, тадқиқотчи темперамент шахсларнинг ижтимоий ҳаётдаги мавқеи, тарбияси ва вазиятга мос равишда шаклланиб боришини таъкидлар экан, бадий матнда шахсга хос темперамент белгилари нисбатан қатъийлашган бўлиб, темперамент белгилари шахс нутқи шаклланишида муҳим роль ўйнайди, деб ҳисоблайди.[12]

Бадий адабиёт маданиятнинг муҳим таркибий қисми сифатида ҳар доим ва ҳар жойда шахсий ўсиш ва ривожланишнинг кучли манбаи ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан, бадий асар таҳлилида психолингвистик ёндашув асарнинг ўзига хослиги, кўп қирралилиги ва теранлиги, унинг ўқувчига таъсир қилиш механизмларини аниқлашга ёрдам беради. Шу билан бирга, шахс нутқига хос хусусиятларнинг психолингвистик асослари ва асар қаҳрамонлари бадий-концептуал оламининг лисоний тасвирини ўрганиш инсон шахсияти хусусиятларини ва оламнинг лисоний тасвирини яхлит тизимли тушунишда кучли манба бўлиши мумкин.

Маълумки, инсон характерининг турли қирраларини ўрганиш Психология соҳасининг етакчи масалаларидан биридир. Хусусан, **инсон нутқи орқали унинг шахсини ўрганиш** психологиянинг нисбатан кам ўрганилган соҳасидир. Ушбу соҳага қизиқиш анча илгари бошланган бўлса-да, турли соҳалар интеграциялашувининг кучайиши бу борадаги тадқиқотларнинг ранг-баранг имкониятларини оча бошлади. Жумладан, бадий матн орқали муаллифнинг шахс типологиясига хос хусусиятларни аниқлаш ва акс эттириш қобилияти нафақат психологлар, адабиётшунослар ва тилшуносларни, балки криминалистлар, журналистлар, кибернетика, мантик, этнография, санъат тарихи, герменевтика ва фалсафа мутахассисларини, психиатрларни ҳам ўзига жалб эта бошлади.

Д.С.Худайберганованинг “Ўзбек тилидаги бадий матнларнинг антропоцентрик талқини” мавзусдаги докторлик диссертациясининг учинчи боби «**Ўзбек тилидаги матнларнинг психолингвистик хусусиятлари**»га бағишланган. Тадқиқотчининг фикрига кўра, ҳиссиёт ифодаси берилган микроматнлар бадий асарларда турли ҳолатлар воситасида юзага келтирилади. Улардан асосийлари қуйидагилардан иборат: 1. Асар персонажнинг кечинмалари унинг нутқидан англашилади. 2. Персонажнинг руҳий ҳолати асар муаллифи нутқи воситасида берилади. Бунда муаллиф қуйидаги усуллардан фойдаланади: а) персонажнинг руҳий ҳолатини бевосита баён қилади; б) персонажнинг жисмоний хатти-ҳаракатларини тасвирлаш орқали унинг руҳий ҳолатига ишора қилади; в) табиат тасвири орқали персонажнинг руҳий ҳолатига ишора қилади.[14, 27]

Д.Худойберганова ўз ишида, асосан, бадий матннинг муаллиф-матн-реципиент учлигидан иборат моҳияти, айнан, шахснинг руҳий ларзага тушган ҳолатини тасвирловчи матнларда кўпроқ намоён бўлишига эътибор қаратади. Сўзлар ўз маъноси билан инсон руҳиятига таъсир этиши хусусиятига эга бўлиб, муайян сўз уни эшитувчи одам хотирасида маълум бир ассоциацияларни пайдо қилади. Агар матнда бир ассоциатив майдонга кирувчи сўзлар қўлланган бўлса, улар ўқувчи руҳиятига янада кучлироқ таъсир этади.[14, 27]

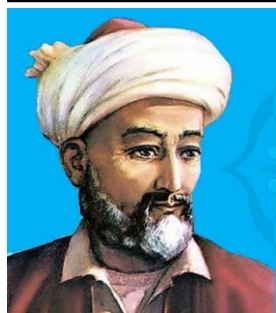
Муаллиф матн мазмуний перцепциясининг хусусиятлари ҳақида сўз юритар экан, нуткий тузилмани мазмуний идрок этиш жараёни – ўқувчининг бегона матнни талқин қилиши, ундаги объектив мазмунни англаши, яширин ғояларни топиши, бинобарин, муаллиф матни асосида ўзининг вариантыни яратиши демак, деб хулосалайди. Бу борада В.П.Белянин, С.А.Васильев, О.С.Зорькиналарнинг назарий қарашларига таянган ҳолда ўқувчи психологик жиҳатдан муаллифга қанчалик яқин бўлса, матнни тушуниши шу даражада юқори бўлиши, бу жараёнда реципиентнинг ҳиссий, ақлий, ижтимоий тажрибаси катта аҳамият касб этиши, бунда унинг жинси, ёши, билими, қизиқиш доираси, кайфияти каби омиллар муҳим ўрин тутиши хусусида фикр юритади.[14, 27]

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, бадий асар нафақат воқелик инъикоси, балки инсоннинг ҳаётга ва дунёга муносабатини табиий тил орқали ифодалаш воситаси ҳам ҳисобланади. Ҳаёт инъикоси сифатида бадий матн шахс психологиясининг турли жиҳатларини ўрганиш ва таҳлил қилиш объекти бўла олади. Бадий матн(дискурс)нинг психолнгвистик жиҳатларини ўрганувчи соҳанинг **эстетик вазифани** ҳам бажаришини назарда тутиб, **эстепсихолнгвистика** атамасини қўллаш мақсадга мувофиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ван Дейк Т. А. Эпизодические модели в обработке дискурса [1987] // Ван Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация. Благовещенск, 2000.
2. Пешкова Н.П. проблемы понимания дискурса в психолнгвистическом и прагматингвистическом аспектах// Вгстние Челябинского государственного университета. 2014. № 6 (335) Филология. Искусствоведение. Вып.88.
3. Сахарный Л.В. Человек и текст: две грамматики // Человек – текст – культура. – Екатеринбург, 1994.
4. Новиков А.И. Семантика текста и ее формализация. – М.: Наука, 1983
5. Сайфуллаева Р.Р., Менглиев Б.Р., Боқиева Г.Ҳ., Қурбонова М.М., Юнусова З.Қ., Абузалова М.Қ. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Ўқув қўлланма. Т.: 2006.
6. Седов К.Ф. Дискурс и личность: эволюция коммуникативной компетенции// https://diskurs_i_lichnost
7. Апресян Ю.Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания // Вопросы языкознания. 1995. № 1.
8. Фещенко В.В. Художественный дискурс: к определению термина в перспективе лингвоэстетики// Новый филологический вестник. 2021. №1(56).
9. Дридзе Т.М. Язык и психология. Москва, 1980.
10. Белянин В.П. Психолнгвистические аспекты художественного текста. Москва: изд. МГУ, 1988.
11. Мазирка И.О. Психолнгвистические основы вербальной характеристики личности и языковой картины мира героев художественной литературы: автореф.дисс.доктора филол.наук. Москва, 2008.
12. Қурбонова С.М. Бадий матнда шахс хусусиятларини ифодалаш : Филол. фанл. фалсафа доктори (PhD) дисс. автореф. – Фарғона, 2018.
13. Васильев Л.М. Семантика русского глагола. Москва: Высшая школа, 1981.
14. Худайберганава Д.С. Ўзбек тилидаги бадий матнларнинг антропоцентриқ талқини: филол.фанлари докт.дисс...автореф. Т.: 2015.
15. Долиева Л. Эмотив фразеологизмлар – ҳиссиётлар инъикоси (француз тили материалида) // Хорижий лингвистика ва лингводидактика. 2023, № 2.
16. Расулов Р. Ўзбек тилидаги ҳолат феъллари ва уларнинг облигатор валентликлари. Тошкент: Фан, 1989.
17. Расулов Р. Ўзбек тили феълларининг маъно тузилиши. Монография 2-. нашри. – Т: 2008.

18. Умуркулов Б. Ўзбек бадий насрининг лингво-услубий шаклланиш асослари: филол.фанлари доктори (DSc) дисс...автореф. Тошкент , 2020.
19. Ўзбек тилининг изоҳли луғати, 2-жилд, Тошкент: ЎзМЭ нашриёти, 2007.
20. Ўзбек тилининг изоҳли луғати, 4-жилд, Тошкент: ЎзМЭ нашриёти, 2007.
21. Ёкубов О. Сўз. Тошкент.: “Шарқ” нашриёт – матбаа акциядорлик компанияси бош тахририяти, 2019.
22. Дадабоев Х. Ўзбек адабий тили лексикаси тарихи. Тошкент.: “Фан”, 2007.
23. Ефимов А.И. Стилистика художественной речи. Москва.: “Наука”,1981.
24. Исахонова Ш. Султон Жалолиддин Мангуберди. Т.: “Маърифат битиклари” нашриёти, 2017.
25. Исахонова Ш. Бибихоним. Т.: “Маърифат битиклари” нашриёти, 2019.
26. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг фразеологик луғати. Тошкент.: “Қомус” нашриёти, 1992.
27. Саттор М. Ўзбекнинг гапи қизиқ. Т.: “ФАН”, 1994.
28. Исҳоқов Ё. Сўз санъати сўзлиги. Т.: “Ўзбекистон” нашриёти, 2014.
29. Исахонова Ш. Гавҳаршод Бегим Т.: “Маърифат битиклари” нашриёти, 2023.
30. Исахонова Ш. Нодираи даврон. Т.: “Маърифат битиклари” нашриёти, 2022.
31. Карим Б. Рухият алифбоси. Адабий-танкидий мақолалар. "ЭСПИ" нашриёти, Қозоғистон Республикаси, Алмати, 2021.
32. Йўлдош Қ. Сўз ёлқини. Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. Тошкент-2018.

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Хулкар Ҳамроева,
Ўзбекистон давлат хореография
академияси доценти,
филология фанлари доктори (DSc)

ЎЗБЕК МИЛЛИЙ РАҚС САНЪАТИНИНГ ШАКЛЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ

 <https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

АННОТАЦИЯ

Рақс санъати – миллат миллий-маданий менталитетини ўзида яққол намоён этадиган санъат турларидан биридир. Ўзбек халқи азалдан тўй-томошаларда, оммавий маросимларда куй-қўшиқ, оҳанг жўрлигида рақс ҳаракатлари орқали ўз ҳис-туйғуларини ифода этган, шу тариқа рақс босқичма-босқич санъат даражасида шаклланиб борган. Шунинг учун ҳам у энг оммавий санъат турларидан бири ҳисобланади ҳамда унда халқ характери очилади. Аждодларимиз ҳаёти, урф-одатлари, турмуш тарзи, кўнгил кечинмаларини рақс ҳаракатлари орқали авлоддан-авлодга етказиб келаётган, йиллар давомида сайқалланиб, бойиб борган миллий рақсларимизда замонавийлик билан бирга миллий руҳнинг ҳамоҳанг ифодаланиши уни халққа янада яқинлаштиради. Мазкур мақолада ўзбек миллий рақс санъатининг шаклланиш босқичлари тадқиқ қилинади.

Калит сўзлар: тош асри, маросим, ўйин, тақлид, маданий мерос, анъана, удумлар, эстетик идрок, миллий руҳ.

Хулкар Ҳамроева,
доцент Узбекской государственной
хореографической академии,
доктор филологических наук (DSc)

ЭТАПЫ СТАНОВЛЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ТАНЦЕВАЛЬНОГО ИСКУССТВА УЗБЕКИСТАНА

АННОТАЦИЯ

Танцевальное искусство является одним из видов искусства, ярко отражающих национальный и культурный менталитет нации. С древних времен узбекский народ выражал свои чувства посредством танцевальных движений под песни и мелодии на свадьбах и общественных церемониях, таким образом, танец постепенно превратился в вид искусства. Именно поэтому он является одним из самых популярных видов искусства и раскрывает характер народа. Гармоничное выражение национального духа наряду с современностью в наших национальных танцах, которые передавались из поколения в поколение посредством танцевальных движений и на протяжении многих лет совершенствовались и обогащались, еще

большее приближает его к народу. В данной статье рассматривается роль и значение этапы становления узбекского национального танцевального искусства.

Ключевые слова: каменный век, ритуал, игра, подражание, культурное наследие, традиция, обычаи, эстетическое восприятие, национальный дух.

Hulkar Khamroeva,
Associate Professor of the Uzbekistan
State Choreography Academy,
Doctor of Philology (DSc)

STAGES OF FORMATION OF UZBEKISTAN NATIONAL DANCE ART

ABSTRACT

Dance art is one of the types of art that clearly reflects the national and cultural mentality of the nation. Since ancient times, the Uzbek people have expressed their feelings through dance movements accompanied by songs and melodies at weddings and public ceremonies, thus dance gradually developed into an art form. That is why it is one of the most popular types of art and reveals the character of the people. The harmonious expression of the national spirit along with modernity in our national dances, which have been passed down from generation to generation through dance movements and have been refined and enriched over the years, brings it even closer to the people. This article examines the role and significance of the stages of formation of Uzbekistan national dance art.

Key words: Stone Age, ritual, game, imitation, cultural heritage, tradition, customs, aesthetic perception, national spirit.

Рақсларнинг пайдо бўлиши инсон тафаккурининг меваси сифатида унинг дунёни англаши ва теварак-атрофидаги миллий-маданий муҳит таъсиридаги ҳис-туйғуларини ўз ҳаракатлари орқали ифодалаш эҳтиёжи натижасида юзага келган. Гавда, қўл, оёқ ҳаракатлари билан бирга юз ифодалари, имо-ишоралар уйғунлиги ҳам рақс таъсирчанлигини ошира борган. Даврлар ўтиши ва рақс техникаси шакллана боргани сари бу узвларнинг ҳар бири ўз номига эга бўлди ва уларга муайян вазифалар юклана бошлади. Шу тариқа, рақс технологияси, ўзига хос жиҳатлари, миллий менталитетга хос элементлари, ўзаро уйғунлик ҳосил қилувчи компонентлар жамланмаси эволюцион тарзда рақс санъатининг пайдо бўлиши ва ривожланишига олиб келди. Кейинги юз йилликлар даврида эса инсоният жамиятининг шиддат билан тараққий этиши санъатнинг бу турига ҳам ўз таъсирини кўрсатмай қолмади, албатта.

“Халқимизнинг маънавий савияси ва эстетик тарбиясини юксалтиришда муҳим аҳамиятга эга бўлган рақс санъатини ҳар томонлама ривожлантириш, ёш авлодни миллий ва жаҳон рақс санъатининг намуналаридан кенг баҳраманд этишни замоннинг ўзи талаб этмоқда”, – дейилади 2020 йилнинг 4 феврида қабул қилинган Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Рақс санъати соҳасида юқори малакали кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги қарорида. Ушбу қарор шуниси билан аҳамиятлики, унда “Рақс санъати соҳасида “устоз-шогирд” анъаналарига асосланган рақс мактабларини яратиш, халқаро стандартларга мувофиқ юқори малакали мутахассислар ва кадрларни тайёрлаш, илмий салоҳиятдан самарали фойдаланган ҳолда илм-фанни жадал ривожлантириш мақсадида” амалга ошириладиган долзарб вазифалар белгилаб берилди.

Рақс санъатини муайян бир миллатнинг этник-маданий хусусиятларини ўзида акс эттирувчи пластик ҳаракатлар мажмуи дейиш мумкин. Шу кунгача ўзбек рақс санъатини ривожлантиришнинг назарий ва амалий масалалари қисман ёритилган бўлса-да, бугунги замон талаблари даражасидаги илмий-танқидий тадқиқи олиб борилмаганлиги, рақс

номларининг тўлиқ тизимлаштирилмаганлиги мутахассислар олдига қатор муҳим вазифаларни кўндаланг қўймоқда.

Рақс санъати ва унга оид умумий илмий билимларни жамлаш мақсадида “хореография” атамаси қўлланади. **Хореография** [юн. choreia - давра рақси + grapho – ёзаман] 1. Махсус шартли белгилар ёрдамида ёки сўзлар билан рақс ҳаракатларини ёзиш. “Хореография” атамаси дастлаб Р.Фёе томонидан “Хореография ёхуд рақс ёзуви санъати” китоби(1700)да қўлланган. ЎЗМЭ.

2 Халқ рақс йўналишидаги ва балет спектакллари яратиш санъати, умуман, рақс санъати ёки балет театри.

3 Рақс санъати. Ёш балерина [Бернора Қориева] 1955 йилда Москва хореография билим юртини тугатди. “Саодат” журнали.

Бу ўринда шуни айтиб ўтиш керакки, луғатдаги ушбу изоҳда атама мазмуни мукаммал ифодаланмаган. Уни мазмунан бойитиш талаб этилади.

Рус тилида бу атама кенг ва тор маънода қўлланилади. Тор маънода рақс тушунчасининг ўзини, яъни халқ рақслари, профессионал рақс ва балет санъатига оид ҳаракатлар мажмуи сифатида тушунилса, кенг маънода рақс санъатига оид барча тушунчаларнинг умумий номини англатади. Таҳлилимиз шуни кўрсатадики, ушбу атамани ўзлаштиришда миллий маданиятимиз учун унинг фақат бир қисми кифоя қилган. Чунки “хореография” атамасининг тор маънодаги ифодасини ўзбекча “рақс санъати” бирикмаси ифодалай олади. Рақс санъати ва у билан боғлиқ жараёнлар, рақс таълими тизими ва бошқа тушунчаларни тўлиқ ифодалаш учун эса унинг кенг маънодаги ифодасига эҳтиёж пайдо бўлган ва шу тариқа “хореография” атамаси ўзлаштирилган.

Ўзбек тилида катта миқдордаги арабча ва форсча-тожикча ўзлашмаларнинг қўлланишда қолаётгани сир эмас. Буларнинг муайян қисми илмий терминология таркибида ўз фаоллигини йўқотмаган. Хусусан, мактаб, синф, муаллим, маъруза, мувозанат, вазн, тижорат, божхона, вилоят, фалак, ҳуқуқ, таркиб, матн, мавзу, ҳоким ва ҳ.к. термин ва сўзлар нафақат мутахассислар, шунингдек, аҳолининг кенг қатламлари нутқида ҳеч қандай қийинчиликларсиз фаол ишлатилади. “Тарчи, ҳозирги вақтда ўзбек тилида терминлар яшаш жараёнида араб ва форс-тожик тиллари манба сифатида деярли иштирок этмаса-да, аммо ўзга қариндош туркий тилларда бўлгани сингари ўзбек тили луғат таркибидаги терминларнинг аксарияти шу қадимий тилларга мансубдир. Масалан, рақс, уфори, таъя каби арабча, баргак, занг, “норим-норим” каби форс-тожикча сўзлар кўп учрайди.

Рақс [арабча – ўйин, ўйинга тушиш ва унга мослаб ёзилган мусиқа]. Раққос(а)нинг гармоник ҳаракати ва ҳолатлари, пластик ифодавийлиги, юз имо-ишоралари ва бошқалар орқали образ яратишдан иборат санъат тури. Маҳмуд Кошғарийнинг “Девону луғотит турк” асарида бўдик – ўйин, рақс тарзидаги қисқа изоҳни учратдик, лекин бу сўзнинг этимологияси берилмаган.

Рақс (русча танец) 1. Тананинг пластик ва ритмик ҳаракатлари санъати. Рақс назарияси. Рақс маҳорати. 2. Мусиқа оҳангига ва ритмига мос равишда бажариладиган ҳаракатлар занжири, шунингдек, бундай ҳаракатлар ритми ва услубидаги мусиқий асар. Вальс, классик (мумтоз) рақслар. Бал рақслари. Муз устидаги рақс. Рақс мактаби.

Бу икки таърифда ҳам рақс характери тўғри тавсифланган бўлиб, улар мантиқан бир-бирини тўлдиради. “Ўзбек тилининг изоҳли луғати”даги таърифда рақснинг санъат сифатидаги жиҳати устун бўлса, С.Ожегов луғатида унинг маданий соҳа узви сифатидаги умумий ва хусусий қирралари акс этган.

Рақс санъати халқларнинг миллий турмуш тарзи, муайян маданий характери, урф-одатлари ва қадриятларини ўзида яққол акс эттирувчи санъат турларидан биридир. “Халқ рақслари ўз халқи тилида гапиради. Масалан, рус рақси русча терминологиясига эга, испан рақси испанча ва ҳоказо”. Ҳаракатларнинг муайян халқ характери акс эттирувчи нуқталарини грузин, озарбайжон, украин, испан, япон, корейс рақслари каби оригинал жиҳатларга эга бўлган турларида кузатишимиз мумкин. Рақсларга танланадиган либослар ҳам уларга миллийлик тусини беришда катта роль ўйнайди. Зеро, рақс тушунчаси умуминсоний

ходиса сифатида барча халқларда мавжуд бўлса-да, аммо турли маданият вакиллари томонидан воқеликни идрок этишнинг ўзига хос хусусияти туфайли у ҳар хил кўринишда намоён бўлади.

Хореографик йўналишлар ва рақсларнинг номлари, ҳаракатларнинг ижро техникасига оид тушунчалар, ҳар бир ҳолатни англатадиган номинатив бирликлар ва бошқа рақсга оид характерли хусусиятларнинг муайян номлар билан аталиши рақс терминологиясининг шаклланаётганидан далолат беради. Рақс санъатига оид атамаларнинг пайдо бўлиши ва актуаллашиш жараёнлари, бу номларнинг адабий тил қатламлари билан лексик-семантик муносабатларини ўрганиш, ўзбек хореографияси атамалари луғатини шакллантириш тилшунослигимиз олдида турган навбатдаги долзарб вазифалардан биридир.

Замонавий ўзбек рақс санъатини тадқиқ қилиш, унинг ёзма илмий манбаларини яратиш борасида санъатшунослик фанлари номзоди Л.Авдееванинг ҳамда санъатшунос тадқиқотчи, Ўзбекистон халқ артисти Розия Каримованинг хизматлари бекиёсдир. “Рақс ёзувини яратиш учун муайян бир система яратиш керак эди. Чунки ўзбек рақсларида оёқ ва қўл ҳаракатлари, гавда ҳолатлари қўп, ранг-баранг. Р.Каримова балетдаги ўринларга таянган ҳолда энг муҳим бош ҳолатлари, гавда ҳолатлари, қўл ҳолатлари, қўлдаста ҳолатлари, оёқ ҳолатларини белгилайди, еттитадан ошмайдиган умумий ҳолатларни танлайди. Мана шу асосий ҳаракатларнинг муҳимлиги ва тўғрилигини Тошкент хореография билим юртида олиб борган амалий машғулотларида синаб кўради ҳамда мутахассислар эътиборидан ўтказди. Шу асосда рақс ҳаракатлари ва рақс асарларини ёзиб олишга киришади. Бирин-кетин халқ рақси услубларига бағишланган “Фарғона рақси” (1973 й.), “Хоразм рақси” (1975 й.), “Бухоро рақси” (1977 й.) номли асосий ҳаракатлар жамулжам қилинган қўлланмалар майдонга келади”.

“Гавда элаш”, “силдирма”, “уялиш”, “нозик қўллар”, “ойнага қараш”, “қўлибанд”, “қоши камон”, “ҳаяжон” каби рақс ҳаракати номлари умумистеъмол лексикасига оид сўзлар асосида шаклланган бўлса, айрим ҳудудий рақс мактабларида шаклланган баъзи атамаларнинг ўзига хос хусусиятлари яшаш жойи, иқлими, шарт-шароити, ижтимоий-маданий шарт-шароити, яъни социолингвистик ва лингвокультурологик жиҳатлари билан ҳам бевосита боғлиқлигини кузатиш мумкин. Масалан, Хоразм вилояти воҳада жойлашган бўлиб, ерлик аҳоли балиқчилик билан шуғулланган ёки чағалоқ сув қушларининг ҳаракатидан хабардор бўлганки, бу тушунчалар рақс ҳаракатларида ҳам акс эттирилган ҳамда шунга мувофиқ равишда атамалар ҳам пайдо бўлган.

Бухоро рақсларига оид атамаларда маҳаллий ижтимоий-маданий муҳит, ўзбек-тожик билингвизми таъсирида тожик тили лексемасига оид “чархи миён”, “ларзон йўрға”, “қомати зебо”, “зебигардон”, “чархи дузону” айланиш каби тил бирликларининг атама сифатида нисбатан кўпроқ шакллангани кузатилади. “Бухоро рақсининг ўзига хослигини белгилайдиган алоҳида элементлар каторида “саризону бози” (бирдан тиззалаб чўкка тушиш), “кажрафтор” (танани айлана шаклида айлантириш), “кафт ларзон” (ўтирган ва тик турган ҳолда оёқ бармоқлари билан тананисилкитиш), “чархи миён” (ўртача айланиш), “чархи дузону” (икки тиззалаб айланиш) каби терминлар Ўзбекистоннинг бошқа ҳудудий рақс мактабларида учрамайди.” Бу ҳақда ишимизнинг 3-бобида батафсил фикр юритамиз.

В.Виноградов айрим диалектал тил бирликлари адабий тилга шева орқали эмас, балки профессионал лексика орқали кириб келиши мумкинлиги ҳақида ёзади. Масалан, хоразмликларнинг “чўгирма” номли бош кийимини олайлик. Бошни ёзда салкин, қишда иссиқ сақлаши, Хоразм чангли ҳудуд бўлганлиги учун ҳар хил кўз касалликларидан (шамоллашдан) асраши каби ҳудудий-этник хусусиятлари туфайли Хоразмда минг йиллар давомида асосий бош кийим сифатида қадрланиб келган. Телевидениенинг мислсиз имкониятлари туфайли Хоразм раққослари томонидан чўгирмани рақс ҳаракатларининг сермаъно узвиға айлантиришлари, хусусан, “Чоғоллоқ” рақсидаги “чўгирма” детали кабилар орқали ҳозирда бу сўз оммалашиб, умумистеъмол сўзига айланди.

Маълумки, ўзбек миллий рақс санъатида, асосан, Фарғона, Бухоро, Хоразм рақс услублари фарқланади: “Ҳамон ўзбек рақс санъатида бир-биридан гавда ҳолатлари, қўл ва оёқ ҳаракатлари, таркиби, композицион тузилиши, либослари билан фарқ қилувчи Хоразм, Бухоро

ва Фарғона услублари аниқ кўзга ташланиб туради”. Бу гуруҳларнинг ҳар бири ўзига хос йўналиши, бир-биридан фарқланувчи хусусиятлари, ўзгачаликлари билан умуммиллий маданий бойлигимизни тўлдиришга хизмат қилади. Хоразм рақслари ўзининг шўхчанлиги, серҳаракатлиги билан ажралиб турса, Фарғона рақс мактабида бир оз ўйчанлик, қизлардаги ҳаё-ю, йигитлардаги шижоат барқ уриб туради. Бухоро рақсларида эса маҳаллий менталитет, ижтимоий муҳит акси ўлароқ ўзбек-тожик маданиятининг уйғунлиги сезилади.

Аждодларимиз ҳаёти, урф-одатлари, турмуш тарзи, миллий кадриятлари ва руҳий кечинмаларини рақс ҳаракатлари орқали авлоддан-авлодга етказиб келаётган, йиллар давомида сайқалланиб, бойиб борган миллий рақсларимизда замонавийлик билан бирга миллий руҳнинг ҳамоҳанг ифодаланиши уни халққа янада яқинлаштиради.

Ҳар бир миллий-маданий гуруҳнинг ўзига хос жиҳатларини характерловчи рақс либос ва безакларининг ўрни ва аҳамиятини тадқиқ қилиш рақс санъатини илмий жиҳатдан ўрганишда муҳим манба ҳисобланади. Маълумки, Р.Каримова, Л.Авдееваларнинг тадқиқотларида ўзбек миллий рақси ўзининг 3 та мактаб йўналишига эга эканлиги қайд этиб келинган. Мустақиллик йилларида рақсшуносликка эътибор кучайганлиги, рақс тарихига оид изланишларнинг самараси ўлароқ, ҳозирги кунда 5 та рақс мактаби мавжудлиги эътироф этилмоқда.

“Ҳамюртларимиз ўзбек миллий рақс санъатининг 5 та фарқли мактаби шаклланишини яхши билади. Булар Фарғона-Тошкент, Хоразм, Бухоро-Самарқанд, Қорақалпоқ, Қашқадарё-Сурхондарё рақс мактабларидир. Бу мактаблар бир-биридан ўзига хослиги, жозибадорлиги, элементлари, ҳаракатларининг маҳаллий колорити билан фарқ қилади”. Бу ўринда шуни айтиб ўтиш жоизки, рақс мактабларининг номланишида турлича ёндашувлар кузатилади. Масалан, Фарғона рақс мактаби дейилганда Фарғона-Тошкент, Бухоро рақс мактаби деганда эса Самарқанд-Бухоро, Сурхондарё рақс мактаби негизда эса Сурхондарё-Қашқадарё йўналиши тушунилади. Рақс мактаблари номларидаги бу каби ҳар хилликлар талабалар, айниқса, хорижлик тадқиқотчилар учун ўзига яраша қийинчилик туғдиради. Илмий адабиётлар ва ўқув қўлланмаларда рақс мактабларининг номлари шундай қабул қилинганлиги ва оммалашганини назарда тутиб, биз ҳам ўз тадқиқотимизда “Фарғона рақс мактаби”, “Бухоро рақс мактаби” тарзида қўллашни маъқул топдик. Келажакда мазкур чалкашликлар ўзининг ижобий ечимини топади, деган умиддамиз.

Республика халқ ижодиёти ва маданий-маърифий ишлар илмий-методик маркази тақдим этган “Ўзбекистоннинг Номоддий маданий мерос объектларининг янгиланган **Миллий рўйхати**”да ҳам, Республика Маданият вазирлиги расмий веб-сайтида ҳам 5 та рақс мактаби кўрсатилган.

Бизнингча, бундай фарқланишнинг сабаби узоқ йиллик тарихий жараён натижаси сифатида илгари коммуникатив имкониятларнинг чекланганлиги, ҳар бир ҳудуд аҳолиси ўз турмуш тарзи, меҳнат фаолияти, касб-кори билан ажралиб турган ва бу хусусиятлар уларнинг санъати ва маданиятида ҳам ўз аксини топганлиги билан изоҳланади. Мана бу тавсифлар ҳам фикримизни исботлайди: “Сурхон рақслари – кўчманчи аҳолининг турмуш тарзи билан боғлиқ рақс услуби. Эркаклар ва аёллар томонидан ижро этилади. Аёллар рақсида енгил ва дадил қадам ташлаш, маъноли қўл ҳаракатлари, гавданинг майин ҳаракатланиши кузатилади. Рақсда турмушда ишлатиладиган қошиқ, урчуқ, чиғириқ, чироқ ва бошқа рўзгор буюмларидан фойдаланилади. Эркаклар рақсларида чорвачилик, овчилик, ҳайвон ва паррандалар ҳаракатларига тақлид қилиш билан боғлиқ ҳаракатлар кўп учрайди”.

Бу мактабларнинг рақслари бир-биридан нафақат мусикаси, услуби, ҳаракатлари билан, балки либослари, тақинчоқлари ва безаклари билан ҳам ажралиб туради. “Лазги” ашула ва рақс ансамблининг бош балетмейстери Ш.Ботиров ўзининг “Ўзбек рақси дунё назарида” мақоласида ўзбек рақс санъати тақинчоқ ва либосларининг бугунги ҳолати, ўринсиз ўзгаришларга учраётгани ҳақида, уларнинг тарихий-миллий жиҳатларини сақлаб қолиш зарурлиги хусусида куюниб ёзади: “Хоразм шокилаларини олайлик. Қуббасимон икки қаватли томчига ўхшаш майда тилларанг япроқчалардан иборат шокилалар 80–90-йилларга келиб лўлиларнинг тангасимон тақинчоғи билан алмашиб қолди. Бу ҳам етмагандек, 1997 йилдан

кейин шокилалар пистон ва бисер каби енгилгина матоҳлар билан яна ўрин алмашади. Нафақат шокила, балки хоразмча таҳя ва зангларни ҳам шу матоҳдан тайёрлай бошладик. Хоразмча сочпопукларни-ку, умуман, топиб бўлмайди. Саҳнавий либослар ўзбек этнографияси ҳисобланиб, саҳнада бутун дунёга ўзбекнинг ўзбеклигини, унинг маданияти, маънавиятини намойиш қилади. Аммо бугун нима бўляпти?.. Раққосаларимиз либосларнинг этаги остидан, Европада бир неча аср олдин урфдан қолган сеткали этак (подюбник) кийишни бошлашди. Нима эмиш, бусиз майдонда раққосанинг қомати кўринмасмиш. Буям етмагандек, либосларни туркман аёллариники каби ерга тегадиган қилиб кийишяпти. Чунки бу раққосанинг бўйини узун қилиб кўрсатармиш. Ваҳоланки, ўзбек аёллари кўйлагининг этаги оёқнинг тўпик қисмигача тушган. Ҳозир эса раққосаларимизнинг либослари ўзидан узун, ер супуриб юради. Бундан ташқари, либосларни жозибали қиламан деб балетмейстерларимиз туркманча безаклар, қозоқ ва қирғизча жимжимали этак ва енглар кўшиб ташлашган. Тиллақош сингари тақинчоқларни, дурра каби бош кийимларни йилдан йилга катталаштириб юборишяпти”.

Демак, мутахассисларимиз олдида юзлаб йиллар давомида авлоддан авлодга ўтиб, сайқалланиб келган, миллий колоритнинг ёрқин тасвирини намойиш қиладиган рақс кийим ва тақинчоқларни асл ҳолидагидек сақлаб қолиш ва кейинги авлодларга ҳам етказишдек масъулиятли вазифа турибди. Ана шу йўналишдаги ҳаракатларга асос бўлишини назарда тутиб, ўзбек рақслари билан бир қаторда кийим ва тақинчоқлар ҳақидаги маълумотларни тўплаш, бир тизимга келтириш, уларнинг миллий рақс тараққиётидаги ўрни ва ролини ҳам тадқиқ этишни мақсад қилдик.

Зеро, рақснинг бетакрор образи, жозибаси, характери, руҳияти, миллий тароватининг акс этишида саҳна либослари ва тақинчоқларнинг аҳамияти каттадир. Рақс либослари ёрқин кўرғазмали – намойиш тавсифга эга бўлиб, миллий-маданий менталитетга хос тантанавор белгилари билан оддий либослардан фарқ қилади. Буларнинг негизида эса асрлар оша авлоддан авлодга ўтиб келган, юртимизнинг турли ҳудудлари ва ижтимоий табақаларига оид либослар ва ажойиб ранг-баранг заргарлик буюмлари асос бўлган. Шунинг учун ҳам улар ижро этиладиган рақсларга ўзгача кўрк, миллий-маънавий жозибадорлик бахш этиб туради ҳамда дунё миқёсида ўз мухлисларини топишида муҳим аҳамият касб этади.

“Хива лазгиси” раққосалари бошига дудорли, парли, попукли, безакли таҳя (тақя) кийиши, кўкрагига шавкала (тақинчоқ) осиши шарт. Бош кийимига турли кушларнинг патини осиш кишилиқ жамиятининг илк босқичларида пайдо бўлган тотемистик тасаввурлар билан боғлиқ мерос ҳисобланади”.

“Бухорода раққосалар кундал, адас, кимхоб каби матолардан кенг қилиб тикилган камзул ёки зардўзи ятак, яқранг шойидан салла ўраб, оёқларига пошнади бахмал этик кийиб чиққанлар. Аёл раққосалар, асосан, ўрдаларда, ичкарида, хуфёна базмларда хизмат қилишган. Карвонсарой, сайилгоҳ, тўй каби эркаклар йиғиладиган жойларда уларнинг рақсга тушиши таъқиқланган.

Фарғона рақсларида эркаклар бўз матосидан тикилган кўйлак ва нимча ёки енгил ятак, миллий шалвор, оёқларида этик ва бошларига дўппи кийган ҳолда рақсга тушадилар. Аёллар кийими ёрқин рангларга бой хонатлас, беқасам ва крепдешин матосидан тикилган ёқали кўйлак, нимча, ипак матосидан тикилган иштон, бошларига эса паранг, дурра шаклларида ўралган рўмол, оёқларида паст пошнади туфли, бўйин, қўл ва кулоқларига осилган турли зебу-зийнатлари билан ажралиб туради.

Сурхондарё аёллар рақслари либослари ёрқин ранглардаги олача, бўз, жанда матоларидан тикилади, зебигардон, зафабанд, шодамаржон, билакузук, зирак, нозигардон, кифтак, кўкрактумор, мунчок, қўлтиқтумор сингари тақинчоқлардан фойдаланилади. Эркаклар ятак ёки оддий кўйлак, шолвор кийган ҳолда оёқларида мукки (енгил тери чорик) билан рақсга тушадилар.

Шу ўринда ўзбек миллий рақс санъатининг баъзи тақинчоқлари номларини таҳлил қилмоқчимиз.

Тиллақош. Хотин-қизларнинг тилладан ясалган ёки тилла суви югуртирилган, пешонага тақиладиган безак буюми. Тиллақош ғажак, исирға, зебигардон билан бирга ансамбль ҳосил қилади. Тиллақош шаклига ўхшаш пешонага тақиладиган зийнат буюми Фарғона водийсида баргак, тепа қисмидаги панжарали нақшлари бўлмаган тури Бухорода боло абрў деб ҳам аталади, Хоразмнинг осматузи тақинчоғи ўзига хос безатилиши билан тиллақошдан фарқ қилади. Демак, тиллақош ҳам ҳар бир ҳудуднинг ўзига хос менталитетини кўрсатадиган фарқли жиҳатларга эга бўлиб, уларнинг атамалари ҳам шева асосида шаклланган.

Баргак II [форсча – баргча] Аёллар пешонасига, кўксига тақадиган олтин ёки кумуш тангалардан тузилган баргнусха зийнат буюми, тақинчоқ. Бобур унинг [Ойша бегимнинг] юзига ботиниб қарай олмай, кўкрагидаги олтин баргакларга кўз ташлади. (П.Қодиров, Юлдузли тунлар). Бу изоҳдан англаш мумкинки, Фарғона водийсида баргак сўзи ҳам тиллақош, ҳам кўкракка тақиладиган тақинчоққа нисбатан қўлланган, лекин изоҳдаги “тангалардан тузилган” бирикмаси тушунарсиз бўлиб қолган. Балки, тақинчоқнинг юзасида тангасимон доирачалар шаклидаги безаклар бўлгандир. Баргга нисбатан берилиб, баргак деб номланиши эса барг шаклидаги нақш усули билан боғлиқдир. Барг усулидан кўплаб безакларда фойдаланиш тасодифий эмас, чунки қадим замонлардан бери улар ҳаёт ва табиатнинг қайта туғилиши рамзи ҳисобланади.

Боло-абрў. Боло [форсча – тепа, баланд, баландлик] ва абрў – форсча қош сўзларидан ясалган қўшма сўз, яъни қош тепасига тақиладиган тақинчоқ маъносини англатади, тиллақош сўзига маъновий синоним бўла олади. Бухоро-Самарқанд шеваларида форс-тожикча атамаларнинг кенг қўлланиши эса ҳудуддаги билингвизмга асосланган.

Хоразмда эса осматузи, манглайи-тузи деб номланади.

Осмәдўзи махс. аёлларнинг тиллақошга ўхшаш, бошга тақиладиган зийнат буюми. Манглай-тузи шакли луғатга киритилмаган.

Зебигардон, нозигардон форсча сўзлар бўлиб, бўйин беаги маъноларини билдиради.

Шокила шовқила (товуш чиқарувчи) – заргарлик буюми, Хоразм аёлларининг мураккаб, кўп қисмли тақинчоғи. Шокила пешонани ёпиб турувчи осматузи, чаккалик(яримтирноқ)ка уланади ҳамда улар биргаликда ансамбль ҳосил қилади. Шокила ҳалқачалардан тузилган турлича узунликдаги занжирларга япроқча, маржон, ғунча, зиғираклардан иборат осилмачоқлар бириктириб ҳосил қилинади. Шокила тақилганда, турли узунликдаги маржон қаторлари ияк, бўйин, кўкрак узра кетма-кет бир текис ётади. Аёллар шокила тақиб юрганида тана ҳаракатига қараб товуш чиқариб, жаранглайди (номи шундан). XIX охиридан шокила қисмларга бўлиниб кетган, улар ҳам шокила деб аталади.

Занг II [форс. – жаранг, қўнғироқ] 1. Қўнғироқ; товушли сигнал, хабар бериш учун ишлатиладиган металл буюм (мас, рельс парчаси). [Ошпаз] Тут бутўғига осилган зангни қўлидаги таёғи билан ура бошлади. М.Муҳамедов. Қаҳрамон изидан. 2. Шундай қўнғироқ, сигнал ёки соат товуши. Девор соатнинг занги.

Занг лексемасининг айнан мана шу маъноси билан боғлиқ рақс санъатига оид кичик қўнғироқчалар ва улар ижросидаги “Занг” рақс усули изоҳли луғатга киритилмаган.

Занг Бухоро ва Хоразм рақсларида ҳам безак, ҳам рақс ҳаракатларини бажариш воситаси сифатида хизмат қилади. Раққосалар қўл ва оёқларига занг(кичик қўнғироқчалар тўплами) таққан ҳолда ва қўлларида қайроқ тош билан рақсга тушишади. Занг ва қайроқ тошлар жаранги рақс ҳаракатлари ва рақс усулига мос равишда таралаётган оҳанг билан уйғунлашади.

Тақя [арабча – эҳтиёткорлик, яшириш, бекитиш] эск. Сидирға матодан тайёрланган гулсиз дўппи. Шоирнинг бошида учли кўк тақяга силлиқ ўралган кўркамагина салла. Ойбек, Навоий.

“Ўзбек тилининг изоҳли луғати”да занг, шокила каби тақинчоқлар ҳақида маълумот берилмаганлиги ҳам рақс терминлари доирасида кийим ва тақинчоқларнинг тадқиқ қилиниши долзарб масалалардан бири эканлигини кўрсатади.

Чўғирма – (Чўрма) Хоразм, Қорақалпоғистон ва Туркменистонда расм бўлган, эркалар катта мўйна қалпоғи. Эркак раққослар уч хил кўринишдаги чўғирма кийганлар. Биринчиси, **тик чўғирма** – қоракўлдан тайёрланган, уни қадимда фақат амалдорлар кийган. Иккинчи **шерози чўғирма** – одатда энди туғилган кўзичоқнинг терисидан ихчам кўринишда тикилган. Учинчиси **силтма чўғирма** бўлиб, у қўйнинг узун жунидан, думалоқ кўринишда, ўлчами анчагина катта тикилган. Хоразм мактаби эркалар рақсини чўғирмасиз тасаввур қилиб бўлмайди.

Хоразмлик чўғирмадўз хунараманд Шокир Абдуллаевнинг айтишича, қадимда хоразмликлар катта думалоқ чўғирма кийган. Бинобарин, чўғирма воҳа аҳолисининг этник хусусиятларини янада яққол намоён этади. Бу шундай бош кийимки, уни ҳар бир инсон азиз санайди, чунки чўғирма бошни ёзда салқин, қишда иссиқ сақлайди, Хоразм чангли ҳудуд бўлганлиги учун ҳар хил кўз касалликларидан (шамоллашдан) сақлайди. Сафарга чиқсангиз, от эгарининг устига қўйсангиз ёстиқ вазифасини бажаради, уйқудан уйғониб уни бир-икки силкиб, асл ҳолига келган чўғирмани яна кийиб кетаверасиз.

Хоразмда қадим-қадимдан кенг тарқалган рақслардан бири “Чоғоллоқ” бўлган. Томошабинлар даврасининг марказига чўғирма (чўрма) деб аталадиган бош кийими ташланади, кейин раққослардан бири ўртага сакраб чиқиб, гавдасини қоқ белидан олдинга қараб эгиб, тиззаларини ҳам сал буккан ҳолда, қўлларини орқага чўзиб, ўзига хос хоразмча юришни бошлади: оёқларини баланд кўтариб, қадам босади ва қўл панжаларини ёзганча титратиб боради. Чорлоқнинг мақсади – балиқ ролидаги қалпоқни тумшуги билан илиб олиш. Шунинг учун ов ҳаракатлари орасида раққос бирдан қаддини ростлаб, қўлларини олдинга узатиб, билагидан чалиштириб, балиқнинг думига ўхшатади. Кейин яна чорлоққа айланади. Бирдан кутилмаганда раққос тиз чўкиб, энгашиб, қалпоқни тишлари билан тутиб олади, яъни Амударё сувларидан балиқ тутиб олгандек бўлади. Бу ўйин шўхчан, жонли, қувноқ бўлиб, бир раққоснинг ўрнига иккинчиси, кейин учинчиси ўйинни давом эттириб кетаверади, шундай қилиб анча узоқ, то жонга тегмагунча давом этади. Бу рақсда баъзан чўғирма ўрнида рўмолчадан ҳам фойдаланилади. Шунингдек, Хоразм рақсларида “чўғирма” ҳаракати ҳам мавжуд бўлиб, чап қўл билан бошнинг орқа қисмига сал уриб, чўғирма қош томонга озгина тушириб қўйилади.

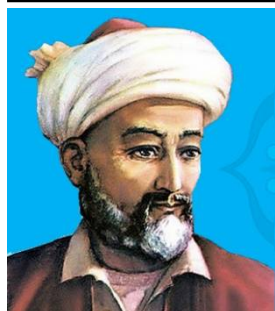
Маданият ва санъат ривожланганидан кейин, рақс ижрочиларида кийиниш маданияти ҳам кўркемлашган. Энди рақс ижрочилари бошларига манотли тахё кийиб, тахёнинг чап томонига (юрак томонига) дудори (сулгун қуши пати), укки пати, жиға (қора бағир қуши) патларини қадаб, ўрдақларнинг гажак патлари билан безашган. Кўкракларига шавкала деб аталувчи (авлоддан-авлодга она томонидан мерос бўлиб келган) зеби гардон, билакларига занг тақиб ўйнаганлар. Рақс оламида шундай бир қоида бор “Ҳар бир халқнинг рақси ўша халқнинг урф-одатларидан, табиий шароитидан келиб чиқади”.

Хоразмнинг табиий шароити Қорақум саҳроси ва Амударё этагида жойлашган. Қорақум саҳросидан бошқа ерда бўлмаган қорабағир қуши, сулгун, укки, ёввойи ўрдақлар пати чиройли бўлгани учун хоразмликлар бунини ёмон кўзлардан сақловчи, асровчи восита ҳисоблашган. Уларни ёш болалар бешиги устига, дўпписига, келинлар бош кийимига таққанлар. Шавкала, тахё, пат, пар баргаклар шу даврдан пайдо бўлган. Улар бадавлат оиладаги қизларнинг тўйлардаги беағи бўлган. Ҳозирги кунда бу безаклар Хоразм лазгиси ижрочиларининг махсус кийимига айланган.

Хулоса ўрнида шуни айтиш жоизки, ўзбек рақс санъатининг ёш авлод маънавий дунёқарабини шакллантиришдаги эстетик аҳамиятини янада чуқурроқ идрок этиш ва англаш, унинг турли назарий ва амалий қирраларини ойдинлаштириш, рақс санъатида бадиий тимсол, уйғунлик каби хусусиятларнинг намоён бўлишида рақс либос ва тақинчоқларининг аҳамияти бекиёсдир. Шундай экан, ёш мутахассисларнинг илмий-ижодий салоҳиятини ошириш, муайян соҳага оид нарс ва тушунчалар моҳиятини англаб етишлари учун ҳам терминологик луғатлар тузиш зарурати муҳим масалалардан бири эканлиги нуқтаи назаридан рақс санъатига оид лексемаларни тадқиқ қилиш олдимизда турган долзарб вазифалардан биридир.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Рақс санъати соҳасида юқори малакали кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори. // ЎЗА, 2020 йил, 4 февраль.
2. Авдеева Л.А. Ўзбекистон рақс санъати. – Т.: ЎЗД бадиий адабиёт нашриёти, 1960.
3. Қодиров Ғ. Ўзбек рақслари. – Т.: Тошкент, 1964. – Б. 17; Каримова Р. Ферганский танец. Методическое пособие. – Т.: Изд.им. Г.Гуляма, 1973.
4. Каримова Р. Бухарский танец. – Т.: Изд.им. Г.Гуляма, 1977.
5. Каримова Р. Ўзбек рақслари. Ўқув қўлланма. – Т.: «Чўлпон», 2003.
6. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Беш жилдлик. 4-жилд. – Т.: ЎЗМЭ давлат илмий нашриёти, 2008.
7. Дадабоев Ҳ.А. Замонавий ўзбек лексикографияси ва терминологияси модули бўйича ўқув-услугий мажмуа. – Т.: 2016.
8. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 3-жилд. – Т.: ЎЗМЭ давлат илмий нашриёти, 2007.
9. Маҳмуд Кошғарий. Девону луғотит турк. Уч томлик. I том. // Таржимон ва нашрга тайёрловчи С.Муталлибов. – Т.: «Фан», 1960.
10. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. 4-е изд., доп. – М.: А ТЕМП, 2006.
11. Карпенко В.Н., Карпенко И.А. История возникновения танцевальной терминологии. // Научные ведомости. Серия Гуманитарные науки. 2016. № 28(249). Выпуск 32.
12. Каримова Р. Ўзбек рақслари. Ўқув қўлланма. – Т.: «Чўлпон», 2003. Насибулина Л.И. Локальные школы национального танца Узбекистана // «Молодой учёный». № 23 (313). Июнь 2020.
14. Виноградов В.В. Основные типы лексических значений слова. // Виноградов В.В. Избранные труды. Лексикология и лексикография. – М., 1977.
15. Каримова Р. Ўзбек рақслари: (Ўқув қўлланма). – Т.: «Чўлпон», 2003.
16. Мадиева Р. Рақсда миллатнинг руҳи бор. / “Янги Ўзбекистон” газетаси, 2020. // <https://uz.uz/authors>
17. Ўзбекистон номоддий маданий мероси. – Т.: 2017.
18. Ботиров Ш.Х. Ўзбек рақси дунё назарида. // www.kultura.uz/view_2r15535.html
19. Жабборов И. Юсак маданият ва ноёб маънавият маскани (Тарихий-этнографик лавҳалар). – Т.: “O‘zbekiston”, 2012.
20. Ўзбекистон номоддий маданий мероси. – Т.: 2017.
21. <http://ich.uz/uz/ich-of-uzbekistan/national-list>
22. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 4-жилд. – Т.: ЎЗМЭ давлат илмий нашриёти, 2007.
23. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. “Т” ҳарфи. – Т.: ЎЗМЭ давлат илмий нашриёти, 2005.
24. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 1-жилд. – Т.: ЎЗМЭ давлат илмий нашриёти, 2006.
25. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2-жилд. – Т.: ЎЗМЭ давлат илмий нашриёти, 2006.
26. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 3-жилд. – Т.: ЎЗМЭ давлат илмий нашриёти, 2007.
27. <https://qomus.info/encyclopedia/cat-sh/shokila-uz/>
28. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 2-жилд. – Т.: ЎЗМЭ давлат илмий нашриёти, 2006.
29. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 4-жилд. – Т.: ЎЗМЭ давлат илмий нашриёти, 2008.
30. <http://xorazmiy.uz/uz/pages/view/182>
31. <https://meros.uz/uzc/object/chogirma>
32. Муродова М. Халқ ижодиёти. (Ўқув қўлланма). – Т., 2015.

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

Исмоил Хусаинов,Самарқанд шаҳар 3- сон болалар
муסיқа ва санъат мактаби директори

БОЛАЛАР ФОЛЬКЛОР РАҚС САНЪАТИНИНГ МАДАНИЙ –МАЪРИФИЙ ТАҲЛИЛИ

 <https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

АННОТАЦИЯ

Энг қадимги даврлардан бошлаб, инсоният томонидан дунёни ўрганиш жараёнида шаклланган ва ривожланган фольклор санъати инсон ҳаётининг барча босқичларида олам ва одам, табиат ва одам, жамият ва инсон муносабатларининг асосий хусусиятларини акс эттириб келган. Асрлар давомида санъат шахслараро муносабатлар амалга ошириладиган ўзига хос мулоқот воситасига айланди. Фольклор санъати болаларнинг эстетик ва ижодий қобилиятлари ҳамда эҳтиёжлари мажмуасини уйғотадиган миллий қадриятлар тамойиллари билан бевосита боғлиқдир. Фольклор рақсларига чуқур ва барқарор кизиқиш болаларда ватан тарихини ўрганиш, ўз-ўзини тарбиялаш, билим ва кўникмаларни алмашиш, жамоа бўлиб ишлаш, импровизация, ижодий қобилият, дўстона муносабатлар, табиатни қадрлаш каби фазилатларни тарбиялайди. Кўпчилик инсонпарварлик ғояларига ишончини йўқотган бугунги глобаллашадиган жамиятда болалар фольклор жамоалари авваламбор, маънавий-ахлоқий, маънавий-маърифий фаолият соҳаси сифатида алоҳида аҳамият касб этади. Катталарнинг бевосита ҳаётий тажрибаси ва болаларни халқ ижодиётига қизиқтириш орқали шакллантирилган фольклор тўғараклари миллий – маънавий, бадий – эстетик қадриятларни санъат воситалари орқали ўргатишнинг асосий омили ҳисобланади. Мазкур мақолада ўзбек болалар фольклор рақсларининг илмий – назарий, психологик – эстетик қиёсий таҳлили, ривожланиш тенденциялари тадқиқ қилинади.

Калит сўзлар: миллий ўзлик, психологик таҳлил, “Кувонч”, муסיқа, фольклор, рақс, ижодий қобилият, болалар, назарий ёндашув.

Исмоил Хусаинов,Директор детской школы музыки и
искусства №3 города Самарканда

КУЛЬТУРНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ДЕТСКОГО ФОЛЬКЛОРНОГО ТАНЦЕВАЛЬНОГО ИСКУССТВА

АННОТАЦИЯ

С древнейших времен фольклорное искусство, сформировавшееся и развивавшееся в процессе изучения мира человечеством, отражало основные характеристики отношений между миром и человеком, природой и человеком, обществом и человеком на всех этапах человеческой жизни. На протяжении веков искусство стало своеобразным средством общения,

с помощью которого осуществляются межличностные отношения. Фольклорное искусство напрямую связано с принципами национальных ценностей, пробуждающими совокупность эстетических и творческих способностей и потребностей детей. Глубокий и устойчивый интерес к фольклорным танцам воспитывает в детях такие качества, как изучение истории родины, самовоспитание, обмен знаниями и навыками, работа в коллективе, импровизация, творческие способности, дружеские отношения и бережное отношение к природе. В сегодняшнем глобализирующемся обществе, где многие люди утратили веру в гуманистические идеи, детские фольклорные коллективы приобретают особое значение, в первую очередь, как сфера духовно-нравственной и духовно-просветительской деятельности. Фольклорные кружки, сформированные посредством непосредственного жизненного опыта взрослых и привития детям интереса к народному творчеству, являются основным фактором обучения национальным, духовно-нравственным и художественно-эстетическим ценностям посредством искусства. В данной статье исследуется научно-теоретический, психологически-эстетический сравнительный анализ, а также тенденции развития узбекских детских фольклорных танцев.

Ключевые слова: национальная идентичность, психологический анализ, "Кувонч" ("Радость"), музыка, фольклор, танец, творческие способности, дети, теоретический подход.

Ismoil Khusainov

Director of children's school of music
and art No. 3 in Samarkand

CULTURAL AND EDUCATIONAL ANALYSIS OF CHILDREN'S FOLK DANCE ART

ABSTRACT

Since ancient times, folk art, shaped and developed in the process of humanity's exploration of the world, has reflected the fundamental characteristics of the relationships between the world and humanity, nature and humanity, and society and humanity at all stages of human life. Over the centuries, art has become a unique means of communication through which interpersonal relationships are realized. Folk art is directly linked to the principles of national values, awakening a combination of aesthetic and creative abilities and needs in children. A deep and sustained interest in folk dances fosters in children qualities such as studying the history of their homeland, self-education, exchanging knowledge and skills, working in a team, improvisation, creative abilities, friendly relations, and respect for nature. In today's globalizing society, where many people have lost faith in humanistic ideals, children's folk ensembles acquire particular significance, primarily as a sphere of spiritual-moral and spiritual-educational activity. Folkloric circles, formed through the direct life experiences of adults and the cultivation of children's interest in folk art, are a primary factor in teaching national, spiritual-moral, and artistic-aesthetic values through art. This article examines the scientific-theoretical and psychological-aesthetic comparative analysis, as well as the developmental trends of Uzbek children's folk dances.

Keywords: National identity, psychological analysis, "Quvonch" ("Joy"), music, folklore, dance, creative abilities, children, theoretical approach.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Миллий рақс санъатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарорида “Кўп асрлик бой ва бетакрор маданиятимизнинг ажралмас қисми бўлган миллий рақс санъатининг халқимиз маънавияти, бадиий-эстетик қарашларини юксалтириш, ёш авлодни миллий қадрият ва анъаналаримизга ҳурмат, Ватанга муҳаббат ва садоқат руҳида тарбиялаш борасидаги ўрни ва аҳамияти тобора ортиб бормоқда”, дейилади.

Кичик ёшдан бошлаб хореография билан шуғулланиш келажакда боланинг тўлиқ ривожланишига, эстетик ва маънавий юксалишига, жисмонан соғлом ўсишига имкон беради. Бунда болалар учун тавсия этилган фольклор рақсларининг асосий турларини кўриб

чиқиш, рақс машғулотларининг хусусиятларини болалар билан биргаликда аниқлаш, уларнинг қизиқишларини ҳисобга олиш муҳим аҳамият касб этади. Фольклор рақс композицияларини саҳналаштиришда ифода усуллари, либослар ва уларнинг ранглари, тақинчоқлар, безаклар ҳам эътибордан четда қолмаслиги керак.

Машҳур маданиятшунос – файласуф Г.Померанцнинг фикрича, “Ҳар қандай маданиятнинг туғилиши ва барқарорлиги, ҳамда шахснинг камолоти меҳнат ва хурсандчилик мувозанатига асосланади”. Яъни, баъзан фан ўргатаолмаган нарсаларни санъат осонгина сингдириши мумкин. Глобаллашаётган жамиятда миллий ўзлигини топишга, ўз истеъдодини намоён қилишга интилаётган боланинг ахлоқий - маънавий ва эстетик тарбиясининг шаклланиши айнан санъат билан боғлиқ эканлиги муаммонинг долзарблигини белгилайди.

Шуни таъкидлаш керакки, хореограф - педагоглар болаларга фольклор рақсларини ўргатиш орқали уларнинг ижтимоий ва ахлоқий ривожланишини ўрганиш имкониятига эга бўлади. Янги –янги авлодлар вояга етиб, улар ўзига хос ижод оламига эмпирик тарзда сингиб кетмоқда ва бу жараён замонавий ижтимоий-иқтисодий, маърифий - ахлоқий тамойилларнинг ўзгариши даврида рўй берапти. Маданий ҳодисаларнинг хилма-хиллиги мақсадлар, ҳаракатлар ва ўзини - ўзи бошқариш усуллари тизимли яхлитлик сифатида тушунишга имкон беради. Таниқли психолог Л.С. Выготский тадқиқотларида рақс санъати бола психологиясининг ривожланишида, унинг дастлабки тасаввурларининг уйғонишида, олам ва одамни, табиатни севишида энг муҳим омил сифатида намоён бўлади.

Файласуф В.В. Розанов халқ тараққиёти ва халқ рақсларини метафорик қиёслар экан фольклорнинг асосини ташкил этган эстетик ҳодисалар қаторида дастлаб оддий меҳнат сифатида пайдо бўлиб, кейинчалик гўзалликка айланган рақс ҳам бор. Олим "Кимнинг яшашга даъвати кучли бўлса, у рақсга тушишни яхши кўради, гўзаллик оламида яшайди ва доимо чиройли ҳаракат қилади", деган фикрга келади. Турли даврлардаги файласуфлар ва санъатшунослар инсон дунёқарашининг пластик ифодасини унинг ҳиссий жиҳатдан бой ўзини ўзи англаш истиқболлари билан боғлайди. XX асрнинг охирларида шаклланган илмий анъана санъатдаги халқ ижодиётининг асосий тамойилларини ўрганишга жиддий киришди. Зеро, ибтидоий даврлардан бошлаб, "санъат объекти инсоният томонидан дунёни ўрганиш жараёнида шаклланган ва ривожланган" ҳамда инсон ҳаётининг барча даврларида, олам ва одам муносабатларининг асосий жиҳатларини акс эттириб келган. В.В. Розанов собиқ ўқитувчи сифатида барча мактаб ўқувчиларини буюк раққоса Айседора Дунканнинг концертига олиб келмоқчи бўлгани ҳақида ёзиб, жумладан шундай дейди: "унинг рақсларида аслида бир –бирлари билан чамбарчас боғланиб кетган бутун коинот, табиат, бутун инсоният акс этади, унинг рақсларида бутун цивилизация яшайди: рақсда унинг жозибадор пластикаси, қалб мусикаси, дил сўзлари, ички кечинмалари, руҳияти – ҳамма нарсаси намоён бўлади!". Дарҳақиқат, санъат шахслараро муносабатлар амалга ошириладиган ўзига хос шакли эканлиги билан характерланади.

Халқ ижодиёти инсоннинг "эстетик ва ижодий қобилиятлари ҳамда эҳтиёжлари" мажмуасини уйғотадиган қадрият йўналиши тамойиллари билан бевосита боғлиқдир. Ўтган асрнинг 70-йилларида ҳам фольклор асарларига "иккинчи даражали" санъат сифатида қараларди. Бу эса халқ ижодиётининг, асрлардан асрларга ўтиб келаётган миллий қадриятларнинг, ҳақиқий санъат дурдоналарининг қадрсизланишига олиб келди. Бинобарин, халқ ижодиётига чуқур ва барқарор қизиқиш бу борадаги билимларнинг натижалари ва малакаларини алмашиш истаги асосида тузилади; ўрганиш эса ўз-ўзини тарбиялаш, билим ва кўникмаларни алмашиш орқали содир бўлади; энг муҳими, фаолият шакллари орасида жамоа бўлиб ишлаш, импровизация, ижодий қобилият, дўстона мунозаралар устуворлик қилади.

Янгиланаётган ижтимоий тузум шароитида халқ ижодиётининг ўзига хос шакли сифатида ҳаваскорлик томошаларига эътибор кучайди. Асосий вазифаларидан бири иштирокчиларга ўзига хос маҳорат, кўникма ва ижро техникасини сингдиришдан иборат бўлган бадий ҳаваскорлик тўғараклари ўз олдига янада ранг-баранг мақсадларни қўйди. Кўпчилик инсонпарварлик ғояларига ишончини йўқотган бугунги глобаллашаётган жамиятда

болалар фольклор жамоалари авваламбор, маънавий-ахлоқий, маънавий-маърифий фаолият соҳаси сифатида алоҳида аҳамият касб этади. Катталарнинг бевосита ҳаётий тажрибаси ва болаларни халқ ижодиётига қизиқтириш орқали шакллантирилган фольклор тўғараклари миллий – маънавий, бадиий - эстетик қадриятларни санъат воситалари орқали ўргатишнинг асосий омили ҳисобланади.

Фольклор гуруҳлари ривожланишнинг барча босқичларида битта иухим муаммони ҳал қилади, яъни болаларга санъат дунёсига киришга йўл очади. Гўзаллик, Яхшилик, Ҳақиқат, ўзини ва бошқаларни билиш, ижодий салоҳиятини юзага чиқариш, ижодкор ёки ижрочи сифатида ўзини синаб кўриш, янгиланаётган жамиятда ҳар бир киши учун жуда зарур бўлган шахслараро алоқаларни ўрнатиш имконини беради. Шунингдек, бу гуруҳлар болаларнинг коммуникатив маданиятини шакллантириш ва ривожлантиришга таъсир қилиш учун улкан имкониятларга эга. Ихтиёрий иштирок этиш ва манфаатлар ҳамжамияти тамойилларига асосланиб, нафақат ахлоқий, маънавий ва эстетик соҳани ривожлантириш учун шароит яратилади, балки мулоқот майдонларини кенгайтириш, ўз истеъдодини намоён қилиш, ўзига ишониши ва ўзини ўзи англаши учун имкониятлар эшиги очилади. Ҳамда ўзаро манфаатдорлик муносабатлари орқали боғланган одамлар – ота – оналар, педагоглар ва болалар ўртасида амалга оширилади.

Муаммога назарий ёндашувларни ўрганиш ва тадқиқот объекти ҳамда предметини узоқ муддатли эмпирик кузатишлар асосида эстетик идрок ва эстетик фаолиятни таҳлил қилишнинг қийсий - методологик тамойилларига таяниб, болалар фольклор рақс санъатининг ривожланиш даражасини икки жиҳатдан баҳолаш керак, деган хулосага келдик.

Фольклор гуруҳларида тарбия ва таълим рақс муҳитида, нафақат хореографик маҳоратни ўргатиш жараёнида, балки рақс санъатига хос бўлган шахсга уйғунлаштирувчи таъсир, унинг инсоннинг жисмоний, физиологик хусусиятларини ва унинг руҳий кўринишларини тизимли яхлитликка олиб келиш қобилиятига ишонтириш муҳитида сингдирилади. Ҳамда эстетик-ахлоқий тарбиянинг доимий самарадорлигини белгилайди.

Хореография санъатининг бола эстетик – ахлоқий тарбиясига таъсири масалаларини ўрганган санъатшунос Э.В.Сытова шундай хулосага келади: “Мавзу бал рақслари ёки халқ рақслари билан шуғулланадиган болаларнинг шахсий хусусиятларини таққослаш эмас. Аммо эмпирик кузатувлар даражасида ҳам иккала боланинг феъл-атвори ва хатти-ҳаракатларида сезиларли фарқларни кўриш мумкин: бал рақси билан шуғулланадиган болаларда шуҳратпарастлик, худбинлик, жанжалкашлик ва ирқчиликка мойиллик мавжуд. Аксинча, фольклор рақс гуруҳларидаги болалар самимияти, кичикларга раҳмдиллиги, жамоага тез мослашиши, одоби билан тенгдошларидан ажралиб туради”.

Санъатнинг бошқа турлари каби рақс ҳам аксиологик ва эстетик мақсадларга эга ҳамда халқ ижодининг тарихан шаклланган соҳасидир. Фольклор рақслари миллатнинг ўзига хос урф-одатлари, қадрият ва анъаналарини, олижаноб инсоний фазилатларини аровчи, кейинги авлодларга етказувчи хазина бўлиб, мавзу ва сюжетлар тарихдан, кундалик ҳаётдан олади. Ҳаваскор ижодкорлик йўналишидаги машғулотлар катталар ва болаларга нафақат хореография соҳасида махсус билимларни эгаллашга, балки уларнинг маданий даражасини оширишга, дунёқарашини кенгайтиришга ёрдам беради. Бу, ўз навбатида, тўғридан-тўғри ва самарали тарзда халқ ўйинлари анъаналарига таянган фольклор тўғаракларида бадиий ижодкорликни амалга ошириш имконини беради. Уларда болалар нафақат рақс санъати асосларини ўрганадилар, бу борада зарур билим, кўникма ва малакаларни эгаллайдилар, энг муҳими, уларнинг умумий маданий савиясини оширадиган, бадиий дидини ривожлантирувчи фольклор намуналари билан танишадилар ва гўзалликни ҳис қилишни ўрганадилар. Болаларга фольклор рақсларни ўргатиш, уларга ижодкорлик қобилиятини сингдириш бўлиб, бундай ўқитиш таълим самарадорлигини оширади ҳамда бола психологияси, дунёқарашига оид алоҳида аҳамиятга эга вазифаларни муваффақиятли ҳал этишнинг муҳим омилларидан бири эканлигини исботлайди.

Ҳар бир боланинг ўзига хос дунёсини ўрганиш, уларнинг шахсий фазилатларини рағбатлантириш ва нуқсонларини оғир ботмайдиган шаклда тушунтириш орқали уларнинг

ишончини қозониш, уларга ижобий таъсир қилиш, ўзбек болалар фольклор рақс санъатининг муайян қондаларини ўзлаштириш орқали уларга жамиятда мавжуд маърифий - ахлоқий меъёрларни сингдириб борилади. Фольклор рақслари билан шуғулланаётган болаларнинг хореографиянинг янги йўналишлари ва тенденцияларига бўлган табиий қизиқишини ҳам тўғри тушуниш керак. бугунги ўсмирларга хос бўлган тўпланган кескинлик ва тажовузкорликдан халос бўлишга ёрдам беради.

Хореограф – педагогнинг маҳорати нафақат болаларнинг ёш хусусиятларига, қизиқишларига мос мавзу танлашда, репертуарни шакллантиришда, балки ўқув машғулотлари, асарни сахналаштириш, репетиция каби барча ташкилий жиҳатларни тўғри тақсимлаши билан белгиланади. Хусусан, турли конкурслар ва танловларда қатнашиш болаларни ўз-ўзини такомиллаштиришга ундайди, ижодий изланишга қизиқишини уйғотади, жамоани янада бирлаштиради ва ҳар бир болада яқиний натижа учун масъулият туйғусини шакллантиради, болаларнинг ўз жамоасини ягона. дўстона оила сифатида яхши кўришларига ишончини мустаҳкамлайди.

Қуйида Самарқанд вилоятида машҳур “Қувонч” болалар фольклор рақсининг хореографик тавсифини ҳавола қилинмоқда.

“Қувонч” рақси. Бу рақсда 4 нафар 8-10 ёшли қизлар иштирок этишади. (Бу рақсининг 8, 10, 12 нафар қизлар ижро этадиган оммавий вариантлари ҳам мавжуд). Қизларнинг либослари: кўшэтакли атласнусха қизил кўйлак, сидирға қизил лозим кийишган. Кўйлакнинг энги сидирға қизил шифондан. Нимчаларининг олди каштали, ранги қора. Нимчанинг четларига ва лозимнинг паст қисмига ялтироқ матодан тасма кўйилган. Сочларини майда ўриб, жамалак тақишган. Бошларида ироқи дўппи, оёқларида тилларанг туфли.

1-10-такт.

1. Мусиқа янграши билан қизлар “таъзим” ҳаракати билан рақсни бошлаб ,2-қаторга очилади.

2. “Жайрон” ҳаракатидан 1-ҳолатга очилади.

3. Учинчи ҳолатдан қизлар “ярим ой” шаклига келади.

4. Олдиндаги қатор 5-қиз ва 4-6-қизлар айланани ёпишади.

5. 6-айланага ўтишда 2-ҳолатдан қўллар 1-ҳолатга келади.

6. 7-айлана ичида ўнг оёқ олдинга, гавда орқага “эгилиш” ва “айланиш” ҳаракатини бажаришади.

7. Бошлари билан “ияк” ҳаракатини бажариб, қўллар белга қўйилади.

8. Айланадан очилиб олдинги қатордаги қизлар “ярим тизза” лаб ўтиради.

9. “Гулбарг” ҳаракати билан орқа қатордаги қизлар уларнинг атрофида айланади.

10. Иккита “айланиш” ҳаракатидан кейин қизлар ўрин алмашишади.

11. Орқа қатордаги қизлар “ярим тизза”лаб ўтиришади, ҳаракатлар такрорланади.

12. Ўнгга ва чапга 4-маротаба айланиб, “доира” ҳосил қилишади.

13. Қўлларини бош баландлигида кўтириб, “ойй” деб, қувончларини изҳор қилишади.

14. “Табассум” билан аввал ўнг томонга, кейин чап томонга “қарсак” ҳаракатини бажаришади.

11-16-такт.

15. Қизлар ўнг томонга айланиб олади. Муסיқа тезлашади.

16. Қизлар 3-ҳолатда қўлларини бошдан баландга кўтариб, чап томонга бир маротаба айланиб олишади.

17. Олдинги қатор ўтиради, 2-қатордагилар “Гулбарги” ҳаракати билан ўтирган қизлар айланади.

18. Худди шу ҳаракат 2-қатор билан такрорланади.

19. Ўнг оёқ озроқ кўтарилиб “гулбарги” ҳаракати билан биринчи ҳолатга очилиб айланади.

20. Қўллар белда, оёқлар “нуктали юриш”да олдинга ва орқага ҳаракатланади.

21. Олдинги қатор “гулбарги” ҳаракати билан ўтиради.

22. Орқа қатор 3-ҳолатда айланади ва худди шундай 2-қатор билан такрорланади.

17-такт.

23. Қўллар 1-ҳолатга пастдан кўтарилиб ўнгга ва чапга 2-ҳолатга айланилади .

24. Шу ҳаракат икки марта такрорланади.

25. Қўллари “Қалдирғоч” ҳаракатида, чехраларида “табассум” билан қизлар бир бирига юзланади

26. Қизлар ўнгга ва чапга “қинғир бўйи” билан ҳаракатланади.

27. 3-ҳолатга айланиб, қизлар “ойй” деган қувончли овоз билан олдин ўнг томонга, кейин чап томонга “қарсак” ҳаракати билан рақсни якунлайдилар.

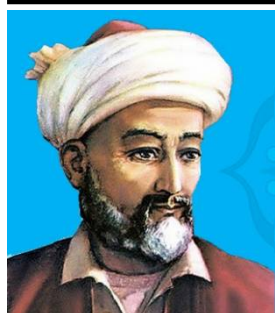

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, боланинг санъатга қизиқиши, фольклор гуруҳида иштирок этишга ихтиёрий тайёргарлиги ҳам унинг ижтимоий ҳаётга, жамиятга мослашувига ижобий таъсир қилади. Унинг катталар ва тенгдошлари билан бемалол алоқа ўрнатиши, биргаликда ижод қилишдан тўлақонли завқ олишида муҳим омил эканлиги аниқланди. Ўсиб келаётган ёш авлод учун ўзига ёқадиган фаолият турини эркин танлаши жуда муҳимдир. Болалар фольклор рақс гуруҳидаги қулай ижтимоий-психологик иқлим, шахслараро муносабатларнинг ривожланган тизими, ёш раққоса ва раққосларнинг гуруҳдаги ўз иштироки ва ижроларидан қониқиши, жамоада биргаликда ижод қилишларидан завқланишлари уларнинг руҳиятига ижобий таъсир қилади. Ижодий ўзини ўзи англаш болаларнинг ривожланаётган характери ҳам тарбиялайди; натижада, улар нотаниш одамлар билан осонроқ тил топишади, атрофдагиларга нисбатан эътиборлироқ бўлади, уларнинг ўзига ишончи ортади. Ота – оналар ва иштирокчилар ўртасида ўтказилган сўров шуни кўрсатдики, фольклор рақс тўғрақлари асосида болаларнинг онгу шуурига миллий ўзлик, тарихга қизиқиш, ватанга муҳаббат, юртга садоқат, улуғ аجدодлари билан фахрланиш, эзгулик ва гўзалликка интилиш туйғуларини сингдириш, уларнинг маданий - маърифий эҳтиёжларини шакллантириш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Рақс санъати соҳасида юқори малакали кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори. ЎЗА, 2020 йил, 4 февраль.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Халқаро бахшичилик санъати фестивали очилишига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. “Халқ сўзи” газетаси. Т.: 2019, 7 апрель.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 4 февралдаги “Миллий рақс санъатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори. ЎЗА, 04.02.2020.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Маданият ва санъат соҳасини янада ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори. “Янги Ўзбекистон” газетаси, 2022 йил, 4 февраль, 25- сон.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Маданият ва санъат соҳасининг жамият ҳаётидаги ўрни ва таъсирини янада ошириш чора – тадбирлари тўғрисида”ги ПФ -6000 – сонли Фармони. ЎЗА, 2020 йил, 26 май.
6. Президент Ш.Мирзиёевнинг Республика Маънавият ва маърифат кенгашининг кенгайтирилган мажлисидаги нутқи. Маънавият ҳаётимизда янги куч, янги ҳаракатга айланиши керак. ЎЗА, 2023 йил, 23 декабрь.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Лазги” халқаро рақс фестивалини ташкил этиш ва ўтказиш тўғрисида”ги Қарори. ЎЗА, 2020 йил 28 сентябрь.

8. Мирзиёев Ш. Инсонпарварлик, эзгулик ва бунёдкорлик – миллий ғоямизнинг пойдеворидир.Т.: “Ўзбекистон”, 2021.
9. Ботиров Ш. Фольклор ва фольклор рақсларини саҳналаштириш услубиёти. “Ўзбекистон маданияти ва санъати: миллий мерос ва интеграцион жараёнлар”взусидаги Республика илмий- амалий анжумани материаллари. Т.: 2024.
10. Маврулов А. Маънавий баркамол инсон тарбияси. Тошкент.: “Ўзбекистон” нашриёти, 2008.
11. Крупская Н.К. Мактабгача тарбия тўғрисида. “Ўрта ва олий мактаб”журнали, Т.: 1962, 5 – сон.
12. Итина М.А. Хорезмская экспедиция – основные итоги и перспективы исследований. Культура и искусство древнего Хорезма. М., “Наука”, 1981.
13. Ҳамроева Ҳ. Мирзо М. Миллий ўзликни англашда рақс санъатининг инсон руҳиятига таъсири. Т.: 2020.
14. Ҳамроева Ҳ. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Раҳматжон Курбоновнинг “Санъатнома 1” асарининг бадиий-эстетик хусусиятлари. Т.: 2020.
15. Ҳақимов А. Ўзбекистон санъати тарихи. Т.: «Зилол булок», 2021.
16. Хусайнов И., Хайдаров Э. Ўзбек болалар фольклор рақс санъатининг линтвокультурологик ва бадиий - эстетик хусусиятлари (Самарқанд вилояти болалар фольклор рақс санъати мисолида) Т.: Сўз санъати халқаро журнали 2024
17. Конрад Н.И. Запад и Восток. М., изд.Главная редакция восточной литературы. 1972.
18. Лобачева Н.П. Формирований новой обрядов узбеков. М.: “Наука”, 1975.
19. Кароматов Ҳ. Ўзбекистонда мозий эътиқодлар тарихи. Тошкент.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт – матбаа ижодий уйи, 2008.
20. Авдеева Л. Ўзбек миллий рақси тарихидан. Т.: 2001.
21. Ғафур Ҳ. Халқ ўйинлари, кўшиқлар ва аънаналарга бир назар.Т.: 1992.
22. Жаҳонгиров Ғ. Ўзбек болалар фольклори. Т.: “Ўқитувчи”, 1975.
23. Хусайнов И. Самарқанд болалар фольклор рақсининг мусиқа санъати билан уйғунлиги Т.: Сўз санъати халқаро журнали 2024
24. Khaydarov E. Etymological features of Uzbek folklore terms, International Multidisciplinary Research in Academic Science (IMRAS) Volume. 7, Issue 10, 2024
25. Khaydarov E. Xusainov I. Genesis and linguodidactic principles of Samarkand children’s folklore dance art, Thailand-Uzbekistan: At the crossroads of world civilizations Vol 2, ISSN: 0208-9513, 2024
26. Xusainov I. On stage interpretations of Samarkand children’s subject dances, Thailand-Uzbekistan: At the crossroads of world civilizations Vol 2, ISSN: 0208-9513, 2024
27. Ғабдуллин М.. Қозоқ халқ оғзаки адабиёти.Алмаата.: 1974.
28. Арипджанов О. “Сўғд гирдоби”.: Тан даврига оид рақс тушаётган сўғдийлар тасвирлари. “Санъат” журнали Т.: 2024 йил, 2 – сон.
29. Померанц Г.С. Собрание себя: Курс лекций, прочитанный в Университете истории культур в 1990 -1991 гг.-м.6 СПб.: Центр гуманитарных инициатив, 2013.
30. Выготский Л.С.Воображение и творчествовдетском возрасте..3-е изд. СПб.: Перспектива, 2021.
31. Выготский Л.С.Игра и её роль в психическом развитии ребёнка. Вопросы психологии.1966. №6.
32. Выготский Л.С.Педагогическая психология.М.: АСТ, Астрель, 2010.
33. Выготский Л.С. Психология искусства. М.: Юрайт, 2013.
34. Розанов В.В. Дункан и её танцы. Воспитательное значение танцев Айс.Дункан.Ученицы Дункан. В кн.Среди художников. СПб.6. 1914.2013.
35. Сытова Э.В. Хореографическое искусство и дети: эстетические и нравственные аспекты воспитания. Монография. М.: Искусство, 2002.

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

Гавхар Матёкубова,
Ўзбекистон давлат хореография академияси
Урганч филиали профессори,
Ўзбекистон халқ артисти

“ЛАЗГИ” ТУРКУМИНИНГ ФАЛСАФИЙ – ЭСТЕТИК ТАМОЙИЛЛАРИ

<https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

АННОТАЦИЯ

Бизнинг буюк аجدодларимиз қадимдан юсак салоҳият, маънавий-маърифий ҳислат соҳиблари бўлишган. Қоятошлардаги расмлар, қадимий қалъалар, саройлар, қасрлар, ибодатхоналар қолдиқлари кўҳна заминнинг минг йиллик афсонавий тарихидан, ўша замон халқлари ҳаёти, санъати ва маданияти буюк эканлигидан далолат беради. Тупроққалъа, Аёзқалъа, Қўйқирилганқалъа каби қадимият маконларидан топилган терракотларда жуда кўп созандалар, раққосалар ва мусиқа асбобларининг суратлари мавжуд. Моҳир мусаввирлар қадимий сарой деворларига ёки буюмларга ўзлари яшаган даврнинг турли тантана ва қабул маросимларини, тўй-базмларини, раққосаларнинг маълум бир рақс ҳаракатларини, театрлашган байрам томошаларини ранг-баранг бўёқларда тасвирлаб, келажак авлодларга қолдирганлар. Мазкур мақолада Хоразм “Лазги” туркумининг фалсафий – эстетик, маърифий – дидактик тамойиллари тадқиқ қилинади.

Калит сўзлар: ўтмиш, ҳаракат, тақлид, илоҳий куй, “Авесто”, рақс, қадрият, Хоразм, “Лазги”

Гавхар Матякубова,
профессор Ургенчского филиала
Государственной академии хореографии Узбекистана,
народный артист Узбекистана

ФИЛОСОФСКО-ЭСТЕТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ СЕРИИ «ЛАЗГИ»

АННОТАЦИЯ

Наши великие предки издавна наделены высоким потенциалом, духовными и образовательными качествами. Наскальные рисунки, остатки древних крепостей, дворцов, замков и храмов свидетельствуют о тысячелетней легендарной истории древней земли, величии жизни, искусства и культуры народов того времени. Терракоты, найденные в древних городищах, таких как Тупроқкала, Аязкала и Койкирилганкала, содержат множество изображений музыкантов, танцоров и музыкальных инструментов. Искусные художники изображали на стенах древних дворцов или на предметах в красочных красках различные торжественные и приемные церемонии, свадьбы, определенные танцевальные движения танцоров и театральные праздничные представления той эпохи, в которой они жили, оставляя

их для будущих поколений. В данной статье изучаются философские, эстетические, образовательные и дидактические принципы хорезмской серии «Лазги».

Ключевые слова: прошлое, движение, подражание, божественная мелодия, «Авеста», танец, ценность, Хорезм, «Лазги».

Gavhar Matyakubova,
Professor of the Urgench Branch of the
State Choreography Academy of Uzbekistan,
People's Artist of Uzbekistan

PHILOSOPHICAL - AESTHETIC PRINCIPLES OF "LAZGI" SERIES

ABSTRACT

Our great ancestors have long been endowed with high potential, spiritual and educational qualities. Rock paintings, the remains of ancient fortresses, palaces, castles, and temples testify to the thousand-year legendary history of the ancient land, the greatness of the life, art, and culture of the peoples of that time. Terracottas found in ancient sites such as Tuproqqala, Ayazqala, and Koykirilganqala contain many images of musicians, dancers, and musical instruments. Skilled painters depicted various solemn and reception ceremonies, weddings, certain dance movements of dancers, and theatrical holiday performances of the era they lived in on the walls of ancient palaces or on objects in colorful colors, leaving them for future generations. This article studies the philosophical, aesthetic, educational, and didactic principles of the Khorezm "Lazgi" series.

Keywords: past, movement, imitation, divine melody, "Avesta", dance, value, Khorezm, "Lazgi"

Файласуфлар ва санъатшунослар турли даврларда инсон дунёқарашининг пластик ифодасини унинг ҳиссий жиҳатдан ўзини - ўзи англаш тамойили билан боғлайди. И.Сироткина, Г.Дмитриева, М.Макан, Р. Захаров, Г. Настюков ўз тадқиқотларида рақсни ижтимоий-маданий ҳодиса сифатида белгилайдилар. В. Пасютинская, И. Смирнов, В. Уральская, Е. Лукьянова ва бошқалар рақсни инсон руҳияти ҳамда ҳиссиётлари билан боғлайдилар ҳамда унинг жамияттаги ўрнига юксак баҳо берадилар.

Атоқли олим В.Г. Белинскийнинг фикрича, “Ҳиссиёт ўзининг этимологик маъносига кўра, танимиз, жисмимиз, қонимизга тегишли. Ҳис ва сезгиларнинг ўзаро тафовути шундаки, кейингиси танимизда бирор моддий жисм таъсирида қўзғалган жисмоний сезги, биринчиси ҳам жисмоний. Бироқ, у фикрдан туғилган туғилган сезги. Шу сабабли ҳам, қандайдир ҳисоб – китоб ёки қуруқ мулоҳазалар билан машғул бўлган одам ҳиссиётдан тўлқинланиб, ларзага тушаркан, қўлини кўкраги ёки юрагига маҳкам босиб олади. Чунки кўкрагида нафаси бўғилади, чунки кўкраги қисади ёки кенгаяди, ёнади ва совқотади, чунки юраги орзиқади, титрайди, депсиниб уради; шунинг учун ҳам у чекинади ва қалтирайди, қўллари кўтарайди. Бутун танини бошдан – оёқ қайноқ тер қоплайди, сочлари тикка туриб кетади. Хаяжонга солади, қонида ўт ёқиб, кўксида типирчилаб уйғонади”.

XX асрнинг охирларида шаклланган илмий анъана санъатдаги бу каби ҳаётий ижодкорликни бадий- эстетик тамойил сифатида тилга олади. Ибтидоий даврлардан бошлаб, санъат инсоният томонидан дунёни ўрганиш жараёнида шаклланган ҳамда тарихнинг барча даврларида, инсон фаолиятининг турли – туман жиҳатларини акс эттириб, унинг давомийлигини таъминлаб келган.

Шу нуқтаи назардан кенг оммани эстетик жиҳатдан тарбиялаш, уларнинг маънавий - маърифий савиясини юксалтириш, ўсиб келаётган ёш авлоднинг ижодий қобилиятини ривожлантириш, бўш вақтларини самарали ўтказишга кўмак берувчи тадбирлар тизимида миллий рақс санъатининг ўрни ва аҳамияти бекиёс. Даврлар ўтиши билан қайсидир рақс элементлари, унинг ифода усуллари, либослари ва тақинчоқлари ўзгариши мумкин, лекин ҳар қандай эврилишлар жараёнида ҳам у ўзининг асл қийматини ва қиёфасини бутунлай йўқотмайди, аксинча, мазмунан бойиб, нуфузи ошиб бораверади. Бизгача фақат харобалари

етиб келган қадим қалъалар қаърида бир вақтлар инсон руҳиятига куч-қувват, эстетик ором ва шодлик ҳада этган санъат асарларининг нури излари ҳам яшириниб ётибди. Аслида “Лазги” туркуми ҳам халқ ижодиётининг маҳсули сифатида дунёга келган. У қаерда, қандай даврада ижро этилмасин, қадим Хоразм халқининг узоқ ўтмишига, асрлар давомида шаклланган урф-одатлари, маданий бойликлари ва анъаналарига қизиқиш уйғотади. Бу аслида жуда долзарб ва муҳим аҳамиятга эга.

Хоразм рақс мактабининг ибтидоий замондан то XXI асргача босиб ўтган йўлини, шаклланиш ва тараққиёт жараёнларини, шунингдек, ҳар бир тарихий даврдаги услуб ва жанрларининг ўзига хос хусусиятларини аниқлаш муҳим аҳамият касб этади.

Санъатнинг бошқа турлари каби рақс санъати ҳам аксиологик ва эстетик мақсадларга эга бўлиб, халқ ижодининг тарихан шаклланган соҳаси ҳисобланади. Биз хореография санъатининг шаклланиши ва ривожланишининг асосий босқичларини таҳлил қилиб, шундай хулосага келдик. Бу, айниқса, халқ рақслари жанрида яққолроқ намоён бўлади, чунки бу жанр мавзу ва сюжетларни ҳаётдан олади ҳамда ўзига хос урф-одатлар, миллий қадриятлар ва инсоний фазилатларни асраш ва кейинги авлодларга безавол етказиш воситаси сифатида муҳим аҳамият касб этади. Шунини аниқ айтиш мумкинки, халқ рақси азалдан ҳаётий-ижодкорлик хусусиятига эга бўлиб, ундан янги жанр – сахна халқ рақси мерос бўлиб қолган. Хусусан, фольклор рақслар ёшларнинг маданий даражасини оширишга, дунёқарашини кэнгайтиришга ёрдам беради. Ҳамда тўғридан-тўғри ва самарали тарзда рақс тўғарақларида кенг қўламли ижодкорликни амалга ошириш имконини беради. «Лазги» рақс туркумининг кенг қўламда намоён бўлиши, ўзига хос бадиий шаклда, миллий рақс санъатининг барча бадиий - эстетик воситалар билан халқнинг тарихини, миллий қадриятларини, маънавий ҳаётини, турмуш тарзини, эстетик диди ва идеалларини ифодалаш ва очиқ бериши билан изоҳланади. Профессор И.Жабборовнинг фикрича, “Археологлар тадқиқ этган турли антик давр обидалардаги ўйма ва рангли расмларда сурнай, най, ноғора, ҳар хил торли асбоблар ва турли ниқоблар тасвирланган”. Ниқоблар ўз-ўзидан “Масхарабоз Лазгиси”нинг яратилиш ва шаклланиш босқичлари билан боғлиқ. Эврилишлар жараёнида тарихий ҳодисалар азалий ва абадий қадриятларга айланиб, ўзига хос зиддиятлар ва ўткинчи воқеалар билан тўқнашиб турадиган бу дунёда ўтмиш ҳақиқатларини тиклаш осон эмас. Асрлар бўйи ўзбек халқининг бошидан сон-саноксиз урушлар, қирғинлар, очарчиликлар ўтди. Обод шаҳарлар, қасрлар харобага айланди, нодир қўлёмалар ёқиб ташланди. Хунрезликлар оқибатида юртимизда кўплаб санъат ёдгорликлари, уларга оид маълумотлар ном-нишонсиз йўқолиб кетди. Тарих ҳақиқатини тиклашда ҳамиша асл манбалар асосий мезон бўлиши шарт. Қадимги Хоразм санъати ва маданияти тўғрисидаги муҳим маълумотлар “Авесто” ҳамда Геродотнинг “Тарих”, Страбоннинг “География”, Абу Райҳон Берунийнинг “Қадимги халқлардан қолган ёдгорликлар”, П.И.Лерхнинг “Хива”, К.А.Иностранцевнинг “О домусульманской культуре Хивинского оазиса”, Н.А.Веселовскийнинг “Очерк историко - географических сведений о хивинском ханстве”, В.Бартольднинг “Сведения об Аральском море”, А.Ю.Якубовскийнинг “Развалины Ургенча”, А.Н.Якубовскийнинг “Культура и искусство Средней Азии”, С.П.Толстовнинг “Древний Хорезм”, “Қадимги Хоразм маданиятини излаб”, Р.Л.Садовковнинг “Музыкальная культура древней Хорезма”, “Тысяча осколков золотого саза”, М.А.Итинанин “Древности южного Хорезма”, Я.Ғуломовнинг “Ўтмиш излари”, “Памятники города Хивы”, Н.А.Баскаковнинг “Народный театр Хорезма”, Г.П.Снесаревнинг “Хорезмские легенды”, “Реликты домусульманских верований и обрядов у узбеков Хорезма”, “Под небом Хорезма”, Г.А.Пугаченкова ва Л.И.Ремпелнинг “Очерки истории искусства Средней Азии”, Э.В.Ртвеладзенин “Великий шелковый путь”, И.Жабборовнинг “Кўҳна харобалар сири”, “Жаҳон халқлари этнографияси”, “Ўзбек халқи этнографияси”, М.Г.Воробьеванин “Ранние терракоты древнего Хорезма”, В.А.Лившицнинг “Хорезмский календарь эры древнего Хорезма”, А.Ҳакимовнинг “Ўзбекистон санъати тарихи”, Т.Қиличевнинг “Хоразм халқ театри”, “Кўҳна қалъалар диёри”, В.И.Авдиевнинг “Қадимги Шарқ тарихи”, М.Раҳмоновнинг “Ўзбек театр тарихи” китоблари орқали етиб келган. Археологик қазилмалар натижасида Оқработ, Йигитқалъа, Бўронқалъа, Ноибқалъа, Қизқалъа, Бозорқалъа, Қумқалъа,

Тешикқалъа, Тупроққалъа, Жонбосқалъа, Аёзқалъа, Қўнарлиқалъа, Қўйқирилганқалъа, Чилпиққалъа, Хазорасп, Довудқалъа, Қирққизтепа, Қалтаминор ёдгорликларидан топилган, Маъмун академияси архивларида ҳамда жаҳоннинг энг нуфузли музейлари ва кутубхоналарида сақланаётган кўплаб осори атиқалар, кўлёмалар, асарлар ўз тадқиқини кутиб турганлиги сир эмас. Бу миллий-маънавий бойликларни ўрганиш, илмий тадқиқот ишларини олиб бориш ҳали кўп вақт ва катта меҳнатни талаб қилади. Таниқли этнограф Комилжон Нуржоновнинг фикрича, “Ўтмишда буюк олимларимиз ал-Хоразмий, ал-Фарғоний, Чағминий, Беруний, Маҳмуд аз-Замахшарийлар араб тилида ижод қилганликлари туфайли улар “араб олимлари” деб аталган. “Авесто”дек мўътабар китоб, “Ал-жабр”дек мукаммал ҳисоб-китоб илми (Алгебра), пахса-девор меъморчилиги, оловда тайёрланган пишиқ ғишт (карвуч), ёки ҳозиргача ярми топилмаган Хоразм мақомлари, “Лазги”, “Оразибон”, “Ратолло” каби мумтоз санъат рақслари бирданига қуруқ майдонларда яратилмаганку ахир”.

Сўнгги 6 - 7 йилда тарихий ҳақиқатни тиклаш, буюк меросимизни ўрганиш масалалари давлат сиёсати даражасига кўтарилди. Мустабид шўро замонида қатағон этилган маърифатпарвар жаҳид боболаримизнинг, олиму шоирларимизнинг табарруқ номлари оқланди. Ватан тарихининг гувоҳи, улуғ аجدодлардан қолган меросни, санъат ва маданиятнинг асл дурдоналарини нафақат ўрганишга, балки уни ҳаётга татбиқ этишга кенг йўл очилди.

Хоразм ўлкасида ибтидоий одамлар тош даври, бронза (жез) ва илк темир даврларида, кулдорлик ва феодализм даврларида яшаганликлари ҳақида маълумот берувчи бой археологик материаллар тўпланган. Археологик қазилмалар натижасида топилган тасвирий санъат ёдгорликлари Хоразм халқининг қадимий мусиқаси, рақс санъати тўғрисида маълумот беради. Бунда ҳар бир давр одамларининг эстетик онги, бадиий тафаккури, тасвирий воситалари сарой ва ибодатхоналар ҳаёти, диний урф-одатлар, маросимлар, сайил ва байрамлар, томошалар ҳақида ҳам қимматли манбалар мужассамлиги аён бўлади.

Мустақил тараққиёт йўлини танлаган ҳар бир миллат учун маданий мерос ва миллий кадриятларни асраш энг долзарб ва устувор вазифалардан биридир. Зеро, “Ўтмишдан ижроси урфий йўл билан сақланиб бизгача етиб келган “Ораз бом”, “Гўсфанд” туркумлари (худоларга сиғиниш билан боғлиқ бўлган маросимларда муқаддас олов атрофида) рақс тушиш ва қўшиқ жўрлигида ижро этилган. “Гўсфанд” сўзнинг келиб чиқиши куйнинг қадимийлигини, унинг асл шакли “гоҳиспанд”, яъни “эзгу макон”, “эзгу жой” маъноларини англатади. **Гоҳ** сўзи луғатда подшоҳлар тахти, вақт ва замон, тонг, ўрин, жой каби маъноларни бериши қайд этилган. Бу эса куйнинг асл илдизи хоразмликларнинг қадимий урф-одатлари билан боғланишини кўрсатади. Зардушт томонидан куйланган қўшиқлар ҳам **гоҳ (гот)лар** деб аталгани ҳам бежиз эмас, албатта. Хоразмда ҳозиргача тўй-томоша ва турли давраларда “Ораз бом”, “Гўсфанд”, “Лазги” рақсларини ижро этиш расм бўлиб келмоқда”.

Бинобарин, бугунги кунда нафақат афсонавий ўлкада, балки мамлакатимизда, хориж давлатларида ҳам Хоразм рақсларининг, хусусан, “Лазги” ўйинларининг довуғи баланд. Негаки, қони-жонида рақснинг сеҳрли таровати жўшиб турган халқнинг нафосат ва гўзалликка бўлган меҳру муҳаббати беқиёс. Инсониятни эзгуликка чорлаб, қалбларга жўшқин кайфият, кўтаринкилик инъом этадиган “Лазги” рақсининг ўтмиши, яратилиши, шаклланиши ва тараққиёт босқичларини ўрганиш орқали ўзбек халқи маданиятига оид муҳим маълумотлар аниқланади. Атоқли санъатшунос Р.Каримова тўғри таъкидлаганидек, “Ўзбек халқининг миллий ифтихори бўлган рақс санъати неча-неча асрлар давомида шаклланди, ривож топди. Лекин бу санъат тури ёзма равишда ўз аксини топмаганлиги учун турли даврларда унутилиб кетар, моҳир уста санъаткорлар даврида яна шаклланар эди. Улар шу кўринишда бизнинг давримизгача қисман етиб келган”. Демокчимизки, бу фикрлар ўзига хос тараққиёт йўлини босиб ўтаётган “Лазги” рақслар туркумига ҳам тааллуқли. Уларнинг жанр хусусиятларини, терминлари, атрибутлари ва безакларининг номларини ёзиб олиш, уларнинг мультимедиа тўпламларини тайёрлаш, хориждаги мавжуд ўзбек рақс марказларини янги авлод ўқув қўлланмалари билан таъминлаш долзарб муаммолардан биридир.

Рақс санъати - инсон тафаккурининг меваси сифатида, унинг дунёни англаши ва теvarак-атрофидаги миллий-маданий муҳит таъсиридаги ҳис-туйғуларини ўз ҳаракатлари орқали ифодалаш эҳтиёжи натижасида юзага келган. Кейинги юз йилликлар даврида жамиятнинг шиддат билан тараққий этиши миллий рақс санъатига ҳам ўз таъсирини ўтказди. Инсон боласининг комилликка интилиши, аввало унинг ўз ватани тарихини, миллий қадриятларини билиши, ундан фахрланиб яшашида намоён бўлади.

Маънавий мерос инсонларнинг бир - бирига бўлган ўзаро муносабатлари асосида шаклланиб, сайқалланиб боради. Миллатларнинг маърифий - маданий алоқалари қадриятларнинг авлодлардан авлодларга ўтиши ва бойиб бориши жараёнида ривожланади, халқаро миқёсга чиқади.

“Лазги” туркумининг Ўзбекистон маданий меросининг элементи сифатида ЮНЕСКО томонидан Инсоният номоддий меросининг репрезентатив рўйхатига киритилиши унинг халқаро миқёсдаги нуфузини янада юксалтирди.

Одамлар ўртасидаги дўстона инсоний муносабатларни ўрнатиш ва мустаҳкамлашда санъат ва маданиятнинг, номоддий бойликларнинг аҳамияти беқиёс. “Авесто” маросимларида ифодаланган ҳаракатларнинг рақс элементлари билан муштарак эканлиги “Лазги”нинг ниҳоятда қадимий эканлигидан далолат беради. Зардуштийлар замонида аёллар томонидан давра бўлиб, урма чолғулар, яъни доира ва даф чалинган. “Лазги” рақсида қадим Хоразм санъати, унинг ҳаётсеварлик тамойиллари юксак маҳорат ва завқ билан тараннум этилган. Ҳақиқий санъат ҳамма замонларда ҳам истеъдод ва меҳнатни, салоҳият ва изланишни маҳорат билан уйғунлаштирган ижодкорга насиб қилади. “Авесто”да “маънавият” деган сўз ишлатилмайди, лекин унинг бор моҳияти ҳаётий мисоллар орқали очиб берилади. Зардуштийликда яхшилик ва олий инсоний фазилатларни ўзларида мужассамлаштирган одамлар шарафланган. Шу нуқтаи назардан “Лазги”ни ҳаётсеварликни улугловчи, тарғиб этувчи шараф ва гўзаллик рақси дейиш мумкин. Турли миллатларни бир даврага жам қилувчи, уларни бирлаштирувчи асос ҳаётсеварликдир, муҳаббатдир. “Лазги” ўзининг шундай мўъжизага эгалиги билан ажралиб туради.

“Лазги”нинг қадим илдизларида Хоразм рақс мактабига оид энг нозик элементларнинг моҳияти мужассам. “Масҳарабоз Лазгиси”, “Қайроқ Лазгиси”, “Дутор Лазгиси”, “Сурнай Лазгиси”, “Сарой Лазгиси”, “Чангак Лазгиси”, “Хива Лазгиси”, “Гармон Лазгиси”, “Хоразм Лазгиси” каби бир-бирини такрорламайдиган тўққиз муҳташам асар ватанимиз тупроғининг қанчалар улуг ва муқаддаслигини, миллий рақс санъатимизнинг қанчалар серкирра эканлигини аңлатувчи бебаҳо хазинадир. Бу бетакрор асар олис ўтмишда сўзсиз мусиқа билан ижро этилган. Ўзбекистон халқ артисти, беназир Комилжон Отаниёзов нафақат қўшиқчилик санъати, балки Хоразм рақс санъати тараққиётида ҳам бутунлай янги давр ва йўналишга асос солди. Яъни, атоқли шоир Комил Хоразмий сўзи билан яллал “Лазги”ни яратди. Жаҳон санъатида ўзбекнинг бетакрор овози, барҳаёт оҳанги, жозибали ва мардона “Лазги” тимсолида янги саҳифа очди. Тарих саҳнасида “Лазги”нинг янги, тўққизинчи йўналиши пайдо бўлди ва Хоразм рақсларининг ташриф қоғози, муҳаббатнинг мангулик қўшиғи бўлиб, мудом қўнгилларга ҳаяжон солади. Улуг ҳофизнинг азиз номи, яратиб кетган қўшиқлари қатори “Лазги” яллаласи ҳам абадиётга дахлдор бўлиб, аллақачон умрбоқий санъат саҳнасини забт этган.

“Лазги” нафақат ўзбекларнинг, балки дунё халқларининг меҳрини қозонган гўзал рақсгана эмас, балки сирли мусиқа, сеҳрли сўзга вобаста муаззам асар сифатида кўз ўнгимизда намоён бўлади. “Лазги”нинг ҳаётбахш, жозибали кучи, инсон кайфияти ва руҳиятини кўтарувчи сеҳри ҳақиқий мўъжиза эканлигига ишонамиз. У дунё саҳналарини, турли тилда сўзлагувчи одамларни бир – бирига яқинлаштирувчи рақс илдизидан ўсиб, улканлашиб, улугвор Ўзбекистонимизнинг бир бўлагига айланди.

Хар бир инсоннинг хаяжону хайратлари, табиатдан, атрофдаги воқеалардан таъсирланиши, руҳий кечинмалари, кувончу изтироблари фақат ўзига хос. Бу ҳиссиётлар қалб туғёнларида ҳам акс этади. Рақсдаги ҳаракатлар, имо – ишоралар, рамзлар, ифода усуллари ўша туғёнларни реал воқеликка айлантиради. Миллий рақс санъати аввало миллий характерни, миллий руҳни, бетакрор қадриятларни, урф – одатларини, руҳ кайфиятини инъикос этирувчи соҳа бўлганидан уни ўрганувчи, тадқиқ этувчи илм – рақс санъатшунослигининг даражаси ҳам жамиятнинг рақс санъатига эътибори нисбатида белгиланади. “Лазги”нинг ниҳоятда сирли, тилсимли тарихи, “Авесто” билан боғлиқ илдизлари, маданий анъаналарни жамловчи хусусиятлари, тўққизта рақснинг мифологик илдизлари, бир - бирига яқин ва фарқли томонлари, улар билан боғлиқ афсоналар, ривоятлар, асрлар мобайнида тилдан – тилга ўтиб келадиган айтимлар унинг жозибадорлигини, таъсирчанлигини янада оширади.

“Лазги” каби ҳаётбахш, илҳомбахш рақсларда табиий олам, ижтимоий олам ва маънавий олам бирлашади, ўзига хос узвийлик касб этади. Томошабинга эстетик завқ улашиш жараёнида кишилиқ жамияти, ижтимоий ҳаёт тақдири билан боғлиқ жараёнларни ҳам қамраб олади.

Хоразм рақс санъати миллий қадриятларга асосланган алоҳида хусусиятлари ва ўзига хос тараққиёт босқичлари билан муҳим аҳамият касб этади. Миллий рақслар улар учун нафақат сахна томошаси, балки ҳаётсеварликнинг таркибий қисмидир. Рақслар фақат вақтни

чоғ ўтказиш, кўнгилни кўтариш воситаси эмас, айна чоғда бу ўзига хос маданият белгисидир. Инсонларни яқинлаштиради, уларни яхшилик ва эзгуликларга даъват этади.

Бу улугъ эътироф ўзбек халқи номини дунёга танитаётганлар сафида “Лазги” рақси алоҳида нуфузга эга эканлигини билдириш баробарида санъаткорлар, санъатшунослар ва амалиётчи педагоглар зиммасига улкан масъулият юклайди.

Энг муҳими, “Лазги” рақси доимий ва муттасил ҳаракатдаги, ўсиб-ўзгаришдаги, давр ўтгани сайин сайқалланиб, такомиллашиб бораётган тараққиёт жараёнидир. Бу рақс VIII-XX асрнинг бошларигача Хоразмшоҳ - хонликлар даврида сарой базмларида ҳам ўзига хос равишда ижро этиб келинган. Унинг ижрочилари асосан Хоразм воҳаси аҳолисидан ташкил топган бўлиб, қадимдан ҳозирги кунга қадар Наврўз, Меҳржон, Ҳосил байрамлари каби халқ сайилларининг, бешик тўй, мучал тўй, никоҳ тўй, кейинчалик суннат тўйларнинг, оддий оилавий тадбирларнинг кўрки ва гултожи ҳам барчани бирдек даврага тортадиган жўшқин “Лазги” ҳисобланади. Шунингдек, у фаровонлик рамзи бўлиб, рақс учун махсус либос, безак ва тақинчоқларнинг зарурати қадим замонлардан бошлаб анъанавий ҳунармандчилик турларининг кенгайиши ва равнақига сабаб бўлди. Бу сеҳрли рақс XX асрнинг 30-40 йилларида Ўзбекистоннинг барча ҳудудларида кенг тарқалди. XX асрнинг иккинчи ярмидан мамлакатимиз пойтахти Тошкент шаҳри Хоразм “Лазги”сининг нафақат анъанавий-маърифий, балки профессионал-саҳнавий шакллари тарқалишида ўзига хос марказга айланди.

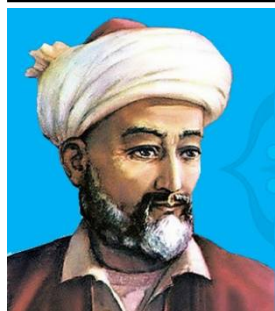
Ҳар бир миллат ўз келажигига назар ташлар экан, энг аввало ўзининг ўтмиши, тафаккур салоҳиятини чамалаб кўриши зарур. Миллий рақсларимизнинг тизимли таълими ва кенг миқёсда тарғиб қилиниши дунёга ҳайрат кўзи билан боқадиган ёшларимизнинг тафаккури ва зеҳнини янада чархлаб, уларнинг янги Ўзбекистоннинг ҳақиқий санъатини жаҳонга танитишларида ўзига хос омил вазифасини ўтайди. Санъатшуносларнинг фикрича, “Ҳар бир миллий рақс ўзи мансуб халқнинг миллий хусусиятларини акс эттиради ва халқ мусиқаси ҳамда қўшиқлари билан чамбарчас боғлиқ бўлади. Миллий рақс – халқ томонидан яратилади ва унинг маданий тараққиётида муҳим аҳамият касб этади”.

Миллий рақс санъати билан боғлиқ қадимий анъаналаримизни сақлаб қолиш ва халқимизнинг маънавий тикланишига замин яратиш йўлида мамлакатимизда оламшумул ислохотлар амалга оширилмоқда. “Лазги”нинг қадим тамаддун марказларидан бири бўлмиш Хоразм ҳудудида вужудга келган, турли даврларда эркак ва аёллар томонидан якка ва гуруҳ тарзида ижро этиб келинаётган рақс сифатидаги ўзига хос эстетик-маърифий хусусиятларини тизимли таҳлил қилиш муҳим аҳамият касб этади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Президент Ш.Мирзиёевнинг Республика Маънавият ва маърифат кенгашининг кенгайтирилган мажлисидаги нутқи. Маънавият ҳаётимизда янги куч, янги ҳаракатга айланиши керак. ЎЗА, 2023 йил, 23 декабрь.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Маданият ва санъат соҳасини янада ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар” тўғрисидаги Қарори. “Янги Ўзбекистон” газетаси, 2022 йил, 4 февраль, 25 сон.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Рақс санъати соҳасида юқори малакали кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятни янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори. ЎЗА, 2020й., 4 февраль.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Лазги” халқаро рақс фестивалини ташкил этиш ва ўтказиш тўғрисида”ги Қарори. ЎЗА, 2020 йил 28 сентябрь.
5. Мирзиёев Ш. Инсонпарварлик, эзгулик ва бунёдкорлик – миллий ғоямизнинг пойдеворидир.Т.: “Ўзбекистон”, 2021. Б.- 25.
6. Авесто. Тарихий - бадиий ёдгорлик. Т.: “Шарқ”, 2001. Б.-196.
7. Маврулов А. Маънавий баркамол инсон тарбияси. Тошкент.: “Ўзбекистон” нашриёти, 2008.
8. Итина М.А. Хорезмская экспедиция – основные итоги и перспективы исследований. Культура и искусство древнего Хорезма. М., “Наука”, 1981.

9. Қиличев Т. Лазги ракси турлари. Танланган асарлар. Урганч.: 2020.
10. Тохтасимов Ш. <https://uza.uz/oz/society/>
11. Садоков Л.Р. Музыкальная археология древней и средневековой Средней Азии: ударные инструменты. М.: “Наука”, 1996.
12. Жабборов И.Кўҳна харобалар сири. Т.: “Фан”, 1968.
13. Матёкубова Г. Тохтасимов Ш. Ҳамроева Ҳ. Хоразм “Лазги” ракси: тарихи ва тавсифи. Т.: 2022.
14. Матёкубова Г. “Офатихон” Лазги. Т.: Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1993.
15. Жўраев Н. Вақт ва фазо. Т.: “Маънавият”, 2021.
16. Маврулов А. Маънавий баркамол инсон тарбияси. Тошкент.: “Ўзбекистон” нашриёти, 2008.
17. Ҳамроева Ҳ. Тохтасимов Ш. Ўзбекистон халқ артисти Гавҳар Матёкубова яратган тарихий рақслар. Т.: 2020.
18. Ҳамроева Ҳ. Мирзо М. Миллий ўзликни англашда рақс санъатининг инсон руҳиятига таъсири. Т.: 2020.
19. Ҳамроева Ҳ. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Раҳматжон Қурбоновнинг “Санъатнома 1” асарининг бадиий-эстетик хусусиятлари. Т.: 2020.
20. Ҳакимов А. Ўзбекистон санъати тарихи. Т.: «Зилол булоқ», 2021.
21. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси. 9-ж. Т.: “Ўзбекистон Миллий энциклопедияси” давлат илмий нашриёти, 2005.
22. Раҳимов А. Саҳна сирлари мунаққид нигоҳида. Т.: 2016.
23. Раҳимова Г. Қутлуғ йўлда. Т.: “Ёш гвардия”, 1973.
24. Матёкубова Г. Санъат дарғаси. Т.: “Парадигма” нашриёти, 2017.
25. Конрад Н.И. Запад и Восток. М., изд. Главная редакция восточной литературы. 1972.
26. Лобачева Н.П. Формирований новой обрядов узбеков. М.: “Наука”, 1975.
27. Кароматов Ҳ. Ўзбекистонда мозий эътиқодлар тарихи. Тошкент.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт – матбаа ижодий уйи, 2008.
28. Белинский В. Собрание сочинений. Т.1. М.: “Наука”, 1972.
29. Ҳамроева Ҳ. “Сурнай Лазги”си: тарихи ва тавсифи. Т.: 2020.
30. Абдиримов Б. Хоразмийлар изини излаб... Т.: 2020.
31. Ғаниев С. Ҳамроева Ҳ. Қадриятлар уйғунлиги: Қозоғистон ўзбекларининг миллий рақс санъати. Т.: 2020.
32. Володькина Н.А. Урок народно-сценического танца. Санкт-Петербург.: изд. “Планета музыки”, 2019.
33. Белинский В.Г. Собрание сочинений в трех томах. М.: Советский писатель. 1965.

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

Исмоил Хусаинов,Самарқанд шаҳар 3- сон болалар
музиқа ва санъат мактаби директори

САМАРҚАНД БОЛАЛАР ФОЛЬКЛОР РАҚСЛАРИНИНГ ЭТНОГРАФИК – ЭСТЕТИК ХУСУСИЯТЛАРИ ВА РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ

 <https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

АННОТАЦИЯ

Болалар фольклор рақс санъатининг жамиятдаги нуфузини юксалтириш, унинг унутилиб бораётган жанрларини тиклаш, кенг тарғиб қилиш учун энг аввало, унинг қадимий илдизлари, мақсади ва вазифалари, устувор йўналишлари, бола руҳиятига таъсирчанлик даражаси, услублари ва усуллари ҳақида мукаммал тасаввур ва билимга эга бўлиш зарур. Зеро, ҳар бир халқ ва ҳудуднинг миллий ўзига хослиги, миллий колорити, маънавий – маърифий қарашлари ўша маконда яратилган фольклор намуналарида тиник ва ёрқин намоён бўлади. Миллий истиқлол мафкураси тизимида халқ ижодиётининг мустаҳкам ўрин эгаллаши миллий ва умуминсоний қадриятлар, бағрикенглик, миллий ўзлик туй-уларини ҳамда оила – маҳалла – мактаб ўртасида ўзаро ҳамкорлик алоқаларини таъминлаш зарурати билан изоҳланади. Кейинги йилларда маънавий – маърифий ислохотлар давлат сиёсатининг устувор йўналиши сифатида эътироф этилиши маданиятнинг Учинчи Ренессанс пойдевори яратилаётган Янги Ўзбекистонда ижтимоий - сиёсий, иқтисодий жабҳадаги барча муаммоларни ҳал этишдаги роли ортиб бораётганлигидан далолат беради. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг санъат ва маданият соҳасига оид қарор ва фармонлари маънавий – маданий, ижтимоий – маърифий жараёни сифат жиҳатдан бутунлай янгиледи. Мазкур мақолада Самарқанд болалар фольклор рақсларининг тарихи, шаклланиш босқичлари ва ривожланиш тенденциялари Ургут туманидаги “Бешқарсак издошлари” болалар рақс дастаси мисолида тадқиқ қилинади.

Калит сўзлар: тарих, тақлид, Афросиёб, фольклор, миллий рух, болалар, руҳият, ўйин, анъана, рақс, “Бешқарсак”, “Латифа”.

Исмоил Хусаинов,Директор детской школы музыки и
искусства №3 города Самарканда

ЭТНОГРАФИЧЕСКИЕ И ЭСТЕТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ДЕТСКИХ ФОЛЬКЛОРНЫХ ТАНЦЕВ САМАРКАНДА

АННОТАЦИЯ

Для поднятия престижа детского народного танцевального искусства в обществе, восстановления его забытых жанров, широкого развития, прежде всего, необходимо иметь

прекрасное представление и знание о его древних корнях, целях и задачах, приоритетах, уровне влияния на психику детей, стилях и методах. Ведь национальная самобытность, национальный колорит, духовные и просветительские взгляды каждого народа и края четко и ярко проявляются в образцах фольклора, созданных на её территории. Важное место народного творчества в системе идеологии национальной независимости объясняется национальными и общечеловеческими ценностями, толерантностью, национальной идентичностью, а также необходимостью обеспечения взаимного сотрудничества между семей – махаллей – школой. Признание духовно–образовательных реформ приоритетом государственной политики, в последние годы, свидетельствует о растущей роли культуры в решении всех проблем на социально-политическом, экономическом фронте в Новом Узбекистане, где создается фундамент Третьего Ренессанса. В частности, решения и указы Президента Республики Узбекистан в области искусства и культуры качественно обновили духовно–культурный, социально–образовательный процесс. В данной статье изучены история детских фольклорных танцев Самарканда, этапы становления и тенденции развития на примере детской танцевальной труппы "Бешкарсак издошлари " Ургутского района.

Ключевые слова: история, таклид (подражание), Афросиёб, фольклор, национальный дух, дети, духовность, игра, традиция, танец, “Бешкарсак”, “Латифа”.

Ismoil Khusainov

Director of children's school of music
and art No. 3 in Samarkand

ETHNOGRAPHIC-AESTHETIC FEATURES AND DEVELOPMENT TRENDS OF SAMARKAND CHILDREN'S FOLK DANCES

ANNOTATION

To raise the prestige of children's folk dance art in society, restore its forgotten genres, and widely promote it, first of all, it is necessary to have an excellent understanding and knowledge of its ancient roots, goals and objectives, priorities, the level of influence on children's psyche, its styles and methods. After all, the national identity, national flavor, spiritual and educational views of each nation and region are clearly and vividly manifested in the folklore samples created on its territory. The important place of folk art in the ideology of national independence is explained by national and universal values, tolerance, national identity, as well as the need to ensure mutual cooperation between the family – mahalla – school. The recognition of spiritual and educational reforms as a priority of state policy in recent years testifies to the growing role of culture in solving all problems on the socio–political and economic area in New Uzbekistan, where the foundation of the Third Renaissance is being created. In particular, the decisions and decrees of the President of the Republic of Uzbekistan in the field of art and culture have qualitatively updated the spiritual, cultural, socio–educational process. This article examines the history of Samarkand children's folklore dances, the stages of formation and development trends using the example of the “Beshkarsak Izdoshlari” children's dance troupe in the Urgut district.

Keywords: history, taqlid (imitation), Afrasiyab, folklore, national spirit, children, spirituality, game, tradition, dance, “Beshkarsak”, “Latifa”.

Энг қадим замонлардан бошлаб фольклор санъати комил анъаналарнинг, муқаддас урф – одатларнинг пойдевори ҳисобланади. Ҳар бир янги авлод учун халқ ижодиёти кўҳна қадриятларни тирилтирган, ўтмиш билан келажакни боғлаб турган ришталарни кўз қорачиғидек асраб келадиган умумтуркий асосдаги буюк маънавий - тарбиявий мактаб вазифасини ўтамоқда.

Тамаддун талабларига кўра қайсидир даврларда ривожланиб, қайсидир даврларда таназзулга учрасада, фольклор санъати жамият тараққиёти учун муҳим аҳамият касб этади. Бадий - эстетик жиҳатдан баъзи асарлар яхши, баъзилари саёз бўлиши табиий. Хусусан,

муштарак тақдирга эга туркий халқларнинг фольклор рақс – кўшиқлари, улардаги ҳамоҳанг мавзулар, миллий ва умуминсоний қадриятларнинг уйғунлашуви бутун дунё маданиятининг юксалишида алоҳида ўрин тутди. Муҳтарам Президентимиз Ш.Мирзиёев тўғри таъкидлаганидек, “Фольклоршунослик санъати... бу - инсониятнинг болалик кўшиғи” сифатида бир неча авлодларни тарбиялаган ва бугунги кунда ҳам шу улуг вазифани шараф билан адо этмоқда.

Ўзбек болалар фольклорининг анъанавий жанри ҳисобланган рақс санъати серкирра бадий шакллари, ранг–баранг ифода усулларига эгаллиги билан характерланади. Ўз – ўзидан мазкур жанрнинг илк шаклланиши инсониятнинг дастлабки даврига, ҳаракатлар, ҳолатлар ва тақлидлар тизимига бориб тақалади. Яъни, ҳаракатлар билан бир қаторда, мусиқа ва ифода усуллари ҳам муҳим ўрин тутди. Уларнинг асосида миллий руҳ, миллий колорит бўртиб турган минг – минг асрлик анъаналар ва урф – одатлар, оҳангдорлик мужассам.

Ш.Ботировнинг фикрича, “Ўйинлар болаларнинг жисмонан, руҳан ва интеллектуал ривожланишида жуда муҳим аҳамият касб этади. Халқ ўйинлари турли – туман бўлиб касбга оид, жониворларни акс эттирувчи, ов маросимлари, инсон турмуш тарзи ва бошқаларни акс эттирувчи рақслар жуда кўп. Бундай ўйинлар ҳар бир халқда мавжуд ва ўзига хос бир кўринишда шаклланган.”

Болалар фольклор рақс санъатининг асосий йўналишлари орасидаги ўзаро алоқадорлик мусикий, адабий – маърифий, ахлоқий, ватанпарварлик, умумбашарий, эстетик ва жисмоний йўналишларда амалга оширилади. Қадимда ҳали нутқ шаклланмаган даврларда илк одамлар бир – бирлари билан фақат ҳаракатлар орқали мулоқот қилишган. Кейинчалик фарзандларига табиат ҳодисалари ёки ҳайвонот, наботот олами ҳақида тушунча берганда ҳам шу усулни қўллашган. Бора – бора оила аъзолари билан сирлашганда рамзий имо – ишоралардан фойдаланишга ўтганлар. Хусусан, ҳайвонлар ва паррандаларни тасвирлаганда бегоналар “тушуниб” қолмаслиги учун ҳаракатлар тизимини янгилаб, ўзгартириб борганлар. Бу одат асрлар давомида сайқалланиб, анъана сифатида болалар рақсларида тўлиқ ва теранроқ сақланиб қолган.

Ҳаракатларнинг рамзийлаштирилиши орқали рақсларнинг таъсир кўлами кенгайиб, болаларнинг тасаввур оламлари бойиб, улканлашиб борган. Миллий қадриятларга, анъаналарга, урф–одатларга, уларнинг тарихини, моҳиятини ўрганишга қизиқиш тобора ортаверади. Фольклор рақслари яна шу жиҳати билан аҳамиятлики, ижро жараёнида болалар бир – бирини тушунишга ўрганади, ҳис – ҳаяжонга берилади, қалби тўлқинланади, руҳияти, дунёқараши бойийди. У олам ва одамларга, табиатга бошқача назар билан қарай бошлайди. Хусусан, мавсум ва маросим рақс – композициялари уларга маънавий куч ва қувват беради, ғайратига ғайрат кўшади, яхшиликлар ва эзгуликларга илҳомлантиради.

Ҳар бир халқ ва ҳудуднинг миллий ўзига хослиги, миллий колорити энг аввало ўша маконда яратилган фольклор намуналарида ёрқин намоён бўлади. Кейинги 7 - 8 йилда маънавий – маърифий ислохотларнинг давлат сиёсатининг устувор йўналиши сифатида эътироф этилиши маданиятнинг Янги Ўзбекистон ижтимоий сиёсий, иқтисодий жабҳадаги барча муаммоларни ҳал этишдаги роли ортиб бораётганлигининг ёрқин далилидир. Хусусан, Муҳтарам Президентимизнинг санъат ва маданият соҳасига оид қарор ва фармонлари маънавий – маданий, ижтимоий – маърифий жараённи сифат жиҳатдан бутунлай янгилади.

Н.К.Крупская “Болалар китобида ёрқин образлар бўлиши лозим, болалар китоби бола учун шодлик манбаи, унинг теварак – атрофдаги ҳаётни, табиат ҳодисаларини ва кишилар ўртасидаги муносабатларни англаб олишига ёрдам бермоғи лозим”, деганида минг қарра ҳақ эди. Бу фикрларни бемалол болалар рақсларига ҳам татбиқ қилиш мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 26 майдаги “Маданият ва санъат соҳасининг жамият ҳаётидаги ўрни ва таъсирини янада ошириш чора – тадбирлари тўғрисида”ги Фармонида “Сўнгги йилларда Ўзбекистон Республикасида миллий маданиятни янада ривожлантириш, янги Ўзбекистоннинг янги тарихини яратиш, моддий ва номоддий маданий мерос дурдоналарини сақлаш ва тарғиб этиш, халқ оғзаки ижодиёти ва ҳаваскорлик

санъатини янада оммалаштириш, юртимизнинг жаҳон маданий маконига фаол интеграциялашувини таъминлаш” долзарб масала эканлиги алоҳида таъкидланди.

Самарқанд вилояти болалар фольклор рақсларининг жанрлар тизими ва таркибини, этнографик асосларини, маърифий - ижтимоий, ҳаётий - ахлоқий вазифаларини, бадиий - эстетик ва ижро хусусиятларини аниқлаш муҳим аҳамият касб этади. Тарихни ҳаққоний акс эттириш, воқеликни образли ифодалаш, унутилиб бораётган қадриятлар, расм - русумлар, урф одатлар, удумлар ҳақида тушунча бериш, ўтмишнинг ва бугунги куннинг типик ҳодисаларини бироз бўрттириб кўрсатиш воситаси сифатида болалар фольклор рақсларининг нуфузи юксалиб бораётганлиги бугун ҳеч кимга сир эмас.

Рус ёзувчиси М.Горькийнинг фикрича, “Ўн ёшгача бўлган болалар кўнгил очишни, эрмакни талаб қилади, уларнинг бу талаби биологик жиҳатдан ҳақли талабдир. Улар ўйнашни истайдилар, ҳамма нарса билан шўнайдилар ва ўз атрофларидаги дунёни шу ўйинлар орқали биладилар. Улар сўз билан ҳам ўйнайдилар ва сўз орқали ... она тилининг энг нозик томонларини ўрганадилар, унинг мусикийлигини филологлар таърифича, “тилниги руҳини” ўзлаштирадилар.”

Болалар фольклор рақс композициялари асосан қўшиқ, лапар, санама, ҳатто тез айтишлар билан ижро этилган. Маълумки, бу матнларнинг марказида ўзининг жажжи қувонч ва ташвишлари, болаларча қизиқиши, қитмирлиги ва соддалиги, ишоувчанлиги, ойдин орзулари билан бола туради. Матнларни таҳлил қилар эканмиз, бола руҳияти, дунёқараши нақадар бой эканлигига, унинг табиатга руҳан ниҳоятда яқинлигига яна бир бор амин бўламиз. Энг муҳими, бу хусусиятлар турли даврларда турлича жило бериши бизни ҳайратга солади. Чунки, ҳар бир давр алоҳида ижтимоий – маърифий, ахлоқий – эстетик тамойилларга эга муҳит сифатида бола руҳиятига ўз таъсирини ўтказди.

Хусусан, кичик ёшдаги болалар қўшиқларининг матни давр руҳи билан тўйинганлиги билан ажралиб туради. Болаларча соддалик билан, катталарга эргашиб, ўтмиш, бугун ва келажакни узвий боғлиқликда ва ҳаётни табиат билан ўзаро қонуний алоқадорликда кўра билишга интилишдир. Шу хислатлар эга бўлганлиги сабабли, ўзбек болалар фольклорининг барча жанрлари, шу жумладан рақс санъати ҳам асрлар давомида бадиий – эстетик жиҳатдан юксалиб борган. Болалар баъзи ҳолатларда катталарга ҳам ўғит бераётгандай туюлади, аслида улар сўз ва ҳаракатларда ўзларининг жажжи орзуларини, мақсадларини ифодалаётган бўлади.

Олимларнинг фикрича, “Болалар фольклор рақс – қўшиқлари - инсон фарзандининг гўзаллик ва нафосатни ҳис қилиш қобилияти, дунёқараши, фикрлаш доираси ва билимининг ўсишига ёрдам берадиган, тез ҳаракатланишга, ҳозиржавобликка, топқирликка, билимаганини билишга, изланишга етаклайдиган таълимий, тарбиявий аҳамияти кучли жанрдир.”

Илк даврларда инсониятга табиат ҳодисаларининг, атрофдаги воқеа ва нарсаларнинг ҳаммаси жумбоқ бўлиб туюлган. Уларнинг моҳиятини тушунишга ҳали онги етилмаган, нутқи шаклланмаган одамлар қўл ва тана ҳаракатлари билан бир - бирига воқеликларни, дарахтлар ёки жониворларни, уларнинг кўринишларини тасвирлаб беришга уринишган. Бунда ўзларига таниш бир нарсани бошқа бир нарса билан солиштирган ҳолда тасвирлашга ҳаракат қилишган. Айнан шу тасвирлашларни дастлабки рақс ҳаракатлари, дейиш мумкин. Бу ҳаракатлар ўз ўрнида дунёни танитиш ва бир- бирини таниш воситаси ҳам ҳисобланган. Даврлар ўтиб, ҳаракатларни уйғунлаштириш, қиёслаш компонентлари орқали фольклор рақс санъати яратилган. Яъни, турлича таққослаш, ўхшатиш каби ранг- баранг усуллардан фойдаланилган.

Ўзбек болалар фольклор рақс санъати миллатнинг ўзи билан бирга туғилиб, асрлар оловида қайнаб, минг

бир синовларга бардош бериб келаётган маънавий хазинадир. Этнографик бўёқлар билан тўйинган ахлоқий маърифий фалсафаси, полифоник хусусиятлари, миллий руҳи билан ажралиб туради. Улар биринчи навбатда болаларнинг маънавий хазинасини кўпайтиришга, болалар рақс санъатининг уфқини кенгайтиришга хизмат қилади. Авлодлар ўртасидаги маънавий давомийликнинг ришталарини мустаҳкамлайди. Фольклор рақс - композицияларни саҳналаштиришда болаларнинг эстетик қабул қилиш хусусияти асосий мезон ҳисобланади. Улар миллий қадриятларга, шарқона тарбияга мос бўлиши зарур. Энг муҳими, болаларни гўзалликка, нафосатга ошно қилиш баробарида уларнинг мурғак онгу шуурига ватанпарварлик, миллий ўзлик туйғуларини сингдиради.

Энг қадимги замонлардан бошлаб кундалик ҳаётнинг барча соҳаларидаги ўзгаришлар, табиат ҳодисалари энг аввало ҳаракатлар ва имо – ишораларда ўз ифодасини топган. Болалар фольклор рақслари ўзбек халқининг асрлар синови ва тўфонида омон қолган ижодий маҳсулидир.

Қадимшунос олим О.Арипджанов қадимги Хитой ва Сўғд ўртасидаги маданий алоқалар ҳақида фикр юритиб, жумладан шундай дейди: “Ана шундай бошқа маданият вакиллари Марказий Осиёдан бу ерга келган чет элликлар тоифаларидан бири артистлардир. Хитойликлар уларнинг репертуари, айниқса ўғил ва қизларнинг энергия ва пластик ҳаракатга тўла рақсларидан иборат чиқишларини қизгин кутиб олишган”.

1950 йилда Ургут туманидаги Ёўс қишлоғида Аҳрорбобо Туробов бошчилигида “Бешқарсак” фольклор жамоаси ташкил қилинган. Илк дастур бутун қишлоқ аҳли иштирокида тайёрланган. Кексаларнинг тилидан кўшиқлар, лапарлар, ўланлар ва ўйинлар ёзиб олинган, уларга мослаб либослар, тақинчоқлар танланган. Асосан, ҳамма безаклар, рақс либослари ва буюмлари қўл меҳнати билан яратилган. Жамоа тезда тилга тушди, кўп йиллар давомида тумандаги барча тўй маросимлари, вилоятдаги байрам тадбирлари ва сайлларда турли мавзудаги рақс - композицияларни намойиш этиб, ном қозонди. Ҳамқишлоқларнинг маънавий қўллаб - қувватлашлари туфайли жамоанинг репертуари такомиллашиб, янги талқиндаги фольклор асарлари ҳисобига бойиб борди. Айниқса, болалар ижросидаги маросим ва мавсум рақс - кўшиқлари, саҳна кўринишларининг мухлислари кўпайди.

Болаларнинг ёши, савиясига мос, қизиқарли, уларнинг психологик қабул қилиш даражасига мувофиқ бир қатор фольклор асарлари қайта ишланди. Энг муҳими, уларда тарих ҳаққоний, ҳаёт эса ҳам реал, ҳам романтик тасвирланган бўлиши зарур. Улар воситасида болалар ўтмишдаги ижтимоий воқеа – ҳодисаларнинг маъносини тушунишни ўрганадилар, бу борада ўз қобилиятларини синайдилар. Ёўс қишлоғида яшовчи ўғил - қизларнинг ота - онасига кўшилиб, катта қизиқиш билан рақс – композицияларда фаол иштирок этиши алоҳида болалар рақс дастасини тузиш эҳтиёжи туғилди.

2009 йилда тумандаги 16-сон болалар мусиқа ва санъат мактаби директори Азиз Ҳакимов ташаббуси билан 9-15 ёшли ўқувчилардан иборат “Беш қарсак издошлари” болалар фольклор гуруҳи тузилди. Тажрибали педагог Бўрон Носиров бадий раҳбарлигидаги гуруҳ репертуари асосан “Бойчечак”, “Латифа”, “Ралло”, “Сўрилар”, “Фабриканинг қизлари”, “Ўзбекистон кўшиғи”, “Ҳо, ялло - ялло қизгина”, “Айлаб келинг”, “У ёнига ташлаб ўйнасин, бу ёнига ташлаб ўйнасин”, “Бешқарсак”, “Устога қаранг”, “Куви”, “Кади”, “Доира”, “Самарқанд”, “Кичкинажон - кичкина” каби фольклор кўшиқ – рақслардан иборат. Энг муҳими, барча асарлар бешта қарсакка асосланган санок тизимида жойлаштирилган бўлиб, ижро этишда унга албатта амал қилинади. Кейинги йилларда гуруҳ аъзолари вилоят, Республика ва Халқаро фестивал-танловларда фаол иштирок этиб, фахрли ўринларни эгаллаб келишмоқда.

Болаларнинг ватан ўтмиши, миллий қадриятлар ҳақидаги тасаввурлари ва билимларини бойитиш, эстетик дидини ўстириш, уларнинг онгу-шуурига миллий ўзлик, она юртга садоқат туйғуларини сингдириш мақсадида мавсум ва маросим рақсларига кўпроқ эътибор берилади. Рақс – композициялари воситасида болалар табиат ва оламдаги ўзгаришларни, янгиланишларни, бир шаклдаги нарсаларнинг иккинчиси билан алмашилиш жараёнларини осонроқ тушунадилар.

“Латифа” ракс – композицияси ургутликларнинг қалбига яқин бўлган энг қадимий ҳазил – мутойибали асарлардан бири. Унда миллий қадриятларимизнинг гўзал ва нафис қирралари, урф – одатлар, анъана ва маросимларимиз болаларнинг оддий, содда ва самимий ҳаракатларида, имо –ишораларида қайтадан жонланади. Болалар фольклор рақсларининг энг муҳим жиҳати шундан иборатки, унда болалар ўзлари билгандай ва хоҳлагандай эркин, тақлидий ҳаракатлар қилишади. “Латифа” ракс – композицияси шакли, мазмуни, ижро услублари, уларда ифодаланган ҳаётий лавҳалар болаларда ҳайрат ва қизиқиш уйғотиши табиий.

Зеро, ҳар бир санъат асари инсон яратган мўъжиза ҳисобланади. Болалар табассуми,самимияти, уларнинг эркин ва шўх ҳаракатлари, ранг- баранг, ёрқин, каштали либослари, гўзал тақинчоқлару безаклари қалб мўъжизаси билан уйғунлашиб, рақсни янада зийнатлайди.

“Қарсак” ҳаракати билан ўнг томондан беш нафар ўғил бола, чап томондан беш нафар қиз бола сахнага чиқиб келишади. Санок тизимига асосланган “бешқарсак” ритмини чалиб, томошабинларга таъзим қилишади.

Ўғил болаларнинг эғнида ёқаси ва енгига яшил рангли тасма тикилган оқ кўйлак, кўк шалвар, белбоғ, оёқларида енгил қора этик ва бошларида каштали тўқ кўк дўппи. Қизлар оқ шоҳи кўйлак, қизил каштали нимча, каштали шалвар, оёқларига маҳси ва бошларига қизил каштали дўппи кийишади.

1. Анъанавий ритмда доира янграйди. Иштирокчилар икки тарафда ярим ой шаклида туришади.

2. Ўғил болалар қўлларини бош баландлигида кўтариб, “шоҳ” ва “қанот” ҳаракати билан сахна марказига юра бошлайдилар.

3. Оёқлари “оқсатма” ҳолатида. Қизлар қўллари билан “шамол” ҳаракатини ифодалаб, ўғил болаларга “пешвоз” чиқадиладар.

4. Сахна марказида бир – бирларини “оралаб ўтиб”, “доира” ҳосил қиладилар. Яна икки тарафга бўлинадилар. Ўғил болалар қўшиқни бошлайдилар:

Оҳой жон латифа, гул майдон латифа,

Шоҳига чиқинг, баргини теринг, боз латифа.

5. Ўғил болалар қўллари билан “Шоҳга чиқиш”, “барг териш” ҳаракатларини бажарадилар.

6. Бир оёқлари билан “тепки” ҳаракатини бажариб, турган жойларида “айлана” ҳаракати билан аввал ўнгга, кейин чапга буриладилар.

7. Қизлар ўнг қўлларини белига қўйиб, чап қўлини боши баробар кўтариб, олдин ўнг томонга, кейин чап томонга айланиб, қўшиққа жўр бўлишади:

Осмонда юлдуз, санасам ўттиз,

Маҳалламиз болалари бари ширин сўз.

8. Қизлар қўллари билан осмонга қараб, кўрсаткич бармоқлари билан “юлдуз санаш” ҳаракатини бажаришади.

9. Ўғил болалар “сакрама” ҳаракати билан бир оёқда аввал ўнг томонга, кейин чап томонга “айлана” ҳаракатида сахна ўртасига юришади.

10. Бир – бирлари билан юзлашиб, “оралаб ўтиш” ҳаракати билан жойларини алмашишади.

11. Иккала томон “кафтлар ўйини” ва “чақириш” ҳаракати билан икки тараф давра ўртасида жамланадилар.

12. Ўғил болалар қўшиқнинг давомини куйлайди:

Келади оқиб, бизларга боқиб,

Кўнгилга ёқиб, боз латифа.

13. Қизлар қўлларини “кўзгу” қилиб, “қушча” ва “қўл ушлаш” ҳаракатлари билан, иккита – иккита бўлиб, “айлана”ни ифодалайдилар.

14. Майин “тўлқин” ҳаракати билан қизлар ўғил болалар тарафга ўтишади.

15. Иштирокчилар “доира” ҳаракатини ифодалаб, гўё қўлларидаги нонни тўйиб – тўйиб ҳидлашади:

Оби раҳмат бу, Афросиёб бу,

Самарқанд нонлари соз, латифа.

16. Ўғил ва қиз болалар бир – бирларига “сув сепиш” ҳаракатларини қилишади.

17. Барча иштирокчилар қўл ушлашиб, қўлларини осмонга чўзиб, “куёш” ҳаракатини бажариб, томошабинларга “нур сочадилар”.

Осмон билан бўйлашади,

Самарқанднинг минорлари.

18. Қизлар кафтларини пешоналарига кўйиб, бир ўнг томонга, бир чап томонга қараб, “осмонга бўйлаш” ҳаракатини бажарадилар.

19. Ўғил болалар қўллари “қанот” ҳаракатида, оёқлар “депсинма” ва “уч тепки” ҳаракати билан қизлар атрофида айланадилар.

Юлдуз билан сирлашади,

Ургутнинг чор чинорлари.

20. Қиз ва ўғил болалар ярим ой шаклида тизилиб, бир – бирларига жилмайиб, кўрсаткич бармоқлари билан “юлдуз санаш” ҳаракатини бажарадилар.

21. Қизлар бир тиззада ўтириб, қўлларида “гулбарг” ҳаракатини бажарадилар.

22. Ўғил болалар улар атрофида қўлларини “қанот” қилиб, “осмонга интилиш” ҳаракатини ифодалайдилар.

22. Қизлар ўрнидан туриб, оёқ учида “чарх” ҳаракатига айланадилар.

23. Ўғил болалар ўнг ва чап қўлларини “силкитиб - силкитиб” бош баландлигида кўтариб, ўнг оёқларини енгил “зарб” билан босиб, олдинга юриб боради.

Оҳой жон латифа, майдон гул, латифа,
Шоҳига чиқинг, баргини теринг, даврага кел, латифа.

24. Қизлар кўлларида “барг териш” ҳаракатини бажарадилар ва “чарх” айланадилар.

25. Ўғил болалар ва қизлар сахна ўртасида “ярим ой” шаклида тизилиб, биргаликда “бешқарсақ” ритминини чалишади.

26. “Таъзим” ҳаракати билан рақс якунланади.

Самарқанд болалар фольклор рақс – композициялари эстетик – таълимий, маърифий – тарбиявий, дунёқарашни кенгайтирувчи, қобилиятни ривожлантирувчи хусусиятга эгаллиги билан характерланади. Маданиятлараро ўзаро боғлиқлик каби таълим жиҳатларининг қамраб олади, болаларда ижодий изланиш, ижодий тафаккур, мавжуд имкониятлардан энг қулайини танлаш қобилиятининг шакллантиради. Зеро, хореография таълимида узвийлик ва узлуксизлик муҳим аҳамият касб этади.

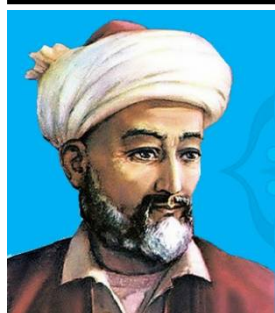
Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, инсон ҳаёти ўтмиш, давр ва келажак билан узвий боғлиқ экан, ўзбек болалар фольклор рақс санъатининг таркибий қисми бўлган Самарқанд болалар фольклор рақслари ҳам тарих, кундалик воқеа – ҳодисалар, муаммолар ва келажакдаги истиқболли режалар билан муштарак ҳолда ривожланади. Глобаллашаётган дунёда хореография таълими узвийлик, илмийлик ва узлуксизлик тамойилларига асосланиши шарт. Илмийлик ва узлуксизлик эса ўз навбатида таълим жараёнидаги узвийлик билан таъминланади. Хореография таълимидаги узвийлик ва узлуксизлик болаларга изчил равишда билим бериш, кўникма ва малакаларни шакллантиради. Ўсиб келаётган ёш авлодни миллий қадриятлар, удум ва анъаналаримиз руҳида тарбиялашда, уларни тарих воқеликлари билан яқиндан таништиришда ҳам болалар фольклор рақс санъатининг имкониятлари беқиёсдир. Самарқанд фольклор рақс – композициялари болаларни гўзалликни руҳан ҳис қилишга, мустақил, ижодий фикрлашга ўргатади. Зеро, ўзбек болалар фольклор рақс санъати халқ маънавиятининг кўзгуси эканлигини, келажак авлод шу маънавият чашмасидан баҳраманд бўлишини унутмаслигимиз зарур.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 4 февралдаги “Рақс санъати соҳасида юқори малакали кадрлар тайёрлаш тизимини тубдан такомиллаштириш ва илмий салоҳиятнинг янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори. ЎЗА, 2020 йил, 4 февраль.

2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Халқаро бахшичилик санъати фестивали очилишига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи.”Халқ сўзи” газетаси. Т.: 2019, 7 апрель.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 4 февралдаги “Миллий рақс санъатини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори. ЎЗА, 04.02.2020.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Маданият ва санъат соҳасини янада ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Қарори. “Янги Ўзбекистон” газетаси, 2022 йил, 4 февраль, 25- сон.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Маданият ва санъат соҳасининг жамият ҳаётидаги ўрни ва таъсирини янада ошириш чора – тадбирлари тўғрисида”ги ПФ -6000 –сонли Фармони. ЎЗА, 2020 йил, 26 май.
6. Президент Ш.Мирзиёевнинг Республика Маънавият ва маърифат кенгашининг кенгайтирилган мажлисидаги нутқи. Маънавият ҳаётимизда янги куч, янги ҳаракатга айланиши керак. ЎЗА, 2023 йил, 23 декабрь.
7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Маданият ва санъат соҳасини янада ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлар” тўғрисидаги Қарори. “Янги Ўзбекистон” газетаси, 2022 йил, 4 февраль, 25 сон.
8. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Лазги” халқаро рақс фестивалини ташкил этиш ва ўтказиш тўғрисида”ги Қарори. ЎЗА, 2020 йил 28 сентябрь.
9. Мирзиёев Ш. Инсонпарварлик, эзгулик ва бунёдкорлик – миллий ғоямизнинг пойдеворидир.Т.: “Ўзбекистон”, 2021.
10. Ботиров Ш. Фольклор ва фольклор рақсларини саҳналаштириш услубиёти. “Ўзбекистон маданияти ва санъати: миллий мерос ва интеграцион жараёнлар”взусидаги Республика илмий- амалий анжумани материаллари. Т.: 2024.
11. Маврулов А. Маънавий баркамол инсон тарбияси. Тошкент.: “Ўзбекистон” нашриёти, 2008.
12. Крупская Н.К. Мактабгача тарбия тўғрисида. “Ўрта ва олий мактаб”журнали, Т.: 1962, 5 –сон.
13. Итина М.А. Хорезмская экспедиция – основные итоги и перспективы исследований. Культура и искусство древнего Хорезма. М., “Наука”, 1981.
14. Жўраев Н. Вақт ва фазо. Т.: “Маънавият”, 2021.
15. Горький М. О детской литературе. Т.: Детгиз, 1952.
16. Ҳамроева Ҳ. Мирзо М. Миллий ўзликни англашда рақс санъатининг инсон руҳиятига таъсири. Т.: 2020.
17. Ҳамроева Ҳ. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист Раҳматжон Қурбоновнинг “Санъатнома 1” асарининг бадиий-эстетик хусусиятлари. Т.: 2020.
18. Ҳакимов А. Ўзбекистон санъати тарихи. Т.: «Зилол булоқ», 2021.
19. Хусаинов И., Хайдаров Э. Ўзбек болалар фольклор рақс санъатининг линтвокультурологик ва бадиий - эстетик хусусиятлари (Самарқанд вилояти болалар фольклор рақс санъати мисолида) Т.: Сўз санъати халқаро журнали 2024
20. Раҳимов А. Саҳна сирлари мунаққид нигоҳида. Т.:2016.
21. Конрад Н.И. Запад и Восток. М., изд.Главная редакция восточной литературы. 1972.
22. Лобачева Н.П. Формирований новой обрядов узбеков. М.: “Наука”, 1975.
23. Кароматов Ҳ. Ўзбекистонда мозий эътиқодлар тарихи. Тошкент.: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт – матбаа ижодий уйи, 2008.
24. Авдеева Л. Ўзбек миллий рақси тарихидан. Т.: 2001.
25. Ғафур Ҳ. Халқ ўйинлари, кўшиқлар ва анъаналарга бир назар.Т.: 1992.
26. Жаҳонгиров Ғ. Ўзбек болалар фольклори. Т.: “Ўқитувчи”, 1975.
27. Хусаинов И. Самарқанд болалар фольклор рақсининг мусиқа санъати билан уйғунлиги Т.: Сўз санъати халқаро журнали 2024

28. Khaydarov E. Etymological features of Uzbek folklore terms, International Multidisciplinary Research in Academic Science (IMRAS) Volume. 7, Issue 10, 2024
29. Khaydarov E. Xusainov I. Genesis and linguodidactic principles of Samarkand children's folklore dance art, Thailand-Uzbekistan: At the crossroads of world civilizations Vol 2, ISSN: 0208-9513, 2024
30. Xusainov I. On stage interpretations of Samarkand children's subject dances, Thailand-Uzbekistan: At the crossroads of world civilizations Vol 2, ISSN: 0208-9513, 2024
31. Ғабдуллин М.. Қозоқ халқ оғзаки адабиёти.Алмаата.: 1974.
32. Арипджанов О. “Сўғд гирдоби”.: Тан даврига оид рақс тушаётган сўғдийлар тасвирлари. “Санъат” журнали Т.: 2024 йил, 2 – сон.

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

ISSN: 2181-9297

www.tadqiqot.uz

Шоирахон Умарова,
Фарғона давлат университети
мустақил тадқиқотчиси

ПСИХОЛОГИК ЖАРАЁНЛАРНИНГ БАДИЙ МАТНДАГИ ГЕНДЕР ЎЗИГА ХОСЛИКЛАРИ (Ш.Исахонова тарихий романлари мисолида)

 <https://doi.org/10.5281/zenodo.00000000>

АННОТАЦИЯ

Замонавий тилшуносликда тез суръатлар билан ривожлана бошлаган соҳалардан бири - бу "гендер" тушунчаси асосида тил ва нутқнинг ва эркак ва аёл жинси вакиллариغا хос хусусиятларининг тизимли тавсифини яратиш борасидаги тадқиқотларнинг юзага келганлигидир. Ўзбек тилшунослигида ҳозирги босқичда бир қатор ишлар шаклланиб, тилни тизимли равишда тушуниш ва тавсифлашга ҳаракат қилинган. Гендер ҳодисаси, гендернинг назарий модели ва тилшуносликда гендер муаммосини ўрганишга методологик ёндашувлар тизимлаштирилмоқда. Мазкур мақолада психологик жараёнларнинг бадиий матндаги гендер ўзига хосликлари таниқли адиба Ш.Исахонованинг тарихий романлари мисолида таҳлил қилинган.

Калит сўзлар. гендер, нутқ, психологик жараён, мулкот хулқи, паралингвистик восита, бадиий матн.

Шоирахон Умарова,
Независимый исследователь
Ферганского государственного университета

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ ГЕНДЕРНЫХ СВОЙСТВ В ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТАХ (на примере исторических романов Ш.Исахановой)

АННОТАЦИЯ

Одним из бурно развивающихся направлений современной лингвистики является появление исследований по созданию систематического описания мужских и женских характеристик языка и речи на основе понятия «гендер». Систематизируются гендерный феномен, теоретическая модель гендера и методологические подходы к изучению гендерной проблемы в языкознании. В данной статье гендерные особенности психологических процессов в художественных текстах анализируются на примере исторических романов известной писательницы Ш. Исахановой.

Ключевые слова: гендер, речь, психологический процесс, языковое поведение, паралингвистический инструмент, художественный текст.

Shoirakhan Umarova,
Independent researcher at Fergana State University

PSYCHOLOGICAL PROCESSES OF GENDER PROPERTIES IN LITERARY TEXTS (based on the historical novels of Sh.Isakhanova)**ANNOTATION**

One of the areas that has begun to develop rapidly in modern linguistics is the emergence of research on the creation of a systematic description of the characteristics of language and speech specific to men and women based on the concept of "gender". At the present stage, a number of works have been formed in Uzbek linguistics, attempting to systematically understand and describe language. The phenomenon of gender, the theoretical model of gender, and methodological approaches to studying the problem of gender in linguistics are being systematized. This article analyzes the gender characteristics of psychological processes in literary texts using the example of historical novels by the famous writer Sh. Isakhanova.

Key words: gender, speech, psychological process, speech behavior, paralinguistic means, literary text.

Гендер хусусиятларни лингвистик тадқиқ қилиш усуллари ишлаб чиқиш ва гендер тадқиқотлари воситаларини яратиш билан боғлиқ масалалар ҳозирда кўпчиликини кизиқтирмоқда.[1]

Е.Горошконинг хулосаларига таянадиган бўлсак, гендер лингвистикаси доирасидаги тадқиқотларда, асосан, уч хил ёндашув кузатилади:

1. Аёллар ва эркеклар тилининг ижтимоий табиатини талқин қилиш. ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари билан изоҳланиши мумкин бўлган лингвистик фарқларни аниқлашга қаратилган.

2. Ижтимоий-психоллингвистик ёндашув, илмий жиҳатдан "аёл" ва "эркак" тилини жинсларнинг лингвистик хулқ-атвори хусусиятларига қисқартиради. Ушбу йўналишда ишлайдиган олимлар учун статистик кўрсаткичлар ёки ўртача параметрларни аниқлаш фундаментал аҳамиятга эга бўлиб, нутқ хатти-ҳаракатларининг эркак ва аёл турларининг психоллингвистик назарияларини яратиш учун асос бўлиб хизмат қилади.

3. Жинсларнинг мулоқот хулқидаги фарқларнинг когнитив жиҳатига эътибор берилди. Улар учун нафақат фарқларнинг частотасини аниқлаш ва унинг кўрсаткичлари билан ишлаш, балки лингвистик категориялар когнитив асосларининг яхлит лингвистик моделларини яратиш ҳам муҳим ҳисобланади.[2]

Т.П.Дежинанинг фикрига кўра, эркеклар ва аёлларнинг одатий мулоқот хулқи қарама-қарши хусусиятларга эга. Масалан, эркак суҳбат давомида ўзининг фикрлари қуршовида бўлади ва кўпинча, атроф-муҳитга муносабат билдирмайди, "психик карлик" ҳолатида бўлади. Аёл очик дунёда яшайди, унинг атрофида содир бўлаётган ҳамма нарса (болалар, табиат, уй ҳайвонлари, кундалик ҳодисалар)га сезгир муносабатда бўлади. Айнан шу ҳолатлар эркеклар ва аёлларнинг нутқий хатти-ҳаракатларида катта рол ўйнайди, уларнинг жамиятдаги ижтимоий ролларини акс эттиради. Ҳар бир ривожланган тилда турли хил ижтимоий ролларни "хизмат қиладиган" воситалар мавжуд. Эркак нутқида аёл нутқиға нисбатан, "касб" омилининг кучли таъсири сезилади. Бу, хусусан, тасодифий мулоқотда профессионал терминологиядан кенг фойдаланиш тенденциясида намоён бўлади.[3, 68]

Ўзбек тилшунослари М.Қурбонова, С.Боймирзаева, Ш.Искандарова, С.Мўминов, М.Саидхонов, Н.Бекмуҳамедова, Г.Эргашева ва Б.Йўлдошев, Ш.К.Гулямова, Ю.Мирзааҳмедова каби кўплаб тилшуносларнинг тадқиқотларида гендерлингвистиканинг умумий ёки хусусий масалалари ёритиб келинмоқда.

Ш.Искандарова ўз тадқиқотларида аёл ва эркеклар нутқидаги лингвистик фарқланишлар масаласи билан мунтазам изланишлар олиб бормоқда. Хусусан, "Ўзбек нутқ одатининг мулоқот шакллари" мавзусидаги номзодлик ва "Ўзбек тили лексикасини мазмуний майдон сифатида ўрганиш (шахс микромайдони)" мавзусидаги докторлик диссертацияларида, шунингдек, "Аёллар нутқида ундов сўзларнинг қўлланиши", "Ўзбек нутқ одобини ифодаловчи паралингвистик воситалар" номли мақолаларида тил бирликларининг гендер

хослиги борасида қимматли маълумотлар берилган. Шунингдек, Ш.Искандарова тадқиқотларида аёллар нутқида диалогга мойиллик нисбатан устунроқ эканлиги қайд этилган.

Хотин-қизлар нутқида хос хусусиятлардан бири уларда ҳиссий эмоционалликнинг эркакларга нисбатан устунлиги ҳамда физиопсихологик ҳолатларнинг тез юзага чиқиши ва бу ҳолнинг вербал ва новербал воситалар орқали аниқ ифодаланишидир.

С.Мўминовнинг “Ўзбек мулоқот хулқининг ижтимоий-лисоний хусусиятлари” монографияси[4] нинг IV боби, айнан, “Ўзбек мулоқот хулқининг жинс жиҳатдан хосланиши” масаласига қаратилганлиги билан аҳамиятлидир. Монографияда ўзбек мулоқот хулқининг жинс жиҳатдан хосланишининг асосий сабаблари, касб - ҳунар ва ёш билан боғлиқ жиҳатлари, ўзбек эркак ва аёллари мулоқот хулқида хос бўлган фарқли хусусиятлар, саломлашиш, мурожаат шакллари, лексик, фразеологик новербал воситалар жиҳатдан хосланишлар каби қатор лингвистик, социолингвистик, психолингвистик ва паралингвистик омилларнинг ўрни ва аҳамиятини ўрганишга эътибор қаратилган.

Г.Эргашеванинг “Турли тизимдаги тилларда гендерга оид терминологиянинг шаклланишида лингвистик ва экстралингвистик омиллар” мавзусидаги DSc докторлик иши[5]да гендеролингвистика терминологиясининг назарий масалалари тадқиқ этилган. Тилшуносликда гендер тадқиқотларининг юзага келишида прагматик, эпистемологик, илмий, фанлараро интеграция, тил, шахс каби қатор омилларнинг илмий-амалий аҳамияти қайд этиб ўтилган. Жумладан, антропоцентрик парадигма инсон омили, унинг ақлий ва ҳиссий олами, ташқи дунё билан алоқасига бўлган қизиқиш натижасида ривожланди. Шу маънода В.Гумбольдтнинг тил ва маданият фалсафасига бағишланган асаридаги жинслар фарқи ва унинг органик табиатга таъсирининг мукамал изоҳи гендерологиянинг ривожига катта ҳисса қўшганлигига урғу берилади.

Ф.Мусаеванинг “Ўзбек тилида жинс тушунчасининг ифодаланиши” PhD тадқиқотида дастлаб тилдаги барча сўзлар умумий жинс тушунчасини ифодалаганлиги, жинс тушунчасини ифодалаш тил тараққиёти натижасида юзага келганлиги хусусидаги илмий фараз тақдим этилади. Лекин бу фикрни анча мавҳум қараш ва анча чуқур тадқиқотларни талаб қилади деб ҳисоблаймиз. Бироқ, ишнинг ютуқли жиҳати ўзбек тилида биологик жинс тушунчаси лексик-семантик, морфологик, синтактик, лексик-синтактик, лексик-морфологик, фонетик усуллар билан фарқланиши асослаб берилганлигидадир. Шунингдек, ўзбек лексик тизимидаги жинс тушунчасини ифодаловчи сўзларнинг мавзуй таснифи ҳам шакллантирилганлиги ҳам диққатга сазовор.[27]

Б.Р.Ахмедовнинг “Паралингвистик воситаларнинг гендерологик ва прагматик тадқиқи” ишида ўзбеклар нутқий мулоқотида ишлатилувчи гендер хосланган паралингвистик воситаларнинг прагматик хусусиятлари ўрганилган. Тадқиқотчи эркак ва аёллар нутқининг юзага келишида уларнинг психологик хусусияти, ёши, касб-кори, ижтимоий келиб чиқиши ва оилавий муҳити алоҳида аҳамият касб этиши хусусида фикр юритади. Гендерологик тадқиқотларнинг асосини ташкил этувчи назарий қарашлар замирида ҳам ижтимоий жинс тушунчаси ётади, деб урғулайди.

Х.Йўлдашеванинг “Бадий матнда шахс гендер хусусиятларининг намоён бўлиши” мақоласида гендеролингвистиканинг шаклланиши, нутқнинг гендер хусусиятлари ёритилган ҳамда бадий матнда шахснинг гендер хусусиятларини намоён қилувчи бирликлар таҳлилга тортилган. Бадий матнда шахс гендер хусусиятлари лексик бирликлар, мурожаат шакллари, ундовларнинг қўлланилиши, новербал воситаларни келтириш орқали очиб берилиши хусусида фикр юритилган. Бадий матнда гендер хусусиятлар персонажларнинг нутқи орқали ҳам намоён бўлишига ҳам эътибор қаратилган.[6, 97]

Х.Йўлдашеванинг маълумот беришича, тадқиқотчилар аралаш ва бир жинсли гуруҳларда эркак ҳамда аёлларнинг ихтиёрий мулоқотини ўргана туриб, уларнинг нутқида қуйидаги фарқли ҳолатларни қайд этадилар:

- хотин-қизлар учун суҳбат давомида мавжуд вазиятга, сўзловчиларнинг ҳаракатларига мос равишда мавзуларнинг киритилиши хос бўлиб, бу ҳодиса муаллифларнинг фикрига кўра, жинс билан эмас, балки уларнинг ижтимоий, оилавий ва бошқа вазифаларига боғлиқ;

- эркалар суҳбатга секинроқ кўшилишади, бунда улар “психологик карлик” ҳодисасини намоён этишади, яъни мавзу муҳокамасига берилиб кетсалар-да, мавзуга боғлиқ бўлмаган гапларга умуман эътибор беришмайди.;

- аёллар кўпроқ ўзларининг шахсий ва баъзан атрофидагиларнинг тажрибаларига таянадилар;

- аёл нутқининг типик хусусиятларига ҳаддан ташқари экспрессивлик ва “вой!” каби ундов сўзлардан тез-тез фойдаланиш киради;

- аёллар, ижобий баҳолашни бўрттиришга, эркалар эса ҳақорат ва сўқинишларни ишлатган ҳолда салбий баҳолашга мойилдирлар.[6]

Юқорида келтирилган гендер ва тил муносабатларига оид тадқиқотлар хусусидаги маълумотлардан англаш мумкинки, мулоқот жараёнидаги гендер ўзига хосликлар инсоннинг ижтимоий-психологик ва жисмоний-руҳий ҳолатлари билан чамбарчас боғлиқ ҳолда вербал ва невербал воситалар орқали юзага чиқади. Бадий асар ҳаётнинг инъикоси ўлароқ, ана шу жараёнларни ҳам ўзида акс эттиради.

Одатда, она учун (айниқса, ўзбек менталитетида) фарзанд дунёдаги ҳамма нарсадан муҳим саналади. “Бибиҳоним” романида хатто ўлим ҳодисаси ҳам “фарзанд ёки бошқалар” мезонида идрок этилиши мумкинлигига бадий дискурс орқали гувоҳ бўламиз.

Хонзода бегим ҳали уйғоқ эди. Фақат “шошилич” деган гап бегимни ақлдан айирар даражада ҳаяжонга солди. Катта ўғли Муҳаммад Султон вафот этганида ҳам унга ҳеч нарсасидан Мироншоҳ Мирзо орқали билдиришган эди. Ҳозир ҳам ҳаёли Халил Султон Мирзога кетди. Чунки Пир Муҳаммад Мирзодан кўнгли тўқ эди. **Шод Мулкни эслаб, бир сесканди. “Астағфируллоҳ! Ўзинг асра, Оллоҳим! Шайтоннинг васвасасига қулоқ туттирма... Ўғлимни, ёлғизимни ўзинг асра! Ўзингдин ўзга паноҳим йўқ, Танграм!”**

Хонзода бегим кўнглидан кечаётган ёмон ўйларни қувишга уришиб, Аро Темурни олиб киришларини сўради, қавчининг сўз бошлашига ҳам сабр этмасдан ўзи саволга тутди:

- Сўзланг, амир жаноблари, бул қадар шошилич мужданинг соҳиби ким?

- Билқисси Суғро, Бонийи Кубро Бибиҳонимдур, - деди Аро Темур ва қўлидаги мактубни бегимга узатди.

Хонзода бегим хатни очаркан, қўллари титради. Мактубнинг ярмига етгач, беҳаловат бўлаётган бегимнинг нафас олиши секинлашиб, вужудидаги титроқ сусайди. Хат мазмунини билгач, ўзини бутунлай босиб олди.

- Оллоҳга шукур, - деди ўз-ўзига сўйланиб бегим ва омонатгина ўтирган курсисига баҳузур жойлашди.

Хавотир ичида ўзини йўқотаётган Хонзода бегимнинг оҳ-воҳ билан кўз ёши тўкишини кутган Аро Темур унинг бирдан хотиржам тортганидан ҳайратланди. “Тушунмадимикин... йўқ, тушунмаслиғи мумкин эрмас”. (Ш.Исахонова, “Бибиҳоним”)

Шаҳодат Исахонова аёл ижодкор бўлгани учун ҳам она тимсолидаги Хонзода бегимнинг руҳиятида кечаётган ҳолатни шу қадар тиниқ тасвирлай олган бўлса, ажаб эмас. Катта ўғли Муҳаммад Султон вафот этганида юрак олдириб қўйган Хонзода бегим ўғли Халил Султон билан унинг севгилиси Шод Мулк можароларидан кейин “бу аёл ўғлимни бир балога гирифтор этмаса эди” деган доимий хавотирда яшар эди. Адиба **Шод Мулкни эслаб, бир сесканди** жумласи билан бунга ишора қилиб ўтади. Хонзода бегим “шошилич” хабар нима эканлигини билмай туриб, Оллоҳга илтижо қиладики, юрагида “ишқилиб, Халил Султоннинг ўлими хабари бўлмасин” деган кучли ҳадик бор эди. Гарчи асарда хатнинг мазмуни баён қилинмаса-да, Хонзода бегимнинг хатни ўқиш жараёнидаги ҳолатидан, **омонатгина ўтирган курсисига баҳузур жойлашганлигидан** ўқувчи онанинг хавотири тасдиқ топмаганлигини англайди. Шу билан бирга, унинг оғзидан чиққан **Оллоҳга шукур** калимаси қитобхон қалбини жунбушга келтиради. Негаки, инсон ўлим хабарига нисбатан миннатдорлик ҳиссини туймайди, хатто, бегона ёки душмани бўлса ҳам ачиниш билан қабул қилади. Хонзода бегим эса она сифатида ўлим хабари ўғли ҳақида эмаслигига шукур қилади.

Одатда, аёллар эркакларга қараганда таъсирчанроқ бўлгани сабабли ўз нутқида ҳистуйғуни ифодаловчи бирликлардан, жумладан, ҳис-ҳаяжон ундовларидан кўпроқ фойдаланиши билан ажралиб туради:

1) – **Вой**, Худога шукр-ей! – катта янгам ўрниларидан сапчиб туриб, овсинларининг кўлидаги тугунчани юлкилаб олдилар. – Шундай шахзодани кўлдин чиқардик деб дарди дунём қаронғи бўлаётган эрди...

– **Ҳай**, янгапошшо! – энсаси қотган кичик янгамнинг лаблари бурилди. – Тугуннинг эгаси бошқа! (Ш.Исахонова, “Гавҳаршодбегим”)

2) – Фақат... Мендин эшитмадингиз... – аёлларнинг ғала-ғовури кучайганлиги учун энди овозини кўтарганича, шаъма қилди фаррош аёл. – Кенжа шахзодамиз Шохрух мирзо яна уйланаётган эрканлар...

– **Вой ўлмасам, вой**, шўрлик келин... Аниқму? – оқсоч хотин худди эри ўзининг устига хотин олинаятгандай, аянчли бош чайқади. – Шўрларига шўрва тўкилибдур-ку, бечоранинг!? Энди Гавҳаршод бегимнинг аҳволлари не кечадур? (Ш.Исахонова, “Гавҳаршодбегим”)

3) – **Оҳ**, яратган Эгам...- Нодирабегим “бедаво” сўзини эшитиб, сесканиб кетди. – Ўзинг асра, ўзинг гуноҳларимизни авф эт! **Оҳ**, олампаҳо, нечун шундай қилдингиз, наҳотки сиздай доно инсон, мурувватли шоҳ, шоири замон ҳам бул тўрт кунлик ёлғончи дунёнинг найранглариға алданган бўлсангиз?! (Ш.Исахонова, “Нодираи даврон”)

Ш.А.Абдурахмановнинг айрим психологик ҳолатларда аёллар ва эркаклар нутқининг фарқли жиҳатлари усусидаги фикрлари ўринлидир: “Аёллар ўз хурсандчилигини баъзан юқори даражадаги эмоция ва турли новербал ҳодисалар (қичқириб юбориш, қарсак чалиш каби ҳолатлар. Бундай ҳолатлар, асосан, қизларда учрайди) орқали намоён этса, эркаклар ўз қувончини босиқлик билан ифодалайди. Аммо шахснинг салбий хислати бўлмиш жаҳл қилиш, ғазабланиш аёлларга нисбатан эркакларда кучлироқ намоён бўлади. Аёллар жаҳли чиққанини сукут сақлаш, жим туриш билан ифодаласа, эркаклар кўпинча ўз ғазабини бақариш, сўкиш ва бошқа новербал ҳодисалар орқали намоён этади. Албатта, эркаклар нутқиға босиқлик, вазминлик, аёллар нутқиға эса нолиш, ҳасрат қилиш каби ҳолатлар мос дея кескин фикр билдириш нисбийдир.”[7, 182]

1) – Кечаги гапларни қайтар, эй, **хайвон**! – деди бу сафар очикчасига ҳақоратга ўтган амир Шерҳожӣ қони қайнаб.

– Кеча ҳам айтганмен... – Турконшоҳнинг дўрдайиб ёрилган лабларидан яна қон сизиб, гапиришга қийналди. – Маҳди улё маликам ҳамиша шахзодаларга насиҳат қилиб, аларни бул йўлларидин қайтарганлар, Оллоҳ гувоҳ! Ўзим воситачи бўлганмен... (Ш.Исахонова, “Гавҳаршодбегим”)

2) – Бекни биласану, гапиртирмай кўярмиди? Кичик маликами заҳарлаган ҳам шул **қанчиқлар** эркан!

– Вой, **ифлослар**-ей!

– Бугунми, эртами бибимиз ҳазрати олиялариға ҳам ўшал узукдаги заҳардан беришни мўлжаллашгану, бул сафар чиқиб қолғони учун ярмини қайсидир канизакка ташлаб келган эмуш! (Ш.Исахонова, “Бибихоним”)

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, шахснинг ижтимоий-психологик қиёфаси, яъни жамият кишилари орасидаги ўрни ва мавқеи, ўзини қандай тутиши, жамиятда кечаётган воқеликни қандай идрок этиши ва шу асосда ҳаракатланиши, атрофидагилар билан қайтарзда мулоқотга киришиши каби қатор масалаларға диахрон/синхрон тарзда мурожаат қилинса, шахс ва жамиятнинг ўзаро муносабатларидаги мутаносибликлар ва номутаносибликлар ойдинлашади. Зиддиятлар турли-туман ва ҳар бири индивидуал асосда, чунончи, шахслараро, шахс ва муайян гуруҳ ўртасида ёки гуруҳлараро шаклларда юзага келиши, хатто, шахснинг ўз руҳиятида ҳам ички зиддиятлар бўлиши мумкин. Одатда, тарихий романларда субъектив ва объектив зиддиятлар мотивловчи ва драматизмни шакллантирувчи етакчи омиллардан бири сифатида асар руҳиға сингдирилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Кирилина А.В. Гендерные аспекты языка и коммуникации: дисс... д-ра филол. наук. Москва, 2000.
2. Горошко Е. Гендерная проблематика в языкознании// <http://www.owl.ru/win/books/articles/goroshko.htm>
3. О некоторых особенностях речевого поведения мужчин и женщин // Филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, 2011. № 1 (8). С. 68-71.
4. Мўминов С. Ўзбек мулоқот хулқининг ижтимоий-лисоний хусусиятлари – Фарғона: 2021.
5. Эргашева Г.И. Турли тизимдаги тилларда гендерга оид терминологиянинг шаклланишида лингвистик ва экстралингвистик омиллар: филол.фанлари доктори (DSc).
6. Йўлдашева Х. Бадиий матнда шахс гендер хусусиятларининг намоён бўлиши // “Сўз санъати” халқаро журнали. № 4, 2021.
7. Абдурахманов Ш.А. Гендер омилларнинг шахс нутқи шаклланишидаги ўрни // НамДУ илмий ахборотномаси - Научный вестник НамГУ 2019 йил 3-сон.
8. Апресян Ю.Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания // Вопросы языкознания. 1995. № 1.
9. Васильев Л.М. Семантика русского глагола. Москва: Высшая школа, 1981.
10. Долиева Л. Эмотив фразеологизмлар – ҳиссиётлар инъикоси (француз тили материалида) // Хорижий лингвистика ва лингводидактика. 2023, № 2.
11. Расулов Р. Ўзбек тилидаги ҳолат феъллари ва уларнинг облигатор валентликлари. Тошкент: Фан, 1989.
12. Расулов Р. Ўзбек тили феълларининг маъно тузилиши. Монография 2-. нашри. – Т.: 2008.
13. Сайфуллаева Р.Р., Менглиев Б.Р., Боқиева Г.Х., Қурбонова М.М., Юнусова З.Қ., Абузалова М.Қ. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Ўқув қўлланма. Т.: 2006.
14. Умурқулов Б. Ўзбек бадиий насрининг лингво-услубий шаклланиш асослари: филол.фанлари доктори (DSc) дисс...автореф. Тошкент, 2020.
15. Ўзбек тилининг изоҳли луғати, 2-жилд, Тошкент: ЎЗМЭ нашриёти, 2007.
16. Ўзбек тилининг изоҳли луғати, 4-жилд, Тошкент: ЎЗМЭ нашриёти, 2007.
17. Ёқубов О. Сўз. Тошкент.: “Шарқ” нашриёт – матбаа акциядорлик компанияси бош таҳририяти, 2019.
18. Дадабоев Х. Ўзбек адабий тили лексикаси тарихи. Тошкент.: “Фан”, 2007.
19. Ефимов А.И. Стилистика художественной речи. Москва.: “Наука”, 1981.
20. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг фразеологик луғати. Тошкент.: “Қомус” нашриёти, 1992.
21. Карим Б. Рухият алифбоси. Адабий-танқидий мақолалар. "ЭСПИ" нашриёти, Қозоғистон Республикаси, Алмати, 2021.
22. Йўлдош Қ. Сўз ёлқини. Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи. Тошкент-2018.
23. Саттор М. Ўзбекнинг гапи қизиқ. Т.: “ФАН”, 1994.
24. Исҳоқов Ё. Сўз санъати сўзлиги. Т.: “Ўзбекистон” нашриёти, 2014.
25. Исахонова Ш. Гавҳаршод Бегим Т.: “Маърифат битиклари” нашриёти, 2023.
26. Исахонова Ш. Нодираи даврон. Т.: “Маърифат битиклари” нашриёти, 2022.
27. Исахонова Ш. Султон Жалолиддин Мангуберди. Т.: “Маърифат битиклари” нашриёти, 2017.
28. Исахонова Ш. Бибихоним. Т.: “Маърифат битиклари” нашриёти, 2019.
29. Мусаева Ф. Ўзбек тилида жинс тушунчасининг ифодаланиши: филол.фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), Тошкент, 2019.

СЎЗ САНЪАТИ ХАЛҚАРО ЖУРНАЛИ

2 МАХСУС СОН

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА

СПЕЦИАЛЬНЫЙ НОМЕР 2

INTERNATIONAL JOURNAL OF WORD ART

SPECIAL ISSUE 2

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz
ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz
Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.
Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; E-mail: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000